

Gediminas Vitkus

Diplomatinė
aporija:

tarptautinė Lietuvos ir Rusijos
santykių normalizacijos perspektyva

VILNIAUS UNIVERSITETAS
TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ IR
POLITIKOS MOKSLŲ INSTITUTAS

Gediminas Vitkus

*Diplomatinė
aporija:*
tarptautinė Lietuvos ir Rusijos
santykių normalizacijos perspektyva

Monografija

VILNIAUS UNIVERSITETO LEIDYKLA, 2006

UDK ????

??????

Apsvarstė ir rekomendavo spausdinti
kaip mokslinę monografiją
Vilniaus universiteto Tarptautinių
santykių ir politikos mokslų
instituto taryba
(2006 m. birželio 21 d.; protokolas Nr. 52)

Recenzavo:

doc. dr. LAURAS BIELINIS

doc. dr. VLADAS SIRUTAVIČIUS

ISBN 9986-19-

© Gediminas Vitkus, 2006

© Vilniaus universitetas, 2006

*Šią knygą skiriu
dviem man brangių
šeimos vyrų –
Alfonso ir Antano Algirdo
atminimui*

Turinys

Pratarmė / 9

Įvadas / 13

1. NACIONALINIS LYGMUO:
KOMPLIKUOTA KAIMYNYSTĖ / 26
 - 1.1. Rusijos kariuomenės išvedimo iš Lietuvos peripetijos
ir Kaliningrado tranzitas / 7
 - 1.2. Rusija Lietuvos kelyje į NATO ir Europos Sąjungą / 7
 - 1.3. Putino projektas / 7
2. REGIONINIS SANTYKIŲ NORMALIZACIJOS
KONTEKSTAS: EUROPOS „VIENIJIMASIS“ / 7
 - 2.1. Europos Sąjunga – silpna veikėja ar patraukli unija? / 7
 - 2.2. *La période de réflexion* / 7
 - 2.3. Europos Sąjunga ir Rusija – vertybių ir interesų kolizija / 7
3. TARPTAUTINĖS SISTEMINĖS SANTYKIŲ
NORMALIZACIJOS KOORDINATĖS:
JUNGTINIŲ VALSTIJŲ HEGEMONIJOS SKLAIDA / 7
 - 3.1. Busho revoliucija Jungtinių Valstijų užsienio politikoje? / 7
 - 3.2. Tradicijų taksonomija ir debatai dėl imperijos / 7
 - 3.3. Jungtinių Valstijų Rusijos politika:
nestabilus kompromisas / 7

Post Scriptum / 7

Resume / 7

Bibliografija / 7

Asmenvardžių rodyklė / 7

Pratarmė

Diplomatinė *aporija* arba neišsprendžiama problema, padėtis be išeities – taip visais atžvilgiais pagrįstai būtų galima įvardyti pagrindinį šios studijos objektą – Lietuvos ir Rusijos santykius. Nors šaltojo karo pabaiga, Sovietų Sąjungos suirimas ir Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas iš pradžių teikė vilčių, kad tolesni šių šalių santykiai plėtosis normaliai ir atitiks jau tapusius įprastais Europoje gero kaimyninio bendradarbiavimo principus. Tačiau, kaip netrukus galėjome įsitikinti, sovietmečiu ar netgi dar ankstesniais istoriniais laikais patirtos nuoskaudos ir iš čia kylantis abipusis nepasitikėjimas skaudžiai atsiliepia iki šiol. Nors šalys yra aplinkybių priverstos toleruoti viena kitą ir netgi bent šiek tiek pragmatiškai abipusiškai naudingai bendradarbiauti, iš esmės jų santykiai išlieka *blogi* ir, kaip matome, laikui bėgant nė kiek negerėja.

Pats savaime šis faktas lyg ir neturėtų būti vertas specialaus dėmesio. Žmonių gyvenime yra normalu, kad su vienais kaimynais yra sutariama geriau, su kitais – blogiau, o dar su kitais apskritai vengiama bendrauti. Tas pats galioja ir valstybių santykiams – juk juos formuoja gyvi žmonės, turintys savo nuomonę, ambicijų ir kompleksų. Tačiau aplinkybė, kad tokia ypač bloga ar netgi antagonistinė tarpvalstybinių santykių būklė, susiklosčiusi Rusijos santykiuose su Lietuva, taip pat kaip ir kitomis Baltijos šalimis ar Lenkija, yra akivaizdi *anomalija* šiuolaikinėje bendradarbiaujančioje ir besiintegruojančioje Europoje – kaip tik ir paskatino įdėmiau pažvelgti į šį fenomeną.

Tiesa, čia nebus leidžiamasi į istorinius ginčus dėl to, kas yra akivaizdu, kaip antai ar iš tikrųjų 1940 metais Sovietų Sąjunga įvykdė agresiją prieš Baltijos šalis. Paliksime politikams lemti ir tai, kaip turėtų būti (ne)sprendžiamas okupacijos žalos atlyginimo klausimas. Šioje studijoje bus mėginama atsakyti į kitą klausimą – kaip Lietuvai toliau reikėtų plėtoti santykius su Rusija, turint omenyje ne tik ginčus dėl istorinių įvykių interpretacijos, bet ir iš to išplaukiančius šiandieninius poli-

tinius sprendimus bei vis gilėjančią vertybinę prarają tarp Lietuvos ir Rusijos politinių elitų ir visuomenių. O šiam tikslui pasiekti bus pasitelkta jau po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo sukaupta santykių su Rusija patirtis bei svarbiausių išorinių veiksnių – Europos Sąjungos ir Jungtinių Amerikos Valstijų – galimybių prisidėti prie problemos sprendimo vertinimas.

Taigi, skaitantieji šią studiją sužinos, kokia ir kodėl Lietuvos diplomatinė taktika Rusijos atžvilgiu pasiteisino labiausiai; kokias priemones ir metodus siekdama savo tikslų Rusija naudojo Lietuvos ir kitų Baltijos šalių atžvilgiu; kuria linkme Rusijos užsienio politika artimiausių kaimynų atžvilgiu keitėsi per pastaruosius metus; kokiomis galimybėmis ir silpnybėmis pasižymi Europos Sąjunga, vertinant ją kaip regioninio lygmens veikėją reikšmingą įtaką darantį Rusijos ir jos kaimynų santykiams. Galiausiai studijos skaitytojas galės susidaryti pakankamai išsamų vaizdą ir apie tarptautinės sistemos hegemono – Jungtinių Amerikos Valstijų laikyseną aptariamąs problemas atžvilgiu bei pagrindinius jos poziciją lemiančius veiksnius.

Aporija susiklosto tuomet, kai pačiame objekte arba jo sampratoje slypi prieštaravimas, todėl logiškai nuosekliai samprotaujant jos išspręsti negalima. Aporijoje „Achilas ir vėžlys“ sakoma, kad greitakojis Achilas niekada nepavyks vėžlio, nes per tą laiką, kol bėgikas pasieks tą vietą, kur buvo vėžlys „starto“ momentu, vėžlys spės nuropoti tam tikrą atstumą pirmyn. Tačiau žinome, kad taip iš tikrųjų nėra. Aporijos yra išgalvotos problemos, kurių negalima išspręsti vien tik logiškai nuosekliai samprotaujant ir nepaliekant vietos prieštaravimui ar... tiesiog praktiniam veikimui. O gal ir esama Lietuvos ir Rusijos santykių aklaivietė yra savotiška aporija, kas reikštų, kad praktinis sprendimas vis dėlto yra įmanomas.

* * *

Šis sumanymas apibendrintai apžvelgti Lietuvos ir Rusijos santykių raidą formavosi gana ilgai ir iš lėto. Kurį laiką tam trukdė savotiškas mano paties neapsisprendimas ir blaškymasis tarp dviejų be galo įdomių tarptautinių studijų problemų. Viena vertus, visada žadino smalsumą ir prikaustydavo dėmesį unikalūs tarptautinių santykių fenomenas – Europos integracija. Antra vertus, nė kiek ne mažiau intri-

guojanti atrodė ir mažųjų valstybių padėties pasaulyje problematika. Tas buvo ypač įdomu dar ir dėl to, kad mums visiems teko laimėti stebėti naujos mažos, bet dėl to nė kiek ne mažiau brangios valstybės – Lietuvos atgimimą ir jos užsienio politikos tapimą ir konsolidaciją.

Ši prieštaravimą dar labiau aštrino ir mokslinės produkcijos „rinkos“ diktuojama paklausa. Lietuvos „vidaus rinkoje“ visada didesnę paklausą turėjo Europos integracijos studijos, turint omenyje ilgą visuomenės ir valdžios institucijų rengimosi šalies stojimui į Europos Sąjungą epopėją. Tačiau „tarptautinėje rinkoje“ padėtis buvo kitokia. Didesnę paklausą turėjo mūsų valstybingumo atkūrimo ir tolesnės raidos patirties, kuri yra savotiškas XX amžiaus pabaigos Europos unikumas, tyrinėjimai. 1995 metais kolegos iš Vokietijos profesoriaus Egberto Jahno paskatintas pradėjau nuosekliai ir sistemingai tyrinėti Lietuvos ir Rusijos santykių raidą. Ilgainiui buvo progos dalyvauti keliuose tarptautiniuose tyrimo projektuose ir tarptautinėse konferencijose, kas kiekvieną sykį skatino vis labiau gilintis į tą pačią problematiką, ir taip visa tai galiausiai išaugo į platesnę studiją.

Tačiau didžiausias netikėtumas manęs laukė, pagaliau radus laiko rimčiau užsiimti knygos planavimu. Pats sau netikėtai Lietuvos ir Rusijos santykių problematikoje aptikau visiškai logiškai apibrėžtą nišą kitam savo nuolatinio intereso objektui – Europos integracijai. Tai, kad Europos Sąjunga yra svarbus Lietuvos ir Rusijos santykių kokybės veiksnys, tapo ypač akivaizdu artėjant į pabaigą Lietuvos deryboms dėl narystės ES, todėl ir pačios ES studijos šiame kontekste įgijo naują ir reikšmingą funkciją – jos atveria galimybę nagrinėti problemą platesniame regioniniame kontekste.

Na ir galiausiai, pasakius „A“ reikia sakyti ir „B“. Jeigu jau problema nagrinėjama tiek dvišalių santykių, tiek Europos regioninio bendradarbiavimo ir integracijos kontekste, tai paveikslas būtų nebaigtas, jeigu nebūtų įvertinti dar ir tarptautinis sisteminis lygmuo bei jame dominuojančios globalinės supergalybės – Jungtinių Amerikos Valstijų pozicija. Tik tai bėda buvo ta, kad kitaip nei dvišalių Lietuvos ir Rusijos santykių sklaida ir Europos integracijos problematika, Amerikos politika niekada nelikdavo laiko rimčiau užsiimti. Laimei šią spragą pavyko „pašalinti“ gavus JAV Valstybės departamento paramą – Fulbrighto stipendiją: 2004–2005 mokslo metų pavasario semestrą padirbė-

ti ir susirinkti trūkstamą medžiagą šiai studijai *Virginia Military Institute* (Virdžinijos karo institute).

Taigi, jūsų dėmesiui pateikiama knyga, kurioje viena vertus apmąstoma jau daugiau kaip per 15 metų sukaupta Lietuvos ir Rusijos santykių patirtis, o kita – bandoma įvardyti atsakymą į klausimą, koks galėtų būti kelias, kuris nuvestų į Lietuvos ir Rusijos santykių normalizaciją.

* * *

Pabaigoje norėčiau padėkoti visiems, be kurių paramos ši knyga nebūtų galėjusi atsirasti. Visų pirma dėkoju savo žmonai Redai ir dukroms Joanai ir Evelinai Agotai už jų supratimą ir palaikymą, be kurio apskritai nebūtų pavykę nieko nuveikti. Esu dėkingas Mannheimo universiteto profesoriui Egbert Jahn paraginusiame mane pradėti domėtis Lietuvos ir Rusijos santykių problematika, ir žurnalo *Osteuropa* redaktoriui Manfred Sapper, paskatinusiame šį užsiėmimą tęsti. Taip pat dėkoju savo kolegoms ir vadovams, skatinusiems ir sudariusiems palankias sąlygas mano tyrinėjimams – Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto vadovams profesoriui Raimundui Lopatai ir docentui Algimantui Jankauskui bei Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos viršininko pavaduotojui mokslui ir studijoms docentui Pranui Jankauskui. JAV Valstybės departamentui ir JAV ambasados Vilniuje Amerikos centrai norėčiau padėkoti už suteiktą galimybę vieną semestrą stažuotis *Virginia Military Institute* bei bendradarbiauti su puikiais JAV užsienio politikos specialistais profesoriais Patrick M. Mayerchak ir James J. Hentz. Galiausiai norėčiau tarti nuoširdų ačiū visiems kolegoms, kurie, nepaisant brangaus laiko trūkumo, rado galimybę susipažinti su visu rankraščiu arba jo dalimis ir pareikšti vertingų pastabų.

Lexington (VA) – Vilnius, 2005–2006

Autorius

Įvadas

TYRIMO AKTUALUMAS IR OBJEKTAS. Kol galutinai normalizuojasi buvusių kolonijų ir metropolijų santykiai, visuomet praeina nemažai laiko, o pats normalizavimo procesas patiria ne vieną krizę arba palengvėjimą. Panašus yra ir istorinis Lietuvos santykių su Rusija raidos kelias. Viena vertus, šiandien Lietuvos ir Rusijos santykiai yra pakankamai platūs ir formalia prasme labiau „normalesni“, jei lyginsime, tarkime, su Latvijos ir Estijos santykiais su Rusija. Pavyzdžiui, Lietuvai anksčiau nei kitoms Baltijos šalims pavyko pasiekti, kad Rusija išvestų savo kariuomenę. Lietuva pirmoji iš Baltijos šalių ir netgi iš visų buvusių sovietinių respublikų su Rusija yra sudariusi sutartis dėl valstybės sienos ir readmisijos, kurios jau yra ratifikuotos ir galioja.

Lietuva ir Rusija ir toliau nuolat palaiko labai plačius ir įvairiopus santykius ekonomikos ir kultūros srityse. Nepaisant politinių nesutarimų, ryšiai nenutrūko jau vien paprasčiausios abipusės komercinės naudos sumetimais. Lietuvai išlieka svarbi Rusijos rinka, kuri, nors pastarosios šalies gyventojų perkamoji galia gana menka, vis dėlto yra tradicinė ir pakankamai reikšminga Lietuvai. Be to, Lietuva gali gauti nemažas pajamas iš Rusijos prekių tranzito, vis dažniau šalių lankančių rusų turistų. Savo ruožtu Rusijai Lietuva yra svarbi tranzito šalis, per kurią ji gali susisiekti su savo eksklavu – Kaliningrado sritimi ir vykdyti į ją reikalingus tiekimus. Galiausiai nereikia net priminti tokios subtilios aplinkybės, kad Rusija Lietuvai yra pagrindinis energijos išteklių importo šaltinis. Nors šiandien Lietuvai nėra jokių kliūčių importuoti naftą ir dujas iš kitų šalių, vis dėlto ekonominės naudos požiūriu pirkti šias prekes labiausiai apsimoka iš Rusijos. Sovietiniu laikotarpiu buvo sukurta ir šiandien veikianti naftotiekių ir dujotiekių sistema, leidusi gerokai sumažinti energijos šaltinių transportavimo iš verslovių vietų į Lietuvą kainą. Todėl, nors Lietuvos eksportas į Rusiją gerokai sumažėjo, importas iš Rusijos tvirtai laikosi prie maždaug ketvirčio viso Lietuvos importo ribos.

Vis dėlto, nors Lietuva jau daugiau kaip penkiolika metų yra atkūrusi nepriklausomybę, abiejų šalių santykių normalizacijos procesas dar nėra baigtas. Lietuvos ir Rusijos santykiuose, ypač vadinamosios didžiosios politikos (angl. *high politics*) srityje, išlieka daug problemų, kurių sprendimo dar nepavyko ir, atrodo, greitai nepavyks pasiekti.

Iš pradžių galėjo atrodyti, kad pagrindinė Lietuvos ir Rusijos nesutarimų priežastis yra visiškai priešingas šalių vyriausybių požiūris į savo nacionalinio saugumo problemos sprendimą. Atrodė, viena pagrindinių priežasčių, dėl kurių nuolat komplikuojasi šalių santykiai ir kurios netgi nulėmė tai, kad beveik visą dešimtmetį tarp jų vyko kone mažasis regioninis „šaltasis karas“, buvo ryžtingas ir nepalenkiamas Lietuvos bei kitų Baltijos šalių apsisprendimas savo saugumo užtikrinimą sieti su naryste NATO, kuriai vadovauja pagrindinė šaltojo karo laikų Rusijos oponentė JAV. Dėl to ne be pagrindo tuomet ne vienas politikas prognozavo ir tikėjosi, kad būtent Baltijos šalių narystė NATO ir lygia greta per NATO ir Rusijos tarybą įgyvendintas Rusijos įtraukimas į partnerystės santykius su Aljansu leis visiškai normalizuoti šalių santykius, galutinai ir visiems laikams išspręsti Baltijos saugumo dilemą¹. Pagrindo tam teikė ir tuomet pastebimai pagerėję dviejų istorinių oponentų – Rusijos ir Lenkijos santykiai, nors 1999 metais Lenkija įstojo į NATO. Deja, šiandien matyti, kad šios viltys nepasiteisino. Nuo 2004 metų Lietuvos, kitų Baltijos šalių, taip pat Lenkijos santykiai su Rusija pastebimai atšalo ir ėmė šlyti. Politikos apžvalgininkų leksikone ir vėl atsirado „šaltojo karo“ terminas.

Taigi šiuo atveju pasirinktas nesaugumo problemos sprendimas iš tiesų netapo rubikonu, kurį peržengus būtų galima sakyti, kad šių dviejų šalių santykių normalizacijos procesas yra baigtas. Išspręsdus Lietuvos narystės NATO klausimą išryškėjo, kad Lietuvą ir Rusiją tebeskiria kur kas gilesni principiniai nesutarimai negu vien Baltijos šalių narystė Aljanse. Lietuvos valstybei ir užsienio politikai 1990–1992 metais vadovavęs Vytautas Landsbergis yra taikliai ir, ko gero, tiksliausiai apibūdinęs giluminį Lietuvos ir Rusijos prieštaravimą, neleidžiantį galu-

¹ BNS, „Seimo pirmininkas teigia, kad Lietuvos narystė NATO padės visiškai normalizuoti santykius su Rusija“, 2000, birželio 10; BNS, „Ir įstojusi į NATO Lietuva liks gera Rusijos kaimynė“, 2001, kovo 29.

tinai normalizuoti tarpusavio santykių: pasak jo, dar praeis daug laiko ir reikės įdėti daug pastangų, kad Lietuva Rusijai nustotų buvusi tiktai laikinai „prarasta teritorija“, kurią reikia susigrąžinti, bet visiems laikams taptų kita valstybė².

Iš tikrųjų tas istorinis faktas, kad Lietuva, nors niekada nenorėjo būti Rusijos dalis, buvo priversta daugiau negu 150 metų su tuo susitaikyti, vis dar sukelia kur kas reikšmingesnių padarinių negu mums norėtųsi. Šis faktas kol kas fatališkai veikia politinį valstybių tapatumą ir yra glaudžiai susijęs su svarbiausiais ir joms abiem neginčijamais pamatiniais postulatais, kuriais grindžiama jų užsienio ir saugumo politika.

Pastarųjų dviejų šimtmečių Lietuvos istorija (su nedidele pertrauka) yra gyvenimo Rusijos valdomai ir kartu rezistencijos šiam valdymui istorija. Būtent tuo galima paaiškinti kartkartėmis pasireiškiantį Lietuvos politikos Rusijos atžvilgiu kategoriškumą, į kurį pabrėžtinai piktai reaguoja Rusija. Šios šalies politikai ir žiniasklaida ypač griežtai kritikavo 2000 metų birželį Lietuvos Respublikos Seimo priimtą įstatymą dėl SSRS okupacijos žalos atlyginimo. Sunkiai Rusijai sekėsi slėpti savo pasipiktinimą ir dėl Lietuvos prezidento Valdo Adamkaus sprendimo nepriimti Rusijos kvietimo atvykti į Maskvą minėti 60-ųjų SSRS pergalės kare prieš Hitlerio Vokietiją metinių 2005 metais.

O štai Rusijoje daug kam Lietuva ir kitos į ją panašios respublikos vis dar atrodo esančios maištingos provincijos, kurios anksčiau ar vėliau vėl turės būti vienaip ar kitaip kontroliuojamos. Atitinkamai dabartinė jų nepriklausomybė ir savarankiška jų interesus atitinkanti politika kelia susierzinimą. Būtent tuo galima paaiškinti reguliariai prasi-veržiantį nepagarbų Rusijos požiūrį į Lietuvą ir kitas Baltijos šalis, kuri ne kartą viešose spaudos konferencijose demonstravo netgi pats Rusijos prezidentas Vladimiras Putinas³, jau nekalbant apie žemesnio ran-

² Žr.: Landsbergis V., „The Russian Riddle and Lithuanian Reality“, *Lithuanian Foreign Policy Review*, 2000/2 (6), p. 203, <http://www.lfpr.lt/006/a18.doc>, 2006/09/09

³ Žr., pavyzdžiui: Президент России, „Интервью «Радио Словенско» и словацкой телекомпанияи СТВ“, 22 февраля 2005 года, http://www.president.kremlin.ru/appears/2005/02/22/2118_type63379_84394.shtml, 2006 09 09;

Президент России, „Пресс-конференция по итогам встречи на высшем уровне Россия – Европейский союз“, 10 мая 2005 года, Москва, Большой Кремлевский дворец, *Официальный сайт*, http://www.kremlin.ru/appears/2005/05/10/1823_type63377type63380type82634_88013.shtml, 2006/09/09.

go Rusijos pareigūnus, specialiai užsiimančiais posovietinių šalių diskreditavimu⁴.

Todėl nenuostabu, kad galiausiai daug kas Lietuvoje Rusiją ir toliau laiko pagrindine grėsme mūsų šalies saugumui ir netgi valstybingumui. Bet dar didesnis paradoksas, plačioji Rusijos visuomenė Lietuvą, Baltijos valstybes dabar suvokia kaip kone pagrindinius savo šalies priešus. Jurijaus Levados sociologinių tyrimų centras Maskvoje, remdamasis metinės apklausos, koks Rusijos gyventojų požiūris į pasaulio šalis, rezultatais, pateikė tokį Rusijos „priešų“ dešimtuką (proc.): Latvija – 46, Gruzija – 44, Lietuva – 42, JAV – 37, Estija – 28, Ukraina – 27, Afganistanas – 12, Irakas – 9, Moldova – 9 ir Lenkija – 7⁵. Kaip matome, Baltijos šalys netgi pirmame penketuke. Argi tokius santykius galima vadinti normaliais? Ko gero, ne. Tad šiuo atveju normalizacija turbūt reikėtų laikyti bent du pagrindinius dalykus:

- visišką ir galutinę Rusijos, kaip pagrindinės grėsmės Lietuvos saugumui, pašalinimą iš Lietuvos politinės sąmonės ir praktikos;
- visišką ir galutinį siekio vienaip ar kitaip valdyti ir kontroliuoti Lietuvą pašalinimą iš Rusijos politinės sąmonės ir praktikos.

Dabar galima pasakyti, kad tai nerealu, kad tai gali būti įgyvendinta mažų mažiausiai pasikeitus žmonių kartoms, o gal įvykus ir daugiau tokių įvykių, kurie pakeistų žmonių galvose susiklosčiusias mąstymo sanklodas ir ideologinius pavidalus. To niekas neginčija. Tačiau negalima pamiršti ir to, kad niekas nestovi vietoje, ir Lietuva, ir Rusija, ir pagaliau visas pasaulis labai greitai keičiasi.

Būtent tie pokyčiai, procesai ir veiksniai, kurie (ne)skatina taip čia apibūdintos Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijos, ir buvo pagrindinis čia pristatomo tyrinėjimo objektas.

PROBLEMOS IŠNAGRINĖJIMO MASTAS. Lietuvos ir Rusijos santykiai – paradoksali sritis. Nors šiuo aktualių politikos klausimu savo nuomonę turi, nesunkiai gali pareikšti ir pagaliau mūsų laisvoje šalyje dra-

⁴ Žr., pavyzdžiui: „Vilko iššūkis ėriukui“, *Atgimimas*, 2006, birželio 23–29, Nr. 25 (898), <http://www.atgimimas.lt/articles.php?id=1150957436>, 2006/09/09.

⁵ Голов А., „Страны–друзья и страны–враги для России: перемены за год. 05.06.2006“, *Левада–центр. Аналитический центр Юрия Левады*, <http://www.levada.ru/press/2006060502.html>, 2006/09/09.

siai reiškia kiekvienas pilietis, kone reguliariai kyla karštų viešų diskusijų tarp šalies politikų ir ne tik jų (pavyzdžiui, 2005 metų gegužės 9 dienos minėjimas arba 2006 metų pavasario polemika dėl to ar dar verta Lietuvai reikalauti iš Rusijos atlyginti SSRS okupacijos žalą), o kiekvienas oficialių vienos ar kitos šalies valdžios institucijų žingsnis susilaukia gausybės komentarų, akademinio lygmeniu ši problematika nepasižymi pernelyg didele išsamių studijų ir tyrinėjimų gausa.

Jeigu neskaičiuosime: 1) įdomių ir svarbių mūsų istorikų darbų, kadangi jie skirti ankstesniems laikams⁶; 2) užsienio šalyse daromų tyrinėjimų, kurie paprastai sutelkia dėmesį į platesnius aspektus ir apėmia visas tris Baltijos valstybes, specialiai neišskirdami Lietuvos, o vertindami santykių su Rusija normalizacijos problemas pirmiausia akcentuoja pačią aštriausią problemą – rusų mažumos padėtį Latvijoje ir Estijoje⁷; 3) Rusijos tyrinėtojų darbų, kurie iš principo (nors, aišku, su tam tikromis variacijomis) Rusijos ir Baltijos šalių (ar Lietuvos) normalizacijos problemą traktuoja kaip Baltijos šalių politinio „brandumo“ funkciją⁸ ir pagaliau 4) paties autoriaus anksčiau atliktų tyrimų, įsitrau-

⁶ Laurinavičius Č., *Lietuvos–Sovietų Rusijos taikos sutartis: 1920 m. liepos 12 d. sutarties problema*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1992; Butkus Z., „SSRS intrigos Baltijos šalyse (1920–1940)“, *Darbai ir dienos*, 1998, t. 16; Truska L., „Kas traukė į Rusijos glėbį? Geopolitinė Lietuvos orientacija 1918–1940 metais“, *Darbai ir dienos*, 2002, t. 30; Burinskaitė K., *Lietuvos ir Rusijos santykiai XV–XX a.*, Vilnius: Alma littera, 2005; Šepetys N., *Molotovo–Ribbentropo paktas ir Lietuva*, Vilnius: Aidai, 2006; ir kt.

⁷ Winner A. C., „The Baltic States: Heading West“, *Washington Quarterly*, 2002 winter, vol. 25, issue 1, p. 207–219, <http://www.twq.com/02winter/winner.pdf>, 2006/09/19; Oldberg I., *Reluctant Rapprochement: Russia and the Baltic States in the Context of NATO and EU Enlargements*, Stockholm: FOI-Swedish Defence Research Agency, 2003; Kramer M., „NATO, Baltic states and Russia: a framework for sustainable enlargement“, *International Affairs*, 2003, vol. 78, no 4, p. 731–756; Hubel H., „The Baltic Sea Subregion after Dual Enlargement“, *Cooperation and Conflict*, 2004, September, vol. 39, p. 283–298; Фреден Л., „Тени прошлого над Россией и Балтией“, *Россия в глобальной политике*, 2005, Май–Июнь, № 3, <http://www.globalaffairs.ru/numbers/14/4159.html>, 2006/09/18; Kværno O., Rasmussen M., „EU Enlargement and the Baltic Region: A Greater Security Community?“ in Kasekamp A., ed., *Estonian Foreign Policy Yearbook 2005*. Tallinn: Estonian Foreign Policy Institute, 2005, p. 83–92.

⁸ Rusiškojo požiūrio pavyzdžių galima rasti specialiai Lietuvos ir Rusijos santykiams skirtame *Lithuanian Foreign Policy Review*, 2000, no 2 (6) numeryje: Avdeev A., „Russian–Lithuanian relations: An Overview“, p. 27–34; Trenin D., „Russian–Lithuanian Relations: Will the Success Story Last?“, p. 71–79; Moshes A., „Russia–Lithuania: Preserving Interactions“, p. 79–86. Kaip rusų tyrinėtojai interpretavo dvišalių santykių atšalimą Lietuvai tapus ES ir NATO nare rodo, pavyzdžiui: Демурин М. В., „Россия и Балтия: дело не в истории“, *Россия в глобальной политике*, 2005, Май–Июнь, № 3, <http://www.globalaffairs.ru/numbers/14/4160.html>, 2006/09/18.

kus į tarptautinius projektus, skirtus pokomunistinės užsienio politikos ir sudėtingos didelių ir mažų valstybių kaimynystės santykiams, publikacijų⁹, tai nesunkiai pastebėsime, kad pačioje Lietuvoje politologinių arba ekonominių studijų nėra jau tiek daug. Galbūt taip nutiko dėl to, kad pažvelgus į Lietuvos ir Rusijos santykius, susidaro įspūdis, jog čia net ir nėra didelės prasmės imtis nuodugnesnių studijų, nes problema yra pakankamai paprasta, aiški ir... iš esmės akademiškai lygmeniu neišsprendžiama. Tyrinėtojams čia lyg ir nėra ką veikti. Dabar politikų praktikų laikas. Todėl nenuostabu, kad tiems, kurie vis dėlto ryždavosi tą tematiką gvildinti, dažniausiai belikdavo dar kartą sąžiningai, pasiremiant gausiais ir įtikinamais faktais, įvardyti esamą situaciją, arba patiems „veržtis“ į praktinę politiką ir siūlyti politikams pribrendusios problemos sprendimus.

Pirmajai grupei priskirčiau darbus, skirtus, geopolitinei ir geoeconominei Rusijos ir Lietuvos santykių analizei. Šių tyrinėjimų bendra išvada galėtų skambėti taip – Lietuvos padėtis Rusijos atžvilgiu yra pažeidžiama dėl pernelyg didelės priklausomybės nuo Rusijos išteklių energetikos ir ekonomikos srityse, o Rusija savo ruožtu per daug ir neslepia savo ketinimų, o turimus ekonominius svertus naudoja politiniams tikslams, kad galėtų įtakoti arba net kontroliuoti politinius ir ekonominius procesus Lietuvoje ir per ją galbūt netgi bandytų daryti poveikį transatlantinėms ir Europos institucijoms¹⁰.

⁹ Vitkus G., *Lithuanian–Russian Relations in 1990–1995: a Study of Lithuanian Foreign Policy*, Mannheim: Untersuchungen des FKKS an der Universität Mannheim, 12/1996, <http://www.uni-mannheim.de/fkks/fkks12.pdf>, 2006/09/28; Vitkus G., „At the Cross–Road of Alternatives: Lithuanian Security Policies in 1995–1997“ in Arteus G., Lejins A., eds., *Baltic Security: Looking Towards the 21st Century*, Riga–Stockholm: Latvian Institute of International Affairs & Försvarshögskolan, 1997, p. 53–78; Vitkus G., „Long Way to Normalization of Lithuanian–Russian Relations“ in Klaus Zimer, hrsg., *Schwierige Nachbarschaften. Die Ostpolitik des Staates Ostmitteleuropas seit 1989* (Tagungen zur Ostmitteleuropaforschung 14), Marburg: Verlag Herder–Institut, 2001, S.13–38; Vitkus G., „Die litauische Ostpolitik – Grundsätze und Probleme“, *Osteuropa*, 2002, September/Okttober, 9/10, S. 1259–1272.; Vitkus G., „Changing Security Regime in the Baltic Sea Region“, *NATO Academic Forum, NATO Research Fellowship Reports*, <http://www.nato.int/acad/fellow/99-01/Vitkus.pdf>, 2006/03/11; Виткус Г., Пугачюскас В., „Российский фактор литовской политики“ in Карабешкин Л. А. ред. *Региональное измерение российско–балтийских отношений*, Санкт Петербург, 2004, с. 73–86.

¹⁰ Žr., pavyzdžiui: Laurinavičius Č., Statkus N., Motieka E., *Baltijos valstybių geopolitikos bruožai: XX amžius*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2005; Šatūnienė Ž., „Lietuvos energetinė (ne)priklausomybė ir šalies saugumas“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2003*, Vil-

Antrajai grupei galima priskirti darbus, kuriuose šią neišsprendžiamą Lietuvos ir Rusijos santykių problemą siūloma vienu ar kitu būdu „dekonstruoti“ ir galiausiai iš viso nustoti ją laikyti problema. Jūratė Šleivyte savo studijoje apie Rusijos veiksnių Lietuvos saugumo politikoje teigia, kad tarp Lietuvos ir Rusijos politinių problemų nėra, o regioninio saugumo klausimai gali būti išspręsti integruojant Rusiją į esamas saugumo struktūras ir institucijas¹¹. Panašiai samprotauja ir Kęstutis Paulauskas, kuris tvirtina, kad didžioji (angl. *high*) politika nebėra Lietuvos ir Rusijos santykius komplikuojantis veiksnys, o įtampų išlieka kasdieniškosios (angl. *low*) politikos srityse bei saugumo klausimuose susijusiuose su Kaliningradu. Todėl, pasak Paulausko, Lietuva tiesiog turėtų būti labiau pragmatiška kasdieniauose santykiuose su Rusija ir labiau lankstesnė ES viduje, kai formuojama jos politika Rusijos atžvilgiu¹². Dar radikaliau problemos „dekonstravimo“ keliu siūlo žengti kolega Česlovas Laurinavičius, pasisakantis už istorijos, o tiksliau, įvairių jos interpretacijų, vaidmens mažinimą dvišaliuose Lietuvos ir Rusijos santykiuose¹³. Savo per Lietuvos radiją skaitoje viešojoje paskaitoje jis ragino, žinoma, nekvestionuojant paties okupacijos fakto, vis dėlto atsakyti reikalauti iš Rusijos kompensacijos už dėl SSRS okupacijos patirtą žalą¹⁴.

Žinoma, visų pirma problemos egzistuoja žmonių galvose, todėl prielaida, kad, pasikeitus žmonių mastymui, galima pasiekti problemų sprendimą, yra teisinga. Bet šiuo, Lietuvos ir Rusijos santykių atveju toks sumanymas ne visai tinka, nes siūloma keisti tikrai vienos

nus: Lietuvos karo akademija, 2004, p. 233–251; Šiukštienė D., „Lietuvos ir Rusijos ekonominiai ryšiai: globalus fonas, nacionaliniai ir grupiniai interesai pozityvinės ekonomikos požiūriu“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2005*, Vilnius: Lietuvos karo akademija, 2006, p. 179–202; ir kt.

¹¹ Šleivyte J., *The Russian Factor in the Present Security Policy of Lithuania*, on the Basis of MSc in Global Security Dissertation, Academic Year 2000–2001, Updated in 2002.

¹² Paulauskas K., „Rethinking Russia“, *Lithuanian Political Science Yearbook 2004*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005, p. 178–200.

¹³ Laurinavičius Č., „Istorijos vaidmuo Lietuvos–Rusijos santykiuose“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2005*, Vilnius: Lietuvos karo akademija, 2006, p. 163–178.

¹⁴ Laurinavičius Č., „Kodėl nereikėtų reikalauti okupacijos žalos atlyginimo?“, radijo paskaita, 2006, kovo 29, *LRT interneto svetainė*, <http://www.lrt.lt/lectures/tezes.php?strid=1191&id=1559>, 2006/11/06. Paskaitos audio įrašas: <http://www.lrt.lt/ci.media.play.php?u=http://193.219.139.116/default/radijopaskaitos/radijopaskaita,2006/11/06>.

šalies mąstymą, tuo pat metu neturint pakankamo pagrindo manyti, kad pasikeis ir kitos šalies mąstymas ir atitinkamai politikos pobūdis. Šioje situacijoje pakankamai apibrėžta permainų garantija galėtų būti tam tikras bendras vardiklis, tam tikros bendros vertybės. Tačiau, kaip rodo pastarųjų metų įvykiai, Lietuvoje ir Rusijoje išsivirtinę požiūriai ne tik į tarpusavio santykių istoriją, bet ir į valdžią, demokratiją, žmogaus ir mažumų teises esmingai skiriasi, ir vertybinė praraja tarp valstybių tik gilėja. Todėl antrajai grupei priskiriamų tyrinėtojų išvados ir pasiūlymai atrodo ne tik šiek tiek rizikingi politiškai, bet ir logiškai ne visai nuoseklūs.

Peržvelgus šiuos negausius tyrimus, gali susidaryti išpūdis, kad į Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijos problemą žvelgiama pagrindinį dėmesį skiriant dvišaliams santykiams ir jų modalumams ir šiame kontekste ieškoma normalizacijos problemos sprendimui adekvačių rekomendacijų bei alternatyvų. Tačiau iš tikrųjų yra ne visai taip. Netgi dvišaliams santykiams skirtų darbų išvadose gausu referencijų ir į kitus tarptautinės politikos veikėjus ir procesus, vienaip ar kitaip darančius poveikį Lietuvos ir Rusijos santykių kokybei.

Štai geopolitine metodologija grindžiamuose darbuose Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijos galimybės siejamos su platesniais didžiųjų valstybių galios sklaidos geografinėje erdvėje dėsningumais ir atsiveriančiomis galimybėmis Lietuvai, kaip mažai valstybei, įgyti įvairių reikšmingų tarptautinių funkcijų ir tuo pagrindu sudaryti sąjungą su tam tikromis užsienio valstybėmis ir padidinti savo struktūrinę galią Rusijos atžvilgiu¹⁵. Tie, kas siūlo nustoti laikyti Rusiją rimta problema irgi remiasi pasikeitusiu Lietuvos tarptautiniu statusu, konkrečiai naryste NATO ir ES ir linę gal būt netgi pervertinti jų realias galimybes. Pagaliau išoriniai veikėjai ir procesai atskaitos taško ir koordinacinių sistemos vaidmenį atlieka ir viešą polemiką sukėlusioje Laurinavičiaus paskaitoje dėl Rusijos žalos atlyginimo. Vienas iš argumentų, dėl ko siūloma atsisakyti šio reikalavimo, yra aplinkybė, kad jam nepritaria didžioji dalis formalių Lietuvos sąjungininkių ES ir NATO. Todėl

¹⁵ Pavyzdžiui, žr.: Motieka E., Statkus, N., Daniliauskas J., „Globali geopolitinė raida ir Lietuvos užsienio politikos galimybės“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2004*, Vilnius: Lietuvos karo akademija, 2005, p. 39–80.

kuo griežčiau Lietuva kels šį reikalavimą, tuo labiau pati save stums į tarptautinę izoliaciją. Tačiau tuo pat metu Laurinavičius nesiūlo atsiskyti reikalauti iš Rusijos, kad ji galų gale pripažintų įvykdžiusi okupaciją, nes šiuo atveju galima remtis tuo, kad „apskritai Vakarų valstybės, galima sakyti, priima Lietuvos versiją dėl 1940 metų įvykių ir dėl Lietuvos valstybės tęstinumo“¹⁶.

Šis tyrinėtojų siekimas įtraukti į Lietuvos ir Rusijos santykių analizę ir išvadas platesniame (regioniniame ir sisteminiame) kontekste vykstančius procesus bei kitus tarptautinius veikėjus yra natūralus ir suprantamas. Kaip rodo istorinė patirtis, iš tikrųjų Lietuvos ir Rusijos santykiai tikrai niekada nebuvo vien šių dviejų šalių sąveikavimo funkcija, bet labai daug kas priklausė nuo platesnio tarptautinio konteksto. Juk dabar netgi sunku nustatyti, kokie veiksniai – dvišalių santykių būklė ar specifinė tarptautinė padėtis – lėmė, kad Rusija netgi du kartus sugebėjo sunaikinti Lietuvos valstybingumą? Ko gero, daugiau argumentų galima būtų rasti netgi ne pirmojo, o antrojo veiksnio naudai. Juk nei pirmą (1795 m.), nei antrą (1940 m.) kartą sunaikindama Lietuvos valstybingumą, Rusija nesusirėmė su ja mūšio lauke ir tuo labiau nepaskelbė jai karo. Abu kartus Rusija įvykdė daug rafinuotesnę agresiją. Ji nuosekliai skverbėsi į šalies vidaus politinę erdvę ir kantriai laukė, kol tarptautinė padėtis taps palanki jos kėslams. Ir tik atėjus tinkamam momentui ji efektyviai paralyžiavo Lietuvos politinę valią priešintis ir įgyvendino aneksijos planus.

Todėl ir šiandien, svarstant Lietuvos ir Rusijos santykių normalizavimo perspektyvas, praktiškai neįmanoma „išsitemkti“ dvišalių santykių erdvėje. Tai ypač išryškėjo pastaruosiu metu, kai dvišalių santykių raida akivaizdžiai sustojo ir nesimato jokių ryškesnių politinių permainų požymių. Bet tai nereiškia, kad dėlto iš viso niekas nevyksta. Priešingai, tai, kad pastaruosiu metu Rusija akivaizdžiai ignoruoja Lietuvą ir kitas Baltijos šalis rodo, jog jos politikos šio regiono atžvilgiu svorio centras persikėlė į kitas platumas ir kad Lietuvos kaip ir kitų Baltijos šalių likimą vėl bandoma kreipti joms pačioms nedalyvaujant. Tokia galimybė ir ją išreiškiantys procesai irgi vis dažniau patenka mūsų tyrinėtojų akiratin.

¹⁶ Laurinavičius Č., „Istorijos vaidmuo Lietuvos–Rusijos santykiuose“, p. 177.

Tomas Janeliūnas, ieškodamas paaiškinimo, kodėl Rusija artėjant antrosios NATO plėtros bangai, kai į Aljansą turėjo būti pakviestos Baltijos šalys, netikėtai pakeitė savo poziciją ir nustojo oponuoti šiam procesui, formuluoja užkulisinio Rusijos ir JAV susitarimo versiją. Pasak Janeliūno, JAV ir Rusija susitarė pasidalyti įtakos sritimis Vidurio ir Rytų Europos šalis, tiktai pasidalijimas dabar įvyko ne pagal geografines linijas, o pagal politikos sritis. JAV atitenka karinė ir politinė sritys, o Rusija stiprina savo pozicijas ekonomikoje (visų pirma energetikoje)¹⁷.

Vaidotas Urbelis savo studijoje, skirtoje Jungtinių Amerikos Valstijų didžiosios strategijos ir Lietuvos vietos joje analizei, irgi nepalieka nuošalyje Lietuvos ir Rusijos santykių. Tyrinėtojas, vertindamas geostateginį JAV apsisprendimą į savo įtakos zoną įtraukti Baltijos valstybes bei išipareigoti jų saugumui, prieina ir mūsų nagrinėjamai problemai svarbių išvadų apie Lietuvos reikšmę JAV ir Rusijos partnerystei. Urbelis prognozuoja: „Baltijos valstybėms tapus NATO narėmis, turėtų suaktyvėti jų bendradarbiavimas su Rusijos ginkluotosiomis pajėgomis, plėtotis tiek dvišalis, tiek daugiašalis (kaip NATO narių) karinis bendradarbiavimas. Lietuva, kaip ir kitos valstybės, JAV gali būti naudinga sėkmingai perimant iš Vakarų ir eksportuojant į Rytus kariškių demokratinės kontrolės principą, ginkluotųjų pajėgų veiklą reglamentuojančius aktus, NATO standartus.“¹⁸ Tačiau, kaip žinoma, kol kas šios bendradarbiavimo ir drauge tarpvalstybinių santykių normalizavimo galimybės lieka nepanaudotos.

Raimundas Lopata, ne vienus metus nagrinėdamas Kaliningrado galvosūkį, šio regiono vaidmenį tarptautiniuose santykiuose ir konkrečiai 2005 metų vasarą pompastiškai švęsto miesto 750 metų jubiliejaus, į kurį demonstratyviai nebuvo pakviesti gretimų Lenkijos ir Lietuvos vadovai, bet užtat kaip artimiausi draugai buvo priimti Vokietijos ir Prancūzijos lyderiai, užkulisius pažymi, kad tai nebuvo vien sim-

¹⁷ Janeliūnas T., „The Redistribution of Geopolitical Power in Central and Eastern Europe“, *Lithuanian Political Science Yearbook 2002*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003, p. 142–152.

¹⁸ Urbelis V., *Lietuvos vieta JAV didžioje strategijoje*, Vilnius: Lietuvos karo akademija, 2005, p. 129–131.

boliniai gestai. Pasak Lopatos, tai atspindi Rusijos politiką išnaudoti Kaliningrado regioną kaip labai svarbią strateginių ryšių su Vakarų Europa ir visų pirma su Vokietija jungtį ir tuo pat metu kaip priemonę izoliuoti ir visiškai „išjungti iš žaidimo“ Lietuvą su visais iš to išplaukiančiais padariniais dvišaliams santykiams¹⁹. Žinoma, šis planas gali tapti realybe tikrai su atitinkama Briuselio ir Berlyno parama, atitinkama jų užsienio politikos gravitacija. Todėl bet kuriuo atveju čia vykstančios permainos yra labai reikšmingos ir reikalauja tolesnio tyrinėjimo.

Taigi remdamiesi jau sukaupu tyrinėtojų įdirbiu galime konstatuoti, kad siekiant pakankamai išsamiai išgvildinti Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijos procesą būtina ne tik nuolat stebėti dvišalių santykių būklę, fiksuoti permainų dinamiką ir prognozuoti kaitos tikimybę, bet ir nė kiek ne mažiau, o gal ir santykinai daugiau skirti dėmesio tarptautiniam kontekstui. Ne tik permainos Lietuvos ir Rusijos vidinėse politinėse erdvėse ir jų užsienio politikoje, bet ir regioniniai bei tarptautiniai sisteminiai veiksniai bei procesai ir jų poveikis yra visiškai lygiaverčiai nepriklausomi kintamieji, kurių tolesnis tyrinėjimas žvelgiant į juos iš Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijos perspektyvos yra ir artimiausiu metu, matyt, liks ne tik akademinė, bet, deja, ir politinė aktualija.

MONOGRAFIJOS TIKSLAS IR UŽDAVINIAI. Taigi pačia bendriausia prasme šioje knygoje pristatomų tyrimų tikslas buvo mėginimas sukonstruoti sistemišką besikeičiančių Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijos sąlygų, eigos ir dilemų vaizdą (angl. *outlook*) arba perspektyvą. Kitaip tariant, šiuo tyrimu buvo siekiama suklasifikuoti pagrindinius Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijos sklaidos aspektus ir atitinkamai įvertinti svarbiausių veiksnių kaitos trajektorijas.

Įgyvendinant šį apsibrėžtąjį tikslą buvo sprendžiami uždaviniai, kurie parinkti remiantis kompleksinėms tarptautinių santykių studijoms būdingu analitiniu – nacionalinio, regioninio ir sisteminio – lygmenų išskyrimo modeliu. Pirmiausia monografijoje aptariami tyrimuose išryškėję dvišalių Lietuvos ir Rusijos santykių raidos „registrai“ ir su tuo

¹⁹ Lopata R., *Įkaito anatomija: Kaliningrado jubiliejaus byla*, Vilnius: Eugrimas, 2006, p. 95–148.

susijusios Lietuvos diplomatijos dilemos bei pačios Rusijos politinės kaitos trajektorija. Toliau kita knygos dalis skirta regioniniam santykių normalizacijos kontekstui, kuris, savaime suprantama, labiausiai priklausė nuo praėjusių dešimtmetį dinamiškiausiai besikeitusio veiksnio – Europos Sąjungos. Galiausiai, įvertinus siauresnių nacionalinio ir regioninio lygmenų specifiką, pereinama prie sisteminio lygmens ir Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijos problemą siekiama įterpti į pagrindinę tarptautinės politikos koordinacinių sistemą, kurią šiandien apsprendžia galingiausia pasaulio valstybė – Jungtinės Amerikos Valstijos.

TYRIMŲ METODOLOGIJA IR METODAI. Turbūt niekam nekils abejonų, kad pirmiau nurodytas tyrimų objektas yra sunkiai aprėpiamas ir jam tikrai dar bus skirta ne viena studija, kurioje ne tik atsispindės šiandien mums nežinomi įvykiai, bet ir bus daugiau metodologinių naujovių. Tačiau tam tikras indėlis į šį akademinio darbo barą turėtų būti ir čia pristatomi tyrinėjimų rezultatai.

Atsižvelgiant į tai, kad šio darbo pagrindu daugiausia tapo jau anksčiau skelbtos mokslinės publikacijos, parengtos labai įvairaus pobūdžio konkrečių tyrimų projektų kontekste, neišvengiamai būdingas išankstinis metodologinis apibrėžtumas. Turbūt teisingiausia būtų tvirtinti, kad šis tyrimas atliktas iš esmės labiau laikantis tradicinės neorealitinės tarptautinių santykių studijų prieigos postulatų. Tačiau, kadangi atotrūkis tarp šiandieninių pavidalų dviejų kažkada griežtai viena kitai oponavusių mokyklų – realizmo ir liberalizmo, t. y. šiandieninio neorealizmo ir neoliberalaus institucionalizmo – yra sumažėjęs iki minimumo, tai šį darbą teisingiau būtų skirti ne neorealizmui griežtąja žodžio prasme, bet tam, ką XX amžiaus paskutinį dešimtmetį imta vadinti „neo-neo“ (t. y. neorealizmo ir neoliberalaus institucionalizmo) sinteze. Šioje prieigoje svarbiausia, be abejo, yra valstybės, jų dydis, galia ir interesai, bet negali būti ir nėra ignoruojami nei užsienio politikai įtakos turintys vidaus veiksniai, nei tarptautinis kontekstas, kuriam visų pirma priskiriamos tarptautinės institucijos ir jų generuojami tarptautiniai režimai, neišvengiamai koreguojantys valstybių elgseną.

Žinoma, šiais „postmoderno“ laikais faktas, kad iš esmės šiame darbe buvo remtasi šiuolaikinėse tarptautinių santykių studijose vyraujančia (angl. *main-stream*) metodologija, reikalauja papildomai paaiš-

kinti, kodėl nebuvo pasitelktos dabar madingesnės alternatyvinės reflektyvistinės ar konstruktyvistinės metodologijos. Tokį pasirinkimą, žinoma, lėmė ne skeptiška autoriaus pozicija šių metodologinių naujovių atžvilgiu, bet pats pasirinktos tyrinėjimo problemos pobūdis. Kad ir kaip vertintume Lietuvos ir Rusijos santykiuose egzistuojančios „ne-normalybės“ prigimtį (materiali, socialinė ar intersubjektyvi), bet kuriuo atveju ją suponuojančios sąlygos yra pernelyg svarios ir akivaizdžios, kad būtų galima tikėtis santykinai lengvai jas „perkonstruoti“. Šio reiškinių kilmės arba galimo utopinio pertvarkymo problemos tyrinėjimo reikšmingumą akivaizdžiai nustelbia daug aktualesnės esamos būklės fiksavimo ir analizės reikmės.

Na, o jeigu bandytume apibūdinti darbe taikytus tyrimų metodus, tai reikėtų pažymėti, kad iš esmės pagrindinis ir svarbiausias metodas, taikytas siekiant perprasti Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijos eigą, buvo konkreti istorinė analizė. Atitinkamai ir pateikiamo darbo žanras turėtų būti priskiriamas labiau ne *policy paper*, kurio tikslas suprastinti tikrovę, išskirti analitiko požiūriu svarbias tendencijas ir pateikti konkrečias rekomendacijas, bet *current history* pobūdžio tyrimų žanrui.

Niekas neginčija, kad istorinių tyrimų objektas yra ne dabartis, bet praeitis. Istorinei analizei ir vertinimams reikia ir laiko nuotolio, ir, svarbiausia, atvirų archyvų. Dėl savaimė suprantamų priežasčių *current history* žanras šių reikalavimų tenkinti negali. Tačiau tai nereiškia, kad apskritai nėra prasmės užsiimti dabar vykstančių ir dar nepasibaigusiu procesu, jų etapų ir sąlygų rekonstravimu. Toks tyrimas vertingas ne tik dėl to, kad yra fiksuojamas vykstantis veiksmas ir bandoma apibrėžti bei tikrinti jį aiškinančias hipotezes, bet ir dėl to, kad ilgainiui pats šis pratimas virsta savotišku liudijimu, kaip tam tikru laiku buvo aprašomi procesai, kaip jie tuomet buvo suvokiami ir vertinami. Taip tokio pobūdžio darbas tampa reikšmingu papildomu šaltiniu ateities tyrėjams, kuriems bus svarbu perprasti savo tiriamo laikotarpio *Zeitgeist*. Na, o tradicinių istorinio tyrimo šaltinių stoka arba neprieinamumas nereiškia, kad negalima naudotis jau dabar prieinamais šaltiniais, taip pat čia jau aptartų metodologinių tarptautinių santykių studijų priėgų generuojamomis išvalgomis.

Ką pavyko nustatyti ir išsiaiškinti, ir pristatoma toliau pateikiamoje monografijoje.

Nacionalinis lygmuo: *komplikuota kaimynystė*

2006 metų rugpjūtį Latvijos Respublikos prezidentės Vairoš Vīķe-Freibergos kvietimu į Rygą atvyko pirmasis Rusijos prezidentas, bet dabar jau tik pensininkas Borisas Jelcinas. Stebint reportažus iš jo susitikimų ir besiklausant jo pasisakymų, atmintyje nejučiomis vėl iškyla ir sudėtingi Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo 1990–1991 metais laikai, ir tuomet susiklostę Lietuvos ir Rusijos santykiai. Ko gero, būtent šito nusipelnusio Rusijos politiko dėka ir šiandien galime prisiminti, kad savo Lietuvos ir Rusijos santykiai galėjo būti visai kitokie negu yra susiklostę šiandien. Bet, žinoma, tai, kas vyko 1990–1991 metais buvo tikrai stebėtinai sklandi ir savotiškai maloni išimtis, turint omenyje sudėtingas šių šalių kontaktų istorijos peripetijas.

Tuomet Lietuva ir Rusija kuriam laikui netgi buvo tapusios sąjungininkėmis, nes jų interesai ir požiūris į tuomet dar gyvavusią centrinę Sovietų Sąjungos vyriausybę daugiausia sutapo. 1990 metų kovo 11 dieną Lietuvos Aukščiausiajai Tarybai paskelbus nepriklausomybės atkūrimo aktą Michailo Gorbačiovo vadovaujama Sovietų Sąjungos politinė vadovybė iš karto ėmėsi pačių įvairiausių politinio, teisinio, ekonominio ir propagandinio spaudimo priemonių, kad Lietuva atšauktų savo nepriklausomybės deklaraciją ir sugrįžtų į Sovietų Sąjungos Konstitucijos jurisdikciją. Tačiau Gorbačiovo politiką Lietuvos atžvilgiu netrukus pradėjo komplikuoti Rusijos Federacija. 1990 metų gegužę pradėjusi darbą naujoji Rusijos Federacijos Aukščiausioji Taryba birželio mėnesį paskelbė Suvereniteto deklaraciją ir išrinko savo pirmininku populiarų politiką ir Gorbačiovo politinį oponentą Borisą Jelciną. Naujasis Rusijos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas, siekdamas įgyvendinti suvereniteto deklaraciją, buvo suinteresuotas SSRS centrinės valdžios silpninimu, o tai objektyviai sutapo su Lietuvos interesais. Lietuva tikėjosi ir tikrai sulaukė naujosios Rusijos Federacijos vadovybės rimtos politinės pagalbos.

Rusijos parlamentas kritikavo SSRS politinę vadovybę dėl Lietuvos ekonominės blokados. Ir tai taip pat iš dalies prisidėjo prie blokados sustabdymo ir nutarimo pradėti derybas su Lietuva.

Dėl panašių interesų Lietuvos ir Rusijos politikai greitai užmezgė vertingus kontaktus. 1990 metų liepos 12 dieną Lietuvoje apsilankę Rusijos Federacijos Aukščiausiosios Tarybos deputatai teigė, kad Rusija, „nepriklausomai nuo to, kaip bus rengiama sutartis su Sovietų Sąjunga, pati savarankiškai sudarys sutartį su Lietuvos Respublika“²⁰. Rusija pažadėjo santykius su Lietuva grįsti savarankiškumu, lygiateisiškumu, gera kaimynyste ir savitarpiai naudingą bendradarbiavimu. Šią nuostatą dar labiau sustiprino aplinkybė, kad 1991 metų birželio 12 dieną Jelcinas laimėjo tiesioginius Rusijos prezidento rinkimus ir, įgijęs tiesioginį tautos mandatą, pradėjo siekti atgauti daugiau realios valdžios iš centro ir tam ryžtingai išnaudojo esamus centro prieštaravimus su kitomis respublikomis. Todėl Rusija, nors konfrontacija su centru ir aštrėjo, su Lietuva ir toliau laikėsi nuostatos pasirašyti tarpvalstybinę politinę sutartį.

Žinoma, Lietuvos ir Rusijos Federacijos derybos vyko pakankamai sudėtingai, nes Rusijos derybų delegacija vengė sutartyje aiškiai formuluoti savo poziciją dėl 1940 metų įvykių motyvuodama tuo, kad tai sukeltų reakcingųjų Rusijos parlamento ir SSRS Liaudies deputatų suvažiavimo jėgų pasipiktinimą. Vis dėlto nauja Rusijos ir Lietuvos sutartis dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų buvo parengta ir 1991 metų liepos 29 dieną Maskvoje iškilmingai pasirašyta. Po ratifikacijos sutartis turėjo galioti 10 metų, o suėjus šiam terminui savaime pratęsiama tokiam pačiam laikotarpiui, išskyrus pirmąjį straipsnį, kurio galiojimas buvo neribotas. Tame straipsnyje šalys pripažino viena kitos valstybinių suverenitetą ir nusprendė laikyti viena kitą tarptautinės teisės subjektais. O sutarties preambulėje vis dėlto buvo teigiama, kad „TSR Sąjungai pašalinus Lietuvos suverenitetą pažeidžiančias 1940 metų aneksijos pasekmes, bus sudarytos papildomos Aukštųjų Susitariančiųjų Šalių bei jų tautų tarpusavio pasitikėjimo sąlygos“²¹.

²⁰ „Istorinė tiesa ir istorinis teisingumas“, *Lietuvos aidas*, 1990, liepos 13.

²¹ „Sutartis tarp Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos ir Lietuvos Respublikos dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų“ in Sirutavičius V., Nekrašas E., Lopata R., sudar., *Svarbiausios Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys 1918–1995*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1997, p. 168.

Politinė sutartis su Rusija buvo didelė Lietuvos užsienio politikos sėkmė. Lietuvos politikai, tuomet vadovaujami Vytauto Landsbergio, sėkmingai sugebėjo išnaudoti Jelcino ir Gorbačiovo prieštaravimus ir pasiekti, kad svarbiausioji Sovietų Sąjungos respublika pripažintų ir remtų Lietuvos suverenitetą. Faktiškai Lietuva gavo vienos didžiųjų pasaulio valstybių – Rusijos politinį savo suvereniteto pripažinimą. Nors Rusija tada dar buvo tik svarbiausioji SSRS respublika, jos pozicija buvo pernelyg svarbi, kad Gorbačiovas galėtų ją visiškai ignoruoti.

1991 metų vasaros pabaigoje politinio neapibrėžtumo situacija susiklostė ne tik Lietuvos santykiuose su SSRS, bet ir pačioje Sovietų Sąjungoje. Ši situacija pasikeitė tik po nepavykusio 1991 metų rugpjūčio 19–21 dienos reakcingųjų politinių jėgų pučo Maskvoje. Rusijos demokratų pergalė lėmė ne tik totalitarinės SSRS subyrėjimą, bet ir sukūrė naują kokybinę situaciją Rytų Europoje. Reali politinė valdžia atiteko Rusijos vyriausybei, kuri jau buvo įsipareigojusi gerbti Lietuvos nepriklausomybę. Todėl be didesnių debatų ir kitos didžiosios Vakarų valstybės ir tada dar formaliai egzistavusios SSRS Valstybės taryba 1991 metų rugpjūtį – rugsėjį patvirtino atsikūrusios Lietuvos Respublikos teisinį pripažinimą.

Šiandien, vertinant Lietuvos ir Rusijos santykių laikotarpį nuo 1990 metų kovo iki 1991 metų gruodį įvykusio galutinio Sovietų Sąjungos subyrėjimo, reikėtų pažymėti, kad tai buvo savotiškas unikumas, tikrai išimtinis šių valstybių santykių laikotarpis. Galima įvairiai traktuoti klausimą, kas iš esmės buvo Sovietų Sąjunga. Tačiau ar ją, kaip skelbė sovietinė propaganda, laikysime savanorišku tautų susivienijimu, ar Lenino ir Stalino sukurta nauja Rusijos imperijos egzistavimo forma, negalima atmesti teiginio, kad Rusija visada buvo šio politinio darinio širdis, materialusis ir idėjinis centras, kad iš esmės tai buvo rusų sukurta ir valdoma valstybė. Todėl visiškai suprantama, kad 1945–1990 metais Lietuvos santykiai su Rusija buvo tolygūs santykiams su SSRS – tai buvo okupanto ir pavergtos šalies santykiai. Tačiau laikotarpyje nuo 1990 metų kovo mėnesio iki 1991 metų rugpjūčio mėnesio situacija Lietuvos santykiuose su Sovietų Sąjunga/Rusija pasikeitė iš esmės. Gorbačiovo inicijuota *непечповітка* paveikė ne tik imperijos nacionalinius pakraščius, bet ir padarė demokratizuojantį poveikį pačiam imperijos centrui – Rusijai. Naujasis Rusijos Federacijos politinis elitas

apsisprendė siekti didesnio savarankiškumo ir suvereniteto ir taip priešintis totalitarizmui bei diktatūrai, diegti savo šalyje demokratines vertybes. Galbūt Rusijos politinio elito siekiai nebuvo tokie radikalūs kaip Lietuvos, bet vis dėlto jie buvo pakankamai reikšmingi Lietuvos užsienio politikos sprendimams.

Žinoma, šiandien tuometinį Lietuvos ir Rusijos santykių epizodą būtų galima prisiminti tik su nostalgija, kaip nepakankamai išnaudotą galimybę, negrįžtamai praėjusį aukso amžių. Tačiau, jo reikšmė nuo to ne kiek nemažėja, nes tai buvo akivaizdus ir gyvas pavyzdys, kokie galėtų būti Lietuvos ir Rusijos santykiai, jeigu Rusija būtų demokratinė valstybė, jeigu tam nekliudytų šiandien atrodantys neįveikiami politiniai, ekonominiai ir netgi vertybiniai istorinės sąmonės skirtumai. Galų gale, jeigu jau nagrinėjame Lietuvos ir Rusijos santykių normalizaciją, tai epizodas leidžia teigti, kad normalizacija vis dėlto yra galima ne tik ateityje, bet ji jau yra buvusi tikras precedentas Lietuvos ir Rusijos santykiuose.

Deja, kaip žinia, šis įdirbis taip ir nebuvo išplėtotas. Kai 1991 metų pabaigoje Sovietų Sąjunga nustojo egzistuoti Lietuvos ir Rusijos santykiai pradėjo plėtotis visai kita linkme. Lietuva tapo nepriklausoma valstybe *de facto* ir *de jure*, o Rusija iš pačios svarbiausios sudedamosios Sovietų Sąjungos dalies irgi virto savarankiška valstybe, kartu tapdama ir visų Sovietų Sąjungos išsipareigojimų ir teisių perėmėja. Rusija įgijo visus svarbiausius supergalybės atributus – jos žinion perėjo branduolinio ginklo arsenalai, nuolatinė vieta Jungtinių Tautų Saugumo Taryboje, kiti tarptautiniai Sovietų Sąjungos išsipareigojimai nusiginklavimo srityje. Jos jurisdikcijon perėjo ir Baltijos valstybėse dislokuota sovietinė kariuomenė. Todėl netrukus tolesnė Lietuvos ir Rusijos dvišalių santykių raida darėsi vis labiau komplikutesnė. Kaip paaiškėjo, pernelyg jau dideli buvo šalių elito politinės sąmonės ir netgi išsivaizdavimo, kaip šalių santykiai turėtų klostytis ateityje, skirtumai. Iki tol Rusijos politikai siekė pasinaudoti Baltijos valstybėmis konkuruojant su Sovietų Sąjungos lyderiais, o dabar Rusijai santykiuose su Lietuva ir kitomis Baltijos valstybėmis atiteko visai naujo pobūdžio problemos ir atsakomybė. Todėl visai natūralu, kad Rusija labai greitai pakeitė savo politikos prioritetus. Atitinkamai pasikeitė ir požiūris į Baltijos valstybes, taigi ir į Lietuvą. Jų reikšmė ir traktavimas Rusijos politikos pla-

nuose greitai pasidarė visai kitoks negu buvo iki Sovietų Sąjungos susirimo. Be to, tuos skirtumus nuolat ryškino gausybė sunkiai sprendžiamų materialinių problemų, susijusių su Sovietų Sąjungos paveldo demontavimu ir sąlygų, užtikrinančių tolesnę saugų Lietuvos valstybingumo egzistavimą, kūrimu.

Atsižvelgiant į svarbiausias dvišalius santykius komplikavusias problemas, galima išskirti keletą gana skirtingų modernių Lietuvos ir Rusijos santykių raidos laikotarpių. Pirmasis (1991–1994 metai) – tai laikotarpis, susijęs su Rusijos kariuomenės išvedimo peripetijomis ir Kaliningrado tranzito taisyklių nustatymu, antrasis (1995–2002) – Lietuvos ir Rusijos kolizija, susijusi su Lietuvos apsisprendimu savo saugumą sieti išimtinai su Vakarų institucijomis, siekti visateisės narystės NATO ir ES. Pagaliau trečiasis laikotarpis, kurio pradžia sąlygiškai galima laikyti 2002 metų pabaigoje NATO ir ES priimtus sprendimus pakviesti Lietuvą tapti šių organizacijų nare, tebesitęsia iki šiol, kai Lietuva *de jure* ir *de facto* yra tapusi visateise NATO ir ES nare. Aptarsime šiuos laikotarpius išsamiau.

■ 1.1. Rusijos kariuomenės išvedimo iš Lietuvos peripetijos ir Kaliningrado tranzitas

Natūralu, kad pirmuoju Lietuvos ir Rusijos santykių plėtros laikotarpiu situaciją komplikavo pernelyg skirtingas šalių požiūris į buvusios sovietinės kariuomenės išvedimo problemą. Jeigu Lietuva norėjo svetimos kariuomenės kuo greičiau atsikratyti, tai Rusija buvo suinteresuota tą procesą kuo ilgiau „tempti“, nes be Lietuvos dar reikėjo išvesti kariuomenę ir iš Vokietijos bei kitų Vidurio ir Rytų Europos šalių.

Lietuvos politinė vadovybė svetimos kariuomenės išvedimo problemą sprendė energingai veikdama dviem pagrindinėmis kryptimis. Suprantama, svarbiausia Lietuvos užsienio politikos kryptis dėl Rusijos kariuomenės išvedimo buvo tiesioginiai kontaktai su Rusijos valdžia. Per visus 1992 metus Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas Landsbergis aktyviai bendravo su Rusijos Federacijos Prezidentu Jelcinu (net tris kartus vyko į Maskvą), stengdamasis išnaudoti dar iki subyrant Sovietų Sąjungai susiklosčiusius gerus asmeninius santykius. 1992 metų sausio 17 dieną jau pirmojo Landsbergio oficialaus vizito į Maskvą metu,

susitikus su Rusijos Federacijos Prezidentu, buvo aptarti visi pagrindiniai Lietuvai rūpimi klausimai – Rusijos karinių dalinių išvedimas iš Lietuvos, ekonominio bendradarbiavimo problemos. Jelcinui, kaip nusipelnusiam Lietuvos nepriklausomybės rėmėjui, už paramą 1991 metų sausio įvykių Vilniuje metu buvo įteiktas Sausio 13 dienos atminimo medalis. Nors susitikime nebuvo minimos kariuomenės išvedimo datos, susitarta, jog abiejų valstybių ekspertai per mėnesį paruoš kariuomenės išvedimo planą, kuriame bus nurodyti terminai ir datos. Jelcinas taip pat sutiko, kad Rusijos kariuomenę pirmiausia reikėtų išvesti iš Vilniaus.

Tačiau nors Landsbergiui pavyko užsitikrinti aukščiausiųjų Rusijos valdžios ešelonų pritarimą kariuomenės išvedimui, derybos įstrigo žemesniuose lygiuose. Visą 1992 metų žiemą ir pavasarį Lietuvos ir Rusijos derybos vyko labai vangiai, ilgą laiką buvo visai apmirusios, Rusijos vilkinamos, nepakankamai konstruktyvios. Derybų delegacijų susitikimuose nepasiekus norimo rezultato, Landsbergis 1992 metų birželio 5 dieną vėl lankėsi Maskvoje. Susitikime su Jelcinu vėl buvo šnekėta, jog sausio 17 dienos susitarimai nevykdomi ir neatsispindi derybose. Tuo buvo siekiama priešinti aukščiausiąją Rusijos politinę vadovybę žemesniems, praktinio įgyvendinimo sprendimus priimantiems Rusijos biurokratijos sluoksniams ir taip pasiekti norimą rezultatą. Ir tikrai, Rusijos prezidentas vėl pažadėjo imtis priemonių, kad procesas suaktyvėtų, būtų realus ir dinamiškas. Pasak paties Jelcino, „išvedimas turi prasidėti ir turėti savo veiksmų tvarkaraštį“²². Rusijos prezidentas tai laikė svarbesniu dalyku už galutinės datos nustatymą. Tačiau, kita vertus, Rusijos vadovybė nuolat akcentavo, kad artimiausiu metu neturi galimybių išvesti kariuomenę ir išvežti jos techninę įrangą.

Bet Lietuvai ir kitoms Baltijos šalims, susidūrus su Rusijos vanguardu sprendžiant šią problemą, pavyko sėkmingai mobilizuoti tarptautinę viešąją nuomonę ir per Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferenciją (ESBK) bei kitas tarptautines organizacijas suorganizuoti pakankamai juntamą tarptautinį spaudimą Rusijai. Šia prasme buvo pasiekta tikrai išspūdingų laimėjimų, jog net pati Rusija turėjo pripažinti, kad jos kariuomenės išvedimas iš Baltijos valstybių yra jos išparei-

²² „Iš Kremliaus susitikimo – su optimistiniais pažadais“, *Lietuvos rytas*, 1992, liepos 9.

gojimas ne tik Baltijos šalims, bet ir visai tarptautinei bendruomenei. 1992 metų liepą vykusios ESBK *follow up* susitikime Helsinkyje Baigiamojo dokumento Politinės deklaracijos teksto 15 paragrafas buvo suformuluotas labai palankia Baltijos valstybėms forma. Jame buvo įrašyta, kad ESBK, remdamasi pagrindiniais tarptautinės teisės principais, „ragina savo nares nedelsiant sudaryti atitinkamas dvišales sutartis, įskaitant ir grafikus, užtikrinančius skubų, tvarkingą ir visišką užsienio kariuomenės išvedimą iš Baltijos valstybių“²³.

Žinoma, čia Lietuva, būdama svarbiausių tarptautinių organizacijų nare, turėjo daug didesnių galimybių, palyginus su ankstesniu 1990–1991 metų konfrontacijos su Sovietų Sąjunga laikotarpiu. Griežta ir nepripažįstanti kompromisų Lietuvos laikysena Rusijos kariuomenės išvedimo klausimu tarptautiniuose forumuose davė savo rezultatų ir neabejotinai skatino konstruktyvią tarptautinės bendrijos poziciją bei reikiamą dėmesį šiam aktualiam Lietuvos saugumui klausimui.

1992 metų rugpjūčio 5 dieną jau pačios Rusijos iniciatyva Maskvoje įvyko trijų Baltijos valstybių užsienio reikalų ministrų ir Rusijos užsienio reikalų ministro Andrejaus Kozyrevo susitikimas. Jame jau pati Rusija pateikė savo siūlymus dėl kariuomenės išvedimo iš Baltijos kraštų. Dokumente buvo išdėstyta pakankamai griežta Rusijos pozicija, tačiau vis dėlto šis užsienio reikalų ministrų susitikimas parodė, kad ir Maskva pasirengusi deryboms ir kompromisams²⁴. Intensyvios derybos vyko 1992 metų rugpjūtį ir rugsėjį. Pagaliau rugsėjo 8 dieną, dar iki Lietuvos delegacijos, vadovaujamos Landsbergio, ir Rusijos delegacijos, vadovaujamos Jelcino, susitikimo Kremliuje, Lietuvos krašto apsaugos ministras Audrius Butkevičius susitiko su Rusijos gynybos ministru Pavelu Gračiovu. Buvo susitarta, kad pirmieji Rusijos kariškiai iš Lietuvos pasitrauks dar spalio mėnesį, o galutinai išeis iki 1993 metų rugpjūčio 31 dienos.

1992 metų rugsėjo 8 dieną į Maskvą atvyko oficiali Lietuvos delegacija, vadovaujama Landsbergio. Anot paties Landsbergio, apie šią die-

²³ Conference for Security and Co-operation in Europe, Summit of Heads of State or Government, *Helsinki Document 1992: The Challenges of Change*, Helsinki, July 9–10, 1992, http://www.osce.org/documents/mcs/1992/07/4046_en.pdf, 2006/09/21.

²⁴ Žr.: Bučelis B., „Keturių šalių užsienio reikalų ministrų susitikimas Maskvoje“, *Tiesa*, 1992, rugpjūčio 7.

na „galima rašyti romaną. Buvo bandoma sužlugdyti pasirašymą ir paslėpti, kas žlugdo“²⁵. Matyt, Rusijos politiniuose ir biurokratiniuose sluoksniuose jau iš anksto buvo apsispręsta šio susitarimo pasirašymą kol kas žlugdyti ir taip kuo ilgiau užtęsti armijos išvedimo procesą. Prezidentui Jelcinui į sutarties pasirašymo ceremoniją buvo atnešti neparengti (priebraukti) dokumentai, nors prieš tai jie buvo delegacijų galutinai suderinti. Taigi buvo nutarta pagrindinio politinio dokumento dėl Rusijos kariuomenės išvedimo iš Lietuvos nepasirašyti. Vis dėlto kiti trys dokumentai buvo pasirašyti. Tarp jų buvo ir kariuomenės išvedimo grafikas. Grafiką pasirašė Lietuvos krašto apsaugos ministras Butkevičius ir Rusijos Federacijos gynybos ministras Gračiovas. Kai kas iš Rusijos pusės, matyt, tikėjosi grafiką traktuoti tik kaip techninio pobūdžio dokumentą, kuris negalioja be politinio susitarimo. Bet grafikas buvo pasirašytas ne žinybų, bet valstybių vardu, ir todėl Jungtinėse Tautose jis vis dėlto buvo užregistruotas kaip tarptautinė sutartis.

Kaip žinoma, pasirašius Rusijos kariuomenės išvedimo grafiką, problemos nesibaigė. Visai netikėtai tą patį rudeni, spalio 29 dieną Jelcinas pasirašė potvarkį, kuriuo nurodė pristabdyti kariuomenės išvedimą iš Baltijos valstybių tol, kol bus pasirašyti tarpvalstybiniai susitarimai, reglamentuojantys Rusijos kariuomenės išvedimo iš Baltijos valstybių terminus, sąlygas ir tvarką, kariškių bei jų šeimų socialines garantijas, tarptautinės teisės normų vykdymą. Rusijos prezidentas įpareigojo vyriausybę per tris dienas parengti su Baltijos valstybėmis laikinus susitarimus, užtikrinančius socialines kariškių ir jų šeimų garantijas, aprūpinimą pinigais ir maisto produktais. 1992 metų spalį atrodė, kad Lietuvai su Rusija susitarti vis dėlto nepavyks. Tačiau dėl tiesioginių valstybių vadovų kontaktų nesusipratimai buvo sureguliuoti. Lapkričio 2 dieną Landsbergis nusiuntė pareiškimą Rusijos prezidento kanceliarijai ir Užsienio reikalų ministerijai. Jame rašoma, kad Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas, susipažinęs su Jelcino potvarkiu, manęs, jog trijų dienų terminas parengti vis dar nežinomą susitarimą yra panašus į preteksto stabdyti ne tik kariuomenės išvedimą, bet ir ekonominių sutarčių realizavimą, sudarymą. Tą pačią dieną Jelcinas ir Landsbergis kal-

²⁵ Goštautas M., Mikšitūnas G., „Dveji metai po svetimos kariuomenės išvedimo: džiaugsmas ir nerimas dėl nuostolių“, *Lietuvos aidas*, 1995, rugpjūčio 31.

bėjosi telefonu. Rusijos prezidentas pabrėžė, kad galutinis armijos išvedimo terminas lieka galioti kaip susitarta, t. y. 1993 metų vasara. Jelcinas sakęs, jog armijos išvedimas nėra sustabdytas, o tik perorganizuotas, tai susiję su prasidėjusiais šalčiais ir su atitraukiamų dalinių apgyvendinimo problemomis²⁶.

Buvęs Rusijos gynybos ministro patarėjas Jevstignejevas, komentodamas tą Jelcino pasirašytą potvarkį, pareiškęs, kad dokumentas atsirado, norint paaštrinti Lietuvos ir Rusijos santykius. Pasak Jevstignejevo, to buvo siekiama jau nuo pat rugsėjo pradžios. Ekspertas minėjęs, jog ir rugsėjo 8 dieną Maskvoje Jelcinui buvo pateiktas visai kitas tekstas – ne toks, kokį turėjo Landsbergis. Jevstignejevo žiniomis, ir Jelcino potvarkis dėl armijos išvedimo iš Baltijos valstybių sustabdymo gimė Rusijos Užsienio reikalų ministerijoje, o prie dokumento redakcijos buvo prisidėjusi ir Gynybos ministerija²⁷. Taigi iš esmės spalio mėnesio nesusipratimus pavyko sureguliuoti tik todėl, kad Lietuvos ir Rusijos santykių aštrinimas, kurį skatino Rusijos valdžios struktūros, nesulaukė pritarimo aukščiausiu lygiu. Tačiau šias problemas galima paaiškinti ir tuo, kad Rusijos diplomatija aktyvių Lietuvos ir kitų Baltijos šalių pastangų internacionalizuoti armijos išvedimo problemą kontekste irgi aktyviai veikė, visais būdais stengėsi vilkinti problemos sprendimą, laimėti papildomo laiko bei išnaudoti visus nesutarimus, kurie pradėjo ryškėti tarp Lietuvos politikų ir kurių tikrai netrūko, artėjant naujiems parlamento rinkimams.

Jau 1991 metų pabaigoje Aukščiausioje Taryboje pradėjo rasti vis daugiau deputatų, oponuojančių Landsbergiui ir visai Aukščiausiosios Tarybos vadovybei. Formavosi vadinamoji „naujoji dauguma“, kurią vienijo priešiškas Vytautui Landsbergiui ir Gediminui Vagnoriui. Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkui buvo priekaištaujama dėl Lietuvos politinių jėgų supriešinimo ir socialinės įtampos didinimo. Pažymėtina, kad pirmiausia Landsbergis buvo kritikuojamas dėl šalies viduje pradėtos „raganų medžioklės“ pavidalą įgaunančios kampanijos. Kartu opozicija pareiškėdavo tam tikrų priekaištų dėl užsienio politikos

²⁶ Bancevičiūtė T. „V.Landsbergio pokalbis su B.Jelcinu“, *Lietuvos aidas*, 1993, lapkričio 4.

²⁷ Žr.: Sakalauskaitė R. „Ar viską žinojo B. Jelcinas, nepasirašydamas tarpvalstybinio susitarimo ir pasirašydamas potvarkį, sustabdantį kariuomenės išvedimą?“, *Lietuvos rytas*, 1992, lapkričio 3.

ir santykių su Rusija būklės. Buvo manoma, kad Landsbergis su Rusija elgiasi pernelyg griežtai ir nedraugiškai, traktuoja ją kaip priešišką valstybę, o tai neišvengiamai atsiliepia ekonominiams Lietuvos ir Rusijos santykiams.

Kartu su paaštrėjusia politine konfrontacija ir politinių jėgų persigrupavimu Lietuvoje brendo ir ekonominė krizė. Aukščiausiosios Tarybos vadovybė, sutelkusi dėmesį į vidaus politinę kovą bei kariuomenės išvedimo problemą, tarptautinių ekonominių santykių būklei skyrė mažai dėmesio ir paliko Vagnoriaus vadovaujamos vyriausybės žiniai. O, kaip minėta, vienas pagrindinių „naujosios daugumos“ priekaištų Vagnoriaus vyriausybei buvo vis blogėjanti Lietuvos ekonomikos būklė. Žinoma, kaip 1990 metų ekonominė blokada nebuvo Kazimieros Prunskienės vyriausybės kaltė, taip ir pablogėjusi Lietuvos ekonomikos būklė 1992 metų vasarą nebuvo vien Vagnoriaus vyriausybės kaltė. Lietuvos ir kitų naujų SSRS vietoje atsiradusių valstybių ekonomika buvo visiškai integruota į bendrą buvusios Sovietų Sąjungos ekonominę erdvę. Tačiau ta didžiulė Rusijos rinka, kuri teoriškai turėjo būti pajėgi absorbuoti didelius importo kiekius, tapo faktiškai neprieinama Lietuvos gamintojams – ne tik dėl naujai iškilusių sienų ar kitokių politinių sumetimų, bet ir dėl savo pačios nereformuotumo, neparuošimo funkcionuoti naujais pagrindais. Problema buvo ne tik visiškas Lietuvos ūkio integruotumas į sovietinę ekonominę erdvę, bet ir pati planinio ūkio valdymo modelio krizė. Nors perėjimo prie rinkos santykių procesas buvo pradėtas dar Gorbačiovo valdžios metais, jis toli gražu nebuvo pasibaigęs. Viena didžiausių problemų buvo sovietinės finansinės sistemos suirimas: sutrikę ūkio subjektų tarpusavio atsiskaitymai, milžiniški tiekėjų ir užsakovų įsiskolinimai vienas kitam.

Vis dėlto Rusija, nors ir apimta bendros ūkio krizės, turėjo didelių galimybių daryti įtaką Lietuvos politikai ekonominio poveikio priemonėmis. Lietuvos vyriausybė turėjo skaitytis su realybe, t. y. įsisąmoninti, kad ir toliau lieka visiškai ekonomiškai priklausoma nuo pagrindinių žaliavų ir energetinių šaltinių tiekimų iš buvusios SSRS, o ypač – iš Rusijos. Todėl, kai 1992 metų liepą, Rusijos bankas nutraukė atsiskaitymus su Lietuva dėl jos įsiskolinimų ir peržiūrėjo dvišalio ekonominio bendradarbiavimo sąlygas, faktiškai tai reiškė palankiausio prekybos režimo panaikinimą ir kad Lietuva ateityje atsiskaitys už Rusijos prekes pa-

gal rinkos kainas konvertuojama valiuta. Dėl susikomplicavusių ir per greitai yrančių ekonominių ryšių Lietuvoje iš esmės strigo ekonominių reformų procesas, nesulaikomai kilo infliacijos kreivė (iki 1992 m. vasaros ji viršijo 2000%), katastrofiškai krito gyvenimo lygis.

Viena vertus, Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių sėkmė internacionalizuojant Rusijos armijos išvedimo problemą negalėjo neturėti savo kainos ir kone automatiškai sąlygojo, kad Rusija nusprendė išnaudoti nestabilią Lietuvos vidaus politinę ir ekonominę situaciją ir sugriežtinti savo laikyseną ekonominiuose ir prekybiniuose santykiuose. Rusija stengėsi kompensuoti savo diplomatinčius pralaimėjimus tarptautinėje arenoje, taip pat išnaudoti vyriausybių kaitą bei artėjančius Lietuvos parlamento rinkimus, kelti naujas sąlygas bei reikalavimus, tokiu būdu siekdama atitolinti kariuomenės išvedimo procesą. Todėl 1992 metų rudenį ir 1992–1993 metų žiema ekonominiu požiūriu Lietuvai buvo ypač sunkus laikas. Blogėjanti ekonominė padėtis ir Rusijos naudojamos netiesioginio ekonominio spaudimo priemonės, nevykdomi energijos šaltinių tiekimo susitarimai bei uždaryta sava rinka sąlygojo Lietuvos ekonomikai didelius nuostolius ir ryškų Lietuvos gyventojų gyvenimo sąlygų pablogėjimą (šilto vandens tiekimo, gyvenamųjų patalpų apšildymo sutrikimai ir pertrūkiai), ir aišku, lėmė *Sajūdžio* bei jo lyderio Landsbergio populiarumo mažėjimą. Landsbergio populiarumo pastebimai nepadidino, net ir pasiektas Rusijos išsipareigojimas išvesti kariuomenę iki 1993 metų vasaros pabaigos. Tai neišvengiamai atsiliepė ir 1992 metų rudenį vykusių priešlaikinių Seimo rinkimų rezultatams.

Seimo rinkimams labai rimtai buvo pasiruošusi reformuota Lietuvos komunistų partija, kuri pakeitė pavadinimą į Lietuvos demokratinę darbo partiją (LDDP), atsiribojo nuo komunistinės ideologijos ir deklaravo savo socialdemokratinę orientaciją. Partijai per Landsbergio valdymo metus į savo pusę pavyko patraukti nemažai iš esmės demokratinį pažiūrų žmonių kurie nepritarė Landsbergio konfrontacinei laikysenai. Partijos lyderis Algirdas Mykolas Brazauskas ir jo šalininkai kritikavo Landsbergį ir tuometinę politinę vadovybę ir už pernelyg griežtą bei tiesmuką poziciją „demokratinės Rusijos“ atžvilgiu. Jie pabrėždavo, kad dabartinė Rusija – tai ne Sovietų Sąjunga ir nedera jos „nepelnytai erzinti ar smerkti“. Brazauskas ir jo šalininkai siūlė Rusijos

atžvilgiu laikytis nors principingos, bet kartu ir pragmatiškos, adaptyvesnės politikos bei vengti konkrečios praktinės naudos neduodančių, bet Rusiją žeidžiančių politinių pareiškimų ir deklaracijų²⁸.

Nors Landsbergis ir jo šalininkai tikėjosi, kad priešlaikiniai parlamento rinkimai leis jam atsikratyti jo veiksmus varžančios „naujosios daugumos“, bet 1992 metų spalio 25 dieną įvykę Seimo rinkimai atnešė netikėtai didelę pergalę LDDP. Tai, kad LDDP yra pakankamai populiari, buvo aišku visiems, bet kad ji gaus absoliučią daugumą Seime, netvirtino jokios prognozės ir viešosios nuomonės apklausos. Toks buvo daugumos Lietuvos piliečių pasirinkimas. Negalima atmesti ir to, kad šiam pasirinkimui netiesiogiai, naudodama ekonominio spaudimo priemones, turėjo įtakos ir Rusija. Rusijai nepasisekė pasiekti, kad Lietuva padarytų nuolaidų derybose dėl armijos išvedimo, bet, kita vertus, ji netiesiogiai prisidėjo prie to, kad Lietuvoje į valdžią ateitų pragmatiškiau į Rusiją žiūrinčios politinės jėgos. Matyt, Rusijoje buvo tikimasi sulaukti lengvatų, konkrečiai įgyvendinant prisiimtus įsipareigojimus.

Daugeliui užsienio stebėtojų toks radikalus pokytis buvo labai netikėtas ir ne visai suprantamas ir lengvai paaiškinamas. Landsbergis nuo 1990 metų kovo 11 dienos deklaracijos pasaulio viešojoje nuomonėje buvo tapęs savotišku Lietuvos neprievartinio pasipriešinimo Maskvai simboliu. Todėl toks triuškinamas pralaimėjimas rinkimuose buvo tikrai netikėtas. Tačiau Landsbergio nepopuliarumo priežasčių reikėtų ieškoti pačiame jo, kaip politiko, stiliuje. Moderniosios Lietuvos politinės istorijos tyrinėtojas Alfredas Erichas Sennas yra atkreipęs dėmesį į tai, kad „faktiškai Landsbergio jėga rėmėsi konfrontacija“²⁹.

Konfrontacinė laikysena iš tiesų padėjo Lietuvai mobilizuoti pasaulio viešąją nuomonę ir gauti paramos kovojant už nepriklausomybę nuo Gorbačiovo Sovietų Sąjungos. Ta pati taktika davė teigiamų rezultatų ir derantis su Jelcino Rusija dėl armijos išvedimo iš Lietuvos grafiko. Tačiau Landsbergis tokios konfrontacinės nuostatos laikėsi ir vidaus politikoje – būdamas ne tik parlamento, bet ir faktinis valstybės vadovas, užuot skatinęs visų politinių jėgų sutarimą ir bendradarbia-

²⁸ Brazauskas A. „Lietuva vėl prie naujų rinkimų slenksčio“, *Tiesa*, 1992, rugpjūčio 7.

²⁹ Senn A. E., *Gorbachev's Failure in Lithuania*, New York: St. Martin's Press, 1995, p. 154.

vimą, pasidavė antikomunistinės retorikos malonumams, pamiršdamas, kad komunistai šalį valdė ne penkerius, o penkiasdešimt metų, todėl faktiškai kone kiekvienas Lietuvos pilietis galėjo būti apkaltintas kolaboravimu. Todėl, pasak Senno, „(...) kai nepriklausomybė buvo įtvirtinta ir pripažinta (...), Landsbergio kaip lyderio pozicija greitai silpnėjo“³⁰.

1992 metų Seimo rinkimai pradėjo, o 1993 metų vasario 14 dieną įvykę Lietuvos prezidento rinkimai užbaigė svarbiausiųjų valdžios institucijų, numatytų naujojoje Konstitucijoje, formavimo procesą. Kaip ir buvo tikimasi, prezidento rinkimus įtikinama persvara laimėjo LDDP lyderis Brazauskas, kuriam pagal naują Konstituciją ir atiteko svarbiausi užsienio politikos klausimai. Taigi 1993 metų pradžioje pasikeitė ir svarbiausios sprendimus priimančios asmenybės, ir galių pasiskirstymas tarp svarbiausiųjų institucijų, todėl buvo ypač įdomu stebėti, kaip toliau bus sprendžiamos svarbiausios Lietuvai santykių su Rusija problemos. Šiaip ar taip, Lietuvoje vis dar tebebuvo Rusijos kariuomenė, o ekonominiai santykiai vis dar nebuvo galutinai sureguliuoti. Ir nors daug, kas tikėjosi, kad, atėjus į valdžią LDDP, jos lyderiai lengviau ras bendrą kalbą su Rusija, kaip parodė laikas, tokia pronozė iš esmės nepasitvirtino. Rusija, be abejo, jau puoselėjo naujas viltis, kad atėjus į valdžią pragmatiškesnei ir palankesnei politinei jėgai, bus galima tikėtis daugiau nuolaidų ir lengvatų bei vilkinti kariuomenės išvedimą. Todėl Lietuvos ir Rusijos santykių komplikacijų ilgai laukti nereikėjo.

Naujoji politinė vadovybė iš karto susidūrė su pakankamai stipriu ir nuosekliu Rusijos siekiu įgyvendinti savo interesus. Brazauskas, pasisakęs už konfrontacinę propagandą ir pernelyg dažno apeliavimo į tarptautinę bendriją vengimo būtinybę, savotiškai save nuginklavo, nes tokiu atveju derėtis su rusais tekdavo mažiau palankesnėmis išorinėmis sąlygomis. Taigi naujajai politinei vadovybei ir pačiam Brazauskui buvo ganėtinai sunku. Teko balansuoti tarp dviejų polių – augančio Rusijos spaudimo ir pakankamai intensyvios ir nuolatinės opozicijos kritikos.

³⁰ Ten pat, p. 155.

Apskritai 1993 metų vasarą, nepaisant Rusijos diplomatinių demaršų, Rusijos armijos išvedimas vyko pakankamai sklandžiai. Karinių ekspertų grupės derino armijos išvedimo technines detales ir kitus su tuo susijusius klausimus. Buvo akivaizdu, kad bent jau karinė Rusijos armijos Lietuvoje vadovybė susitaikė su išvykimo faktu ir buvo suinteresuota kuo greičiau išvesti iš Lietuvos sau pavaldžius dalinius, kad iki žiemos galėtų kuo geriau įsikurti naujose dislokacijos vietose. O štai politiniai Rusijos vyriausybės sluoksniai vis dar tikėjosi peržiūrėti priimtus išsipareigojimus ir pakreipti įvykių raidą savo naudai. Politinės derybos vyko ne taip sklandžiai, kaip buvo galima tikėtis. Faktiškai Rusija, nekreipdama dėmesio į geravališką Lietuvos poziciją ir polinkį tvarkyti reikalus „be didelio triukšmo“, šantažavo Lietuvos vadovybę, tikėdamasi priversti ją pasirašyti nepalankų Lietuvai politinį susitarimą, kol galiausiai paskutinėmis 1993 metų rugpjūčio savaitėmis Lietuvos ir Rusijos santykiai atsidūrė višiškoje krizėje. Rugpjūčio 22 dieną Rusijos Užsienio reikalų ministerija pranešė, kad derybos tarp Rusijos ir Lietuvos nutraukiamos, o kariuomenė bus išvesta pagal išsipareigojimus, bet Rusijai palankiu metu. Rusija, pagrįsdama savo argumentaciją, pabrėžė, jog neleisianti savęs traktuoti kaip SSRS agresijos perėmėjos; Rusija esanti tik SSRS tęsėja ir nesanti niekam skolinga. Taigi Prezidentui Brazauskui beliko griebtis jau ne kartą išbandytos taktikos ir bandyti derėtis tiesiogiai su Jelcinu.

Prezidento Brazausko ryžtas pasiteisino. Šį kartą, kai reikalas atrodė beviltiškai žlugęs, vis dėlto pavyko susitarti. Rugpjūčio 30 dieną Brazauskas, kalbėdamas per Lietuvos radiją, pareiškė, kad Rusijos armija iš Lietuvos bus išvesta pagal 1992 metų rugsėjo 8 dieną pasirašytą armijos išvedimo grafiką – iki rugpjūčio 31 dienos. Šis susitarimas buvo pasiektas po ryte įvykusio Brazausko pokalbio telefonu su Rusijos prezidentu. Brazauskas taip pat informavo, kad su Jelcinu susitarta dėl aukščiausio lygio susitikimo rugsėjo viduryje, suderintas numatomos dvišalės deklaracijos tekstas, kuriame konstatuojama, kad atsiranda galimybių pasirašyti dvišalį susitarimą dėl palankiausio prekybos santykių režimo, taip pat užfiksuota, kad žalos atlyginimo klausimas bus tolesnių derybų objektas. Taigi rugpjūčio 31 dieną prieš

pat 24 valandą, paskutinis Rusijos kareivis vis dėlto paliko Lietuvos teritoriją³¹.

Vertinat Rusijos kariuomenės išvedimo iš Lietuvos faktą, reikia pažymėti, kad Lietuvai tai buvo nepaprastos reikšmės įvykis – ir kaip neseniai atsikūrusios valstybės vidinei konsolidacijai, ir kaip tarptautinės politikos subjekto įsitvirtinimui. Tačiau, kad ir kaip nebūtų keista, išvedus Rusijos armiją iš Lietuvos atsivėrusi nauja galimybė normalizuoti Lietuvos ir Rusijos santykius nebuvo išnaudota. Ir išvedus Rusijos kariuomenę likusios problemos buvo pernelyg sudėtingos, kad būtų galima tikėtis lengvai jas išspręsti. Iš jų svarbiausios buvo Rusijos karinis tranzitas per Lietuvos teritoriją, sovietinės okupacijos ir aneksijos metu padarytos žalos atlyginimo klausimas, prekybinių ir ekonominių tarpusavio santykių suregulavimas.

Su tranzitu susijusių problemų grupę sąlygojo tai, kad 1993 metų rudenį Rusijos armija išėjo tik iš Lietuvos, bet dar liko Latvijoje ir Estijoje. Be to, tęsėsi Rusijos kariuomenės išvedimas iš Rytų Vokietijos, o visiškai šalia Lietuvos, Kaliningrado srityje buvo sutelkta didžiulė karinė grupuotė. 1993 metų lapkričio 18 dieną Rusijos ministro pirmininko Viktoro Černomyrdino vizito į Vilnių metu buvo susitarta dėl iš Rytų Vokietijos išvedamos Rusijos kariuomenės judėjimo per Lietuvos teritoriją tvarkos. Pagal šį susitarimą buvo nustatyta Rusijos karinio tranzito tvarka, kuri turėjo galioti nuo 1993 metų lapkričio 18 iki 1994 metų gruodžio 31 dienos³². Taigi buvo pasiektas tikslas laikinas susitarimas, bet iš esmės tranzito klausimas liko neišspręstas.

Vėliau visus 1994 m. nuolat vyko derybos. Jau sausį Rusija pateikė Lietuvai sutarties dėl karinio tranzito projektą, kuriame buvo pagei-

³¹ Tiesa, praėjus daugiau kaip dvejiems metams po Rusijos armijos išvedimo apskritai paaiškėjo, kad ir po 1993 metų rugpjūčio 30 dienos Lietuvoje dar buvo Rusijos armijos likučiai ir paskutinis dalinys iš Radviliškio sprogmenų saugyklos išėjo tik 1993 metų lapkritį. Bet dėl politinių sumetimų tada ta gaisratis nebebuvo keliama viešumon. Žr.: Goštautas M., Mikšiūnas G., „Dveji metai po svetimos kariuomenės išvedimo: džiaugsmas ir nerimas dėl nuostolių“, *Lietuvos aidas*, 1995, rugpjūčio 31.

³² Žr.: Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Rusijos Federacijos Vyriausybės susitarimas „Dėl Rusijos Federacijos ginkluotųjų pajėgų kariuomenės ir karinių krovinių, išvedamų iš Vokietijos Federacinės Respublikos, tranzitinių vežimų per Lietuvos Respublikos teritoriją“, *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 13–194, <http://www3.lrs.lt/cgi-bin/preps2?Condition1=11193&Condition2=>, 2006/09/08.

daujama, kad jai būtų leista laisvai vežti karinius krovinius per Lietuvos teritoriją geležinkeliais, oru ir automobiliais. Lietuva, susipažinusi su šios sutarties projektu, nusprendė vienašališkai parengti ir priimti bendras visoms šalims karinių ir pavojingų krovinių vežimo per Lietuvos teritoriją taisykles³³. Tačiau Rusija pareiškė, kad tos taisyklės jai nepriimtinos ir ji jų nesilaikys (!).

Taigi derybos lyg ir pakliuvo į aklavietę, nes kitaip negu Rusijos kariuomenės išvedimo atveju, Lietuva liko su Rusija *tête-à-tête*, neturėjo jokių realių svertų, kurie priverstų Rusiją tokias taisykles pripažinti. O Rusija be viso kito, tranzito problemos sprendimą tiesiogiai susiejo su kitos svarbios Lietuvai sutarties dėl palankiausio prekybos režimo įsigaliojimu. Žinoma, buvo galima atvirai konfrontuoti ir paskelbti, kad Rusijos karinis tranzitas per Lietuvą apskritai yra draudžiamas. Galbūt taip būtų ir buvę padaryta, jeigu valdžioje būtų buvę kategoriškiau nusistatę dešinieji, tačiau tuomet buvo nuspręsta ieškoti kompromisinio sprendimo. Sprendimo esmė – nieko nekeisti, bet tiesiog pratęsti laikiną Rusijos karinių krovinių tranzito galiojimo tvarką, nustatytą abiejų šalių vyriausybių 1993 metų lapkričio 18 dienos laikinu susitarimu dėl Rusijos kariuomenės ir karinių krovinių, išvežamų iš Vokietijos, tranzito per Lietuvą³⁴. Ir tik tuomet mainais už nuolaidą, kurią padarė Lietuvos vyriausybė, pratęsdama vadinamųjų „vokiškųjų“ taisyklių galiojimą, Rusija sutiko, kad prekybai su Lietuva įsigaliojūtų didžiausio palankumo režimas.

Šis kompromisas šiandien lyg ir galėtų gali būti laikomas Lietuvos politikos sėkme, nes iki tol Rusijos karinis tranzitas per Lietuvą vyko gana sklandžiai be jokių rimtesnių incidentų. Bet tuo pat metu šis atvejis parodė, kad Lietuvos ar kitų panašių valstybių dvišalės problemos su Rusija negali būti lengvai ar netgi apskritai iš esmės sprendžiamos,

³³ Tokios taisyklės buvo parengtos ir vyriausybės nutarimu patvirtintos. Žr.: Lietuvos Respublikos Vyriausybė, „Nutarimas nr. 938 dėl užsienio valstybių pavojingų ir karinių krovinių vežimo per Lietuvos Respublikos teritoriją taisyklių patvirtinimo“, Vilnius, 1994 spalio 3., *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 78–1478, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=13742, 2006/08/11.

³⁴ Žr. Lietuvos Respublikos Vyriausybė, „Nutarimas Nr. 97 dėl Rusijos Federacijos pavojingų ir karinių krovinių vežimo per Lietuvos Respublikos teritoriją tvarkos“, *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 9–188.

jeigu į procesą vienaip ar kitaip nėra įtraukiami reikšmingi tarptautiniai veiksniai. Jeigu palygintume Rusijos kariuomenės išvedimo istoriją su Kaliningrado tranzito problemos sprendimu, nesunku pastebėti, kad pastaruoju atveju Rusijai palyginti nesunkiai pavyko pasiekti, kad karinis tranzitas per Lietuvos teritoriją būtų reguliuojamas ne pagal Lietuvos taisykles, o pagal dvišalį susitarimą (tiesa, nors ir ne visai tokių, kokio norėjo Rusija). O štai, kai atėjo laikas spręsti Rusijos piliečių civilinio tranzito į/iš Kaliningrado sritį problemą, tai Lietuva, kaip žinome, net nebandė „spyriotis“, ir 1995 metais, įvedant vizų režimą tarp Rusijos ir Lietuvos, šalių vyriausybės be didesnio triukšmo „susitarė“, jog Lietuvos piliečiams, vykstantiems į Kaliningrado sritį, ir Kaliningrado gyventojams, vykstantiems į Lietuvą, bei tiems Rusijos gyventojams, kurie tranzitu per Lietuvą vyksta į Kaliningradą, vizų reikalavimas nebus taikomas³⁵.

Kaip žinome, vėliau šis klausimas vėl iškilo 2002 metais Lietuvai perimant Europos Sąjungos *acquis*, į kurią patenka ir Šengeno sutartis. Tuomet teko keisti šią nuostatą ir dideliame Rusijos nepasitenkinime atšaukti anksčiau padarytą išimtį Kaliningrado gyventojams bei jų svečiams iš didžiosios Rusijos. Vis dėlto, lyginant šį atvejį su 1994 metų derybomis dėl karinio tranzito, Lietuvos situacija dabar buvo lengvesnė, o Rusijos – daug sudėtingesnė, nes į derybas buvo įtraukta daug didesnėmis derybinėmis galiomis disponuojančios Europos Komisija ir Europos Sąjungai pirmininkaujanti valstybė.

Taigi, kaip rodo išnagrinėti atvejai, menkesnis tarptautinių veiksnių įsitraukimas arba tuo labiau visiškai jų nebuvimas (Kaliningrado atvejis) sprendžiant dvišales Lietuvos ir Rusijos santykių problemas iš esmės turi lemiamos reikšmės vienokiai ar kitokiai derybų baigčiai. Rusijos kariuomenės išvedimo problemos sprendimas daugiausia priklausė nuo tarptautinės bendrijos spaudimo Rusijai, o Kaliningrado karinio tranzito atveju Lietuvai teko gerokai nusileisti. Ir, kaip parodė tolesni įvykiai, Lietuvos kairiųjų valdžia „Kaliningrado pamoką“ išmoko labai gerai ir nebepuoselėjo iliuzijų, kad su Rusija lengvai pa-

³⁵ Žr.: „Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Rusijos Federacijos Vyriausybės laikinasis susitarimas dėl abiejų valstybių piliečių kelionių“, *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 55–1360, <http://www3.lrs.lt/cgi-bin/preps2?Condition1=19809&Condition2=>, 2006/08/11.

vyks susitarti vien mainais už tai, kad bus vengiama „erzinti“ ją, kelti jai nemalonius klausimus ar tuo labiau eskaluoti antirusišką retoriką viešajame diskurse.

Pažvelgus į Lietuvos ir Rusijos santykius jau po tranzito problemos išsprendimo susidaro įspūdis, kad prezidentas Brazauskas ir LDDP vyriausybė, atlaikę 1993–1994 metų nuolat Lietuvos ir Rusijos santykiuose tvyrojusią įtampą ir pasiekę svarbiausių problemų sureguliuvimą, nutarė aktyviai nebesiekti greito kitų klausimų sprendimo. Nors 1995 metų pradžioje įtampa dvišaliuose Lietuvos ir Rusijos santykiuose nuslūgo ir atrodė, kad pagaliau normaliai, be didesnės sumaišties bus sprendžiamos ir kitos įsisenėjusios santykių problemos, svarbiausios iš kurių, neskaitant taip ir likusio neišspręsto okupacijos žalos atlyginimo klausimo, buvo: galutinai dar nedelimituota Lietuvos sausumos ir jūros siena su Rusijos Federacijos Kaliningrado sritimi ir neišspręstas ginčytino naftos telkinio ties Nida priklausomybės klausimas; vis dar negražinti Lietuvai jos diplomatinė atstovybių pastatai Paryžiuje ir Romoje; vis dar negražintos *Внешэкономбанк* laikytos Lietuvos indėlininkų santaupos; vis dar negražinti Lietuvos archyvai ir t.t. Bet visas šias sąlyginai gausias minėtas tarpusavio santykių problemas buvo vengiama pabrėžti ar net apie jas kalbėti viešai. Tipiškas tuometinės Lietuvos politikos Rusijos atžvilgiu pavyzdys gali būti premjero Adolfo Šleževičiaus 1995 metų lapkričio 8 dienos pareiškimas, kurį jis padarė grįžęs iš nužudyto Izraelio premjero Icchako Rabino laidotuvų. Ten Lietuvos premjeras buvo trumpai susitikęs su Rusijos premjeru Černomyrdinu. Šleževičius tuomet sakė, kad „Lietuva ir Rusija problemų neturi“. Niekaip pastebimai Lietuvos ir Rusijos santykių nepaveikė ir Šleževičiaus vadovaujamos LDDP vyriausybės krizė ir Lietuvos premjero pasikeitimas. 1996 metų gegužės 4 dieną Visbyje (Gotlando sala, Švedija) vykusio naujo Lietuvos premjero Mindaugo Stankevičiaus ir Rusijos premjero Viktoro Černomyrdino susitikimo metu diskusija neatnešė jokių rezultatų.

Nors iš tikrųjų galima tik spėlioti, kodėl nuo 1995 metų prasidėjo savotiška Lietuvos ir Rusijos santykių stagnacija, logiškiausias tokio reiškimo paaiškinimas būtų jau minėta „Kaliningrado pamoka“. Lietuvos valdžia, matyt, apsisprendė „užšaldyti“ daugelio santykių su Rusija problemų sprendimą iki tol, kol susiklostys tam palankesnis tarp-

tautinis kontekstas, ir pati persiorientavo pagal savo išgales prisidėti prie tokio konteksto susidarymo. Visų pirma, tai padaryti turėjo padėti šalies įstojimas į NATO ir Europos Sąjungą. Jau 1994 metų sausio 4 dieną Lietuvos prezidentas Brazauskas išsiuntė laišką NATO generaliniam sekretoriui Manfredui Wörneriui dėl Lietuvos pageidavimo įstoti į šią politinę–gynybinę organizaciją³⁶. Žinoma, Lietuvai narystės šiose organizacijose reikėjo ne vien dėl nereguliuotų santykių su Rusija, bet ir dėl daugelio kitų priežasčių visų pirma turbūt dėl to, kad 1990 metų kovo 11 dieną pradėtas įgyvendinti sudėtingas Lietuvos, kaip nepriklausomos, demokratinės ir klestinčios valstybės, kūrimo projektas atitiktų europietiškus saugumo ir ekonominio išsivystymo standartus. Bet kartu būtų neteisinga tvirtinti, kad Lietuvos valdžia vis dėlto tikėjosi, jog šaliai narystė NATO ir ES padės įgyti daugiau derybinių galių ir galiausiai sudarys prielaidas normalizuoti savo santykius su Rusija. Priklausomai nuo šių užmanymų įgyvendinimo (ne)sėkmės turėjo susiformuoti ir naujas Lietuvos ir Rusijos santykių pagrindas.

■ 1.2. Rusija Lietuvos kelyje į NATO ir Europos Sąjungą

Apskritai atsivėrusi NATO išsiplėtimo į Vidurio ir Rytų Europą galimybė buvo sąlyginai nauja ir gerokai netikėta ne tik Rusijai, bet ir pačiai Lietuvai problema. Dar dešimtmečio pradžioje, išibėgėjant nacionaliniam išsivadavimo judėjimui, niekas Lietuvoje ir neįsivaizdavo, kad kada nors šis klausimas gali būti rimtai svarstomas. Rusija iš pradžių irgi akivaizdžiai nebuvo apsisprendusi, kokią poziciją užimti šiuo klausimu. Iki 1993 metų pabaigos ji, atrodo, net neprieštaravo NATO išplėtimo galimybei. 1993 metų rugpjūčio 26 dieną, lankydamasis Lenkijoje, Rusijos prezidentas Jelcinas pasakė, kad Rytų Europos šalys gali laisvai jungtis prie sąjungų, kurias laiko būtinomis³⁷. Tai buvo savotiška oficiali vadinamosios „Brežnevo doktrinos“ galiojimo pabaiga. Tačiau netrukus po Jelcino kalbos Varšuvoje oficia-

³⁶ President of the Republic of Lithuania, „Letter to NATO Secretary General, Mr. Manfred Wörner“, *Lithuanian Foreign Policy Review*, 2000, no 1(5), p. 236

³⁷ Žr.: Pushkov A. K., „A View from Russia“ in Somin J., ed., *NATO Enlargement: Opinions and Options*, Washington D.C., 1995, p. 123–143.

lioji Rusijos pozicija pradėjo keistis. Imta teigti, kad NATO plėtimas neatitinka Rusijos interesų, ir NATO kariuomenės priartėjimas prie Rusijos sienų gali sudaryti tiesioginę grėsmę Rusijai, nes NATO galės naudotis buvusių Rusijos sąjungininkų karine infrastruktūra, todėl bus smarkiai pažeistos Rusijos gynybinės galimybės. Toks neigiamas Rusijos nusistatymas NATO plėtimo atžvilgiu grindžiamas ne tik kariniais, bet ir kitokiais paties įvairiausio pobūdžio argumentais. Tačiau už jų visų slypi akivaizdus nenoras, kad kiti tarptautiniai veikėjai turėtų įtakos Vidurio ir Rytų Europoje. Šiame regione tradiciškai visada dominavo Rusija, todėl visiškai natūralu, kad net ir nusilpusi Rusija priešinsis bet kuriam bandymui „užimti“ jos vietą Rytų Europos ir Baltijos regione.

Savaime suprantama, kad Lietuvai, kaip ir Latvijai bei Estijai, kurios atsisakė jungtis į Nepriklausomų Valstybių Sandraugą (NVS), toks jos traktavimas buvo iš principo nepriimtinas. Tai užfiksuota ir Lietuvos užsienio politikos koncepcijos projekte, kur teigiama, kad Lietuvai „yra nepriimtina Rusijos kultivuojama „artimojo užsienio“ koncepcija ir ja grindžiamos ypatingos Rusijos teisės buvusioms SSRS respublikoms taikyti kitokius nei kitoms pasaulio šalims politinių santykių standartus“³⁸. Ši principinė pozicija buvo patvirtinta ir paties Lietuvos užsienio politikos vadovo – prezidento Brazausko interviu rusų užsienio politikos žurnalui *Международная жизнь*: „Mes norėtume matyti stabilią ir prognozuojamą Rusijos politiką, kurioje Baltijos šalių atžvilgiu nebūtų vartojamas terminas „artimasis užsienis“³⁹.

Rusijos deklaruojamos ypatingos teisės į buvusią Sovietų Sąjungos teritoriją (tarp jų ir į Baltijos valstybes) buvo vienas iš rimčiausių motyvų Lietuvai dar atkalčiau siekti narystės NATO. Nors Lietuvos prezidento Brazausko pasirašytas laiškas NATO generaliniam sekretoriui dėl Lietuvos pageidavimo įstoti į šią organizaciją dar ilgai nesulaukė teigiamo atsako, NATO šalys 1994 metų pradžioje Lietuvai, kaip ir kitoms Vidurio ir Rytų Europos valstybėms, vietoje visateisės narystės organizacijoje pasiūlė dalyvauti bendradarbiavimo programoje *Taikos*

³⁸ Lietuvos užsienio politikos koncepcija, Vilnius, 1994, p. 15 (neskelbtas rankraštis).

³⁹ Бразаускас А. „Развод по-литовски и после“, *Международная жизнь*, 1994, № 4, с. 9.

partnersystė (angl. *Partnership for Peace*, toliau – *PfP*). Lietuva, stengdamasi kuo geriau išnaudoti jai suteiktas galimybes, 1994–1995 metais tapo viena iš pačių aktyviausių šios programos dalyvių. Savo ruožtu visoms Vidurio ir Rytų Europos šalims įsijungus į *PfP* programą bei vėl suaktyvėjus diskusijoms dėl galimos NATO plėtros į Rytus, kovo pabaigoje–balandžio pradžioje Lietuvos ir Rusijos santykiai vėl tapo akivaizdžiai įtempti. uose vėl atsinaujino, nors 1995 metų pradžioje atrodė, kad, suregulavus tranzito į Kaliningrado sritį problemą, dvišaliai santykiai stabilizuosis ir normalizuosis.

Tikrą politinę audrą Lietuvoje sukėlė 1995 metų kovo 29 dieną virš Vilniaus nedideliame aukštyje praskridę trys koviniai rusų sraigtasparniai. Remiantis 1992 metais priimtomis laikinosiomis taisyklėmis dėl naudojimosi Lietuvos oro erdve, kariniai Rusijos sraigtasparniai pagal išankstinį leidimą per Lietuvą galėjo skristi tik 400 metrų aukštyje. Tačiau kovo 29–ąją pastebėti sraigtasparniai skrido visai ne pagal iš anksto nustatytą maršrutą ir dvigubai žemiau. Lietuvos pareigūnams pareikalavus pakilti į reikalaujamą aukštį, sraigtasparniai nusileido dar šimtą metrų žemiau. Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija į šį incidentą reagavo pagal standartinę diplomatinę procedūrą ir pasiuntė Rusijai protesto notą. Tačiau įvykis susilaukė plataus politinio atgarsio, ir jam svarstyti opozicijos reikalavimu buvo sušauktas net specialus Seimo posėdis. Posėdyje dar kartą akivaizdžiai buvo pademonstruotos dvi skirtingos politinės orientacijos Rusijos atžvilgiu. Seimo posėdyje užsienio reikalų ministras Povilas Gylys, atsakydamas į parlamentarų klausimus, sakė nenorįs suteikti kovo 29–osios incidentui nei politinio, nei karinio atspalvio ir manęs jį esant tiesiog aviacinį chuliganizmą – todėl ir buvo nuspręsta nusiųsti protesto notą Rusijai⁴⁰. Tuo tarpu dešinėsios opozicijos lyderis Landsbergis incidentą vertino visiškai kitaip. Anot jo, Rusijos lakūnų veiksmai – tai Rusijos karinio buvimo Lietuvoje demonstravimas; Rusijai negana to, kad Lietuvos vyriausybė kapituliavo, sutikusi netaikyti jai užsienio karinių krovinių vežimo taisyklių – tarsi Rusija būtų nebe užsienio valstybė. Landsbergio nuomone, silpna ir neori Lietuvos Vy-

⁴⁰ *Laisvosios Europos* radijas, „Apie Lietuvos Seimo svarstymus, skirtus Rusijos karinių sraigtasparnių skrydžiui virš Vilniaus“, 1995, balandžio 5.

riausybė, besiguodžianti ydinga mažos valstybės filosofija, yra toliau žeminama⁴¹.

Šis neteisėtas Rusijos sraigtasparnių skrydis virš Vilniaus išryškino ir iškėlė į paviršių ne tik skirtingus požiūrius į Rusiją ir jos politiką Lietuvos atžvilgiu, bet ir daug pačios Lietuvos problemų. Pirmiausia – visiškai akivaizdžiai buvo pademonstruotas Lietuvos karinis bejėgiškumas. Žinoma, toks bejėgiškumas niekam nebuvo paslaptis, tačiau, pasak *Laisvosios Europos* radijo komentatoriaus Kęstučio Girniaus, NATO plėtros tikslingumo diskusijų kontekste Lietuvos priėmimo į NATO priešininkams tai galėjo tapti ypač parankiu argumentu. „Sraigtasparnių skrydis dar kartą primins NATO vadovybei, jog kandidatė į Santarvės narius Lietuva nėra pajėgi apginti savo oro erdvės, ir kad geriausiu atveju ji bus NATO išlaikytinė, o ne tikra partnerė“⁴².

Apskritai 1995 metais Rusijos pozicija NATO plėtros į Rytus ir eventualios Baltijos šalių narystės atžvilgiu darėsi vis kategoriškesnė ir aštresnė, kartais įgaudavo net atvirų grasinimų pobūdį. Pavyzdžiui, 1995 metų rugsėjo 4 dieną Rusijos užsienio reikalų ministro pavaduotojas Sergejus Krylovas BNS korespondentui pareiškė, kad negali būti ir kalbos apie Baltijos šalių narystę NATO, ir priešingu atveju Rusija turės imtis atitinkamų ekonominių ir karinių priemonių. Vėliau buvo patikslinta, kad karinės priemonės yra suprantamos kaip Rusijos sienų apsaugos sustiprinimas. Iš didžiausią politinį atgarsį sukėlusių įvykių šiame kontekste reikėtų paminėti ir 1995 metų spalio 2 dieną Rusijos laikraštyje *Сегодня* paskelbtą dokumentą „Концептуальные положения стратегии противодействия внешним угрозам национальной безопасности Российской Федерации“. Jame teigiama, kad Rusija turi jėga priešintis NATO plėtimuisi į Rytus, o Baltijos šalis priėmus į NATO, Rusijos ginkluotosios pajėgos turės būti nedelsiant įvestos į Estijos, Latvijos ir Lietuvos teritorijas. Dokumente teigiama, kad Rusija turėtų teisę tai padaryti ir teisės, ir moralės požiūriu, nes Baltijos šalių priėmimas į NATO prilygtų Rusijos branduolinio ginklo dislokavimui Kuboje. Dokumento autoriai taip pat teigia, kad tokia akcija yra visiš-

⁴¹ Ten pat.

⁴² Girnius K., „Apie rusų karinius skrydžius Lietuvoje“, *Laisvosios Europos* radijas, 1995 balandžio 9.

kai įgyvendinama, nes „analizė rodo, jog nė viena Vakarų valstybė nekariaus su Rusija dėl Baltijos valstybių. Ekonominės sankcijos galimos, nors vargu ar galima tikėtis visuotinio prekybos uždraudimo, ypač turint omenyje tai, kad Rusija eksportuoja energijos šaltinius“⁴³.

Žinoma, tai nebuvo oficialus dokumentas, o tik Rusijos uždaro gynybinių tyrimų instituto neaiškios paskirties pranešimas. Pagal vieną versiją, jis buvo paruoštas Rusijos saugumo tarybos užsakyму, pagal kitą – Rusijos gynybos ministerijai ir galėjo būti panaudotas kaip šalies gynybos doktrinos projektas, pagal trečią – dokumentas sukurtas pačių instituto narių iniciatyva. Oficialioji Rusijos politinė vadovybė nuo šio dokumento atsiribojo, tačiau bet kuriuo atveju jis sukėlė tam tikrą diplomatinę atgarsį ir po gana ilgo laiko tarpo akivaizdžiai parodė kokią Rusijos grėsmės gali kilti Baltijos valstybėms – jame atvirai kalbama apie galimą Baltijos valstybių okupaciją.

O štai oficialus Lietuvos atsakas į vis kategoriškiau prieš NATO plėtrą pasisakančios Rusijos veiksmus ar pareiškimus visada būdavo labai santūrus. Tik opozicijos lyderis Landsbergis į kiekvieną Rusijos aki-broksštą reaguodavo labai operatyviai ir kategoriškai. Pavyzdžiui, komentuodamas 1995 metų rugsėjo 4 dienos Rusijos užsienio reikalų ministro pavaduotojo Krylovo pareiškimą jis pasakė, kad „Rusijos pareigūnas kalba kaip pasaulio šeimininkas, kuris draudžia Vakarams net svarstyti Lietuvos, Latvijos ir Estijos valstybių galimybes tapti NATO narėmis. Tai iššūkis ne tik Baltijos valstybių suverenumui, bet ir Vakarams“⁴⁴. Tuo tarpu Lietuvos prezidento patarėjo užsienio politikos klausimais Justo Vinco Paleckio nuomone, artėjant rinkimams Rusijoje, tokių ir panašių pareiškimų galima laukti ir daugiau. Anot Paleckio, „mes tik galime konstatuoti visišką pozicijų nesutapimą, nes Lietuva ir toliau sieks narystės NATO organizacijoje“⁴⁵. Prezidento patarėjas savo nuostatas Rusijos kategoriškų pareiškimų dėl eventualios Lietuvos narystės NATO atžvilgiu buvo suformulavęs dar balandžio mėnesį savo

⁴³ „Сотрудники специнститута предлагают России противостоять НАТО и США“, *Литовский курьер*, 1995, октябрь, № 35.

⁴⁴ *Laisvosios Europos radijas*, „Rusija ir Lietuvos narystė Šiaurės Atlanto santarvėje“, 1995, rugsėjo 4.

⁴⁵ Ten pat.

interviu *Dienos* laikraščiu, kuriame teigė, kad į Rusijos akibrokštus reikia reaguoti ramiai, nes šios šalies politikus, ko gero, tebeveikia senas stereotipas traktuoti NATO kaip priešininką. Lietuva, jo nuomone, nuosekliai siekdama narystės NATO ir tuo pat metu palaikydama draugiškus santykius su Rusija, netgi galėtų padėti Rusijai atsikratyti tokio stereotipo. Anot Paleckio: „Lietuvos politika nesikeičia“⁴⁶.

Tačiau kol sprendimas dėl NATO plėtros į Baltijos jūros regioną nebuvo priimtas, Rusija laikė savo pareiga imtis visų priemonių, kad toks scenarijus niekada netaptų realybe. 1995–1996 metai buvo intensyvios diplomatijos laikotarpis, kai ne tik trys Vidurio Europos šalys – Lenkija, Čekija ir Vengrija – bet ir Baltijos valstybės bei Rumunija ir Slovėnija tikėjosi gauti pakvietimą deryboms. O Rusija vykdė intensyvią diplomatinę kampaniją prieš NATO plėtimą. Tiesa, Rusija nė nebandė rimtai tiesiogiai paveikti Baltijos šalių politinių vadovybių nuostatų, bet pirmiausia ėmėsi tikslingų žingsnių, kuriais siekė iš principo sukompromituoti pačią Lietuvos ir kitų Baltijos šalių narystės idėją NATO valstybių akyse. Rusija stengėsi įteigti nuomonę, kad Baltijos šalys iš principo nėra tinkamos narystei Aljanse. Be jau minėto 1995 metų kovo 29 dienos incidento su koviniais rusų sraigtasparniais virš Vilniaus, čia reikėtų paminėti ir kitus tarsi netyčinius Baltijos valstybių teritorijos arba oro erdvės pažeidimus, taip pat nusistatymą blokuoti tarpvalstybinių sienų delimitavimo klausimą ir nuolat reikšti nepasitenkinimą Kaliningrado karinio tranzito sąlygomis. Kartu buvo tarsi norima parodyti, kad Lietuva ir kitos Baltijos šalys yra probleminės valstybės ir, tapusios NATO narėmis, į šias problemas neišvengiamai įveltų visą Aljansą.

Iš pirmo žvilgsnio atrodė, kad šios Rusijos pastangos, ko gero, bus vaisingos. Viskas krypo į tai, kad realiausia perspektyva tapti naujomis NATO narėmis atsivėrė Lenkijai, Čekijai ir Vengrijai. 1996 metų rugsėjį įvykusio NATO šalių gynybos ministrų susitikimo Bergene (Norvegija) metu JAV gynybos sekretorius William Perry buvo pirmasis aukštas NATO šalies pareigūnas, pasakęs, kad pirmosios plėtros metu Baltijos valstybės tikrai nebus pakviestos, nes jos esą tam dar nepasi-

⁴⁶ Žr.: „Justas Paleckis: Lietuvos politika nesikeičia“, *Diena*, 1995, balandžio 5.

rengusios⁴⁷. Tačiau po 1996 metų Seimo rinkimų į valdžią atėję nauji Lietuvos užsienio politikos formuotojai, nepaisant Bergeno susitikimo metu išsakytos pozicijos ir kitomis progomis gaunamų nepalankių žinių, vis dėlto dar nenuleido rankų ir apsisprendė imtis intensyvių pastangų pakreipti įvykius sau naudinga linkme. Naujosios vyriausybės užsienio politika, kuri iš esmės buvo konservatorių lyderio Vytauto Landsbergio ir krikščionių demokratų lyderio Algirdo Saudargo kūrinys, 1997 metų sausį mėnesį buvo pradėta vykdyti taip intensyviai, kad net pagrindinis konstitucinis Lietuvos užsienio politikos architektas prezidentas Algirdas Brazauskas 1997 metų pradžioje akivaizdžiai prarado iniciatyvą ir vos besuspėdavo reaguoti į naujus įvykius.

Pagrindinė „korta“, kuria pradėjo „lošti“ Lietuvos diplomatija ir kurią galima laikyti savotišku atsaku į Bergene padarytą Perry'io pareiškimą, buvo bent vienos Baltijos valstybės priėmimo į NATO idėja. Jos logika buvo paremta tvirtinimu, kad jeigu jau Bergene buvo pasakyta, kad visos Baltijos šalys nėra tinkamai pasirengusios, gal galima pakviesti nors vieną labiausiai pasirengusią valstybę. Kartu Vakarai simboliškai rodytų, kad jie neketina Baltijos šalių palikti likimo valiai. Pagaliau ir Rusijos nepasitenkinimas būtų trigubai mažesnis už tą, kuri sukeltų visų trijų Baltijos šalių priėmimas į NATO. Na, o kuri iš Baltijos šalių yra tinkamiausia kandidatė? Visiems turėjo būti akivaizdu, kad tai Lietuva. Lietuva turi didžiausią iš Baltijos valstybių kariuomenę ir laivyną, aktyviausiai dalyvauja NATO *PfP* programoje. Pagaliau ir jos istorinė bei geopolitinė padėtis bei gyventojų nacionalinė sudėtis visiškai logiškai daro ją labiausiai tinkamiausia kandidate.

Tačiau JAV pozicija dėl galimos Baltijos valstybių narytės NATO perspektyvų liko nepakitusi, ir 1997 metų liepą Madrido viršūnių susitikime tikrai Čekija, Vengrija ir Lenkija buvo pakviestos pradėti derybas dėl stojimo į NATO. Pusmetis buvo pernelyg trumpas laiko tarpas, kad NATO valstybių narių politikai, JAV Senatas ir viešoji nuomonė būtų pasirengę tokiam sprendimui. Ne mažesnę įtaką turėjo ir nuolatinis nuoseklus Rusijos prieštaravimas NATO plėtimui ir ypač Baltijos šalių priėmimui. Tačiau, kas buvo labai svarbu ateičiai, Madrido viršūnių susitikime taip pat buvo pabrėžta, kad NATO plėtra yra

⁴⁷ PAP-ELTA, „Baltijos šalys nerimauja dėl V. Perio pareiškimą“, 1996, rugsėjo 30.

procesas, nesibaigiantis šiuo naujų narių priėmimo etapu ir NATO toliau vykdys „atvirų durų“ politiką remdamasi Šiaurės Atlanto sutarties 10 straipsniu. Todėl Baltijos šalims beliko guostis tikrai tokiu viename sakinyje telpančių jų pastangų pripažinimu: „(...) kartu mes pripažįstame siekiančių narystės Baltijos regiono valstybių pažangą stiprinant stabilumą ir plėtojant bendradarbiavimą“⁴⁸.

Šiandien dar sunku vertinti, kiek tam turėjo reikšmės Rusijos politikos pastangos ir kiek čia lėmė pačių NATO valstybių neapsisprendimas. Bet netgi tai, kad faktiškai Madrido deklaracijoje Baltijos šalims tarsi buvo suteiktas savotiškai visuotinai pripažintų šalių kandidačių į NATO statusas, buvo didelis laimėjimas, turint omenyje, kad toli gražu netgi nepaisant Baltijos šalių nuoseklios oficialios politikos tęsti pasirengimą NATO narystei, vis dėlto netrūko įvairiausių pasiūlymų, idėjų ir svarstymų, kaip kitaip galėtų būti sureguliuotas Baltijos šalių saugumo klausimas ir kartu viso Baltijos jūros regiono saugumo režimas, laikinai arba gal būt net visam laikui Baltijos šalis paliekant už NATO ribų. Šie svarstymai, nors ir neturėjo beveik jokios reikšmės Baltijos šalių politikai, vis dėlto buvo pakankamai svarbūs ta prasme, kad galėjo padėti tiek NATO šalims, tiek Rusijai apsispręsti, kokios toliau nuostatos laikytis Baltijos šalių atžvilgiu.

Turbūt pagrindinė tuomet plačiausiai diskutuojama idėja buvo – Baltijos jūros regiono saugumo „regionalizacija“, savotiško regioninio saugumo režimo, kurį sudarytų tikrai prie karinių sąjungų neprisijungusios (angl. *military non-aligned*) Baltijos ir Skandinavijos valstybės, sukūrimas. Šiaip ar taip, vis dėlto Baltijos jūros regionui savitumo teikė ne tik ypač kategoriškas Rusijos oponavimas, bet ir ypatinga Švedijos ir Suomijos laikysena, nes šios šalys ir po šaltojo karo dabar jau nebe aplinkybių verčiamos, bet savo noru, pasirinko kitokią negu Vidurio Europos ir Baltijos valstybės saugumo politikos strategiją. Jos visų pirma nusprendė siekti narystės ne NATO, bet Europos Sąjungoje ir dalyvauti formuojant jos užsienio ir saugumo politiką.

Štai 1996 metų gegužę buvęs Jungtinės Karalystės užsienio reikalų sekretorius Douglas Hurd pasiūlė įsteigti, kaip pats pavadino, „Balti-

⁴⁸ NATO Summit, *Madrid Declaration on Euro-Atlantic Security and Cooperation*, Madrid, July 8–9, 1997, <http://www.nato.int/docu/pr/1997/p97-081e.htm>, 2006/11/10.

jos saugumo subzona⁴⁹. Iš pirmo žvilgsnio tai atrodė visai logiška idėja, nes Baltijos jūros regionas, kurį sudaro nedidelės demokratiškos ir taikingos šalys, gali lengvai suformuoti klasikinį režimą, kuriam galiotų bendros normos, taisyklės ir sprendimų priėmimo procedūros. Iš karto tarsi buvo aišku, kad tokia regione lengvai prigyti kooperacinio saugumo normos, o ne vienašališkos pastangos užsitikrinti saugumą karinėmis priemonėmis. Beje, šis pasiūlymas iš karto sulaukė ir Bonos, ir Maskvos paramos. Šią pasiūlymą iš dalies parėmė net ir Švedija. Tačiau 1996 metų rugpjūčio vizito į JAV metu Švedijos ministras pirmininkas Göran Persson parėmė šią idėją tikrai su išlyga. Ministras pirmininkas pabrėžė, kad nors Švedija ir būtų didžiausia šios grupės dalyvė, nesiimtų būti Baltijos valstybių saugumo garantu, nes jos, kaip neprisijungusios valstybės, statusas neleistų jai priiimti kokių nors karinių įsipareigojimų Baltijos šalių atžvilgiu. Todėl, pasak Perssono, pačių Baltijos šalių vyriausybės labai gerai žino, kad siekiant subalansuoti galimą Rusijos imperializmo atsikūrimą, joms reikia daug didesnės pagalbos negu gali pasiūlyti Šiaurės kaimynai. Todėl jau tais pačiais metais, lankydamasis Baltijos šalyse, Perssonas išreiškė aiškia simpatiją Baltijos šalių norui, kuo greičiau patekti į NATO – „jeigu jau toks yra jų pasirinkimas“⁵⁰.

Tačiau debatų dėl Baltijos jūros regiono saugumo kontekste daugiausia dėmesio susilaukė originalus *Rand* korporacijos (JAV) analitikų Ronald Asmus ir Robert Nurick pasiūlymas. Asmusas ir Nurickas dar 1996 metų vasarą rašė, kad Baltijos šalys į NATO su pirmąja kandidačių banga greičiausiai nepateks ir kol bus apsispręsta dėl Baltijos šalių narystės NATO ateityje, Vakarų politika Baltijos valstybių atžvilgiu turėtų remtis tokiais penkiais principais:

- parama šiose šalyse vykstančioms ekonominėms ir socialinėms reformoms, nes auganti ekonomika mažintų socialinę ir nacionalinę įtampą šiose šalyse;
- glaudesnio Baltijos ir Šiaurės šalių bendradarbiavimo gynybos srityje skatinimas;

⁴⁹ Cituojama pagal: Ham P. van, „The Baltic States and Europe“ in Hansen B., Heurlin B. (eds.), *The Baltic States in World Politics*, New York: St. Martin's Press, 1998, p. 38.

⁵⁰ Cituojama pagal: Huldts B., „Introduction“ in Arteus G., Lejiņš A., eds., *Baltic Security: Looking Towards the 21st Century*, Riga – Stockholm, 1997, p. 12.

- kuo greitesnis Baltijos šalių arba bent Estijos priėmimas į Europos Sąjungą, nes labiausiai pažengusios Estijos priėmimas skatintų reformų spartą Latvijoje ir Lietuvoje;
- aiškus ir vienareikšmiškas pareiškimas, kad Baltijos šalių nepriėmimas į NATO su pirmąja kandidačių grupe visiškai nereiškia, kad nebus galima į organizaciją įstoti vėliau;
- Rusijos įtraukimas į įvairiausio formato ir pobūdžio bendradarbiavimo struktūras ir programas, kuriose rusai galėtų bendradarbiauti su Baltijos šalimis kaip lygiateisiai partneriai. Tuo pat metu Rusijai turėtų būti duodama suprasti, kad agresyvi jos laikysena Baltijos šalių atžvilgiui gali pakenkti jos ryšiams su visu Vakarų pasauliu⁵¹.

Taigi, iš esmės savo studijoje Asmusas ir Nurickas, turėdami omenyje, kad Švedija ir Suomija nepritaria regioninio saugumo režimo sukūrimo idėjai, iškėlė gana kontroversišką ir provokuojantį siūlymą, kad Baltijos šalių narystės NATO alternatyva galėtų būti kuo skubesnis Estijos priėmimas į Europos Sąjungą ir jos statuso sulyginimas su Švedijos ir Suomijos statusu. Tiesa, šis pasiūlymas buvo pateikiamas tik kaip laikinas sprendimas ieškant atsakymo į klausimą, ką būtų galima padaryti, kai NATO šalys nepakvies į Aljansą Baltijos valstybių Madrido susitikime 1997 metų liepą. Studijos autoriai pripažįsta, kad: „NATO – ir vien tiktai NATO – yra pajėgi sukurti visuotinį saugumo kontekstą, kuriame ir Europos Sąjungai būtų lengviau išsiplėsti į Baltijos šalis, ir NATO nepriklausančioms šalims labiau įsitraukti į saugumo reikalus.“⁵²

Pagaliau kalbant apie alternatyvius Baltijos valstybių saugumo užtikrinimo būdus, nereikėtų pamiršti, kad ne tik Rusijoje, bet ir Vakaruose buvo žmonių, manančių, kad NATO plėtimas į Baltijos valstybes yra neteisinga ir neatsakinga užmačia. Iliustracijos dėlei galima pateikti logiką, kuria savo išvadose vadovavosi švedų tyrinėtoja Lena Jonson. Ji studijuodama Rusijos politiką NVS šalių atžvilgiu teisingai pastebėjo, kad toje politikoje egzistuoja didelis atotrūkis tarp to, ką dekla-

⁵¹ Žr.: Asmus R., Nurick R., „NATO Enlargement and the Baltic States“, *Survival*, Summer 1996, vol. 38, no 2, p. 121–142.

⁵² Ten pat, p. 139.

ruoja ir norėtų padaryti Rusija vadinamojo „artimojo užsienio“ šalių atžvilgiu, nes Rusija negali savo tikslams siekti naudoti karinės jėgos. Todėl Rusija išnaudoja naujų valstybių silpnybes ir stengiasi kištis į vidaus politinį procesą ir daryti sau naudingą įtaką. Tyrinėtoja mano, kad ši išvada gali būti pritaikyta ir Baltijos valstybėms. Todėl ir Vakarų atsakas turėtų būti atitinkamas: „Baltijos šalių nacionalinio saugumo pažeidumo požiūriu labiausiai tikėtina Rusijos grėsmė yra politinis spaudimas, o ne karinė galia ir jos grėsmė. Todėl atitinkamai Vakarų atsakas turėtų būti nukreiptas padėti Baltijos šalims sumažinti jų ekonominę ir politinę pažeidimą santykiuose su Rusija“⁵³. Logiška Jonson ir kitų panašių samprotavimų išvada būtų tokia, kad iš esmės Baltijos valstybių saugumo problemai išspręsti tinkamesnė ir adekvatesnė priemonė būtų ne NATO plėtimas, bet Baltijos šalių narystė Europos Sąjungoje, kuri suteiktų svarbiausią saugumo garantiją – sklandžią šių valstybių socialinę ir ekonominę raidą ir apribotų Rusijos galimybes kreipti tuos procesus sau naudinga linkme.

Taigi po Madrido sprendimo apriboti NATO plėtrą trimis valstybėmis, Baltijos šalis paliekant „už borto“, regione susiklostė neaiški situacija, o prasidėję debatai paskatino ir pačią Rusiją pradėti keisti savo taktiką Baltijos šalių atžvilgiu. Pirmasis ženklas, kad Rusija nusprendė, jog atėjo laikas jai perimti iniciatyvą, nutraukti Baltijos valstybių ignoravimą ir pradėti vykdyti aktyvesnę politiką jų atžvilgiu, buvo reikšmingas faktas, kad pagaliau iš mirties taško pajudėjo jau pusketvirtų metų vykstančios Lietuvos ir Rusijos derybos dėl valstybės sienos. 1997 metų sausį jau buvo suderinta 90 procentų sausumos sienos linijos ir beliko susitarti dėl sienos ruožų, einančių per Vištyčio ežerą, Nemuno žiotis ir Kuršių marias. Tas buvo padaryta iki spalio mėnesį numatyto oficialaus Lietuvos prezidento Brazausko vizito į Maskvą, kur pagaliau ir buvo pasirašytos dvi sutartys: dėl valstybinės sienos ir dėl išskirtinės ekonominės zonos ir kontinentinio šelfo Baltijos jūroje atskyrimo. Savaimė suprantama, šis Maskvos žingsnis buvo padarytas ne siekiant galiausiai normalizuoti santykius su Lietuva, bet visų pirma norint parodyti Rusijos geranoriškumą ir mainais už tai gauti

⁵³ Jonson L., „Russia and the „Near Abroad“ in Hansen B., Heurlin B., eds., *The Baltic States in World Politics*, New York: St. Martin's Press, 1998, p. 128.

Lietuvos sutikimą atsisakyti NATO narystės planų ir priimti Rusijos siūlomas saugumo garantijas.

Kad Rusijos politikoje Lietuvos atžvilgiu prasidėjo reikšmingas posūkis jau visiškai akivaizdžiai rodė 1997 rudenį parengtas ir spaudai „nutekintas“ Rusijos užsienio ir gynybos politikos tarybos pranešimas *Россия и Прибалтика*. Matyt, siekiant atitinkamai nuteikti ir Lietuvos viešąją nuomonę, šio dokumento kopija buvo perduota ir dienraščiui *Lietuvos rytas*, kuris paskelbė pagrindines dokumento mintis. Šiame dokumente Rusijos ekspertų taryba pritarė „pozityviai Rusijos ir Baltijos šalių darbotvarkei“, nors dar neseniai Baltijos valstybės buvo traktuojamos kaip artimasis užsienis, kuriame rusakalbių interesai gali būti ginami ne tik politinėmis priemonėmis, bet ir karine jėga. Jame buvo suformuluotas pragmatiškas požiūris į Baltijos šalis ir aiškiai įvardyti Rusijos interesai. Dokumente sakoma, kad „NATO plėtros į Rytus ir aktyvių Lietuvos, Latvijos ir Estijos pastangų patekti į antrąją pakvietimo raundą kontekste Rusijos santykiai su Baltijos valstybėmis įgauna ypatingą reikšmę“. Todėl siūloma keisti padėtį, kai nėra pozityvios Rusijos ir Baltijos šalių santykių plėtojimo programos. Iki šiol buvusius stagnacinius ar net priešiškus Rusijos ir Baltijos valstybių santykius turėtų keisti pozityvi politika. Autorių nuomone, Rusija turėtų pasiūlyti Baltijos valstybėms „pagarbų dialogą saugumo klausimais“ ir pristatyti savus regiono saugumo užtikrinimo būdus⁵⁴.

Netrukus, 1997 metų rugsėjo 22 dieną tas pačias idėjas jau išskėlė ir Rusijos užsienio reikalų ministras Jevgenijus Primakovas, 1996 metais šiame poste kuris pakeitęs Andrejų Kozyrevą. Primakovas kalbėdamas Jungtinių Tautų Generalinėje Asamblėjoje, jau oficialiai pareiškė, kad Rusija yra suinteresuota Baltijos šalių stabilumu ir norėtų užtikrinti jų saugumą. Pasak jo, Rusija galėtų išsipareigoti garantuoti Baltijos šalių saugumą, abiem pusėms pasirašius gerų kaimyninių santykių sutartis. Ministro manymu, tokios sutartys galėtų išaugti į regioninio saugumo paktą. Galiausiai tokį pat pareiškimą išgirdo ir Lietuvos prezidentas Brazauskas oficialaus vizito Maskvoje metu spalio mėnesį. Jel-

⁵⁴ Gaižauskaitė V., „Karingas Maskvos tonas keičiasi, interesai – lieka. Į Vakarus nusitaisiusias tris Baltijos valstybes Rusija bandys išlaikyti savo įtakoje“, *Lietuvos rytas*, 1997, rugsėjo 22.

cinas garantavo, kad Lietuvos nelaukia jokie netikėtumai iš Rusijos. „O jeigu Lietuvai kils koks nors pavojus, ta valstybė turės reikalą su mumis“, pabrėžė Rusijos prezidentas, tiksliai tų šaltinių, kurie kelti grėsmę, nenurodė⁵⁵.

Žinoma, būtų neteisinga nuvertinti Rusijos pastangas užmegzti tiesioginį dialogą dėl saugumo klausimų su Lietuva ir kitomis Baltijos šalimis. Tai, be abejo, galėjo būti ir pozityvus žingsnis, jeigu šis pasiūlymas nebūtų buvęs akivaizdžiai pavėluotas ir iš tikrųjų nenuoširdus, nes, šiaip ar taip, jis vis tiek buvo orientuotas ne tiek į santykių su Baltijos šalimis normalizavimą, kiek į siekį ateityje užblokuoti tikėtiną šių šalių narystę NATO. Todėl Lietuvos reakcija buvo vienareikšmiškai neigiama. Į 1997 metų rugsėjo 23 dieną Jungtinėse Tautose Rusijos užsienio reikalų ministro Primakovo pareikštą Rusijos pageidavimą garantuoti Baltijos regiono saugumą narystei NATO alternatyviomis priemonėmis, iš karto reagavo Lietuvos užsienio reikalų ministras Saudargas. Kitą dieną kalbėdamas Generalinės Asamblėjos sesijoje jis pareiškė, kad Primakovo Baltijos regionui siūlomas saugumo modelis Lietuvai nėra priimtinas. Jis sakė, kad „mūsų planuose transatlantinei integracijai skirto pakaitalo kūrimas nenumatyta.“⁵⁶ Ši mintis buvo pakartota ir 1997 metų spalio 30 dienos Lietuvos užsienio reikalų ministerijos pareiškimu dėl Rusijos pasiūlymo suteikti Baltijos valstybėms vienašales saugumo garantijas, pasirašant su jomis teisiškai įpareigojantį tarptautinį susitarimą arba daugiašalį regioninį saugumo ir stabilumo paktą. „Nei vienašalės saugumo garantijos, įteisintos tarptautiniu susitarimu, nei regioniniai saugumo paktai negali užtikrinti Europos, taip pat ir Lietuvos, saugumo. Lietuvos požiūriu saugumo ir stabilumo erdvę Europoje išplės Baltijos valstybių integracija į Europos Sąjungą bei NATO“⁵⁷, tvirtinama Lietuvos užsienio reikalų ministerijos dokumente.

Be abejonės, šis pareiškimas Rusijai buvo pakankamai skaudus ir vis dėlto netikėtas diplomatijos pralaimėjimas. Savaime suprantama, jis negalėjo neigiamai neatsiliepti tolesnei dvišalių Lietuvos ir Rusijos

⁵⁵ Sakalauskaitė R., „Prezidentai įtvirtino ilgus metus ginčytas sienas. Vakar A. Brazauskas ir B. Jelcinas pasirašė dvi tarpvalstybines sutartis“, *Lietuvos rytas*, 1997, spalio 25.

⁵⁶ Alksnis G., „A. Saudargas atmetė Maskvos pasiūlymus“, *Lietuvos rytas*, 1997, rugsėjo 26.

⁵⁷ ELTA, „Rusijos garantijos negali užtikrinti Lietuvos saugumo“, 1997, spalio 30.

santykių raidai. 1996–1997 metais pasireiškęs savotiškas Rusijos ir Lietuvos santykių *détente* netruko vėl sugrįžti į labiau įprastesnę šaltų, formalių ir netgi nedraugiškų santykių registrą.

Tai, kad santykiai galutinai atšalo, patvirtino netikėtai paviešinta Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministerijos pozicija. Pasak šios ministerijos, Sovietų Sąjunga niekada nebuvo okupavusi ar aneksavusi Baltijos valstybių. Rusijos Dūmos vicepirmininkas Sergejus Baburinas, šiuo klausimu buvo nusiuntęs Rusijos užsienio reikalų ministerijai paklausimą. Ir štai 1998 m. sausio 8 dienos Rusijos užsienio reikalų ministerija savo atsakyme Baburinui patvirtino, jog užėmus Baltijos šalis 1940 metais, tarptautinė teisė nebuvo pažeista, nes iki karo tarptautinėje teisėje nebuvo straipsnio, draudžiančio kitoms valstybėms grasinti jėga. Pasak Rusijos užsienio reikalų ministerijos grasinimas jėga tapo tarptautinės teisės pažeidimu tik priėmus Jungtinių Tautų Chartiją⁵⁸. Kaip žinoma, Lietuvos požiūriu, Rusija kartu iš esmės tarsi atsisako 1991 metų liepos 29 dienos Lietuvos ir Rusijos sutartyje užfiksuoto oficialaus Lietuvos aneksijos pripažinimo.

Neilgai trukus, atsirado akivaizdžių požymių, kad Rusijos Valstybės Dūma, ko gero, taip ir neratifikuos 1997 metų spalį pasirašytos sutarties dėl valstybinės sienos. Nors 1998 metų vasarį Lietuvos Seimo pirmininkas Vytautas Landsbergis su darbo vizitu lankėsis Rusijos parlamente reiškė viltį, kad iki vasaros ši procesas bus baigtas⁵⁹, bet, kaip parodė tolesni įvykiai šios viltys neturėjo jokio pagrindo ir sutartis Rusijos Valstybės Dūmos nebuvo ratifikuota dar penkeris metus, ir tas buvo padaryta vėlgi tik dėl išorinių tarptautinių veiksnių, konkrečiai Europos Sąjungos spaudimo.

Apskritai 1997 metais nutrūkus Rusijos ir Lietuvos dialogui dėl saugumo ir kitų principinių didžiosios politikos klausimų galima sakyti, kad praktiškai jis daugiau niekada nebuvo atnaujintas. Per paskutiniuosius kelerius metus iki Lietuvos pakvietimų stoti 2002 metais į NATO ir Europos Sąjungą, Lietuvos ir Rusijos santykiuose nebeįvyko reikšmingų, praktinių padarinių turėjusių įvykių. Atsiribojimo ir vienas ki-

⁵⁸ BNS, „Sovietų Sąjunga nebuvo okupavusi Baltijos šalių, tvirtina Rusija“, 1998, sausio 19.

⁵⁹ BNS, „Seimo pirmininkas tikisi, kad iki vasaros bus išspręstas sienų sutarties su Rusija ratifikavimo klausimas“, 1998, vasario 20.

to interesų ignoravimo procesas tikrai spartėjo, kontaktai ir bendradarbiavimas tevyko (ir tai nelabai reguliariai) „kasdieniškosios“ politikos lygmenyje. Viena vertus, tai sąlygojo, kad šalys tiesiog buvo pernelyg užsiėmusios savo vidaus problemomis. Lietuva, stengdamasi bent iš dalies kompensuoti kol kas nepasiektą narystę NATO, aktyviai ir kuo daugiau dalyvaudama *PfP* programoje siekė parodyti, kad jos nėra vien tikrai saugumo „vartotoja“, bet gali būti naudinga visam Aljansui. Baltijos šalių taikdariai dalyvavo misijoje Bosnijoje, kurią vadovaujant JAV ir NATO vykdė drauge su švedais, suomiais, lenkais ir netgi rusais. Visos trys šalys taip pat dalyvavo NATO vykdomame Planavimo ir peržiūros procese, kuriuo buvo siekiama plėtoti šalių partnerių ir Aljanso narių karinių pajėgų sąveikumą ir atvirumą.

Savo ruožtu ir Rusija 1998–1999 metais akivaizdžiai pasinėrė į vidaus politikos problemas. 1998 metais šalį ištiko didelė finansinė ekonominė krizė, o politinę areną krėtė prezidento Jelcino inicijuojami vyriausybės vadovų pasikeitimai, 1999 metais Rusijos vyriausybė vėl atnaujino karą Čėčenijoje, galiausiai ir pats Jelcinas 2000 metų išvakarėse netikėtai, kaip jam tapo įprasta, pareiškė atsistatydinąs. Todėl 2000 kovą turėjo įvykti ir priešlaikiniai naujojo Rusijos prezidento rinkimai.

Iš šito „štilio“ Lietuvos ir Rusijos santykių atmosferoje kiek nelauktai išsiskyrė ir gerokai šalių santykius paaštrino 2000 metų birželį Seimo Pirmininko Landsbergio inicijuotas įstatymo projektas dėl SSRS okupacijos žalos atlyginimo. Nors įstatymo dėl SSRS okupacijos žalos atlyginimo priėmimą lydėjo smarkios diskusijos, už įstatymą balsavo 68 parlamentarai, prieš – nė vieno, susilaikė 13. Įstatymas įpareigojo vyriausybę siekti, kad Rusija atlygintų okupacijos padarytus nuostolius⁶⁰.

Be abejonės, galima sutikti, su įstatymo iniciatoriaus argumentu, kad toks įstatymas yra reikalingas, nes „suvereni valstybė negali nepasakyti tokių dalykų iki galo, būgštaudama, nuolankaudama ar pataikaudama savo buvusiam skriaudėjui“⁶¹. Bet, tiesą sakant, ši pro-

⁶⁰ Žr.: Lietuvos Respublikos Seimas, „Lietuvos Respublikos įstatymas Nr. VIII-1727 dėl SSRS okupacijos žalos atlyginimo“, Vilnius, 2000, birželio 13, *Valstybės žinios*, 2000/06/28, Nr. 52-1486, http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=103905&p_query=&p_tr2=, 2006/09/09.

⁶¹ BNS, „Seimas įpareigojo Vyriausybę siekti okupacijos žalos atlyginimo iš Rusijos“, 2000, birželio 13.

blema jau buvo iškelta seniai. Dar 1992 metų birželio 14 dienos referendume Lietuvos piliečiai pritarė nuostatai reikalauti okupacijos žalos atlyginimo. Pagaliau 1993 metais derėdamasi dėl Rusijos kariuomenės išvedimo sutarties, Lietuva irgi kėlė šį klausimą. Tačiau, kaip žinoma, Rusijos kariuomenė išėjo taip ir nesudarius politinio susitarimo ar tuo labiau susitarus dėl žalos atlyginimo. Tačiau vėliau LDDP vyriausybės šią problemą „užšaldė“ ir santykiuose su Rusija jos praktiškai neakcentavo, matyt, aiškiai suvokdamos, kad tikėtis sėkmingo šios problemos sprendimo neverta. Todėl šio klausimo iškėlimas ir suaktualinimas galėtų būti visiškai suprantamas. Antra vertus, vis dėlto taip ir liko neatsakyta į klausimą, kodėl tuometinė konservatorių ir krikščionių demokratų dauguma Seime, kuri paprastai visada pasižymėjo griežtesne laikysena Rusijos atžvilgiu, šią problemą iškėlė ne 1996 metais, savo kadencijos pradžioje, bet tik 2000 metais, t. y. pačioje savo kadencijos pabaigoje, kai tų pačių metų rudenį turėjo vykti naujo Seimo rinkimai.

Vertinant praktinius tokios įstatymo priėmimo padarinius Lietuvos ir Rusijos santykiams galima teigti, kad iš esmės šis įstatymas tarsi užbrėžė aiškią ribą, nuo kurios jau labai kategoriškai išsiskyrė oficialiosios Lietuvos ir Rusijos istorinių 1939–1940 metų įvykių interpretacijos. Nors Rusija ir anksčiau bandė vienu ar kitu pretekstu tvirtinti, jog Sovietų Sąjunga iš tiesų niekuomet neokupavo ir neaneksavo Baltijos šalių, dabar ši pozicija tapo vienareikšmiškai kategoriška. Reaguodama į Seime svarstomą įstatymo projektą 2000 metų birželio 9 dieną Rusijos užsienio reikalų ministerija išplatino pareiškimą. Jame pažymima, jog „klaidinga Lietuvos įjungimą į SSRS vertinti kaip vienašalį pastarosios aktą“, o tvirtinimai apie Sovietų Sąjungos įvykdytą Lietuvos „okupaciją“ ir „aneksiją“ ignoruoja politinę, istorinę bei teisinę realybę, todėl yra nepagrįsti. „Lietuvos Seimo „iniciatyva“ skatina prisiminti dar vieną faktą: nors atsisakydama tapti buvusios SSRS teisių perėmėja, Lietuva nenustoja naudotis sovietiniu periodu su federalinių išteklių pagalba sukurtais resursais – žemės ūkio, pramoniniais, moksliniais ir kitais“⁶². Žinoma, tokie tvirtinimai neliko be Lietuvos

⁶² Interfax-BNS, „Maskva išreiškė viltį, jog Lietuva „apramins“ savo pretenzijas Rusijai dėl žalos atlyginimo“, 2000, birželio 10.

atsako. Kitą dieną Lietuvos užsienio reikalų ministerija išreiškė nuostabą dėl tokios 1940 metų įvykių interpretacijos.

Pagaliau jau po to, kai įstatymas Seime vis dėlto buvo priimtas, tarp Lietuvos ir Rusijos prasidėjo tikras „pareiškimų karas“. Neįvardyti Rusijos diplomatiniai šaltiniai agentūrai *Interfax* teigė, jog „visiškai galimas dalykas, kad po nedraugiško Lietuvos žingsnio dvišalės sutarties dėl sienos ratifikavimas Rusijos Valstybės Dūmoje gali būti atidėtas nenustatytam laikui“. Šaltiniai taip pat priminė, kad dėl Seimo priimto SSSR okupacijos žalos atlyginimo įstatymo Rusijos Valstybės Dūmos delegacija atšaukė savo vizitą į Vilnių, kuris buvo numatytas 2000 metų birželio 12 dieną⁶³. Lietuvos parlamento sprendimą Rusijos Federacijos Tarybos pirmininkas Jegoras Strojevas įvertino kaip „užkietėjusį nacionalizmą ir ekstremizmą, kuris neleistinas prieš tokią kaimynę, kokia yra Lietuvai Rusija“⁶⁴. Savo ruožtu viena iš Lietuvos konservatorių lyderių Seimo pirmininko pavaduotoja Rasa Juknevičienė spaudos konferencijoje tvirtino, kad Rusijos užsienio reikalų ministerijos pareiškimas yra rimtas posūkis užsienio politikoje ir bando neigti dvišalių santykių pagrindų susitarimą, kurį 1991 metų liepą pasirašė Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas Vytautas Landsbergis ir Rusijos Federacijos Prezidentas Borisas Jelcinas. Minėto susitarimo trečiajame straipsnyje Rusija pripažino, kad SSRS įvykdė Lietuvos aneksiją. Anot Juknevičienės, „sena ir pažįstama ir labai grėsminga yra tai, kad Putino užsienio politika susitapatino su Stalino užsienio politika.“⁶⁵

Galimas daiktas, šis žodžių karas dėl žalos atlyginimo išprovokavo Rusijos ataką prieš Baltijos šalių narystės NATO idėją pačiu aukščiausiu lygiu. 2000 metų birželio 14–16 dienomis vizito Vokietijoje metu Rusijos prezidentas Putinas pareiškė, kad Latvijos, Lietuvos ir Estijos priėmimas į NATO turės „ypač rimtų“ padarinių Europos saugumui. O svarbios NATO valstybės – Vokietijos – lyderis kancleris Gerhardas

⁶³ Interfax–BNS, „Maskva didina spaudimą dėl Lietuvos Seimo įstatymo“, 2000, birželio 14.

⁶⁴ Interfax–BNS, „Įtakingą Rusijos politiką supykde Lietuvos įstatymas dėl SSRS okupacijos žalos atlyginimo“, 2000, birželio 14.

⁶⁵ BNS, „Dabartinė Rusija susitapatino su Stalino užsienio politika, teigia viena Lietuvos konservatorių lyderių“, 2000, birželio 14.

Schröderis į tai niekaip nereagavo⁶⁶. Užtat Lietuvos Seimas nusprendė reaguoti labai kategoriškai. Landsbergio iniciatyva 2000 metų birželio 20 dieną. Seimas priėmė pareiškimą, aštriai kritikuojantį Rusijos priešškumą Lietuvos narystei NATO⁶⁷.

Galiausiai įtampa Lietuvos ir Rusijos santykiuose dėl „pareiškimų karo“ tiek pakilo, kad netgi Lietuvos prezidentas Valdas Adamkus, kuris iki tol tarsi paliktas nuošalyje nuo Seimo pirmininko viena po kitos organizuojamų akcijų nusprendė įsikišti ir perimti iniciatyvą. Adamkaus įsikišimas buvo pabrėžtinai griežtas ir kategoriškas. Prezidentas kalbėdamas per Lietuvos televizijas, apkaltino Seimo valdančiąją konservatorių daugumą priešškumu Rusijai ir nusišalinimu nuo svarbiausių valstybės piliečių rūpesčių. Kreipimėsi į gyventojus prezidentas teigė, kad konservatorių politika „prieštarauja nacionaliniams valstybės interesams“. Anot prezidento, tai, kad Rusijos grėsmė iškeliamą kaip svarbiausias argumentas siekiant narystės NATO ir Europos Sąjungoje, yra sena barikadų politika, ir toks politinis elgesys atitolina Lietuvą nuo euroatlantinio sambūvio principų. Adamkus pabrėžė, kad „Lietuva negali nuolatos būti istorijos ir geografijos įkaitė. Lietuvos euroatlantinė orientacija ir geri santykiai su Rusija – suderinami dalykai“ ir ragino patiems be pagrindo nekelti Lietuvai grėsmės. „Lietuvos žmonių gyvenimai negali tapti neatsakingo politikavimo įkaitais. Kartais atrodo, kad dabartinė dauguma jau nepajėgi racionaliai tvarkyti šalies vidaus reikalų ir savo negalią mėgina nusišalinti, provokuodama užsienio politikos įtampas“, sakė prezidentas⁶⁸.

Be jokios abejonės, šis griežtas Lietuvos prezidento pasisakymas yra išskirtinis ir gal netgi vienintelis, kuris kaip niekada akivaizdžiai parodė Lietuvos politinio elito sąmonėje egzistuojant du išsiskiriančius požiūrius į dvišalių santykių su Rusija plėtojimo strategiją. Prezidentas Adamkus, pradėjęs savo kadenciją 1998 metais ir pagrindinį dėmesį

⁶⁶ Plačiau žr. Huang M., „Echoes of Joachim and Vyacheslav“, *Central European Review*, 2000, June 26, vol. 2, no. 25, <http://www.ce-review.org/00/25/amber25.html>, 2006/08/22.

⁶⁷ Lietuvos Respublikos Seimas, *Pareiškimas dėl Rusijos vadovų požiūrio į Lietuvos narystę NATO*, 2000, birželio 20, Valstybės žinios, 2000, birželio 23, Nr. 51–1456, [http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=103391&p_query=&p_tr2=](http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=103391&p_query=&p_tr2=,), 2006/08/22

⁶⁸ BNS, „Prezidentas kaltina konservatorius kenkiant valstybės interesams“, 2000, birželio 24.

skyręs euroatlantinei integracijai, diplomatiškai vengė aiškesnės pozicijos dėl Lietuvos politikos Rusijos atžvilgiu formulavimo, bet 2000 metų birželio krizė privertė jį pademonstruoti, kad santykiuose su Rusija jam yra artimesnė nuosaiki ankstesnio prezidento Brazausko, o ne radikali Seimo pirmininko Landsbergio pozicija.

Žinoma, negalima pervertinti 2000 metų birželio mėnesio Adamkaus demaršo reikšmės Lietuvos ir Rusijos santykiams. Jie iš esmės liko nepakitę. Nors Adamkus padarė pareiškimą, kuris iš pirmo žvilgsnio buvo palankus Rusijai, niekas neišdrįso apkaltinti prezidento nuolaidžiavimu Maskvai, kas, be abejonės, būtų nutikę, jeigu panašiai būtų pasielgęs Brazauskas. Adamkus, demonstruodamas savo pozicijos nuoseklumą, atsisakė pasirašyti per nustatytą laiką ir prieštaringai vertinamą SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymą. Bet, antra vertus, jis išvengė ir pernelyg didelio „perlenkimo“ į nuosaikumo pusę ir to įstatymo nevetavo, palikdamas garbę ir atsakomybę jį pasirašyti tuometiniam Seimo pirmininkui Landsbergiui. Šiuo atveju pabrėžtina, kad Lietuvos politika Rusijos atžvilgiu vėl susibalansavo ir, kas buvo ypač svarbu, tapo adekvatesnė tarptautinei padėčiai. Nors buvo pakankamai daug ženklų, liudijančių, kad antroji NATO plėtra įvyks, nė kiek ne mažiau buvo akivaizdu, kad JAV pageidautų tai padaryti tokia forma, kad kiek įmanoma būtų išvengta nereikalingo susipriešinimo su Rusija. Todėl NATO narystės siekiančiai šaliai santykių su Rusija aštrinimas, nors ir dėl teisėtų nacionalinių interesų, tuomet buvo ypač rizikingas pasirinkimas, nes galėjo greitai sutirpdyti taip sunkiai kaupiamą tarptautinę paramą Baltijos šalių narystės NATO projektui.

Vargu ar kada sužinosime, ar 2000 metų birželio Lietuvos ir Rusijos santykių krizė iš tikrųjų lėmė tai, kad iki kitų metų pavasarį suplanuoto oficialaus Adamkaus vizito į Maskvą Rusija taip ir neratifikavo sutarties dėl valstybės sienos su Lietuva. Iš pirmo žvilgsnio taip iš tikrųjų gali atrodyti – Rusija, girdi, išizeidė dėl reikalavimo atlyginti okupacijos žalą ir atsisakė ratifikuoti sienos sutartį. Tačiau, ko gero, būtų daugiau argumentų vis dėlto už teiginį, kad Lietuvos laikysena, čia lemiamos reikšmės neturėjo. Kol nebuvo oficialaus NATO sprendimo, tol Rusija neketino daryti jokių gestų ir vis dar neprarado vilties, kad neratifikuota sutartis gali sukomplicuoti Lietuvos narystės NATO perspektyvą. Todėl, nepaisant visų Lietuvos diplomatų pastangų ir nuo-

saikesnės centristinės naujai išrinktos Seimo daugumos laikysenos Rusijos atžvilgiu, sienos sutarties ratifikavimo klausimas taip ir liko nepajudėjęs iš vietos. Atitinkamai 2001 metų kovo 29–31 dienomis vykusio oficialus Adamkaus vizito į Maskvą metu nebuvo nei pasirašyta svarbių sutarčių, nei tuo labiau apsikeista sutarties dėl valstybės sienos ratifikavimo raštais. Putino ir Adamkaus pasirašytas bendras pareiškimas tikrai diplomatiškai užfiksavo egzistuojantį nuomonių skirtumą, kad šalys pripažįsta teisę rinktis savo saugumo užtikrinimo būdus⁶⁹. Toks pareiškimo tekstas, be abejonės, irgi atrodė savotiškas pasiekimas, nes jis tarsi netiesiogiai patvirtino tai, kad Rusija neturi pakankamai galių pakeisti Lietuvos politinio elito nuostatą siekti NATO narystės. Bet įdėmiau pažvelgus, tai, žinoma, nebuvo kokia nors Rusijos nuolaida, o tikrai esamos padėties konstatavimas.

Kaip parodė tolesni įvykiai, ši Rusijos sąlyginai nuosaiki laikysena iš esmės atspindėjo jau besikeičiančią Rusijos poziciją NATO plėtros atžvilgiu. Ir nors vėliau stebėtojus dar pribloškė abejinga Rusijos reakcija į naujojo JAV prezidento George'o Busho 2001 metų vasarą Varšuvoje pareikštą tvirtą ketinimą toliau plėsti NATO ir priimti į ją Baltijos šalis, dabar yra pagrindo teigti, kad tokios Rusijos laikysenos prielaidos formavosi jau 2001 metų pavasarį ir pasireiškė Adamkaus vizito į Maskvą metu. Galima sakyti, kad jau tuomet NATO klausimas Lietuvos ir Rusijos santykiuose buvo išspręstas, Adamkaus vizitą galima laikyti „atsisveikinimo“ su šia problema Lietuvos ir Rusijos santykiuose vizitu. Rusija atsisakė beprasmiškų protestų prieš Baltijos valstybių priėmimą į NATO, nes jai pačiai labiau parūpo numatomi ES plėtros padariniai. Todėl tuo pat metu Adamkaus vizitą simboliškai galima laikyti ir ES problemos Lietuvos ir Rusijos santykiuose „atidarymo“ vizitu.

Nors ilgą laiką skirtingai nuo ES kitaip nei NATO plėtra Rusijai neatrodė rūpesčių ar tuo labiau kokių nors grėsmių keliantis procesas, vis labiau išsibėgėjant 2000 metų kovo 28 dieną prasidėjusioms ES ir Lietuvos deryboms dėl stojimo, iškilo susisiekinimo su Kaliningrado sritimi (būsimuoju Rusijos eksklavu ES valstybių apsuptyje) problema. Pagaliau, žvelgiant į perspektyvą, vis aktualesnė turėjo tapti ne tik su-

⁶⁹ BNS, „Adamkaus ir Putino pareiškime – Lietuvai naudingos nuostatos“, 2001, kovo 31.

sisiekimo, bet ir apskritai tolesnė srities ekonominės ir socialinės raidos problema. Kadangi ši problematika yra plačiai ir išsamiai nagrinėta kolegų Lietuvos politologų darbuose⁷⁰, jos čia plačiau negvildensime, o tiktai atkreipsime dėmesį į vieną labai svarbią mūsų nagrinėjama temai Kaliningrado problemos sureguliuavimo aplinkybę.

Kaip žinoma, Kaliningrado tranzito problema buvo ypač svarbi Lietuvai, nes nuo šios problemos sprendimo būdo turėjo priklausyti narystės Europos Sąjungoje kokybė. Netinkamas jos sureguliuavimas galėjo apskritai užkirsti galimybę ateityje prisijungti prie Šengeno erdvės ir tapti antrarūšė ES nare. Tačiau, kaip jau žinome iš ankstesnių įvykių, Lietuva viena pati buvo nepajėgi su susiderėti Rusija jai reikalingų palankių tranzito sąlygų, nes nors Lietuvos narystė ES artėjo, Rusija visai nebuvo linkusi keisti dar 1995 metais suderėtų palankių tranzito sąlygų ir bevizio režimo Kaliningrado gyventojams bei regiono svečiams. Be to, Rusija ėmėsi ypač intensyvios lobistinės veiklos tarp ES valstybių ir netgi užsitikrino kai kurių iš jų paramą. Ypač tai pasakytina apie Pietų Europos valstybių (konkrečiai Prancūziją, Ispaniją, Italiją ir Graikiją), kurių valdžia menkai teišmanė Baltijos regiono istoriją ir saugumo problemas ir deramai nesuvokė jų svarbos būsimosioms ES valstybėms⁷¹. Tačiau galiausiai pasirodė, kad Europos Komisija ir ES Tarybai pirmininkavusi Danija, su kuriomis šį kartą derėjosi Rusija, vis dėlto buvo patikimos Lietuvos sąjungininkės. Europos Komisija ir Danija net tik siekė išlaikyti nepažeistą *acquis communautaire*, bet ir aiškiai suvokė Lietuvos problemas. Todėl jos kietai ir pagaliau sėkmingai susiderėjo su Rusija dėl tranzito tvarkos ir netgi pasiekė, kad Rusija, norėdama užsitikrinti sau pakankamai palankią, bet nepažeidžiančią Lie-

⁷⁰ Plačiau žr.: Joenniemi P., Lopata R., Sirutavičius V., Vilpišauskas R., „Impact Assessment of Lithuania's Integration into the EU on Relations between Lithuania and Kaliningrad Oblast of the Russian Federation“, *Lithuanian Foreign Policy Review*, 2000, no 2(6), p. 133–178 and Supplement, <http://www.lfpr.lt/006/a15.doc>, 2006/09/09; Stanytė-Toločkienė I., „Kaliningrado sritis ES plėtros požiūriu“, *Politologija*, 2001, Nr. 2(22), p. 26–68; Sirutavičius V., Stanytė-Toločkienė I., „Rusijos Federacijos Kaliningrado srities strateginė reikšmė“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2002*, Vilnius: Lietuvos karo akademija, 2003, p. 171–200.

⁷¹ Žr.: Dempsey J., „EU states break ranks over visa plan for Russian enclave“, *Financial Times*, September 27, 2002; Behr R., „Lithuania may drop support for Kaliningrad plans“, *Financial Times*, September 28, 2002; BNS, „V.Landsbergis Rusijos veiksniuose įžvelgia bandymus suskaldyti ES vienybę“, 2002, rugsėjo 30; BNS, „V.Landsbergis regi naują Molotovo–Ribbentropo paktą“, 2002, spalio 7.

tuvos interesų tranzito tvarką, turėjo priimti ir įvykdyti išsipareigojimą vis dėlto ratifikuoti 1997 metais pasirašytą Lietuvos ir Rusijos sutartį dėl valstybės sienos⁷².

Visa tai apibendrinant galima sakyti, kad ES ir Rusijos derybos dėl Kaliningrado tranzito yra puikus pavyzdys, kaip turėtų būti sprendžiami sudėtingi Lietuvos ir Rusijos santykių klausimai ir galiausiai normalizuojami šalių santykiai. Nelygiavertės besiderinčių šalių galimybės gali kompensuoti ir subalansuoti mažesniojo ir silpnesniojo partnerio gebėjimas pasitelkti tarptautinę paramą. Šiuo požiūriu ES derybas dėl Kaliningrado tranzito sąlygų per Lietuvą, netgi būtų galima sulyginti su Lietuvos derybomis su Rusija dėl kariuomenės išvedimo, kai Lietuvai irgi pasisekė mobilizuoti pakankamai įtikinamą tarptautinę paramą, kuri spaudė Rusiją laikytis savo pačios priimtų išsipareigojimų. Tik pakankamas tarptautinės paramos svoris (nors vargu ar būtų galima jį išmatuoti kiekybiniais parametrais) gali garantuoti sėkmę sudėtingose Lietuvos ir Rusijos derybose. Atitinkamai tokios paramos nebuvimas arba nepakankamumas nežada nieko gero, kad ir kokios strategijos savo santykiuose su Rusija laikytumės.

* * *

Vertinant pirmuosius du Lietuvos ir Rusijos santykių raidos laikotarpius galima pažymėti, kad, nepaisant gana skirtingo prieštaravimų turinio, dvišalių santykių sklaida pasižymėjo gana didele dinamika ir permainingumu. Per tą laiką santykiuose būta ir pakilimo, ir nuosmukio fazių, taip pat ir tarpusavio supratimo, ir kone šaltojo karo laikų retorikos. Žinoma, tokį permainingumą iš dalies sąlygojo pačios Rusijos neapsisprendimas, kokios linijos Lietuvos atžvilgiu laikytis, bet, be jokios abejonės, tam, kad Lietuvai pavyko pasiekti savo tikslus, lemiamą reikšmę turėjo tarptautinio sisteminio ir regioninio lygmens veiksniai. Vargu ar Lietuvai būtų pavykę susitarti su Rusija dėl spartaus jos kariuomenės išvedimo, jeigu nebūtų pavykę mobilizuoti galingos tarptautinės paramos šiam reikalavimui. Tuo tarpu sutelkti tokią pat tarp-

⁷² BNS, „Rusija ratifikavo sienos sutartį su Lietuva“, 2003 gegužės 21; Сапожников Б., Цветкова М., „Москва Литве не отдалась“, *Газета.ру*, 21 мая 2003 года, <http://www.gazeta.ru/parliament/articles/33959.shtml>, 2006/09/09.

tautinę paramą Lietuvos narystės NATO siekiui buvo jau gerokai sunkiau. Rusija buvo pradėjusi gana sėkmingai naudotis Londono, Paryžiaus ir Berlyno skepticizmu, ir dar nežinia, kuo būtų pasibaigę debatai dėl Baltijos jūros regiono saugumo režimo, jeigu ne JAV valdžios apsisprendimas vis dėlto priimti Baltijos šalis į NATO ir lygia greta įsteigti NATO ir Rusijos tarybą.

Nors aptariamų Lietuvos ir Rusijos santykių problemų sprendimui didelės ir gal net lemiamos reikšmės turėjo išoriniai veiksniai, gana permaininga santykių aptariamais laikotarpiais būklė teikė pagrindo manyti, kad šalių santykių pablogėjimas ar pagerėjimas priklauso ir nuo to, kokios taktikos savo santykiuose su sudėtinguoju partneriu laikosi Lietuvos valdžia. Iš tikrųjų Lietuvos vyriausybės per pirmąjį santykių su Rusija dešimtmetį savotiškai „išbandė“ du galimus taktikos variantus. 1990–1992 ir 1996–2000 metais, kol Lietuvą valdė dešinioji vyriausybė, o užsienio politikos formavimas buvo realiai sutelktas Landsbergio rankose, Lietuva laikėsi griežtesnės ir demonstratyviai nenuolaidžios politikos. Landsbergio vadovybės politika buvo orientuota į tai, kad Rusija turi besąlygiškai išvesti iš Lietuvos savo kariuomenę ir atlyginti okupacijos metais padarytą žalą. O 1992–1996 metais valdant kairiesiems ir prezidentu būnant Brazauskui, bei 2000–2002 metais, prezidentu būnant Adamkui, santykiuose su Rusija buvo stengiamasi taikyti labiau adaptyvią, korektiškesnę Rusijos politikos taktiką, vengti griežtos retorikos, nukreipti diskusijas į konkrečių, bet santykinai mažiau reikšmingų, kone techninių, klausimų sprendimą.

Žinoma, kiekviena minėta taktika turėjo savo pranašumų ir trūkumų, savo naudą ir kainą. Griežtesnė, deklaratyvesnė politika labiau atkreipdavo tarptautinės bendrijos dėmesį, padėdavo esant reikalui lengviau mobilizuoti viešąją nuomonę. Tačiau, be jokios abejonės, tuomet visada kildavo pavojus išprovokuoti Rusiją kenkti normaliems ekonominiams ryšiams ir pragmatiškam bendradarbiavimui. Pagaliau ne visada griežta laikysena Rusijos atžvilgiu turėdavo pakankamą politinę rezervą ir pačioje Lietuvoje. Užtenka prisiminti 2000 metais prezidento Adamkaus pareikštą kritiką dešiniųjų vyriausybei dėl, jo nuomone, nereikalingo santykių su Rusija aštrinimo.

Kita vertus, adaptyvesnė ir pragmatiškesnė Lietuvos taktika, kurią tradiciškai labiau rėmė kairieji ir centristai, turėjo tą pranašumą, kad

ne tokioje įtempioje politinėje atmosferoje būdavo lengviau spręsti gausybę praktinių klausimų, išvengti pernelyg didelio išliekančių principinių politinių skirtumų pabrėžimo. Kaip tik dėl to Lietuvai, kitaip nei kitoms dviem Baltijos šalims, pavyko sudaryti su Rusija daugiausia pragmatinių tarpvalstybinių sutarčių. Ši taktika, ypač „korektiškasis“ Adamkaus variantas pasirodė esanti itin pravarti, turint omenyje kai kurių Vakarų valstybių ypač atsargų ar netgi palankų požiūrį į Rusiją ir nenorą aštrinti santykius su ja, tuo labiau tai daryti dėl mažų Baltijos valstybių. Todėl Lietuvos strateginių tikslų (tapti NATO ir ES nare) požiūriu buvo daug naudingiau ne nuolat pabrėžti įsisenėjusias problemas ir atitinkamai aštrinti dvišalius Lietuvos ir Rusijos santykius, bet pakankamai aktyviai demonstruoti, kad Lietuva ir Rusija rimtų tarpusavio santykių problemų neturi ir kad visa, kas liko nesureguliuota, tėra techninio pobūdžio dalykai.

Tačiau adaptyvi ir nuosaiki taktika taip pat turėjo savo kainą. Pirmiausia kairiųjų vyriausybei tekdavo atlaikyti griežtą ir negailestingą oponuojančių politinių jėgų kritiką ir kone nuolatinį įtarinėjimą išdavaus valstybės interesus. Nuosaikumas ir Maskvai sukeldavo tam tikrų vilčių, kad apskritai galbūt pavyks pakeisti Lietuvos politikos kryptį. Ryškiausias pavyzdys – 1997 metais prezidento Jelcino pasiūlytos Rusijos saugumo garantijos Lietuvai ir kitoms Baltijos šalims. Kadangi į tokį tiesmuką pasiūlymą teko atsakyti neigiamai, tai galiausiai Lietuvos ir Rusijos santykiai ne tik netapo geresni, bet ir vėl pablogėjo. Todėl ne be pagrindo adaptyvios politikos kritikai sakė, kad netgi nėra prasmės laikytis tokios taktikos, nes stengiantis įtikti Maskvai, kartu neišsižadant savo principų, nieko nebus pasiekta ir, kaip parodė įvykių eiga, santykiai nė kiek nepagerėjo. Gal tuomet iš tiesų geriau laikytis griežtesnės politikos ir neteikti Maskvai iliuzijų, kad ji čia ko nors labai galėtų tikėtis?

Štai su tokiomis dvejonėmis ir neatsakytais klausimais 2002 metais Lietuva ir sulaukė oficialaus kvietimo prisijungti prie NATO ir stoti į Europos Sąjungą, o 2004 metais galiausiai tapo visateise šių organizacijų nare. Tačiau, kaip minėta knygos įvade, tai nepateisino ne kartą ir politikų, ir analitikų išsakytų lūkesčių, kad tai galiausiai padės normalizuoti Baltijos šalių ir Rusijos santykius, kad tiesiog nebebus dėl ko ginčytis ir nesutarti. Deja, kaip parodė pirmieji NATO ir ES narystės

metai plėtros poveikis Lietuvos santykiams su Rusija buvo daug kontroversiškesnis. Ir bent jau dabartiniame (sąlyginai galime vadinti jį trečiuoju) Lietuvos ir Rusijos santykių raidos etape perspektyvos juos normalizuoti atrodo gerokai priblėsusios.

Iš pradžių niekas blogų žinių nelaukė ir nesitikėjo. 2002 metų pabaigoje Lietuvos užsienio politika ir jos pagrindinis vykdytojas prezidentas Adamkus triumfavo. 2002 metų lapkričio 23 dieną po NATO viršūnių susitikimo Prahoje Vilnių aplankė JAV prezidentas Bushas, beje prieš tai dar trumpai užsukęs į Sankt Peterburgą susitikti su Rusijos prezidentu Putinu. Bushas pasveikino Lietuvą su naryste NATO ir pasakė savo garsiąją frazę „kas pasirinko Lietuvą prieš, taps JAV prieš“. Ši sėkmė savotiškai apsvaigino Adamkų ir jo aplinką. Niekam nekilo abejonių, kad netrukus vyksiantys prezidento rinkimai bus laimėti. Tačiau rinkimus netikėtai laimėjo Rolandas Paksas, jau visą vasarą vykdęs intensyvią populistinę rinkiminę kampaniją, kurią neregėtai dosniai finansavo rusų kilmės verslininkas sraigtasparnių remonto įmonės savininkas Jurijus Borisovas.

Nei užsienio politikoje, nei konkrečiai santykiuose su Rusija Pakso pergalė iš pradžių didelių pokyčių nesukėlė. Paksas tiesiog nespėjo atskleisti savo kaip užsienio politikos formavimo ir įgyvendinimo proceso dalyvio, savybių, nes netrukus išaiškėjo, kad jis taip ir nesugebėjo išsivaduoti iš neaiškių Borisovo pinigų šleifo ir pastarojo asmeninių ambicijų „kontroliuoti“ prezidentą. Galiausiai atsidūręs politinėje izoliacijoje ir galutinai susikompromitavęs, Paksas, vedamas vien tiek savo asmeninių ambicijų, vis tiek nusprendė neatsistatydinti iš prezidento posto ir vylėsi, kad jo oponentams nepavyks įgyvendinti iki galo sudėtingos apkaltos procedūros. Tačiau šios viltys nepasiteisino.

Politinė krizė ir po jos ėjusi ilga ir sudėtinga prezidento nušalinimo nuo pareigų procedūra trukusi beveik visą pusmetį – nuo 2003 metų lapkričio iki kitų metų balandžio – ne tik suparalyžavo prezidento institucijos veiklą ir pakenkė užsienio politikos ritmui bei suplanuotiems vizitams, bet ir komplikavo Lietuvos santykius su Rusija ir tolesnės jų raidos normalizacijos link perspektyvą. „Paksogeitas“ tapo dar vienu netiesioginiu įrodymu, kad Rusija, neturėdama galimybės veikti kariškomis ar diplomatinėmis priemonėmis, vėl imasi seniai išbandytos ir ne kartą istorijos raidoje panaudotos „skverbimosi“ į šalies vidaus gy-

venimą, pasinaudojant demokratinio proceso prieštaravimais ir politikų ambicijomis, taktikos.

Nauji priešlaikiniai prezidento rinkimai buvo sėkmingi ankstesniam prezidentui Adamkui. Šio politiko sugrįžimas atitinkamai paveikė ir Lietuvos laikyseną Rusijos atžvilgiu. Iš principo ji liko nuosaiki, rami, tačiau principinga. Tačiau nors santykiai tarp šalių išlieka blogi ar netgi kartkartėmis patenka į krizines „duobes“, kai tarp šalių politikų ir žiniasklaidos priemonėse išplieskia eilinis žodžių ir pareiškimų karas. Rusijos valdžia ir toliau nuolat savo žiniasklaidoje rengia propagandines kampanijas, nukreiptas prieš Lietuvą ir kitas Baltijos šalis, kaltindama jas tai talkininkavimu naciams Antrojo pasaulinio karo metais, tai parama čečėnų teroristams. Rusija taip pat ne tik metodiškai ir nuosekliai plečia savo ekonominę įtaką, bet ir naudoja ją tiek kišimuisi į vidaus politinį gyvenimą, tiek ir ekonominiam energetiniam šantažui vykdyti, siekdama sau palankių sprendimų.

Tęsiasi ir „slaptasis“ karas. Tai, pavyzdžiui, liudija Rusijos diplomatų, apkaltintų šnipinėjimu išsiuntimas 2004 metų vasario pabaigoje arba 2006 metų rudenį. Galiausiai Rusija ir toliau kategoriškai kiekviena proga neigia ir nepripažįsta, kad 1940 metais Sovietų Sąjunga buvo okupavusi Baltijos šalis ir kad šiandien už tai jai, kaip Sovietų Sąjungos teisių ir pareigų perėmėjai tenka moralinė ir materialinė atsakomybė. Visa tai rodo esant gilų ir principinį pagrindinių vertybių, kuriomis remiasi Lietuvos ir Rusijos valstybingumas bei užsienio politika skirtumą ir leidžia daryti išvadą, kad artimiausioje perspektyvoje Lietuvos ir Rusijos santykiai vargu ar pasidarys nors kiek šiltesni ar tuo labiau pasuks normalizacijos linkme, kad ir kokios taktikos Rusijos atžvilgiu laikytųsi Lietuvos diplomatija.

Pagaliau tai teikia pagrindą apskritai daryti prielaidą, kad tos dilemos, kurias tiesioginiuose santykiuose su Rusija yra tekę spręsti Lietuvos diplomatijai, iš tiesų labai retai kada būdavo tikros dilemos, nes daug dažniau galimybės rinktis tiesiog nebūdavo. Anot buvusio Lietuvos užsienio reikalų ministerijos sekretoriaus Albino Januškos, „Rusai visada su mumis kalbėjo iš jėgos pozicijos“⁷³. Kaip rodo jau su-

⁷³ Cit. pagal: Čekutis R., „Chuliganiškoji diplomatija“, *Atgimimas*, 2005, kovo 17.

kaupia santykių su Rusija patirtis, pokyčiai ir proveržiai Lietuvos santykiuose su Rusija vykdavo tikrai tuomet, kai tam būdavo palankūs platesni tarptautiniai veiksniai ir procesai, besiplėtojantys tarptautiniu sisteminiu bei regioniniu lygmeniu, taip pat, žinoma, ne ką mažiau, o galbūt ir daugiau pačios Rusijos politinės raidos ir vidinės politinės kovos padariniai. Todėl, toliau svarstydami tolesnes Lietuvos ir Rusijos santykių raidos ar tuo labiau normalizacijos galimybes bei perspektyvas ir bandydami ieškoti atsakymo į klausimą, kodėl šiandien šalių santykiai yra tokie blogi, apžvelgsime pačios Rusijos pastarųjų metų permainų vidaus ir užsienio politikoje raidos tendencijas.

■ 1.3. Putino projektas

Taikingai iširus Sovietų Sąjungai atrodė, kad didesnių problemų šiame regione nekils, nes išsilaisvinusios buvusios sovietinės respublikos gavo unikalią galimybę kurti nacionalinį valstybingumą, niekieno netrukdomos imtis pribrendusių ekonominių ir socialinių reformų. Ne išimtis buvo ir Rusija, kuri irgi pirmą kartą savo istorijoje gavo unikalią galimybę pradėti kurti laisvą demokratinę visuomenę ir jai reikalingas socialines ir ekonomines reformas. Rusijai atsivėrė galimybė pagaliau nutraukti šimtmečiais skaičiuojamą daugiau ar mažiau griežtesnio, bet visada žmogų niekinančio autoritarizmo tradiciją. Ir reikia pripažinti, kad pirmojo demokratiškai išrinkto Rusijos prezidento Boriso Jelcino vyriausybei pavyko nuveikti tikrai labai daug. Rusija per kelerius metus tapo viena iš laisviausių posovietinių valstybių, kurioje užtikrinta žodžio ir spaudos laisvė, vyksta laisvi rinkimai, prasidėjo rinkos ekonomikos reformos. Atitinkamai pasikeitė ir Rusijos užsienio politika. Jelcinas buvo suformulavęs siekį, kad Rusija ilgainiui papildytų „normalių“, tokių kaip JAV, Prancūzija ar Vokietija demokratiškas pramoninių valstybių gretas ir tiesiog taptų viena iš jų. Taigi pasaulio ir konkrečiau Rusijos kaimynų džiaugsmui atrodė, kad Rusija galutinai atsisakė jai būdingo mesianizmo, pretenzijų užvaldyti jeigu ne pasaulį, tai bent artimiausias gretimas šalis, bet pasitenkins tuo, kad Vakarų demokratijos tiesiog laikys ją lygiaverte tarptautinės bendrijos nare ir partnere.

Tačiau vėlesnė įvykių raida (ypač 1993 metų spalio pučas ir parlamento rinkimų rezultatai) atskleidė, kad šie lūkesčiai buvo pernelyg

naivūs. Rusijos visuomenės, jos politinio elito prieštaravimai ir nesutarimai dėl tolesnės šalies raidos krypties buvo daug gilesni, o opozicija vykdomoms demokratinėms reformoms buvo gerokai stipresnė negu atrodė iš pirmo žvilgsnio. Tai neišvengiamai atsiliepė ir tolesnės šios šalies vidaus ir užsienio politikos raidai. Vis dėlto reikia pripažinti, kad nepaisant visų demokratijos pasiekimų, Rusijos visuomenei ir jos elitui taip ir nepavyko perveikti savo imperinio mąstymo ir suvokti Sovietų Sąjungos subyrėjimą ne kaip nesėkmę, bet kaip pasisėkimą. Deja, dėl šio įvykio dauguma rusų (to nebūtų galima pasakyti apie kitas buvusios Sovietų Sąjungos tautas) jautėsi būtent ne laimėję, o istoriškai pralaimėję⁷⁴.

Iš tikrųjų, jeigu vadovautumės imperine logika, tai Rusija tikrai yra geopolitinis pralaimėtojas. Jos valstybės ribos Europoje „grįžo“ į XVII amžiaus ribas, ir visas trijų šimtų metų imperijos kūrimo darbas nuėjo perniek. Nuo Vakarų Europos ją dabar skiria ne tik Vidurio ir Rytų Europos valstybės – buvusios Varšuvos pakto dalyvės, bet ir tapusios nepriklausomos buvusios sovietinės respublikos. Be to, nė viena iš šių naujų valstybių, išskyrus Baltarusiją, nerodė jokių ypatingų prielankumo Rusijos interesams ženklų. Jos nebuvo linkusios Rusijos laikyti savo sąjungininke – geriausiu atveju Rusija joms tebuvo valstybė, su kuria norima palaikyti normalius kaimyniškus santykius, bet ne daugiau. Separatistinės tendencijos ėmė reikštis ir pačioje Rusijoje (pvz., Tatarskane, Čėčėnijoje), pasunkėjo susisiekimas su Kaliningrado eksklavu. Kitos buvusios sovietinės respublikos atgavo arba įgijo valstybinį ir nacionalinį tapatumą, o Rusija, seniau save tapatinusi su Sovietų Sąjunga, jį kaip tik prarado.

Todėl „imperijos“ žlugimas ir „nepriklausomos“ Rusijos atsiradimas daugumos Rusijos gyventojų buvo suvoktas ne kaip grįžimas į „normalų gyvenimą“, ne kaip galimybė kurti naują gyvenimą, bet kaip laikinas nukrypimas, kuris anksčiau ar vėliau turės būti ištaisytas. Tokia logika vadovavosi ir komunistų kontroliuojama Rusijos Valstybės Dūma, kuri 1996 metų kovo mėnesį priėmė nutarimą atšaukti Belovežo susitarimus dėl Sovietų Sąjungos paleidimo ir paskelbė galiojan-

⁷⁴ Койвисто М., *Русская идея*, перевод с финского Ю.С. Дерябина, Москва: Весь мир, 2002.

čiais 1991 metų kovo mėnesio referendumo dėl Sovietų Sąjungos išsaugojimo rezultatus⁷⁵. Nors ši deklaracija neturėjo jokios praktinės reikšmės, labai aiškiai parodė, kaip save suvokia Rusijos politinis elitas ir ko iš jo būtų galima tikėtis, jeigu Rusija vėl atgautų turėtą ekonominę ir karinę galią.

Panašiai prieštarigai ir neretai prasilenkdama su gyvenimo tikrove plėtojosi ir to laikotarpio Rusijos užsienio politika. Rusija neįstengė aiškiai strategiškai apsispręsti dėl savo pagrindinių prioritetų ir blaškėsi tarp iš pradžių pasirinktos „grįžimo į civilizaciją“ ir vėliau atsigavusios „imperijos atkūrimo“ alternatyvų. Visą praėjusį dešimtmetį Rusija savo santykiuose su pasauliu ir ypač didžiosiomis Vakarų valstybėmis vienokiomis arba kitokiomis geopolitinėmis kombinacijomis siekė užsitikrinti lygiavėrcio ir svarbaus partnerio statusą. Ji visokeriopai bandė priešintis NATO plėtrai, norėjo kištis į Balkanų, Artimųjų Rytų reikalus, vienu metu, ministru pirmininku tapus senam nomenklatūrininkui Jevgenijui Primakovui, propagavo daugiapolio pasaulio idėją, mėgino „flirtuoti“ su vadinamosiomis „blogio ašies“ valstybėmis – Šiaurės Korėja, Libija, Kuba, Iranu, Iraku ir bandyti tapti jų bei Vakarų valstybių tarpininke. Bet dėl ribotų ekonominių ir finansinių galimybių (1998 metų finansų krizė) visos pastangos buvo bevaisės, kol galų gale iš viso susvyravo Rusijos, kaip prognozuojamos valstybės, reputacija.

Padėtis pradėjo keistis tikrai po to, kai 2000 metais į valdžią atėjo naujas prezidentas Vladimiras Putinas. Jis iš pradžių užsienio politikoje lyg ir nepasiūlė nieko itin naujo, tačiau, iš karto ėmėsis drakoniškų karinių priemonių prieš separatistinę Čėčėniją, tarsi pademonstravo, kad neapibrėžtumo ir naujojo tapatumo paieškos laikotarpis Rusijoje baigėsi, kad ji vėl bus valdoma daugumos taip trokštamos tvirtos rankos. Neapibrėžtumo ir politinio nuovargio, kilusio dėl chaotiško Jelcino valdymo, kontekste Putino strategija, orientuota į stiprios valstybės (rus. *державы*) atkūrimą, vykusiai atliepė Rusijos visuomenės nos-

⁷⁵ 1996 metų kovo 15 dieną Rusijos Valstybės Dūma pritarė komunistų pasiūlymui anuliuoti 1991 metų gruodžio susitarimus dėl SSRS paleidimo. Valstybės Dūma pripažino, kad 1991 metų kovo 17 dienos referendumo rezultatai yra teisėti. 74,4 procento jo dalyvių tada balsavo už Sovietų Sąjungos išlikimą.

talgija, jaučiamą sovietiniams laikams, ir užtikrino Putino politikai iki tol neregėtą visuomenės palaikymą. Putino populiarumo reitingai pasiekė kitiems politikams neregėtas aukštumas.

Bet, žinoma, pagrindinė Putino vidaus politikos sėkmės priežastis buvo ne tik pasinaudojant Čečėnija pademonstruota valia stiprinti valstybę, bet ir pradėjusios neregėtai kilti pagrindinių energijos žaliavų – naftos ir dujų, kurių Rusija turtinga, paklausa ir kainos. Ši palanki tarptautinė prekybinė konjunktūra padėjo greitai išspręsti daug nuo 1998 metų „degančių“ ekonominių šalies problemų. Kaip tik dėl to baigiantis pirmajai Putino kadencijai Rusija pirmą kartą jau galėjo pasigirti pagaliau po dešimtmečio nuosmukio atsigaunančia ekonomika. 2000–2003 metais Rusijos bendrasis vidaus produktas (BVP) išaugo 20 proc., fizinė eksporto prekių apimtis – 25 proc. Eksportuojamos naftos, naftos produktų ir dujų kiekis padidėjo 18 proc., viską susumavus, Rusija tapo didžiausia energijos išteklių eksportuotoja pasaulyje⁷⁶. Remdamasis tuo, Putinas 2003 metų gegužės 16 dienos metiniame pranešime Rusijos Valstybės Dūmai nupiešė išpūdingą Rusijos galybės atsigavimo perspektyvą ir paskelbė siekį per dešimtmetį padvigubinti Rusijos BVP. Nors, aišku, kartu jis negalėjo nepripažinti, kad pagrindinė ekonominio Rusijos augimo priežastis – beprecedentis užsienio prekybos sąlygų pagerėjimas.

Svarbu pažymėti, kad 2000–2003 metais įgyvendintas Rusijos vidaus padėties stabilizavimas ir išpūdingas ekonominis augimas buvo tarsi įvilktas į ideologinį sovietinės restauracijos apvalkalą. Putinas, atsižvelgdamas į imperijos nostalgiją, ne kartą yra viešai pareiškęs, kad SSRS subyrėjimas buvo didžiausia XX amžiaus geopolitinė katastrofa. Todėl iš to logiškai turėtų, kad ir atsigaunančios Rusijos užsienio politikoje turėjo pradėti stiprėti senasis konfrontavimo su Vakarais stilius ir siekimas atkovoti buvusios Sovietų Sąjungos turėtas pozicijas. Tačiau, kad ir kaip keista, šioje srityje buvo padarytos kai kurios reikšmingos korekcijos, iš naujo įvertinus realias Rusijos galimybes ir pasikeitusias tarptautines realijas.

⁷⁶ Žг. Президент России, „Послание Федеральному Собранию Российской Федерации, 16 мая 2003 года, Москва“, *Официальный сайт*, <http://www.president.kremlin.ru/text/appears/2003/05/44623.shtml>, 2005/02/03.

Daugelio stebėtojų nuostabai Rusijos reakcija į naujojo JAV prezidento Busho 2001 metais Varšuvoje pareikštą tvirtą ketinimą toliau plėsti NATO ir priimti į ją Baltijos šalis buvo kaip niekada santūri ir rami. 2001 metų vasarą Putinas daug ką nustebino jau ne tik Vakaruose, bet ir pačioje Rusijoje, kai pareiškė, kad ir Rusija gali panorėti tapti Aljanso nare. Čia užtektų prisiminti, kad dar 2000 metų birželį tas pats Putinas, viešėdamas Berlyne, tvirtino, kad Baltijos šalių priėmimas į Aljansą sukeltų pavojų Rusijai ir Europai. Galiausiai tai, kad Rusija tikrai keičia savo politiką ir nuo konfrontacijos bei balansavimo politikos Vakarų valstybių atžvilgiu pereina prie pragmatiško bendradarbiavimo, buvo vienareikšmiška Putino reakcija į teroristų išpuolius 2001 metų rugsėjo 11 dieną Jungtinėse Valstijose. Rusijos pademonstruotas solidarumas buvo labai aukštai įvertintas. Netrukus, 2002 metų birželį, Rusija oficialiai buvo pakviesta tapti didžiųjų valstybių „klubo“ G7 nare. Galima sakyti, kad užsienio politikoje Putinui per rekordiškai trumpą laiką pasisekė įgyvendinti tai, ko visą dešimtmetį siekė pirmasis prezidentas Jelcinas. Šio tikslo Jelcinui nepavyko pasiekti ne tik dėl savo asmeninių savybių, bet ir dėl nesugebėjimo užsitikrinti deramą vidaus paramą. Putinas, pasinaudodamas savo beprecedenčiu populiarumu ir ekonominiu atsigavimu, praktiškai galėjo ignoruoti oponentus ir kreipti užsienio politiką pragmatiškesne linkme. Galiausiai tai irgi davė savų vidinių politinių dividendų. Putinas dabar galėjo pasigirti, kad Rusija pagaliau ima atgauti jai priklausančią vietą tarp galingiausių pasaulio valstybių ir yra pripažįstama kaip labai svarbi pasaulinės antiteroristinės koalicijos dalyvė.

Bet, kaip parodė vėlesni įvykiai, šis Putino pragmatizmas buvo gana specifinis. Viena vertus, Rusijos valdžia atsisakė to, kas nerealu ir yra šaliai ne pagal jėgas. Taip buvo galutinai atsisakyta bet kokių šaltąjį karą menančių globalinės konfrontacijos su JAV rudimentų ar netgi tokių tradicinių Rusijai užsienio politikos kryptių kaip kišimasis į Balkanų reikalus. Be to, Putinui pavyko užmegzti gerus asmeninius santykius su visų pagrindinių Vakarų valstybių – JAV, Jungtinės Karalystės, Prancūzijos, Italijos – vadovais. Na, o asmeninė draugystė su Vokietijos kancleriu Gerhardu Schröderiu tapo tikru naujosios Europos politikos fenomenu, kurio padariniai mūsų nagrinėjamai problemai yra ypač reikšmingi.

Antra vertus, šis „pragmatizmas“ visai nereiškė, kad Rusija pagaliau tampa „normalia“ valstybe ir iš principo atsisako istorinių imperinių vyravimo ambicijų savo užsienio politikoje. Rusijai bent jau iš dalies susigražinus savo tarptautinį autoritetą ir pradėjus ekonomiškai atsigausti, netruko pasireikšti ir jos politikos pokyčiai artimesnių ir silpnesnių kaimynų (ypač NVS šalių) atžvilgiu. Galų gale tai, kad Rusija pradeda kištis į gretimų valstybių reikalus, atvirai buvo pasakyta jau minėtame Putino 2003 metų pranešime Rusijos Valstybės Dūmai. Prezidentas teigė: „(...) ir noriu atvirai jums pasakyti, kad NVS erdvę mes laikome mūsų strateginių interesų sfera“⁷⁷.

Ką Rusijos prezidentas čia turėjo omenyje, galima tik numanyti, bet kaip parodė 2003–2005 metų įvykiai, tai iš esmės buvo dvilypis „projektas“. Viena vertus, Rusija siekė, kad gretimos NVS valstybės būtų lojalios Rusijai ir nepasiduotų Vakarų, t. y. arba JAV, arba Europos Sąjungos, politinei, ideologinei ir kultūrinei įtakai. Kita vertus, šios šalys turėjo tapti ne tik patikimos energijos išteklių tranzito į Vakarų Europą šalimis, bet ir apskritai atsigauanančios Rusijos ekonomikos kapitalo ekspansijos zona. Pasak Maskvos *Carnegie* centro eksperto Dmitrijaus Trenino, tai galėjo būti savotiška Monroe doktrinos „rusiškojo“ varianto (jį dar 1992 metais siūlė tuometinis Rusijos Aukščiausiosios Tarybos Užsienio reikalų komiteto pirmininkas Jevgenijus Ambarcumovas, o dabar jį daugiausia remia jėgos struktūrų atstovai) ir 2003 metais Anatolijaus Čiubaiso iškelto „liberaliosios imperijos“ projekto, atitinkančio stambiojo kapitalo interesus, kombinacija⁷⁸.

Taigi, labai norint, praktiškai už visų politinių procesų, vykusių 2003–2005 metais NVS erdvėje, galima nesunkiai išvelgti varžybas dėl energijos išteklių ir jų transportavimo priemonių kontrolės. Rusijos politika vadinamajame „artimajame užsienyje“ tam ir buvo skirta, kad toliau išlaikytų ir dar labiau įtvirtintų palyginti patogią padėtį. Pagrindinis politinis ekonominis klausimas buvo toks – ar Vakarai įstengs su-

⁷⁷ Žr. Президент России, „Послание Федеральному Собранию Российской Федерации, 16 мая 2003 года, Москва“, *Официальный сайт*, <http://www.president.kremlin.ru/text/appears/2003/05/44623.shtml>, 2005/02/03.

⁷⁸ Тренин Д., „Идентичность и интеграция: Россия и Запад в XXI веке“, *Pro et Contra*, 2004, т. 8, № 3, с. 11, <http://www.carnegie.ru/ru/pubs/procontra/Vol8n3-01.pdf>, 2005/03/23.

kurti alternatyvią Rusijai energijos išteklių tiekimo iš Vidurinės Azijos ir Kaspijos jūros baseino sistemą, ar ne. Kad parodytume, dėl ko vyksta varžybos, pateiksime tikrai du pavyzdžius.

Visų pirma, nepaisant atsigavusios ekonomikos ir socialinio stabilumo, Rusija ir toliau lieka labai priklausoma nuo naftos ir dujų kainų. Nafta ir dujos sudaro beveik ketvirtį Rusijos BVP arba beveik pusę eksporto pajamų ir trečdalį valstybės pajamų, gaunamų iš mokesčių, todėl, pasak *Financial Times*, naftos kainos padidėjimas pasaulinėje rinkoje tik 1 doleriu Rusijos biudžetui duotų 1,5 mlrd. dolerių pajamų, o smukimas atitinkamai reikštų priešingą efektą⁷⁹. Todėl bet kokių alternatyvių tiekimo šaltinių atsiradimas yra tikrai labai nepageidautinas. Tas, žinoma, visiškai prieštarauja pigesnių energijos išteklių trokštančių Vakarų interesams.

Kitas pavyzdys, kuris iliustruojantis, kokių pranašumų turi Rusija dėl iš Sovietų Sąjungos paveldėtos išteklių transportavimo vamzdynais sistemos. Turtinga dujų Vidurinės Azijos valstybė Turkmėnija neturi kaip kitaip parduoti savo išteklių pasaulio rinkoje, kaip tik per Rusiją. Bet *Gazprom* perka Turkmėnijos dujas po 44 dolerius už 1000 m³. Ir tik pusę sumos Rusija sumoka doleriais, likusią dalį turi galimybę padengti Rusijoje pagamintomis prekėmis. Bet po to *Gazprom* tas pačias dujas perparduoda, pavyzdžiui, Turkijai, jau po 150 dolerių už 1000 m³⁸⁰.

Tačiau, žinoma, būtų pernelyg primityvu aiškinti politinių procesų įvairovę apsiribojant tikrai energetika (nafta, dujomis ir vamzdynais). Prie to būtina reikia pridurti ir apskritai valdžios troškuli bei istoriškai Rusijai būdingas imperines didžiavalstybines tradicijas, kurios kartais gali būti ne silpnesnis, o netgi ir stipresnis vykdomos politikos motyvas. Visi šie susipynę racionalūs ir iracionalūs motyvai ir pasireiškė 2003–2005 metų Rusijos užsienio politikoje NVS šalių atžvilgiu.

Ryškiausias tokios ant racionalumo ir iracionalumo ribos balansuojančios politikos, kai ekonominiai interesai glaudžiai susipina su ideologija ir geopolitika, pavyzdys – Putino Ukrainos politika. Ukraina – tai dujų transportavimo į Vokietiją konsorciumo reikalai, naftotiekio Ode-

⁷⁹ Hill F., „A land too cold for a free market in energy“, *Financial Times*, 17 October 2003, p. 21.

⁸⁰ Žr. Jé M., „Moscou renoueses liens „energétiques“ avec l'ex-URSS“, *Le Monde*, 2 décembre, 2003, p. 2.

sa–Brodai naudojimo dilema, Rusijos kapitalo investicijų perspektyvos ir t. t. Ir tuo pat metu Ukraina – tai tarsi Rusijos likimas. Nežinia, ar pats Putinas yra skaitęs Zbigniewo Brzezinskio *The Grand Chessboard*, kur autorius įrodinėja, kad tik su Ukraina Rusija galės būti imperija, o be jos ji niekada tokia nebus⁸¹. Tačiau, kad ir kaip ten būtų, 2003–2004 metais Putinas daugiausia jėgų ir energijos atidavė būtent tam, kad galėtų „sugrąžinti“ Ukrainą į savo politinę orbitą ir įtikinti arba priversti ją sudaryti platesnį politinį ir ekonominį susitarimą, t. y. įkurti vadinamąją Bendrąją ekonominę erdvę, į kurią dar įeitų ir Baltarusija bei Kazachstanas.

Tačiau visais šiais klausimais Ukrainos valdžia nebuvo linkusi lengvai užleisti savo pozicijų. Dujų tiekimo konsorciumo problemos esmė buvo nuosavybės ir pelno pasidalijimo klausimas. Ukraina buvo nepatenkinta, kad Rusija pretenduoja perimti savo nuosavybės dalį dujų tiekčių. Naftotiekis Odesa–Brodai, kurį ukrainiečiai pastatė 2000–2001 metais ir planavo jį pratęsti iki Gdansko, buvo dar didesnis galvos skausmas Rusijai. Jeigu tas naftotiekis būtų panaudotas laivais atvežtai Kaspijos naftai transportuoti, tai, kaip alternatyvus naftos tiekimo Europai šaltinis, neišvengiamai sugriautų Rusijos monopolį. Tad Rusijos valdžios inspiruojamos Rusijos naftos bendrovės pradėjo teikti gundančius pasiūlymus ukrainiečiams pradėti eksploatuoti naftotiekį kita kryptimi ir pumpuoti Rusijos naftą iš Brodų į Odesą, kad iš ten galėtų ją gabenti laivais į Pietų Europą⁸².

Pagaliau Maskvos siūlomas Bendrosios ekonominės erdvės projektas, kuris turėjo tapti tarsi keturių NVS valstybių muitų sąjunga, Ukrainoje buvo vertinamas ne kitaip, kaip dar vienas bandymas įgyvendinti Rusijos imperines ambicijas. Ukrainos valdžia turėjo pagrindo teigti, kad tai suvaržys jos galimybes savarankiškai bendrauti su Europos Sąjunga bei Pasaulio prekybos organizacija, o Rusijos bandymai tai paneigti neatrodė įtikinami. Maskvai sunkiai sekėsi maskuoti imperinę visų šių sumanymų esmę, nes iš tikrųjų jie tokie ir buvo. Maskva troško ne ko kito, o būtent pati tapti Europos Sąjungos ir Pasaulio preky-

⁸¹ Brzezinsky Z., *The Grand Chessboard. American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*, New York: BasicBooks, 1997, p. 113.

⁸² Žr. Sokor V., „Teamwork and a Good Save in the Pipeline Game“, *Wall Street Journal Europe*, 17 October, 2003, p. A9.

bos organizacijos vartais į posovietinę erdvę. Ukraina tam natūraliai instinktyviai priešinosi.

Tačiau Rusija šį kartą buvo labai atkali, o ir momentas buvo labai palankus. Prezidento Leonido Kučmos valdoma Ukraina buvo praradusi Vakarų palankumą. JAV nenorėjo bendradarbiauti su, jos požiūriu, korumpuota ir slapta prekiaujančia ginklais valdžia. Be to, JAV apskritai tuomet labiau rūpėjo terorizmo ir Irako reikalai. Europos Sąjunga vėlgi buvo užsiėmusi savo vidaus reformomis ir pasirengimu didžiąjai plėtrai į Rytus, tad beveik neskyrė jokio dėmesio Ukrainai. O štai Rusijos prezidentas Ukrainos atžvilgiu panaudojo visą spektrą diplomatinio ir netgi karinio spaudimo priemonių, kad galiausiai pasiektų savo užsibrėžtus tikslus. Be tiesioginių Kučmos įtikinėjimų ir pažadų remti 2004 metų pabaigoje Ukrainos prezidento rinkimuose valdžios kandidatą bei ekonominių nuolaidų, Putinas 2003 metų vasarą netgi sankcionavo teritorinio konflikto dėl Tuzlos salos Kerčės sąsiauryje eskalavimą, jo sprendimą, susiedamas su Bendrosios ekonominės erdvės projekto įgyvendinimu.

Galiausiai atrodo, kad Ukraina neatlaikė Rusijos spaudimo, ir 2003 metų rugsėjo 19 dieną Jaltaje buvo pasirašyta keturių valstybių Bendrosios ekonominės erdvės koncepcija⁸³, kuri buvo skubiai ratifikuota, kad ją būtų galima įgyvendinti jau konkrečių teisės aktų lygmeniu. Ir visa tai vyko Vakarams gana abejingai stebint ir faktiškai nesikišant, nors Vakarų spaudoje buvo skelbiama žinomų ekspertų neigiamų komentarų ir raginimų nepalikti Ukrainos vienos su Rusija. Antai, pasak Strateginių ir politinių tyrimų instituto Vašingtone eksperto Vladimiro Sokoro, „tai buvo ne kas kita, kaip bandymas sukurti uždara rinką nekonkurencingai pasaulinėje rinkoje produkcijai, o konkrečiai – pasiekti, kad Ukrainos ekonomika vėl vienpusiškai būtų orientuota į Rusiją“⁸⁴. O Robert McFarlane, buvęs JAV prezidento Ronaldo Reagano patarėjas nacionalinio saugumo klausimais, teigė, kad Ukraina nusipelno didesnės paramos ir kad Vašingtonas elgiasi nenuosekliai⁸⁵.

⁸³ „Концепция формирования Единого экономического пространства, 19 сентября 2003 г.“, *Президент России, Официальный сайт*, <http://www.president.kremlin.ru/text/docs/2003/09/52480.shtml>, 2005/02/28.

⁸⁴ Sokor V., „Standing Up to Putin's Imperial Ambitions“, *Wall Street Journal Europe*, 19 September, 2003, p. A9.

⁸⁵ McFarlane R., „Ways to Prevent the Seduction in Kiev“, *The Wall Street Journal Europe*, 10 October, 2003, p. A 9.

Kitu pagrindiniu Rusijos politikos 2003–2004 metais posovietinėje erdvėje taikiniu tapo Kaukazas ir visų pirma Gruzija. Formaliai žvelgiant, pagrindinis Rusijos ir Gruzijos nesutarimų šaltinis buvo vadinamoji Pankisio tarpeklio, kuriame, pasak Rusijos valdžios, randa prieglobstį čečėnų kovotojai problema. Rusija netgi grasino išiveržti į tarpeklį, jeigu Gruzija nesugebės padaryti ten tvarkos. Tačiau, daugelio stebėtojų nuomone, tikroji Rusijos ir Gruzijos konflikto priežastis vėl buvo nafta, nes kaip tik per Gruzijos teritoriją tiesiamas naftotiekis Baku–Tbilisis–Ceyhanas, kuris leis pumpuoti į pasaulio rinką Kaspijos ir galbūt ateityje Kazachstano naftą apeinant Rusiją ir įgyjant dar vieną alternatyvą neramiems Persijos įlankos tiekėjams, dėl kurių nuolat kyla naftos kainos. Todėl ši projektą labai rėmė ir laikė strateginiu tiek Jungtinės Amerikos Valstijos, tiek Europos Sąjunga. Savo ruožtu Rusija, prisidengdama įvairiais pretekstais, bandė destabilizuoti padėtį Gruzijoje ir trukdyti tiesti naftotiekį. Kur jau kur, bet Kaukaze surasti pretekstų įsikišti labai lengva. Todėl Rusijos interesams pasitarnavo ir separatistų rėmimas Abchazijoje bei Pietų Osetijoje, ir vadinamoji „Pankisio problema“. Taip pat, siekdama daryti spaudimą, 2002 metais Rusija nutraukė ir taip jau užsitęsusias derybas dėl savo karinių bazių likvidavimo, nors pagal Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacijos (ESBO) Stambulo susitarimą privalėjo jas užbaigti iki 2000 metų pabaigos⁸⁶.

Tiesa, kaip tik dėl Pankisio problemos Gruzijos valdžiai pavyko sulaukti JAV paramos. 2002 metų pavasarį JAV ir Gruzija susitarė, jog pirmoji atsiųs savo karinių instruktorių į Gruziją, kad padėtų jai geriau pasirengti kontroliuoti Pankisio tarpeklį, per kurį, kaip įtariama, palaikė ryšius tarp čečėnų sukilėlių ir *al Qaeda* teroristai. Tačiau, akivaizdu, kad tai buvo ženklas Rusijai, jog jai nepavyks tiek destabilizuoti padėtį Gruzijoje, kad būtų nutrauktas naftotiekio tiesimas⁸⁷.

Tačiau Rusija nė nemanė nusileisti, ir atrodo, kad 2003 metų vasarą jai pavyko „įvartyti į kampa“ tuometę Gruzijos vadovybę. Dėl nenuo-

⁸⁶ OSCE, „Joint Statement of the Russian Federation and Georgia, Istanbul, 17 November 1999“ in *OSCE Istanbul Document 1999*, p. 252, http://www.osce.org/documents/mcs/1999/11/4050_en.pdf, 2006/09/21.

⁸⁷ • r. plačiau: Scott P. D., „Pipeline politics: Oil behind plan for U.S. troops in Georgia“, *The Final Call Online Edition*, 03 19 2002, <http://www.finalcall.com/perspectives/pipeline03-19-2002.htm>, 2005/02/28.

seklus Gruzijos prezidento Eduardo Ševarnadzės laikysenos 2003 metų vasarą praktiškai visas Gruzijos energetikos sektorius atsidūrė Rusijos bendrovių žinioje. Amerikiečių bendrovė *AES Telasi*, valdžiusi Gruzijos elektros skirstomuosius tinklus, pardavė kontrolinį akcijų paketą Rusijos milžinui *RAO-JES* (panašus į *Williams* dramą Lietuvoje scenarijus). Netrukus Gruzijos vyriausybė pasirašė 25 metų monopolinio dujų tiekimo sutartį su Rusijos monopolininku *Gazprom*, sukeldama dar didesnę opozicijos pasipiktinimą. Įtampa Gruzijoje augo dar ir dėl to, kad 2003 metų rudenį turėjo vykti parlamento rinkimai ir galų gale paaiškėti, į kurią pusę toliau kryps Gruzijos politika. Tačiau atrodo, kad, kitaip nei Ukrainoje, Rusija neturėjo aiškaus plano, kokias politines jėgas reikėtų remti Gruzijoje. Panašu, kad jai būtų buvęs naudingesnis Ševarnadzė. Nors jis ir buvo sunkiai sukalbamas partneris, jį vis dėlto buvo galima priversti paklusti. Opozicija buvo nusiteikusi aiškiai provakarietiškai, ir atrodė, kad turi didesnę visuomenės palaikymą negu veikianti valdžia.

Nors 2003 metais Rusija daugiausia dėmesio skyrė strategiškai svarbioms Ukrainai ir Gruzijai, tačiau tuo laikotarpiu neišleido iš akiračio ir niekaip sovietmečio paveldo nepajėgiančio likviduoti dar vienos NVS valstybės – Moldovos. Šiandien Moldova yra pati neturtingiausia Europos šalis, kurią, Pasaulio banko duomenimis, pagal BVP kiekį, tenkantį vienam gyventojui, tris kartus pranoksta netgi Albanija. O kaip šios nesėkmės priežastis dažniausiai nurodomas separatistinis konfliktas, trukdantis normaliai šalies raidai.

ESBO jau visą dešimtmetį stengėsi kaip nors sureguliuoti šį konfliktą, tačiau nesėkmingai. Savo ruožtu ir Rusija buvo išitraukusi į tą konfliktą nuo pat 1992 metų paliaubų. Tačiau 1999 metais ESBO viršūnių susitikimo Stambule baigiamajame dokumente nurodoma, kad Rusija išsipareigoja iki 2002 metų pabaigos išvesti iš Moldovos savo pajėgas ir likviduoti karinės amunicijos sandėlius⁸⁸. Galiausiai šis terminas buvo pratęstas iki 2003 metų pabaigos. Natūralu, kad iki to laiko turėjo būti kaip nors sureguliuotas konfliktas. Prie konflikto sureguliovimo parodė norą prisidėti ir ES, kuri turėjo galimybių veikti gerokai efektyviau

⁸⁸ OSCE, „Istanbul Summit Declaration“ in *OSCE Istanbul Document 1999*, p. 50, http://www.osce.org/documents/mcs/1999/11/4050_en.pdf, 2006/09/21.

negu ESBO, nes disponavo didesnėmis lėšomis ir netgi galėjo pasiūlyti savo taikdarių pajėgas, kurios pakeistų išvedamą Rusijos kariuomenę. Galiausiai tai galėjo tapti ir pirma bendrai vykdoma Rusijos ir ES taikdariška operacija⁸⁹.

Tačiau ESBO ir ES nuostabai, Rusija 2003 metų lapkričio 17 dieną netikėtai ėmėsi vienašališkos iniciatyvos. Prezidento Putino administracijos vadovo pavaduotojas Dmitrijus Kozakas šalims pateikė memorandumo dėl kompetencijų padalijimo tarp Kišiniovo ir Tiraspolio projektą. Pagal tą projektą būtų sukurta Moldovos Federacinė Respublika. Tai būtų asimetriška federacija, susidedanti iš juridiskai lygiateisių narių – Moldovos, Gagaūzijos ir Transnistrijos, o rusų kalba šalia rumunų taptų antrąja valstybine kalba. 2004 metais turėtų vykti referendumas dėl konstitucijos, o 2005 metais – visuotiniai rinkimai. 2500 Rusijos taikdarių turėjo likti neapibrėžtam laikotarpiui kaip sutarties garantas. Federacija būtų demilitarizuota, ir Moldova savo kariuomenės iš viso neturėtų⁹⁰. Iš esmės tai būtų reiškę, kad Moldova virsta konfederacija, o jos stabilumo garantu vienašališkai tampa Rusija, taip užsitikrinanti galimybę likti šiame regione neribotam laikui. 2003 metų lapkričio 24 dieną buvo numatytas Putino vizitas Kišiniove, kurio metu turėjo būti iškilmingai pasirašytas šis memorandumas. Šis įvykis turėjo tapti dar viena Rusijos diplomatijos pergale reintegruojat buvusias sovietines respublikas.

Taigi 2003 metų rudenį Rusijos užsienio politika artimajame užsienyje vis akivaizdžiau pradėjo įgauti „imperijos“ reanimacijos požymių. Ir tai nebuvo atsitiktinumas. Išorinis imperializmas santykiuose su kaimynais atspindėjo vis stiprėjančią autoritarizmą šalies viduje. Rusijos valdžia tuo pat metu ne tik siekė stipriau „pririšti“ prie savęs gretimas valstybes, bet ir vis labiau pradėjo varžyti demokratines laisves valstybės viduje bei persekioti įtakingus, bet nelojalius Krekliui verslo magnatus. Iš dalies tai lėmė 2003 metų pabaigoje numatyti parlamento ir 2004 pavasarį prezidento rinkimai. Bet, kaip parodė tolesni įvykiai, rei-

⁸⁹ • r. plačiau: Lynch D., „Russia’s Strategic Partnership with Europe“, *The Washington Quarterly*, Spring 2004, p. 114–117.

⁹⁰ Бовт Г., Виноградов М., Ратиани Н., „2500 „лишних Иванов“. Молдавия сорвала план мирного урегулирования и визит Путина“, *Известия*, 25 ноября 2003 г. <http://www.izvestia.ru/politic/article41479>, 2005/03/17.

kalo esmė buvo ne rinkimai, bet apskritai akivaizdžiai stiprėjanti tendencija centralizuoti Rusijos valdymą. Pasak *Freedom House* analitiko Adrian Karatnycky, Putino atsivesti į valdžią vadinamieji „militokratai“, t. y. buvę kariškiai ir saugumiečiai⁹¹, norėjo ne tik maksimaliai išnaudoti turimas valdžios pozicijas, kad užsitikrintų pergalę rinkimuose, bet ir, kad procesų kontrolė liktų jų rankose ir ateityje.

Nors rinkimai į Valstybės Dūmą turėjo vykti tiktai 2003 metų gruodį, jau birželį valdžia uždarė paskutinį nepriklausomą nacionalinį televizijos kanalą, o po to liepą prasidėjo naftos bendrovės *Jukos* apgula. Buvo suimtas ir apkaltintas sukčiavimu pagrindinis šios bendrovės vadovo Michailo Chodorkovskio partneris Platonas Lebedevas. Prasidėjo kitų su *Jukos* susijusių žmonių persekiojimas, imta trukdyti jos veiklai. Oficialiai valdžia teigė, kad *Jukos* pažeidžia įstatymus ir sukčiauja, tačiau tikroji priežastis akivaizdžiai buvo kita. Tai *Jukos* vadovo ir stambiausio akcininko Chodorkovskio pareiškimai, kad jis rengiasi finansuoti opozicinių partijų rinkimų kampaniją.

Tiesa, pasaulio spauda vis aktyviau kritikavo Putiną, ragino Vašingtoną ir Europos lyderius pasinaudoti savo įtakos svertais Kremliuje, kad evoliucija autoritarizmo link Rusijoje būtų sustabdyta. Tačiau tai neturėjo jokių padarinių, nes Putinas buvo užmezgęs gerus asmeninius santykius su visų svarbiausių Vakarų valstybių lyderiais ir taip galėjo tikėtis išvengti oficialios kritikos, kuri tiems asmeniniams santykiams būtų kenkusi. 2003 metų rudenį Putinas, grįžęs po vizito JAV, matyt, nusprendė, kad yra visai parankus metas smogti dar vieną smūgį savo pagrindiniam politiniam oponentui – *Jukos* vadovui Chodorkovskiui. Spalio 25 dieną Chodorkovskis buvo demonstratyviai triukšmingai suimtas ir paklusnaus valdžiai Maskvos teismo sprendimu uždarytas į areštinę. Kai teismas atsisakė vėliau Chodorkovskį paleisti iki teismo už užstatą, uždraudė žurnalistams ir reporteriams dalyvauti teismo posėdžiuose ir netgi neįleido į šalį amerikiečių advokatų, Rusijos politinėje erdvėje atmosfera darėsi vis slogesnė. Pasaulio spauda piktinosi ir kaltino Putiną, negerbiantį net savo šalies įstatymų, bet oficialieji Vakarai vis dar nesiryžo reikšti kokių nors kritinių pastabų.

⁹¹ Plačiau •r.: Karatnycky A., „Jobs for Boys: Putin’s New ‘Militocracy’ „, *The Wall Street Journal Europe*, 13 June, 2003, p. A 11.

Šioje slogoje atmosferoje 2003 metų gruodžio 7 dieną įvyko Valstybės Dūmos rinkimai, kuriuose liberalioji opozicija patyrė triuškinamą pralaimėjimą, o Putino politiniai rėmėjai gavo ne tik absoliučia, bet netgi Konstitucijai pakeisti reikalingą daugumą. Politinė padėtis šalyje buvo visiškai kontroliuojama, net ESBO stebėtojai, nors ir kritikavo parlamento rinkimus ir vadino juos „nesąžiningais“, turėjo sutikti, kad rinkimų rezultatai maždaug atspindėjo visuomenės nusiteikimą.

Tačiau, kaip parodė tolesni 2004 metų įvykiai, gera pradžia Putinui nebuvo pusė darbo. Po sėkmingų 2003–ųjų 2004 metai Putinui ir jo šalininkams buvo gerokai sudėtingesni, nors dėl 2004 metų kovą numatytų prezidento rinkimų baigties nebuvo nė mažiausių abejonių ar problemų. Pasirodė, kad vis dėlto, kitaip nei Rusijos viduje, su NVS šalimis nepavyks taip lengvai susidoroti, nes nei tų šalių visuomenės, nei JAV, nei Europos Sąjunga nemanė, jog naujos nepriklausomos valstybės turi būti neliečiamas Rusijos feodas. Intriga užsimezgė, kai Putinui pradėjo nebesisekti.

Pirmasis Putino pralaimėtas „mūšis“ buvo dėl svarbiausios Kaspijos naftos tranzitui šalies – Gruzijos. Nors galbūt sakyti „pralaimėtas“ būtų per griežta, nes, šiaip ar taip, Rusija neturėjo aiškių nuostatų dėl Gruzijos vidaus politinių procesų. Kai 2003 metų lapkričio 23 dieną daug demonstrantų, pasipiktinusių dėl akivaizdžiai suklastotų parlamento rinkimų rezultatų, įsiveržė į parlamentą ir privertė atsistatydinti senąjį Gruzijos prezidentą Eduardą Ševarnadzę, Rusija dar bandė įsiterpti prisiėmusi tarpininkavimo misiją. Į Gruziją buvo skubiai komandiruotas Rusijos užsienio reikalų ministras Igoris Ivanovas, bet jis jau jokios lemiamos įtakos neturėjo. Ševarnadzė atsistatydino, o kitą dieną prezidento pareigas perėmusi parlamento pirmininkė Nino Burdžanadzė vienareikšmiškai pareiškė, kad naujoji Gruzijos valdžia stengsis atkurti šalies teritorijos vientisumą, seks Baltijos valstybių pavyzdžiu, orientuos šalį į Vakarų ir sieks Gruzijos narystės Europos Sąjungoje ir NATO. Savo ruožtu JAV prezidentas Bushas patvirtino, kad visokeriopai remis šiuos Gruzijos siekius. Savo vėlesniuose interviu Vakarų spaudai Ševarnadzė atvirai kaltino Vakarų ir visų pirma JAV, kad būtent jie sukėlė sumaištį Gruzijoje ir privertė ją atsistatydinti. Tačiau, kad ir kaip ten būtų, provakarietiškos opozicijos atėjimas į valdžią Gruzijoje buvo tikrai naudingas JAV ir jos strateginiams intere-

sams ir visai neatitiko Rusijos planų. Todėl nenuostabu, kad Rusijos spauda atvirai rašė apie tai, kad Rusijai vis tiek tenka remti Ševarnadze⁹².

Bet permainos Gruzijoje buvo tikrai Rusijos pralaimėtas geopolitinis mūšis, bet jokių būdu ne pralaimėtas geopolitinis „karas“. Nepaisydama Tbilisyje susiformavusios provakarietiškos valdžios, Rusija iki šiol išlaikė gausybę įtakos Gruzijai instrumentų. Ji bet kada gali sustabdyti naftos ir dujų tiekimą šiai šaliai, dar labiau sugriežtinti vizų režimą Gruzijos piliečiams, kurie važiuoja į Rusiją uždarbiauti. Rusija taip pat kontroliuoja du separatistinius Gruzijos regionus – Abchaziją ir Pietų Osetiją. Pagaliau Gruzijoje vis dar buvo dvi karinės bazės, kurių uždarymą Rusija visokeriopai vilkino.

Kad šis geopolitinis „žaidimas“ dar tik prasideda, rodo ir kitas, nors ir ne toks reikšmingas, Vakarų ir Rusijos susidūrimas dėl Moldovos. Mat 2003 metų lapkričio 24 dieną planuotas Kremliaus parengto memorandumo dėl Moldovos federalizavimo pasirašymas, dalyvaujant Rusijos prezidentui Putinui, sužlugo. Moldovos prezidentas Vladimiras Voroninas dėl opozicijos spaudimo bei tarptautinio nepritarimo netikėtai pakeitė nuomonę ir pareiškė, kad memorandumo nepasirašys. ESBO užsienio reikalų ministrų konferencijoje Maastrichte 2003 metų gruodžio 1–2 dienomis savo kalboje JAV valstybės sekretorius Colin L. Powell griežtai kritikavo Rusiją dėl to, kad ji nesilaiko išipareigojimų išvesti kariuomenę iš Moldavijos ir baigti derybas dėl kariuomenės išvedimo iš Gruzijos⁹³. Rusija, norėdama išvengti nepalankios sau rezoliucijos, turėjo griežčiausios priemonės ir vetuoti sprendimą, nes niekas daugiau jos pozicijos nepalaikė.

Tačiau pati didžiausia Putinui geopolitinė drama, kaip ir buvo galima tikėtis, 2004 metais įvyko Ukrainoje. Tiesą sakant, reikšmingų permainų Rusijos ir Ukrainos santykiuose galimybę buvo galima prognozuoti jau 2004 metų vasarą, kai prasidėjo pasirengimas spalio 31 dieną

⁹² Юсин М., „Ставка на „Лиса“. В грузинском кризисе Россия вынуждена поддерживать Шеварднадзе...“, *Известия*, 19 ноября 2003 г., <http://www.izvestia.ru/politic/article41238>, 2005/03/23.

⁹³ „Editorial: A Stand on Russia“, *The Washington Post*, December 4, 2003, p. A34, <http://www.washingtonpost.com/ac2/wp-dyn?pagename=article&contentId=A33557-2003Dec3¬Found=true>, 2005/03/04.

turėjusiems įvykti prezidento rinkimams. Mat tuose rinkimuose sprendėsi – nei daugiau, nei mažiau! – Ukrainos geopolitinės orientacijos klausimas, kuris negalėjo būti nesvarbus Europai ir Amerikai. Nepaisant to, tiek JAV, tiek ES (tiesa, dėl skirtingų priežasčių) buvo gana abejingos. Nors Amerika Ukrainos nepriklausomybę visada laikė savo strateginiu prioritetu šiame regione, dabar buvo užsiėmusi Irako problema, o pastaraisiais metais Ukrainos valdžios ir konkrečiai prezidento Kučmos santykiai su Amerika buvo labai pašliję. Europos Sąjunga vėlgi buvo ką tik išsiplėtusi ir artimiausiu metu didesnės plėtros planų nepuoselėjo. Ukrainos, Moldovos ir Baltarusijos atžvilgiu buvo planuojama plėtoti specialią kaimynystės, bet ne narystės politiką.

O prezidentas Putinas, suvokdamas problemos reikšmingumą ir tradiciškai išnaudodamas savo geopolitinių konkurentų pasyvumą, darė viską ir netgi daugiau, kad Rusija nepraleistų savo šanso. Jeigu pažvelgtume į Putino 2004 metų darbotvarkę nuo jo išrinkimo antrajai kadencijai kovo mėnesį, iš karto kristų į akis, kad jis didžiulę savo darbo laiko skyrė ne kam kitam, o Ukrainai. Nors per tą laiką Putinas neapsilankė nė vienoje iš Vidurio ir Rytų Europos valstybių, kiek pavyko suskaičiuoti, per 2004 metus su Ukrainos prezidentu Kučma jis buvo susitikęs netgi dešimt kartų, iš kurių šeši buvo Putino darbo vizitai į Ukrainą. Ko gero, šis skaičius turėtų patekti į *Guinness* rekordų knygą, jeigu joje būtų vedama valstybių vadovų susitikimų intensyvumo apskaita.

Savaime suprantama, pagrindinis nuolatinių derybų rūpestis buvo kuo greičiau įkvėpti gyvybę Bendrosios ekonominės erdvės projektui, kad jo neištiktų anksčiau NVS planuotų iniciatyvų likimas. Na, o antrojoje metų pusėje, artėjant Kučmos kadencijos pabaigai, reikėjo padėti užtikrinti valdžios perimamumą, kad ekonominė integracija su Rusija būtų toliau be kliūčių tęsiama.

Taigi, atrodo, kas priklausė nuo Putino, buvo padaryta. Pasak *Carnegie* fondo eksperto Anders Åslund, Viktoro Janukovičiaus rinkimų kampanijai remti iš Rusijos verslo įmonių buvo surinkta 300 milijonų JAV dolerių⁹⁴. Putinas taip pat atsiuntė savo patarėjų ir politinių tech-

⁹⁴ Åslund A., „Democracy in Retreat in Russia. Testimony before the U.S. Senate, Committee on Foreign Relations“, Carnegie Endowment for International Peace, <http://www.carnegieendowment.org/publications/index.cfm?fa=view&id=16550>, 2003/03/20.

nologų brigadą, pagaliau ir jis pats (!) du kartus rinkimų kampanijos metu lankėsi Ukrainoje ir agitavo už savo favoritą. Galiausiai, dar netgi nespėjus paskelbti oficialių rinkimų rezultatų, Putinas paskubėjo rinkimų „laimėtoją“ pasveikinti su pergale.

Putino skubėjimą galima suprasti. Šį kartą jis, kaip niekada, buvo arti savo išsvajoto tikslo – vėl po Rusijos sparnu suburti buvusias sovietines respublikas. Ir šios galimybės Putinas jokių būdu nenorėjo praleisti. Tačiau staiga iškilo nenumatytų kliūčių. ESBO stebėtojai užfiksavo ir pavišino daug valdžios piktnaudžiavimo ir balsavimo rezultatų klastojimo faktų, kurie išprovokavo masinius protestus. Tūkstančių demonstrantų minios, susirinkusios Kijeve, Nepriklausomybės aikštėje, užblokavo valstybės institucijų pastatus ir paralyžiavo vyriausybės darbą. Tai jau buvo revoliucija. Valdžiai beliko arba griebtis jėgos, arba pradėti derybas su demonstrantams vadovaujančios opozicijos lyderiais.

Apsispręsti reikėjo ir Vakarų šalims. Jos turėjo arba pasakyti, kad pripažįsta rinkimų rezultatus ir sveikina Putino favoritą, arba pareikšti, jog remia naujų rinkimų reikalaujančius demonstrantus. Rusija, savaime suprantama, vienareikšmiškai signalizavo, jog palaiko „laimėjusį“ kandidatą ir užsienio nuomonė čia neturi vaidinti jokio vaidmens. Tačiau šį kartą Putino signalai nebuvo veiksmingi. Lapkričio 24 dieną JAV valstybės sekretorius Powellas pareiškė, kad JAV nepripažįsta rinkimų rezultatų ir ragina surengti naujus sąžiningus rinkimus⁹⁵.

Europai apsispręsti buvo sunkiau. Kai kilo Ukrainos krizė, pasak Rusijos užsienio politikos eksperto Alexander Rahr, paaiškėjo, kad pagrindinės ES šalys per pastaruosius metus beveik visiškai nesidomėjo Ukraina ir joje vykstančiais procesais. Visą savo dėmesį jos buvo sutelkusios į Rusiją⁹⁶. Todėl krizė Ukrainoje Berlynui ir kitoms Vakarų Europos sostinėms buvo ir netikėtumas, ir galvos skausmas, su kuriuo jos nežinojo ką daryti. Tačiau šį kartą ir ištikimieji Putino „draugai“ Chiracas ir Schröderis neturėjo kaip padaryti jam nuolaidų. Demokra-

⁹⁵ CNN. com, „Powell: ‘Fraud and abuse’ in Ukraine vote“, November 25, 2004, <http://www.cnn.com/2004/US/11/24/powell.ukraine/>, 2005/03/20

⁹⁶ Klein B., „Die EU hat sich um die Ukraine einfach nicht gekümmert Interview mit dem Russlandexperten Alexander Rahr“, *Deutschlandfunk Interview*, 24/11/2004, http://www.dradio.de/dlf/sendungen/interview_dlf/324487/, 2005/03/05.

tijos ir sąžiningų rinkimų principų pažeidimai buvo pernelyg akivaizdūs. Štai ką pasakė Putino gerbėjas Schröderis: „Esu visiškai tikras, kad Rusijos prezidentas labiausiai trokšta demokratijos ir siekia jos visų pirma dėl savo įsitikinimų. Bet tai nereiškia, kad mes negalime... kritikuoti to, kas vyksta Ukrainoje“⁹⁷.

* * *

Taigi 2004 metais Ukrainos krizė paradoksaliu būdu vėl viską sustatė į savo vietas. Paaiškėjo, kad Rusijoje, nepaisant išaugusios jos energijos išteklių paklausos ir ekonominio atsigavimo, neišvartina demokratija, o šios šalies užsienio politika ir toliau orientuota į siaurai suprantamos politinės įtakos ir komercinės naudos užtikrinimą. Visa tai kol kas neturi nieko bendra su Vakaruose pripažįstamomis universaliomis vertybėmis – demokratija, tautų apsisprendimu, laisvais rinkimais, žmogaus teisėmis. Sprendžiant iš Rusijos santykių su kitomis NVS šalimis ir ypač Ukraina raidos atrodo, jog Kremlius galutinai apsisprendė, kad Rusijos, kaip didžiosios valstybės, statusas bus geriau užtikrintas ne mėginant vienaip ar kitaip „subalansuoti“ kitas galingas pasaulio valstybes, bet pamažu iš sovietinės imperijos nuolaužų vėl „sulipdant“ Rusijos vadovaujamą naują galios centrą, kuris paskui savo ruožtu padėtų Maskvai maksimizuoti savo galia⁹⁸.

Koks tas galios centras turėjo būti, galima tik spėlioti. Tačiau bet kuriuo atveju Putino ir jo bendražygių sumanymu jis tikrai būtų turėjęs kažką daugiau negu amorfiška NVS, vis tiek vienokia ar kitokia forma turėjęs būti toks konstruktas, kuris užtikrintų Rusijai galimybę kištis į politinius ir ekonominius procesus vadinamojo „artimojo užsienio“ šalyse ir juos kontroliuoti. Tuo labiau, kad Rusijos rankose tarsi buvo visos reikalingos priemonės tokiam tikslui įgyvendinti. Pagrindiniu naujosios Rusijos politinio ir ekonominio spaudimo politikos artimiausių kaimynų atžvilgiu įrankiu tapo būtent energetika. Rusijos bendrovės, išnaudodamos tą pranašumą, kad jų žinioje yra pagrindiniai energetiniai ištekliai bei dar sovietmečiu sukurta jų transportavi-

⁹⁷ CNN.com, „World pressures Ukraine on poll“, November 25, 2004, <http://www.cnn.com/2004/WORLD/europe/11/24/ukraine.reax/index.html>, 2005/03/21.

⁹⁸ Trenin D. „Russia Leaves the West“, *Foreign Affairs*, 2006, July/August,

mo ir elektros energijos tiekimo sistema, o prekybinė konjunktūra suteikia atliekamų lėšų, pradėjo aktyviai dalyvauti Vidurio Europos ir NVS šalių energetikos įmonių privatizacijos procesuose ir pamažu tampa svaria ekonomine jėga gretimose šalyse. Pasak britų savaitraščio *The Economist*, kad Rusija savo investicijomis vis labiau kontroliuoja gyvybiškai svarbų ekonomikos sektorių, nebūtų nieko bloga, jeigu tai būtų tikrai komercinis projektas. Tačiau Rusijos atveju jis tampa ir politinės įtakos, o jeigu reikia, ir politinio spaudimo įrankiu⁹⁹.

Antra vertus, paradoksalu, bet kaip tik šioje Rusijos „strateginių“ interesų srityje Putinui sekėsi prasčiausiai. Tai, kas pastaruosius keletis metų vyko posovietinėje erdvėje, ypač Gruzijoje, Ukrainoje ir Moldovoje, toli gražu visai neatitiko Rusijos planų ir siekių. 2003–2005 metų įvykiai gerokai pakeitė šiaip jau labai gerą Putino antrosios kadencijos pradžios užsienio politikos laimėjimų ir nesėkmių balansą antrųjų naudai.

Pagrindinė problema buvo ta, kad Rusija, tiesą sakant, nieko, išskyrus tam tikras ekonomines nuolaidas, negalėjo pasiūlyti savo NVS kaimynams mainais už tai, kad bus ribojama jų pasirinkimo laisvė užsienio politikoje. Antai Maskvos siūlytas ir kone jėga 2004 metais stumtas bendros ekonominės erdvės projektas, kuris turėjo tapti savotiška keturių NVS valstybių munitų sąjunga, Ukrainoje buvo vertinamas kaip dar vienas mėginimas įgyvendinti Rusijos imperines ambicijas. Ukrainos valdžia turėjo pagrindo teigti, kad bus suvaržytos jos galimybės savarankiškai bendrauti su ES ir PPO, o Rusijos mėginimai tai paneigti neatrodė įtikinami. Maskvai sunkiai sekėsi maskuoti imperinę visų šių sumanymų esmę, nes iš tiesų jie tokie ir buvo. Maskva troško ne ko kito, o būtent pati tapti ES ir PPO vartais į posovietinę erdvę, o Ukraina, kaip ir kitos šalys, suprantama, tam instinktyviai priešinosi.

Tačiau kol kas atrodo, kad Kremlius nė neketina keisti savo politikos ir savo nesėkmes Moldovoje, Gruzijoje ar Ukrainoje traktuoja tik kaip laikinus pralaimėjimus. Maskva, nepaisydama to, kad Tbilisyje ar Kijeve susiformavo demokratiškos vyriausybės, Rusija be didesnių

⁹⁹ „Ivan at the pipe“, *The Economist*, December 9, 2004. Taip pat žr.: Smith K., „Russian Energy Politics in the Baltics, Poland and Ukraine. A New Stealth Imperialism?“, *CSIS Report*, Washington D.C., December 2004.

skrupulų naudoja ištisą šių šalių ekonominio spaudimo priemonių arsenalą. 2005–2006 metais šantažas dėl energijos tiekimo ar prekių boikotas, skverbimasis į vidaus politinius procesus ir nuolatiniai mėginimai diskredituoti šias valstybes Vakarų pasaulio visuomenių ir vyriausybių akyse tapo kasdienybe ir netgi nebepatenka į naujienų suvestines. Bet kartu verta abejoti ir tais politiniais dividendais, kuriuos iš viso to „žaidimo“ gauna Rusija, kuri čia vis dėlto yra panašesnė ne į tarptautiniu saugumu ir gerove besirūpinantį tarptautinės bendruomenės narį, bet viso labo tiktai savo siaurus nacionalinius interesus patenkinti siekiantį primityvų energetikos šantažuotoją.

Todėl nenuostabu, kad pastaraisiais metais, kaip minėta, anksčiau ir dvišalių Lietuvos ir Rusijos santykių „fronte“ girdimos tiktai blogos naujienos, o geriausia žinia yra tuomet, kad Rytų „fronte nieko naujo“, bet užtat tampa ypač reikšminga tai, kokias naujienas girdime iš Vakarų. Todėl dabar nuo nacionalinio lygmens ir dvišalių santykių sklaidos savo dėmesį perkelsime ir šiuo požiūriu vertinsime regioniniame ir tarptautiniame sisteminiame lygmenyse vykstančius procesus.

Regioninis santykių normalizacijos kontekstas: *Europos „vienijimasis“*

Nors galima sakyti, kad nacionaliniu lygmeniu besiformuojantys užsienio politikos sprendimai yra pagrindinis veiksnys, lemiantis Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijos eigą ir formą, bet, kaip ne kartą buvo pastebėta gilinantis į dvišalių santykių raidą, ne ką mažesnę, o kartais netgi lemiamą reikšmę turėjo išorinės sąlygos, svarbesni tarptautinės politikos veiksniai ir procesai. Aišku, kad didžiausią įtaką čia padarė pačios tarptautinės sistemos pobūdžio pasikeitimas. Juk nepasibaigus šaltajam karui netgi pačios Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijos problemos kėlimas būtų buvęs beprasmiškas. Tačiau stengiantis išnagrinėti dvišalių santykių (ne)normalizacijos proceso aplinkybes yra pravartu neskubėti nuo nacionalinio arba valstybių lygmens iš karto pereiti prie tarptautinio sisteminio lygmens, bet svarbu į tyrimų akiratį įtraukti regioninį kontekstą. Taip galima pastebėti ir užfiksuoti nemažai reikšmingų dalykų, nuo kurių, paprastai pereinant nuo dvišalių santykių ir atskirų valstybių užsienio politikos analizės prie sisteminio lygmens, yra atsiribojama. Kiek anksčiau į regioninio lygmens studijų vertę dėmesį atkreipė pripažintas teorinių saugumo problemos aspektų tyrinėtojas Barry Buzan, suformulavęs ir išstobulinęs dabar jau savotiškai klasikine tapusią ir plačiai taikomą regioninio saugumo kompleksą teoriją¹⁰⁰.

Buzanas pasiūlė pasitelkti regioninį lygmenį saugumo studijose, bet, tiesą sakant, nėra jokių kliūčių šią prieigą panaudoti ir tiriant čia pasi-

¹⁰⁰ Apie „spragos“ tarp valstybinio ir sisteminio lygmens „užpildymą“ saugumo studijose žr. plačiau: Buzan B., *Žmonės valstybės ir baimė. Tarptautinio saugumo studijos po Šaltojo karo*, Vilnius: Eugrimas, 1997, p. 239–257; Buzan B., Wever O., *Regions and Powers: the Structure of International Society*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003, p. 40–89 (Cambridge Studies in International Relations 91).

rinktą objektą – dvišalių santykių normalizaciją. Užduotis pažvelgti, kaip Europos žemyne vykstantys regioninės integracijos procesai ir dėl jų poveikio besiformuojanti nauja tarptautinė tikrovė veikia ir komplikuotus dvišalius santykius yra tokia pat svarbi ir logiška, kaip ir būtinybė besiklostančią situaciją įvertinti tarptautiniu sisteminiu lygmeniu. Juk iš tikrųjų, nelikus šaltojo karo sąlygoto Europos padalijimo, atsivėrė iki tol neregėtų Europos vienijimosi galimybių, kurios neišvengimai paveikė tiek Lietuvą, tiek Rusiją. Lietuva santykinai greitai nuėjo sudėtingą permainų ir reformų kelią nuo sovietinės respublikos iki visateisės Europos Sąjungos narės. Rusija, nors iki šiol taip galutinai ir nenustatė savo santykio su Europa, idėjų šioje plotmėje irgi niekada nestokojo, pradėdant nuo Gorbačiovo Europos „bendrųjų namų“ nuo Lisabonos iki Vladivostoko vizija ir baigiant specialia ES ir Rusijos partneryste kuriant keturių bendrųjų erdvių planus. Štai būtent dabar ir pažvelgsime, kaip šiame kontekste atrodo Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijos perspektyva.

■ 2.1. Europos Sąjunga – silpna veikėja ar patraukli unija?

Atsakyti į klausimą ir pateikti vertinimą, kaip ES veikia Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijos perspektyvą, yra gana sudėtinga jau vien dėl to, kad kol kas niekas negali aiškiai atsakyti į paprastą klausimą, koks darinys apskritai yra šiandieninė ES. Ar tai dvidešimt penkios Europos valstybės, tarp kurių yra ir Lietuva? Gal tai Briuselyje, Strasbūre ir Liuksemburge įsikūrusios Europos Komisija ir kitos Europos institucijos? O gal tai yra daug ką sprendžiantis didžiųjų Vakarų Europos valstybių – Prancūzijos, Vokietijos ir Jungtinės Karalystės – triumviratas? Deja, kiekviename iš čia pateiktų atsakymų yra dalis tiesos. ES turi po truputį visko, kas čia paminėta. Todėl ir jos, kaip tarptautinių santykių veikėjos reiškinys, poveikis tarptautinei aplinkai yra daug prieštaringesnis ir daug kompleksiškesnis, jeigu lygintume su tuo poveikiu, kurį kad ir pačios galingiausios valstybės daro vykdydamos savo užsienio ir saugumo politiką.

Viena vertus, ES ir nebūdama valstybė, vis dėlto per pastarąjį dešimtmetį pamažu ugdėsi savo galimybes ir ambicijas veikti tarptautinėje politikoje. Formaliai ES bendra užsienio ir saugumo politika (BUSP)

su savo instrumentais – bendrosiomis pozicijomis (angl. *common positions*) ir bendraisiais veiksmais (angl. *joint actions*) pradėta įgyvendinti 1993 metais įsigaliojus Maastrichto sutarčiai. 1999 metais įsigaliojusi Amsterdamo sutartis praplėtė BUSP instrumentų sąrašą, numačiusi galimybę ES turėti bendras užsienio politikos strategijas (angl. *common strategies*) kitų tarptautinių veikėjų atžvilgiu¹⁰¹ įvedė ir vyriausiojo įgaliotinio ES bendrai užsienio ir saugumo politikai (vadinamojo ponu BUSPo) pareigybę.

1998 metai yra ir proveržio metai formuojant bendrą Europos saugumo ir gynybos politiką (ESGP) procese. Pasirodė, kad ilgą laiką vyravęs principinis nesutarimas tarp „kontinentininkų“ ir „atlantininkų“, atsižvelgiant į naujas realijas ir visų pirma į ES bejėgiškumą Balkanų krizių metu, gali būti sušvelnintas tiek, kad bendrą vardiklį – būtinybę ES turėti nuosavus karinius pajėgumus – iki tol buvusiems priešingiems interesams sugebėjo rasti dvi didžiausios ir labiausiai parengtas karines pajėgas turinčios valstybės – Prancūzija ir Jungtinė Karalystė (JK). 1998 metų gruodžio mėnesį vykusiame dvišaliame Prancūzijos ir JK lyderių susitikime Saint-Malo (Prancūzija) Prancūzijos prezidentas Jacques Chirac ir JK premjeras Tony Blair paskelbė deklaraciją, kurioje pasiūlė kad Europos Sąjunga įgytų autonominių karinių pajėgumų su atitinkamas karinių ir politinių sprendimų priėmimo struktūras ir galimybę spręsti, kada ir kaip juos panaudoti¹⁰².

1999 metų liepą Europos vadovų taryba Kelne (Vokietija) šiam siūlymui pritarė, priėmė svarbius institucinius sprendimus dėl ES Politinio ir saugumo komiteto ir ES Karinio komiteto įsteigimo bei ispanų diplomato, iki tol buvusio NATO generalinio sekretoriaus Javiero Solanos paskyrimo ES vyriausiuoju įgaliotiniu ES bendrai užsienio ir saugumo politikai (t. y. ponu BUSPu). Tų pačių 1999 metų gruodį Helsinkyje Europos vadovų taryba priėmė sprendimą iki 2003 metų

¹⁰¹ Beje, pirmoji 1999 metais ES patvirtinta bendroji strategija kaip tik skirta Rusijai. Žr.: European Union, *Common Strategy on Russia*, June 4, 1999, http://www.delrus.cec.eu.int/en/p_244.htm, 2006/09/03.

¹⁰² British–French Summit, „Joint Declaration“, St -Malo, 3–4 December, 1998 in Rutten M., compil., *From Saint-Malo to Nice. European Defence: core documents*, Paris: Institute for Security Studies of the Western European Union, 2001, p. 8–9 (Chaillot paper 47), <http://www.iss-eu.org/chaillot/chai47e.pdf>, 2006/09/03.

parengti greitojo reagavimo pajėgas, sudarytas iš 50–60 tūkstančių karių, bei visą reikalingą aprūpinimą, kuris leistų pajėgas dislokuoti paskirties vietoje per 60 dienų ir išlaikyti jas kovinėje parengtyje iki vienu metų. Šių pajėgų paskirtis būtų vadinamųjų Petersbergo užduočių vykdymas¹⁰³.

Kaip matome, sutarus pagrindinėms valstybėms, sprendimai galėjo būti greitai ir lengvai priimami. Europos Sąjunga dar nebuvo pajėgi susidoroti su 1998 metais kilusia Kosovo krize, tačiau politinės valios buvimas sudarė prielaidas 2003–2005 metais Europos Sąjungai apsispręsti dėl unikalios jos istorijoje dokumento – *Europos saugumo strategijos*¹⁰⁴ bei atlikti keletą nedidelių, bet savarankiškų misijų – 2003–2005 metų policijos misija Bosnijoje, 2003 kovą–gruodį taikos palaikymo misija Makedonijoje, 2003 birželį–rugsėį taikos palaikymo operacija Kongo Demokratinėje Respublikoje. 2005 metų pradžioje ES iš NATO perėmė ir taikos palaikymo misiją Bosnijoje. Tai pati didžiausia misija, kurioje dalyvauja apie 7000 taikdarių¹⁰⁵.

Žinoma, minėtos misijos dar nebuvo didelio masto karinės operacijos, į kurias būtų įtraukti visi 50 ar 60 tūkstančių karių. Atrodo, kad tokios apimties pajėgų ES taip ir nepavyko suformuoti ir tinkamai aprūpinti. Nors, antra vertus, kol kas tokios apimties pajėgų ir neprireikė. Tuomet sprendimą, kiek būtent karių reikėtų turėti parengtyje lėmė Bosnijos krizės patirtis. Tačiau apimus Balkanų konfliktams iškilo kitų prioritetų ir kitų problemų. Turėdama naujos patirties ES Taryba galiausiai apsisprendė vietoj 50–60 tūkstančių karių junginio suformuoti vadinamąsias „kovines grupes“, t. y. 1500 karių junginius, įskaitant jų aprūpinimą ir greito permetimo galimybę. 2005–2006 metais buvo pla-

¹⁰³ European Council, „Presidency Conclusions“, Helsinki, 10–11 December 1999 in in Rutten M., compil., *From Saint-Malo to Nice. European Defence: core documents*, p. 82–91, <http://www.iss-eu.org/chaillot/cha147e.pdf>, 2006/09/03.

¹⁰⁴ Dokumentas yra unikalus dėl to, kad iki tol saugumo strategijas plėtodavo tikrai valstybės arba tokios išimtinai gynybai sukurtos organizacijos kaip NATO. O Europos Sąjunga, iki tol labiau užsėmusi ekonomiais dalykais, tokį dokumentą įgijo pirmą kartą. Žr.: *A Secure Europe in a Better World*, approved by the European Council held in Brussels on 12 December 2003 and drafted under the responsibilities of the EU High Representative Javier Solana, <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/78367.pdf>, 2006/09/05.

¹⁰⁵ Plačiau žr.: Grevi G., Lynch D., Missiroli A., „ESDP operations“, *Website of the EU Institute for Security Studies*, <http://www.iss-eu.org/esdp/09-dv1-am.pdf>, 2006/09/03.

nuojama visiškai parengti 2–3 tokias grupes, o 2007 metais turėti jau 7–9 pasirengusias kovines grupes¹⁰⁶.

Ši santykinai lėta, bet vis dėlto metodiškai nuosekli ES BUSP ir ESGP priemonių ir institucijų plėtotė, be abejo, atspindėjo šiaip jau gana skirtingų ES valstybių interesų bendrą vardiklį – siekį stiprinti ES tarptautinį subjektiškumą. Tas praktiškai yra naudinga visoms be išimties valstybėms nepriklausomai nuo jų dydžio, istorinės praeities ir geografinės padėties. ES BUSP ir ESGP iš esmės tapo gera galimybe atskiroms šalims sustiprinti savo balsą tarptautinėje arenoje, užsitikrinti kitų ES šalių paramą savo siekiams ir buvo labai svarbus motyvas valstybėms dalyvauti šiuose procesuose. Susiklosčiusi struktūra yra pakankamai lanksti, kad būtų atviras kelias reikštis tiek Briuselio institucijų (visų pirma pono BUSP'o ir Europos Komisijos), tiek atskirų valstybių narių, nebūtinai tikrai didžiųjų iniciatyvai.

Antra vertus, paveikslas nėra toks vienareikšmiškai geras ir gražus, kaip norėtųsi. Vis dėlto ES, kaip visuma, užsienio ir saugumo politikos srityje negali nė iš tolo lygintis su kitomis didžiosiomis valstybėmis, nes ji neturi nei išplėtotos diplomatinės tarnybos, nei ginkluotųjų pajėgų ir saugumo tarnybų, kurios vilkėtų europietišką uniformą ir paklustų tikrai ES vadovybei. Visi šie kredencialai, kurių priklausomumas valstybėms yra savaiame suprantamas dalykas, ES vis dar tebėra „embrioninės“ būklės ir nežinia, ar apskritai kada nors į ką nors išsirutulios. Europos Sąjungos pajėgos niekaip negali pakeisti NATO. Ir ne tik todėl, kad Europos Sąjunga nesiekia užtikrinti kolektyvinės gynybos jeigu būtų užpulta kurios nors valstybės narės teritorija. Tikraja to žodžio prasme Europos Sąjungos saugumo ir gynybos politika su tradicine gynyba apskritai neturi nieko bendra. Ji yra orientuota į krizių valdymą ir taikos palaikymą. Bet net ir šioms reikmėms ES turimi pajėgumai yra dar labai menki. Pasak ekspertų, nors ES šalys gynybai išleidžia maždaug 61 proc. to, ką išleidžia JAV, turi tikrai maždaug 10 proc. galimybių panaudoti karinę jėgą už savo teritorijos ribų, palyginti su tuo, ką gali JAV¹⁰⁷.

¹⁰⁶ *Headline Goal 2010*, approved by General Affairs and External Relations Council on 17 May 2004 endorsed by the European Council of 17 and 18 June 2004, <http://ue.eu.int/uedocs/cmsUpload/2010%20Headline%20Goal.pdf>, 2006/09/05

¹⁰⁷ Naumann K., „What European Defence Capability Requires“, *World Security Network Newsletter*, March 21, 2005, http://www.worldsecuritynetwork.com/showArticle3.cfm?article_id=11109, 2006/09/03

Bet svarbiausia ES užsienio ir saugumo politikos problema yra ta, kad ši politika nėra grindžiama istoriškai susiformavusiu tapatumu ir iš jo kylančiais nuolatiniais užsienio politikos tikslais. ES valstybėms pagrindinis užsienio politikos orientyras vis tiek lieka nacionaliniai interesai, o ES BUSP ir ESGP yra tik atskirų ES valstybių politikos nors ir vertingas, bet vis dėlto tiktai papildinys. Todėl veiksminga ES BUSP ir ESGP įmanoma tiktai tuomet, kai sutampa ES valstybių nacionaliniai interesai. Priešingu atveju, pavyzdžiui, kaip parodė 2003 metų ES valstybių nesutarimai dėl Irako karo, ES kaip didelis ir galingas veikėjas gali iš viso „išnykti“ iš didžiosios pasaulio politikos. Kol kas tos vertybės, kuriomis konstituciškai grindžiama ES BUSP¹⁰⁸, negali pakeisti istoriškai ar konjunktūriškai susiklosčiusių labai jau skirtingų atskirų ES valstybių nuostatų sudėtingų pasaulio politikos klausimų atžvilgiu, o egzistuojantys BUSP mechanizmai ir institucijos nepajėgūs rasti bendrą ambicingų didžiųjų valstybių pozicijų vardiklį. Atitinkamai ES, kaip pasaulio politikos veikėja, negali lygintis ne tik su Jungtinėmis Valstijomis, bet ir su savo didžiosiomis valstybėmis narėmis – Prancūzija ir Jungtine Karalyste, kurios, kaip Jungtinių Tautų Saugumo Tarybos narės, gali vykdyti daug pastebimesnę ir veiksmingesnę užsienio politiką.

Žvelgiant į šį prieštarągą paveikslą iš Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijos perspektyvos peršasi išvada, kad ir šiai problemai spręsti ES veiksnys turi labai jau ribotas galimybes. Nors Lietuva ir yra ES narė, bet tai, kad jos santykiai su Rusija komplikuoti yra labiau jos nacionalinė, o ne Europos Sąjungos problema. Baltijos šalių ir Rusijos santykių normalizacija vargu ar kada nors bus įtraukta į ES BUSP darbotvarkę dėl tos pačios paprasčiausios priežasties, dėl kurios ES apskritai negali turėti veiksmingos užsienio ir saugumo politikos. Pernelyg jau dideli yra atskirų ES valstybių pozicijų ir interesų Rusijos atžvilgiu skirtumai. Ne paskutinį vaidmenį vaidintų, aišku, ir pabrėžtinai geri kai kurių didžiųjų ES valstybių lyderių santykiai su Rusijos prezidentu Putinu.

Bet nepaisant tokios ne itin paguodžiančios tarpinės išvados dėl ES BUSP poveikio Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijos eigai, vis

¹⁰⁸ Europos Sąjungos sutarties 2 ir 6 straipsnis arba nepatvirtintos Sutarties dėl Konstitucijos Europai I-2 straipsnis. Žr. Europos Sąjunga, *Steigimo dokumentai ir Sutartis dėl Konstitucijos Europai*, Vilnius: Eugrimas, 2005, p. 19–20 ir 209.

dėlto nereikėtų skubėti daryti galutinių išvadų apie ES, kaip tarptautinio sisteminio ir ypač regioninio lygmens veikėjo, galimybes šiame kontekste. ES iš tikrųjų tik labai retais atvejais daug ką gali, jeigu vertinsime ją kaip tradicinę didžiąją valstybę. Nėra ir kalbos – ES neprilygsta didžiosioms valstybėms savo, kaip didžiosios pasaulio politikos veikėjos, galimybėmis. Bet tuo pat metu Europos Sąjunga disponuoja milžinišku visai kitokio pobūdžio poveikio aplinkiniam pasauliui potencialu, kuris nėra prieinamas nei pačiai galingiausiai valstybei JAV, nei apie savo valdų praplėtimą nuolat svajojančiai neoimperialistinei Rusijai.

Didžioji ES plėtra, 2002 metų sprendimas priimti į savo sudėtį iš karto 10 valstybių kandidačių buvo ne tik sudėtingas išbandymas visiems šio proceso dalyviams, bet ir reikšmingas impulsas, paskatinęs iš naujo apmąstyti jau pusšimtį metų besiplėtojančio Europos integracijos proceso prigimtį ir paskirtį. Būtent paskutinė didžioji plėtra paskatino tyrinėtojus atkreipti dėmesį į tai, kad Europos Sąjunga, nepaisant viso regimo panašumo į kokią senovinio stiliaus imperiją, kuri vis labiau plečia savo teritoriją, iš tikrųjų atlieka unikalią tarptautinę funkciją. Ji tapo savotišku milžinišku politiniu ir ekonominiu magnetu, savotiška unija, kuri traukia gretimas jai nepriklausančias valstybes. Narystės šioje unijoje perspektyva toms šalims atrodo tokia patraukli ir svarbi, kad jos pačios savo noru imasi peržiūrėti konstitucijas, perrašyti įstatymus, reformuoti rinkos priežiūros taisykles, steigti kovos su korupcija institucijas ar įgyvendinti kitas ES sugestijuojamas, bet politiškai nenaudingas ekonomines, teisines ir socialines reformas, kurių turinį trumpai galima apibūdinti kaip „europietiško standartų“ perėmimą¹⁰⁹. Todėl jeigu jau ją ir galima būtų vadinti imperija, tai tik su epitetu „švelnioji“ (angl. *soft*).

Tačiau kad ir kaip ten būtų, šiandien jau niekas neginčija, kad ES aplink save kuria ir absorbuoja vis didesnę bendrą ekonominę, politinę ir vertybinę erdvę, pagrįstą tokiomis universaliomis vakarietiškomis vertybėmis kaip demokratija, rinkos ekonomika, teisės viršenybė,

¹⁰⁹ Žr. Cooper R., *The Breaking of Nations: Order and Chaos in the Twenty-first Century*, London: Atlantic Books, 2003; Ash T.G., *Free World: America, Europe and Surprising Future of the West*, New York: Random House, 2004; Leonard M., *Why Europe Will Run the 21st Century*, Fourth Estate, 2005.

pagarba žmogaus ir mažumų teisėms, taikus konfliktų sureguliuojimas. Ir lemiamos reikšmės čia turi ne tiek naujų valstybių priėmimo į Sąjungą faktas, kiek pats šio nelengvai pasiekiamo tikslo siekimo procesas. Vien Europos Sąjungos politinis išipareigojimas suteikti narystės unijoje perspektyvą padėjo galiausiai stabilizuoti padėtį ir nukreipti reformų linkme iki tol smurte ir chaose paskendusias Vakarų Balkanų valstybes. Tokių pat poveikį nors ir ne tokie apibrėžti pažadai turi ir Turkijai, kurios narystės perspektyva bent šiuo metu atrodo mažai tikėtina. Galiausiai netgi jokių oficialių garantijų neturinčios Ukrainos, Moldovos ir net Baltarusijos demokratinės politinės jėgos savo politiką sieja ir su šalių perspektyva tapti unifikOTOS Europos dalimi.

Sėkmingas Ukrainos krizės sureguliuojimas 2004 metų pabaigoje ir vaidmuo, kurį šioje situacijoje suvaidino Europos Sąjunga, o tiksliau, jos remiamos naujosios valstybės narės Lenkija ir Lietuva, paskatino netgi JAV neokonservatorius, iki tol įtariai vertinusius Europos integracijos procesą, pripažinti, kad ES jau yra unikali galybė, turinti didžiulę reikšmę ir Amerikos interesams. Vienas iš neokonservatorių intelektualų, kontraversiškos knygos *Paradise and Power* autorius Robert Kagan¹¹⁰, kuris dar neseniai šaipėsi iš Europos kaip silpnulės, persiėmė naujomis idėjomis apie Europos galybę ir *Washington Post* rašė, kad:

Krizė Ukrainoje rodo, kokią didžiulį ir gyvybišką vaidmenį Europa gali vaidinti ir iš tiesų vaidina, kreipdama prie jos besiplečiančių ribų esančių valstybių ir tautų politiką ir ekonomiką. Tai negali būti nesvarbu. Atvirkščiai, tai monumentalią strateginę svarbą Jungtinėms Valstijoms, o taip pat ir patiems europiečiams turintis tikslas. Dėl susiklosčiusių istorinių ir geografinių aplinkybių Europos rojus iš trijų pusių yra apsuptas nevaldomų ir potencialiai katastrofą galinčių sukelti problemų nuo Šiaurės Afrikos, Turkijos ir Balkanų iki vis labiau ginčijamų buvusios Sovietų Sąjungos sienų. Ši nuolatinė krizė arka ypač pavojinga šiandien, kai dar ir Putinas ėmėsi atkurti senąją Rusijos imperiją. Bet susidūrusi su šiomis grėsmėmis, Europa priešpriešina joms ne prievartinę karinę galią, bet unikalią galios rūšį – patrauklumo galią (angl. *power of attraction*).¹¹¹

¹¹⁰ Žr. Kagan R., *Apie rojų ir galią: Amerika ir Europa naujojoje pasaulio tvarkoje*, iš anglų kalbos vertė A. Degutis, Vilnius: Eugrimas, 2004.

¹¹¹ Kagan R., „Embraceable E.U.“, *The Washington Post*, December 5, 2004, p. B07, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A34023-2004Dec3.html>, 2005/11/03.

Taigi galima sakyti, kad ypatinga Europos Sąjungos galia ir iš jos kylantis viso regiono stabilizavimo vaidmuo yra netgi didžiausių euroskriptikų nebeginčijamas faktas. Tačiau kitas, ne mažiau įdomus klausimas yra tokio ES patrauklumo priežastis. Labai išsamiai ir originaliai šį klausimą gvildeno buvęs Europos reformų studijų centro Londone direktorius Mark Leonard savo knygoje *Why Europe Will Run the 21st Century*. Pasak jo, Europos Sąjungos stiprybė visų pirma slypi tame, kad ji pati nėra valstybė, o tikrai bendro tikslo suvienytų valstybių junginys. Tai leidžia suderinti iki tol, atrodytų, nesuderinamus dalykus – valstybės (kad ir pačios mažiausios) suverenitetą ir tapatumą su priėjimu prie pačios didžiausios pasaulio rinkos ir kartu aukštą ekonominės gerovės lygį. Europa, kuri visada istoriškai buvo galios balanso ir varžybų kontinentu, dabar virto valstybių unijos, kurioje gerbiama demokratija ir teisės viršenybė, žmogaus ir mažumų teisės kontinentu. Todėl greta esančios valstybės, matydamos šį pavyzdį, natūraliai siekia ne konfrontuoti ir balansuoti šią naują galybę, bet pačios pageidauja tapti šios unijos nariėmis. Pasak Leonardo, tai dar kartą įrodo, kad Europai pasaulio politikoje visada buvo lemta vaidinti ypatingą vaidmenį:

Prieš 500 metų europiečiai išrado pačią efektyviausią istorijoje politinės organizacijos formą – nacionalinę valstybę (angl. *nation-state*). Tuomet tautos buvo priverstos arba tapti nacionalinėmis valstybėmis arba būti valdomomis kitų. Prieš 50 metų europiečiai vėl atrado šį modelį, ir vėl tenka rinktis – tapti Europos Sąjungos nare ar pačioms kurti savo regioninę tais pačiais taikos, tarpusavio susisaistymo ir teisės viršenybės principais paremtą klubą. Galiausiai šis regioninio domino efektas keičia pačios galios reikšmę. Aš manau, kad XXI amžius, atrodo, taps „naujuoju Europos amžiumi“ (angl. *New European Century*). Ir taip nutiks ne todėl, kad ES valdys pasaulį, bet todėl, kad europietiškas reikalų tvarkymo būdas išplis visame pasaulyje¹¹².

Iš tiesų sunku nesutikti su šiame apibendrinime iškelta idėja, kad ES galėtų būti laikoma nauja politinės organizacijos forma, kuri pastebimai keičia įprastinių nacionalinių valstybių padėtį. Tačiau tuo pat metu negalima nepastebėti, kad šiuo atveju žengiama dar toliau ir sku-

¹¹² Leonard M., „The Project for a New European Century“, *The Globalist*, May 27, 2005, <http://www.theglobalist.com/dbweb/StoryId.aspx?StoryId=4464>, 2006/09/06

bama tvirtinti, kad tai jau tampa kone svarbiausiu globalios arba tarptautinės sisteminės reikšmės procesu. Ir čia derėtų pasakyti, kad analizuojant ir vertinant bet kokių pasiekimų ir laimėjimų priežastis, labai lengva išklysti iš racionalios argumentacijos kelio ir pasiduoti vienišoms ir kitokioms iliuzijoms. Faktas, kad Europos Sąjunga per pastaruosius penkiasdešimt metų pagaliau beveik iš tikrųjų suvienijo Europos kontinentą, pasiekė aukštą ekonominio išsivystymo lygį ir tapo ypatinga postmoderni galybė, neretai skatina kai kuriuos tyrinėtojus ir mąstytojus ne visada pakankamai pagrįstai sureikšminti tikruosius šių permainų padarinius. Todėl šiandieniniame kontekste Leonardo knygoje formuluojamos vizijos apie naują Europos amžių atrodo, švelniai tariant, gerokai per ankstyvos. Tą patį galima pasakyti ir apie amerikiečio Jeremy Rifkin knygoje *The European Dream*, dėstomas idėjas.

Rifkinas, palyginti su Leonardu, yra dar radikalesnis ir netgi tiesiogiai supriešina Europos ir Amerikos raidos modelius, vadinamąsias Europos ir Amerikos „svajones“, ir teigia, kad būtent europiečiai ateityje iš amerikiečių perims globalinę lyderystę. Rifkinas tvirtina, kad *American Dream* patrauklumas silpnėja – ji vis labiau priklauso praeičiai, o „Europos svajonė“ dar tik pradeda išikūnyti tikrovėje. Kitaip nei Amerika, Europa labiau vertina ne individo autonomiją, bet jo visuomeninius ryšius (*embeddedness*); ne jų asimiliaciją, bet kultūrinę įvairovę; ne materialųjų vertybių kaupimą bet gyvenimo kokybę; ne nevaržomą augimą, bet nuolatinę raidą, ne varginantį darbą, bet giliai apmąstytus veiksmus ir pagaliau teikia ypatingą svarbą žmogaus teisėms¹¹³.

Šiuo požiūriu galima sakyti, kad Rifkinas antrina įtakingų kairiųjų Europos filosofų Jürgen Habermas ir Jacques Derida idėjoms, Jie 2003 metais paskatinti ir papiktinti dalies Europos Sąjungos vyriausybių pritarimo JAV invazijai į Iraką didžiausiame Vokietijos dienraštyje *Frankfurter Allgemeine Zeitung* paskelbė savo komentarą, remiantį Prancūzijos ir Vokietijos poziciją, ir paragino kitas šalis neužmiršti dar Apšviotos epochos laikais suformuluotų Europos vertybių. Habermasas ir Derida išskyrė penkias tokias vertybes (sąžinės laisvė ir sekuliarizmas,

¹¹³ Rifkin J., *The European Dream: How Europe's Vision of the Future is Quietly Eclipsing the American Dream*, New York: Jeremy Tarcher / Penguin, 2004.

valstybinis rinkos reguliavimas, socialinis solidarumas, tarptautinė teisė, mirties bausmės atmetimas), kurios, jų nuomone, ir skiria Europą nuo Amerikos. Pasak šių filosofų būtent tų vertybių pagrindu vėl vienijasi ir atgimsta Europa. Tai jų nuomone, rodo masinės demonstracijos prieš JAV karą Irake vykusios 2003 metų vasario 15 dieną Londone ir Romoje, Madride ir Barselonoje, Berlyne ir Paryžiuje, t. y. visose valstybėse nepriklausomai nuo to, kokią konkrečią poziciją būtų užėmusi ta ar kita vyriausybė¹¹⁴.

Žinoma, Habermasas ir Derida gerokai sutirštino spalvas teigdami, kad minėtų vertybių, o tiksliau blogai užmaskuoto antiamerikanizmo pagrindu iš tikrųjų galima susivienyti visą Europą. Mes, gyvenantys Lietuvoje ir kartu Europoje, turėtume, ko gero, kitokią nuomonę. Tačiau bet kuriuo atveju panašu, kad žymius filosofus kištis į politiką paskatino ne tiek konkretūs 2003 metų įvykiai, kiek apskritai pribrendęs Europos tapatybės turinio klausimas. Iš tiesų, jeigu jau Europos Sąjunga yra sėkmės istorija ir disponuoja ypatinga patrauklumo galia, tai tuomet iš tiesų kyla klausimas, kur visa tai veda ir ką tai reiškia visai Europai ir netgi visam pasauliui. Habermasas ir Derida visai logiškai mano, kad jeigu Europa, savo vertybėmis yra pranašesnė už Ameriką, tai, aišku, kad jai priklauso moralinė teisė imtis tarptautinės sistemos lyderio vaidmens.

Antra vertus, toli gražu ne visiems tokia logika atrodo įtikinama. Dabartinis diplomatijos studijų autoritetas, Richardo Nixono administracijoje dirbęs valstybės sekretoriumi Henry Kissinger, prieš 30 metų šaipėsi iš Europos integracijos problemų ir pastangų formuoti bendrą užsienio politiką prašydamas, nurodyti telefoną, kuriuo reikia skambinti, norint sužinoti Europos poziciją aktualiame tarptautiniame klausime, bet štai vis dėlto dabar jau pats pajuto, kad atėjo laikas apsidrausti ir pažymėjo, kad Europa, ieškodama savo tapatybės, padarytų didelę klaidą, jeigu bandytų ją kurti antiamerikietiško pagrindu¹¹⁵. Timothy

¹¹⁴ Derida J., Habermas J., „Nach dem Krieg: Die Wiedergeburt Europas“, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, den 31. Mai 2003, <http://www.faz.net/s/Rub117C535CDF414415BB243B181B8B60AE/Doc~ECBE3F8FCE2D049AE808A3C8DBD3B2763~ATpl~Ecommon~Scontent.html>, 2006/09/06

¹¹⁵ Žr.: Kissinger H., „Speech at the 37th Munich Conference on Security Policy“, February 3, 2001, *Munich Conference on Security Policy*, http://www.securityconference.de/konferenzen/rede.php?menu_konferenzen=&menu_2001=&sprache=en&id=22&, 2006/09/06.

Garton Ash, britų istorikas ir publicistas, savo 2005 metais išleistoje knygoje *Free World* nuosekliai ir labai argumentuotai kritikuoja Habermaso ir Derida viziją, parodydamas, kad iš esmės ji remiasi ne blaivia Europoje vykstančių procesų analize, bet tėra viso labo tiktai vizijų projekcija, t. y. ne „deskripcija“, bet „preskripcija“¹¹⁶.

Pasak Asho, aišku, kad tarp Europos ir Amerikos yra skirtumų, bet tai dar neteikia pagrindo manyti, kad viena iš jų aprioriškai yra geresnė, o kita – blogesnė. Abipus Atlanto galima rasti pranašumų ir dorybių, tiek pat yra ir trūkumų bei nuopuolio apraiškų. Pats knygos autorius, aišku, būtų šalininkas nuomonės, kad Europai stengtis priešpriešinti save Amerikai būtų nevaisinga. Europa tiesiog turėtų stengtis vaidinti kuo didesnę vaidmenį pasaulio politikoje ir toliau stengtis įtvirtinti bei plėtoti savo, kaip taikingos ir patrauklios, galybės reputaciją. Europos Sąjungai iš tiesų dar liko kur plėstis (Balkanai, Turkija, Ukraina) ir gausinti savo teisės viršenybe pagrįstą bendriją, kurioje taikiai bendradarbiaujama.

Tačiau tuo pat metu jis pripažįsta, kad ne visi europiečiai mielai pritartų šiam požiūriui. Šaltojo karo metais rimtų nesutarimų nebuvo – negausias Vakarų Europos valstybes siejo du imperatyvai – neleisti Europos kontinente atgimti savižudiškoms galios varžyboms ir sutelktomis jėgoms gintis nuo Rusijos komunizmo. Šis impulsas, nors pastaraisiais metais gerokai apsilpęs, galiausiai vis dėlto lėmė ES plėtrą iki 25 valstybių. Bet jau tada, besirengiant paskutinei ES plėtrai, ne vienas stebėtojas atkreipė dėmesį į tai, kad ES valstybės naujas nares priima labai priekabiausiai nenoriai ir apskritai būtų linkusios matyti šio proceso pabaigą. Frank Schimmelfennig šią situaciją apibūdino kaip savotiškus retorinius spąstus, kai ES valstybės senbuvės kone per prievartą priima naujas nares, nes negali išsižadėti savo anksčiau duoto įsipareigojimo¹¹⁷. Dabar, į darbotvarkę patekus Turkijos narystės klausimui, nesutarimai dar labiau aštrėja. Todėl Ashas savo knygoje visai ne be pagrindo tvirtino, kad Europai iškilo didelis pavojus tapti savo „sėkmės

¹¹⁶ Ash T. G., *Free World: America, Europe and the Surprising Future of the West*, New York: Random House, 2005, p. 46–83.

¹¹⁷ Schimmelfennig F., „The Community Trap: Liberal Norms, Rhetorical Action, and the Eastern Enlargement of the European Union“, *International Organization*, winter 2001, vol. 55, no 1, pp. 47–80.

auka¹¹⁸. Galiausiai šią pranašystę su kaupu patvirtino Sutarties dėl Konstitucijos Europai ratifikavimo nesėkmė Prancūzijoje ir Nyderlanduose. Todėl logiškas ir natūralus ES vyriausybių ir institucijų atsakas į šią situaciją buvo sprendimas pagaliau po ypač dinamiško praeito dešimtmečio ir pastarųjų metų aistrų pliūpsnio paskelbti „apmąstymų pertrauką“.

■ 2.2. La période de réflexion

2005 metų pirmąjį pusmetį Europos Sąjungai pirmininkavo viena iš mažiausių valstybių – Liuksemburgas. Bet jam teko atlaikyti, ko gero, patį didžiausią politinį krūvį per visą santykinai neilgą Europos integracijos istoriją. 2005 metų gegužės 29 dieną Prancūzijos ir birželio 1 dieną Nyderlandų rinkėjai įtinama dauguma atmetė ilgai rengtą ir galiausiai vis dėlto pasirašytą Sutartį dėl Konstitucijos Europai. Tuometinis Europos vadovų tarybos pirmininkas ir Liuksemburgo premjeras Jean-Claude Juncker su karteliu sakė: „Dabar sunku būtų paneigti, kad Europos Sąjunga daugiau nebeteikia žmonėms įkvėpimo“¹¹⁹.

Kandesni stebėtojai ir apžvalgininkai komentuodami šiuos įvykius buvo dar negailestingesni ir tiesiai sakė, kad „Europos elitui“ atėjo laikas nusileisti iš padebesių, nes rinkėjai jau seniai nebetiki savo isteblišmentais¹²⁰. O Rusijos spaudoje buvo atvirai džiaugiamasi šia nesėkme ir pikdžiugiškai nurodoma, kad ES žlunga todėl, kad išsiplėtė į buvusią Rusijos įtakos zoną Vidurio Europoje¹²¹. Tačiau, tai tik griežčiausios nuomonės, dėl vienokių ar kitokių priežasčių sunkiai maskuojančios arba tiesiogiai atspindinčios priešišumą Europos Sąjungos pro-

¹¹⁸ Ash T. G., *Free World...*, p. 53.

¹¹⁹ “Statement by the Prime Minister and current president of the European Council, Jean-Claude Juncker, following the referendum held in the Netherlands”, *Luxembourg Presidency of the Council of the European Union*, <http://www.eu2005.lu/en/actualites/communiqués/2005/06/01refnl-jclj/index.html>, 2006/07/19.

¹²⁰ Bernstein R., “News Analysis: A ‘revolt against the establishment’”, *International Herald Tribune*, June 2, 2005, <http://www.ihf.com/articles/2005/06/02/news/europe.php>, 2006 09 08; Black C., “The Europe’s Dream Disturbed”, *The National Interest*, Fall 2005, p. 54–60, <http://www.nationalinterest.org/Article.aspx?id=10276>, 2006/09/08.

¹²¹ Юсин М., Французы сказали «Нет» бездумному расширению Евросоюза», *Известия*, 31 июня 2005, <http://www.izvestia.ru/comment/article1833971>, 2006/09/08

jektui ir jos pastarųjų metų sėkmei. O pati Europos Sąjungos vadovų taryba, susirinkusi 2005 birželio 16–17 dieną Briuselyje nusprendė padėties nedramatizuoti, galutinio Konstitucijos likimo sprendimo klausimą atidėti ir paskelbti apmąstymų laikotarpį (pranc. *période de réflexion*)¹²².

Iš tikrųjų yra dėl ko pamąstyti ir ką iš naujo įvertinti pastarųjų metų Europos Sąjungos raidoje. Kad ir kaip būtų, vargu ar galima ginčytis, kad dešimtmetis po šltojo karo Europos integracijos istorijoje buvo vienas dinamiškiausių. Tačiau, turint omenyje nemalonus 2005 metų referendumų dėl Konstitucijos rezultatus Prancūzijoje ir Nyderlanduose, dabar sunku būtų sutikti su tuo, kad praeitas dešimtmetis buvo tikrai sėkmingas Europos integracijos istorijoje. Nors formaliai rinkėjai balsavo prieš sutartį dėl Konstitucijos, iš tiesų jie balsavo prieš tokią Europos Sąjungą, kokia ji yra dabar. Tai užfiksuota ir kažkieno paleistojė sparnuotoje frazėje, kad referendumuose balsuota ne prieš dokumento „tekstą“, bet prieš visą „kontekstą“, kuriame jis buvo pateiktas. Pažvelkime į atidžiau ir pabandykime nustatyti, kokios to konteksto problemos iš tiesų atrodo tokios jau blogos, kad reikėjo balsuoti «prieš».

Didžiausia problema, žinoma, yra ekonomika. Nors, tiesą sakant, Sutartis dėl Konstitucijos tiesiogiai nėra susijusi su ekonominio augimo užtikrinimu, prasta ekonominė padėtis ir sulėtėję augimo tempai pagrindinėse ES šalyse sukūrė labai nepalankų kontekstą bet kourioms ES reformoms. Kaip rodo ekonominė statistika, 2005 metais pasireiškęs Prancūzijos ir Nyderlandų rinkėjų nepasitenkinimas ES reforma turėjo visai rimtą ekonominį pagrindą. Dar referendumų išvakarėse 2005 metų balandį žymus prancūzų ekonomistas Nikolas Baverez įtakingame savaitraštyje *Le Point* pavadino Europą pasaulio ekonominės plėtros raidos „Titaniku“ ir „juodąja skylę“. 2004 metais visa pasaulinė ekonomika, nepaisant naftos kainų šoko, augo 3,8 proc. iš kurių 4,4 proc. buvo užfiksuota JAV, 2,6 proc. – Japonijoje, 6,8 proc. – Azijoje, 5,7 proc. – Lotynų Amerikoje ir 3,8 proc. – Afrikoje. O Europos rodiklis visiškai prieštaravo bendrai tei-

¹²² European Council, “Declaration by the heads of State or Government of the Member States of the European Union on the ratification of the treaty establishing a Constitution for Europe”, 16 and 17 June 2005, *Luxembourg Presidency of the Council of the European Union*, <http://www.eu2005.lu/en/actualites/conseil/2005/06/17conseur-decl/index.html>, 2006/09/08.

giamai tendencijai ir tesiekė 2 proc. visoje Europos Sąjungoje ir tik 1,8 proc. – eurozonoje¹²³.

Atitinkamai šie menki ekonomikos augimo tempai buvo lydimi didėjančio nedarbo, kuris 2004 metais jau siekė 9 proc. Pasak Bavarezo iš dalies tokį Europos atsilikimą galima paaiškinti išaugusiomis energijos išteklių kainomis ir jų paklausą didinančia sparčia Kinijos ir Indijos ekonomine pažanga. Tačiau kita paaiškinimo dalis yra pačios Europos problemos – demografinis senėjimas, nuoseklios ekonominės politikos nebuvimas ir didžiausių eurozonos valstybių – Prancūzijos, Vokietijos ir Italijos – nesugebėjimas pakankamai greitai prisitaikyti prie sparčia informacinių technologijų kaita paremtos ekonomikos dinamikos.

Tiesa, ne visa ES buvo vienodai ekonomiškai sustingusi, nes kai kurios šalys, nors kontekstas ir nepalankus, vystosi pakankamai sparčiai. Daug liberalesnė ir socialiniu požiūriu mažiau dosnesnė Jungtinės Karalystės vyriausybės ekonominė politika 2004 metais sąlygojo 3,2 proc. ekonominį augimą ir tik 4,6 proc. nedarbą. Tradicinės socialdemokratinės ekonominės politikos besilaikančios Skandinavijos šalys irgi pasuko reformų keliu. Švedija pastarąjį dešimtmetį nuosekliai mažino ir galiausiai netgi 10 proc. sumažino valstybės išlaidas ir užsitikrino 3,7 proc. augimą bei iki 6,4 proc. sumažino nedarbą. O pačių išpūdingiausių ekonominio augimo rezultatų pasiekė naujosios ES valstybės, kurios įgyvendino liberalią „šoko terapijos“ ekonominę politiką, numatančią rinkos atvėrimą, lankstesnę darbo sąlygų politiką, tiesioginių užsienio investicijų pritraukimą. Todėl naujose ES valstybėse 2004 metais augimo tempai vidutiniškai sudarė 5 proc. (Latvijos ekonomika 2004 metais augo 8,5 proc., Lietuvos – 6,7 proc., Estijos – 6,2 proc., Lenkijos – 5,3 proc., Čekijos ir Slovakijos – po 4 proc.). Bet kaip tik šiame kontekste dar labiau išryškėjo trijų didžiausių ES ekonomikų – Prancūzijos, Italijos ir Vokietijos – problemos. Jų ekonominis augimas 2004 metais nesiekė ir 2 proc.¹²⁴

Žinoma, vien pati sulėtėjusio augimo statistika negalėjo lemti neigiamo referendumo rezultato Prancūzijoje, bet sulėtėjęs ekonominis au-

¹²³ Baverez N., «Le «Titanic» de l'Europe», *Le Point*, 14 04 2005, no 1700, p. 84, <http://www.lepoint.fr/economie/document.html?did=161410>, 2006/09/08

¹²⁴ Ten pat.

gimas – tai kartu ir išaugęs nedarbas bei būtinybė mažinti valstybės išlaidas socialinėms programoms, jau tiesiogiai galėjo sukelti rinkėjų susierzinimą ir skatinti jų nusistatymą prieš vyriausybės siūlomas permainas. Štai šiame kontekste „kliuvo“ ir iš esmės niekuo dėtai Europos Sąjungai. Nors ekonominės politikos parinkimas ir ekonominių reformų planavimas yra ne Europos Sąjungos institucijų, bet nacionalinės vyriausybės kompetencijoje, ryškus pagrindinių eurozonos valstybių ekonomikos augimo sulėtėjimas sudarė išpūdį, kad būtent ekonominė integracija ir pinigų sąjunga yra visų problemų priežastis. Kai kas sakė, kad būtent ES institucijų nustatyta ir įgyvendinama griežta pinigų ir finansinės politika trukdo augti ekonomikai. Nors tai akivaizdi netiesa, nes tokios eurozonos šalys, kaip Airija, Ispanija ar Suomija vystosi visiškai sėkmingai¹²⁵, bet to užteko, kad rinkėjai Prancūzijoje ir Nyderlanduose būtų paskatinti balsuoti prieš Sutartį dėl Konstitucijos.

Taigi galima sakyti, kas ES „nukentėjo“ už tai, už ką faktiškai nėra atsakinga ir ko net ir pagal naują dokumentą neturėjo galimybės imtis. Tiesa, ES institucijoms buvo priskirta ES valstybių ekonominės politikos koordinavimo funkcija. Tokia ji turėjo būti išlikusi ir pagal naują sutartį. Bet koordinavimas tai jokių būdu nėra bendros ekonominės politikos planavimas ir įgyvendinimas. Tai liudija liūdnas labiausiai išgarsėjęsios ES valstybių ekonominės politikos koordinavimo iniciatyvos, vadinamosios Lisabonos strategijos, likimas.

Kaip žinia, 2000 metais Europos vadovai susitikime Lisabonoje priėmė strategiją per 10 metų įgyvendinti ištisa reformų programą, numatančią skatinti technologines naujoves, ekonominės politikos liberalizaciją ir socialinės atskirties mažinimą. Galutinis šios programos tikslas – pasiekti, kad 2010 metais ES taptų pačia konkurencingiausia, dinamiškiausia žinių ekonomika pasaulyje. Tačiau šiandien tai jau skamba kaip pokštas. Nors ir pačios ES institucijos nevengia paminėti, kad pagal savo BVP apimtį ES prilygsta JAV, kaip liudija 2006 metų vasarį paskelbta Paryžiuje įsikūrusios Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos – OECD (*Organization for Economic Cooperation*

¹²⁵ “A venture at a standstill”, *The Economist*, May 25, 2006, http://www.economist.com/world/displaystory.cfm?story_id=6971160, 2006/05/29

and Development) studija *Going for Growth*¹²⁶, tuo pat metu apskaičiavus BVP dalį tenkančią vienam gyventojui, paaiškėja, kad JAV Europos Sąjungą lenkia netgi 25 procentais, o atotrūkis per pastaruosius 15 metų kasmet vis didėjo. Todėl, pasak OECD specialistų, jeigu ši tendencija išliks nepakitusi, po 20 metų statistinis JAV pilietis bus dvigubai turtingesnis už statistinį vokiečių ar prancūzų, ir tik JK gyventojų turtingumo laipsnis lenks ES vidurkį ir bus maždaug per vidurį tarp JAV ir vadinamosios „kontinentinės“ Europos¹²⁷.

Taigi Lisabonos strategiją jau neginčijamai ištiko nesėkmė ir tai yra tikra visos Europos Sąjungos nesėkmė. Tačiau ar tikrai atsakomybę už tai turi prisiimti vadinamasis „Briuselis“, t. y. visų pirma Europos Komisija? Pažvelgus įdėmiau, tampa akivaizdu, kad tam nėra jokio pagrindo. Užtenka palyginti Europos Komisijos vaidmenį įgyvendinant vidaus rinkos užbaigimo programą „Europa 1992“ ir Lisabonos strategiją. Pirmuoju atveju, kadangi vidaus rinkos reguliavimas buvo perduotas Europos Bendrijos kompetencijai, Europos Komisija nuo pradžios iki pabaigos buvo atsakinga už atitinkamų teisės aktų rengimą, valstybių įtikinimą už juos balsuoti ir pagaliau efektyvų įgyvendinimą. O antruoju atveju, svarstant Lisabonos strategijos priemones, Europos Komisijai teko tikrai stebėtojo ir ragintojo vaidmuo, be jokių atitinkamų teisinių įgaliojimų, užtikrinti, kad ES valstybių vyriausybės vykdytų tai, ką skelbia savo deklaracijose. Pirmuoju atveju Europos Komisija iškilus problemų, galėjo į pagalbą pasitelkti teisumą, o antruoju belikdavo išreikšti apgailestavimą, kad valstybės neįgyvendina sutartų reformų.

Lisabonos strategija yra tikrai vienas ryškiausių pavyzdžių, kuris akivaizdžiai rodo, kad Europos integracija dabar yra atsidūrusi rimtoje struktūrinėje krizėje. Krizė yra struktūrinė ta prasme, kad integracijos procesas jau, atrodo, pasiekė tokią stadiją, kai valstybėms reikia apsispręsti, ar jos ir toliau pasiryžusios kitą „suvereniteto dozę“ perduoti ES institucijoms.

¹²⁶ OECD, *Economic Policy Reforms: Going for Growth 2006*, http://www.oecd.org/document/7/0,2340,en_2649_201185_35995079_1_1_1_1,00.html, 2006/09/08

¹²⁷ Zakaria F., „The Decline and Fall of Europe“, *The Washington Post*, February 14, 2006; A15, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/02/13/AR2006021301569.html>, 2006/11/10

Reikia pripažinti, kad vis dėlto dar šeštajame praeito amžiaus dešimtmetyje neofunkcionalistų aprašytas integracijos „persiliejo“ (angl. *spill-over*) mechanizmas reiškiasi ir vis labiau didina spaudimą procese dalyvaujančioms valstybėms. Bendrosios rinkos kūrimo ir keturių laisvių užtikrinimo tikslas skatino teisinėmis priemonėmis šalinti netarifinius barjerus, skatino pinigų sąjungos sukūrimą. Tolesnė sėkmingos bendrosios rinkos kūrimo logika reikalautų žengti toliau – į viršvalstybinį lygmenį perkelti ir ekonominę politiką, vėl svarstyti mokesčių, energetikos, užsienio ir saugumo politikos integracijos galimybes.

Tačiau tai ne taip jau paprasta. Bet kokios reformos ir permainos, kad ir kokios būtų pribrendusios visada turi ne tik šalininkų, bet ir priešininkų. Panašu, kad pastarieji šį kartą yra pajėgesni. Apie tai liudija ir plačiai pagarsėjęs vadinamosios paslaugų direktyvos¹²⁸, kurią 2004 metų vasarį Europos Komisija pateikė svarstyti Europos Parlamentui ir ES Tarybos likimas, kai jos įsigaliojimas prognozuojamas ne anksčiau kaip 2009 metais¹²⁹. Čia paradoksaliu būdu, reformų priešinkams pavyko parodyti, kad dėl esamos nepatenkinamos padėties atsakinga yra būtent ES, besistengianti inicijuoti ekonomikos politikos liberalizaciją, kuri dar labiau viską komplikuoju. Plačiosioms rinkėjų masėms labiau patiktų tokia ES, kuri būtų klestėjimo ir stabilumo garantas, o ne reformų ir su jomis susijusių neaiškumų ir netikrumų šaltinis. Žinoma, kad tokia ES negali būti populiari, o tolesnė integracija negali sulaukti tvirtesnės paramos. Bet paradoksas tas, kad ES yra priekaištaujama ne už tai, ką ji padarė, o už tai, ko nepadarė. Bendra situacija yra tokia, kad ES neapsiima įgyvendinti daugybės dalykų, kuriuos iš principo ji būtų pajėgi padaryti ir kuriuos tikrai turėtų daryti, jeigu tikrai tam „žalią šviesą“ uždegtų valstybės narės.

Kad ES variklis – Europos Komisija ir kitos viršvalstybinės institucijos yra pajėgios ir gali daug ką padaryti visos Europos labui, niekam abejonių lyg ir nekyla. Tai patvirtina ir minėtos programos „Europos

¹²⁸ Europos Komisija, Iš dalies pakeistas pasiūlymas Europos parlamento ir Tarybos direktyva dėl paslaugų vidaus rinkoje /* KOM/2006/0160 galutinis – COD 2004/0001 */, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0160:FIN:LT:HTML,2006/09/08>

¹²⁹ BBC, „Q&A: Services Directive“, *BBC News website*, <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/4698524.stm>, 2006/09/08

1992“ arba euro įvedimas dvylikoje valstybių. Praeitą dešimtmetį, ko gero, ryškiausia pažanga buvo pasiekta tose politikos srityse, kuriose Europos institucijų kompetencija buvo praplėsta. Ryškiausias pavyzdys – teisingumo ir vidaus reikalų (toliau – TVR) sritis. Tokių svarbių ir jautrių kiekvienam ES piliečiui saugumo klausimų, kaip vizos, migracija, prieglobsčio teikimas perdavimas Amsterdamo sutartimi Europos Bendrijos kompetencijai davė savų rezultatų. Pastaruoju metu netgi 40 proc. Briuselyje leidžiamų Europos teisės aktų yra susiję būtent su šia sritimi¹³⁰. Tai tapo svarbiu postūmiu, skatinančiu valstybes dar plačiau bendradarbiauti šioje srityje siekiant iki 2010 metų sukurti vadinamąją teisingumo, saugumo ir laisvės erdvę. Penkerių metų planas, žinomas kaip Hagos programa, pateikia solidžią teisėkūros programą. Pavyzdžiui, joje numatyta susitarti dėl visai ES tokių svarbių nusikaltimų kaip terorizmas ar narkotikų kontrabanda apibrėžimų ir bausmių taip, kad vienos ES valstybės teismų nuosprendžiai būtų galitų ir visose kitose ES valstybėse. Vyriausybės taip pat plėtoja bendrą imigracijos ir prieglobsčio teikimo sistemą. Sėkmingai funkcionuoja ir talkina nacionalinėms tarnyboms Hagoje veikiančios Europos policijos biuras – *Europol*, prokuratūros bendradarbiavimo institucija *Eurojust* bei Varšuvoje nuo 2005 metų veikianti išorinės sienos apsaugos agentūra *Frontex*.

Antra vertus, reikia konstatuoti, kad nors TVR srityje šiandien ES veikia ypač sėkmingai ir dėlto jos populiarumas turėtų tiktai didėti, tikrovė yra tokia, kad ši veikla nėra plačiai žinoma ir matoma. Pati šios srities specifika yra neparanki viešųjų ryšių požiūriu. Kadangi čia siekiama užtikrinti piliečių saugumą ir ramybę, jeigu tik kas nors nutinka (pvz. teroro aktai Madride ar Londone, santykių tarp vietinių gyventojų ir migrantų musulmonų bendruomenės paaštrėjimas), visi pradeda ieškoti kaltų ir įrodinėti, kad ES institucijos dirba netinkamai.

Panašiai kaip ir TVR srityje, Europos Sąjungos institucijos ir jų kuriami tolesnės raidos planai, susiję su Konstitucijos išgaliojimu, nepelnytai „nukentėjo“ ir dėl iš esmės sėkmingos bloko plėtros 2004 metais

¹³⁰ Žr. plačiau: Brady H., Roma M., „Let justice be done: Punishing crime in the EU“, *Center for European Reform Policy Brief*, April 2006, http://www.cer.org.uk/pdf/policybrief_justice_6april06.pdf, 2006/09/08

priimant dešimt naujų valstybių. Jau minėjome, kad plėtra pasirodė esąs vienas sėkmingiausių ES užsienio politikos projektų, netgi unikalus reiškinys pasaulio politikoje, kuriam vykstant be didesnių pastangų ir sąnaudų aplink ES plečiasi demokratijos, saugumo ir ekonomikos klestėjimo erdvė. Bet, neigiami referendumų Prancūzijoje ir Nyderlanduose rezultatai akivaizdžiau negu bet kas parodė, kad yra ir kita „medalio pusė“.

Nors Konstitucija tiesiogiai nelietė plėtros klausimo, ši tema buvo ypač svarbi viešųjų debatų konteksto dalis. Jau vien tik ką įvykusi ES plėtra daugeliui atrodė užtektinai didelis iššūkis įprastinei gyvenimo sanklodai. Būtinybė didinti ES biudžetą ir kitaip jį skirstyti, kapitalo investicijų persimetimas į pigesnę darbo jėgą ir socialinės apsaugos sistemą galinčias pasiūlyti naujas ES valstybes, pigios migrantų iš naujų valstybių darbo jėgos antplūdis – tai tik kelios pagrindinės grėsmės, dėl kurių baiminasi ir tebesibaimina tokių šalių kaip Vokietija, Austrija ar Prancūzija piliečiai. Todėl referendumo metu pritarimas Konstitucijai, daugumos Prancūzijos ir Nyderlandų rinkėjų supratimu, būtų buvęs ir pritarimas jau ir taip pakankamai nepopuliariai tolesnei plėtrai ir ypač nepopuliariai idėjai priimti į ES ir Turkiją. Konstitucijos priešinkai Prancūzijoje sėkmingai išnaudojo kasdieninės sąmonės lygmeniu labai paprastus, bet labai veiksmingus problemų įvaizdžius. Bal-suoti už Konstituciją – tai leisti atvykti lenkų santechnikui, kuris sutiks dirbti už mažesnę atlyginimą ir taip atims iš eilinių prancūzų darbą, o musulmonas turkas teroristas galiausiai apskritai viską susprogdins. Savaime suprantama, kad labiau teoriniai ir į ateitį orientuoti argumentai, jog ES plėtra yra viena iš svarbiausių ir sėkmingiausių ES užsienio politikos priemonių, kad taip plečiama ekonominio klestėjimo, demokratijos ir saugumo erdvė, kad problemų sprendimas tose šalyse, reiškia, kad jos nebeatkeliaus į Vakarų Europą, buvo mažiau girdimi ir priimami.

Dabar, atslūgus debatų aistroms ir bandant susigyventi su nauja tikrove po referendumo, jau blaiviau siekiama vertinti įvykusios plėtros padarinius. Savaime suprantama, kad tam tikri padariniai neišvengiami, bet jie toli gražu ne visai tokie, kokius prognozavo Konstitucijos priešinkai. Katinka Barysh, Europos reformų centro Londone tyrinėtoja, nuolat stebinti ES ekonominės raidos tendencijas, vienoje iš savo

paskutinių apžvalgų konstatavo, kad iš tikrųjų dėl 2004 metų plėtros ES viduje formuojasi naujas darbo pasidalijimas:

Ekonominė Vakarų ir Rytų Europos integracija prasidėjo tuo metu, kai ES-15 jau jautė globalų spaudimą dėl Kinijos, Indijos ir kitų ekonomikų iškilimo. Prancūzijos, Vokietijos, Danijos ir kitų šalių įmonės reagavo į globalizaciją perkeldamos kai kurias darbu imlias gamybas ten, kur darbo jėga yra pigesnė. Tam kaip tik labai tiko Vidurio ir Rytų Europos šalys kandidatės. Ir ne tik dėl savo geografinės padėties bet ir dėl to, kad jose vykusios pasirengimo stoti į ES reformos sudarė įmonėms panašias ir senosios ES veiklos sąlygas. Visiškai priešingai daugelio įsitikinimui ne maži mokesčiai ar socialinės apsaugos nebuvimas traukė užsienio investuotojus į Rytų Europą. Faktiškai mokesčių našta Vidurio ir Rytų Europos valstybėse yra beveik tokia pat kaip senojoje ES, o naujos ES valstybės irgi turi socialinės apsaugos sistemas, kurios yra ne ką mažiau dosnesnės ir neatitinka jų pajamų ir ekonominio išsivystymo lygio.

Gamybos perkėlimas iš Vakarų į Rytus padėjo Europos įmonėms – nuo automobilių iki telekomo – laikytis globalioje konkurencinėje kovoje. Todėl, nors kai kurios darbo vietos fabrikuose iš tiesų persikėlė į Vengriją, Lenkiją ar Slovakiją, daug darbo vietų mokslinių tyrimų, dizaino ar kituose didesnę pridėdamąją vertę sukuriančiuose sektoriuose liko ar netgi pagausėjo senojoje ES.

Vakarų europiečiai baiminasi, kad ne tik jų fabrikai bus perkelti į naujas ES valstybes, bet ir iš Rytų Europos atvyks darbininkų ir „pavogs“ jų darbo vietas. Tačiau tos šalys, kurios buvo pakankamai drąsios ir atvėrė savo darbo rinkas ieškantiems darbo rytų europiečiams 2004 metais, galiausiai išlošė ekonomiškai. O tos, kurios, nusprendė iki pat galo išsaugoti iš pradžių nustatytus apribojimus laisvam darbo jėgos judėjimui, dabar yra tarp atsiliekančiųjų. Baimės, kad plėtra į Rytus reikš pernelyg didelį krūvį ES biudžetui, irgi pasirodė esančios be rimto pagrindo. Priešingai, ES įgyvendino didžiausią savo istorijoje plėtrą labai pigiai, tikrai santykinai labai nedidelę paramą skirdama neturtingesnėms naujosioms šalims.¹³¹

Kad ir kaip ten būtų, ekonomikos ekspertų išvedžiojimų ne visada yra klausomasi ir visuotinių balsavimų sprendimus dažnai lemia kiti, kartais netgi visai atsitiktiniai aplinkybių sutapimai ar įtaigūs įvaizdžiai. Todėl ES ateities plėtros perspektyvos nėra aiškiai apibrėžtos, o

¹³¹ Barysh K., „Enlargement two years on: Economic success or political failure?“, *Website of the Center for European Reform*, http://www.cer.org.uk/pdf/essay_enlargement_two_%20barysch.pdf, 2006/07/28 (Briefing paper for the Confederation of Danish Industries and the Central Organization of Industrial Employees in Denmark, April 2006).

sparti plėtra (neskaitant Bulgarijos ir Rumunijos), priimant Vakarų Balkanų valstybes ar tuo labiau Turkiją, yra labai mažai tikėtina. Ir ne tik dėl to, kad ji dar labiau sumažintų ES populiarumą senosiose ES valstybėse, bet ir dėl to, kad labai tikėtina, jog Prancūzijos ar, tarkime, Austrijos piliečiai, gavę teisę spręsti dėl Turkijos priėmimo referendume greičiausiai balsuotų „prieš“ ir numotų ranka į visus argumentus.

Antra vertus, iki tokių referendumų dar praeis nemažai laiko ir dar daug aplinkybių gali pasikeisti. Tačiau turint omenyje tikimybę, kad politinė Europos riba gali sustoti prie Bosforo sąsiaurio, galima tvirtinti, kad iškilo visai reali grėsmė, jog ES pati savo noru gali atsisakyti dabar jos dispozicijoje esančios unikalios galimybės, „pigiai“, daugiausiai pačių norinčių prisijungti prie jos valstybių sąskaita, plėtoti taikos, demokratijos, ekonominio klestėjimo ir stabilumo zoną aplink Europos kontinentą. Vadinasi, ir šiuo atveju Europos Sąjunga ir jos valstybių lyderiai vėl kažko nepadare arba darė nepakankamai, kad jos išskirtinis vaidmuo tarptautiniuose santykiuose turėtų pakankamai patikimą politinį užnugarį ir remtųsi pakankamai įtakingu politiniu kapitalu.

* * *

Taigi, apžvelgus Sutarties dėl Konstitucijos Europai ratifikavimo nesėkmių Prancūzijoje ir Nyderlanduose „kontekstą“, ryškėja, kad pats Europos integracijos procesas pasiekė tokią stadiją, kai iš esmės turi būti pertvarkytos ne tik institucijos ir sprendimų priėmimo mechanika. Atėjo laikas persvarstyti susiklosčiusį kompetencijų paskirstymo tarp valstybių ir Europos institucijų balansą. Kaip aiškėja iš analizės, daugelio ES problemų ir visų pirma ekonominio atsigavimo ar veiksmingos užsienio politikos nebeįmanoma išspręsti tik koordinuojant nacionalines politikas remiantis vadinamuoju tarpvyriausybės metodu. Susidarė paradoksali padėtis, kai iš Europos Sąjungos tikimasi daugiau negu ji iš tiesų gali duoti. Nors jos institucijos dažniausiai yra bejėgės ir neturi įgaliojimų veikti, bet jai vis tiek dažniausiai užkraunama atsakomybė užtai, kad ji negali patenkinti teisėtų lūkesčių.

Tiesa, sunku būtų paneigti, kad ES valstybės praeitą dešimtmetį nebandė imtis spręsti aktualių piliečiams problemų. Per tą laiką net tris kartus buvo keistos ir peržiūrėtos EB/ES steigimo sutartys. Tačiau tuo

pat metu reikia konstatuoti, jog praeito amžiaus devintajame dešimtyje susiklosčiusi kompetencijų pasiskirstymo tarp ES ir valstybių narių sistema taip ir liko nepakitusi. Anot ES politinės sistemos tyrinėtojo Simon Hix, „konstitucinis susitarimas“, susiklostęs tuomet, kai buvo nuspręsta užbaigti kurti bendrąją rinką ir pasirašytas Suvestinis Europos aktas, išliko nepakitęs iki šių dienų. Jo praktiškai nė kiek nepakeitė nei Maastrichto, nei Amsterdamo, nei Nicos sutartys, nei pagaliau šiuo požiūriu nieko naujo nerasime ir dėl rinkėjų pasipriešinimo negalintys išsivalyti Sutartyje dėl Konstitucijos Europai¹³².

Po Laekeno deklaracijos „Dėl Europos ateities“¹³³ paskelbimo prasidėję debatai dėl ES reformos iš pradžių teikė vilčių, kad ši kartą bus kitaip, bus remiamasi kokybiškai kitokia ES raidos planavimo metodologija, pirmą kartą iš tiesų pakankamai aukštu politiniu lygiu bus nagrinėjama hibridinės ES pertvarkymo į federalinę struktūrą galimybė. Tačiau galiausiai nei Konventas, nei po joėjusi tarpvyriausybinių konferencijų taip ir nepajėgė pasiūlyti kokio nors iš principo naujo Europos ir valstybių kompetencijų pasiskirstymo varianto, kuris ES institucijoms leistų labiau atliepti piliečių lūkesčius. Todėl turbūt nebus per drąsu teigti, kad nors Sutartis dėl Konstitucijos ir pasiūlė institucinių pakeitimų, kaip patobulinti sprendimų priėmimą esant gausesniam valstybių narių skaičiui, to akivaizdžiai nepakako, kad ES iš principo taptų patrauklesnė ir reikšmingesnė ES senbuvių šalių piliečiams, kad jie labiau suvoktų, ką daro ir kam šiandien yra reikalinga Europos Sąjunga.

Sutarties dėl Konstitucijos atmetimas Prancūzijoje ir Nyderlanduose, aišku nereiškia, kad ES nebeturi ateities ir kaip svarbus tarptautinės ir regioninės politikos veiksnys pamažu degraduos. Nors akivaizdu, kad artimiausią dešimtmetį ES pokyčių dinamizmas gali gerokai sulė-

¹³² Pagal tuometinį sprendimą: „Europos lygmuo“ tapo atsakingas už rinkos bei išorinės prekybos kūrimą ir reguliavimą; „valstybių lygmuo“ – už mokesčių rinkimą ir perskirstymą (išskyrus kai kuriuos atvejus, perduotus Europos lygmeniui, t.y. žemės ūkis ir struktūrinės operacijos). Galiausiai «valstybių lygmuo kolektyviai» (bet ne „Europos lygmuo“) atsakingas už vidaus (teisingumas ir policija) ir išorinį (užsienio reikalai ir gynyba) saugumą. Plačiau apie tai žr. Hix S., *Europos Sąjungos politinė sistema*, iš anglų kalbos vertė G. Bacevičiūtė, Vilnius: Eugrimas, 2006, p. 47.

¹³³ The European Council, *The Future of the Europa Union – Laeken Declaration*, December 15, 2001, http://europa.eu.int/constitution/futurum/documents/offtext/doc151201_en.htm, 2006/09/08.

tėti, specifinis ES poveikis aplinkinėms šalims ir jų tarpusavio santykiams dėl to neturėtų apskritai sunykti. ES institucijos ir toliau funkcionuoja, ES išlieka pakankamai stabili ir veiksni tarptautinė struktūra. Niekas iš ES institucijų jų turimų kompetencijų nesiruošia atimti. Tačiau, žinoma, dėl savo sudėtingų vidaus problemų ir valstybių narių nepasirengimo drauge su bloko plėtra žengti žingsnius integracijos „gilinimo“ linkme galima tikėtis, kad ES ir toliau nepakankamai išnaudos savo kaip tarptautinių santykių veikėjos galimybes ir kartu menkliau negu galėtų prisidėti ir prie Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijos problemos išsprendimo. Tai nesunkiai galime pastebėti kiek labiau pasigilinę į ypač svarbios mūsų nagrinėjamai problemai ES ir Rusijos santykių pastarųjų metų raidos ypatybes.

■ 2.3. Europos Sąjunga ir Rusija – vertybių ir interesų kolizija

Iki 2004 metais įvykusios ES plėtros, kai bloką papildė aštuonios buvusios komunistinės valstybės, Rusijos ir ES ryšiai buvo gana menklai išplėtoti, o abiejų veikėjų užsienio ir saugumo politikos problemos buvo labai skirtingos ir beveik nesusijusios. ES ėmėsi įgyvendinti naujųjų Vidurio ir Rytų Europos demokratijų priėmimo strategiją bei savo vidaus institucines reformas, o Rusija drauge su kitomis NVS šalimis pasinėrė į sudėtingas ir prieštaringas naujojo politinio tapatumo paieškas. Todėl ilgą laiką nuo pat diplomatinių ryšių užmezgimo pradžios Rusijos ir Europos Sąjungos santykiai buvo gana formalūs. Nors pagal 1997 metais įsigaliojusią Rusijos ir ES partnerystės ir bendradarbiavimo sutartį du kartus per metus vykdavo Rusijos ir ES „viršūnių“, t. y. Rusijos prezidento, ES pirmininkaujancios vyriausybės vadovo ir Europos Komisijos pirmininko, susitikimai, Rusijos valdžia ir pats Putinas asmeniškai daug didesnę reikšmę teikė dvišaliams santykiams su svarbiausiomis ES valstybėmis – Jungtine Karalyste, Prancūzija, Vokietija, taip pat Italija, nors, kaip atrodo, pastaroji buvo tuo labiau suinteresuota negu pati Rusija.

2003 metų Irako karas gerokai atšaldė iki tol puikius Putino ir Tony'io Blaire'o santykius, tačiau dar labiau suartino jį su Jacquesu Chiracu ir Gerhardu Schröderiu. Nepaisant to, 2003 metų birželį Putinas atvyko į Jungtinę Karalystę su valstybiniu vizitu. Tai turėjo tapti išskir-

tiniu įvykiu, nes paskutinis toks Rusijos valstybės vadovo vizitas vyko tik 1874 metais, kai Angliją aplankė imperatorius Aleksandras II. Tiesa, kadangi valstybiniai vizitai yra labiau ceremoniniai, tai ir pakvietimai į juos derinami kartais netgi prieš dvejus metus. Kai Blaire'as kvietė Putiną, matyt išivaizdavo jį esant reformatorių ir žmogų, su kuriuo galima dirbti. Tačiau kai atėjo vizito laikas, daug kas pasikeitė. Santykiai gerokai atšalo dėl Irako karo, o kai Blaire'as 2003 metų balandį apsilankė Maskvoje, norėdamas atnaujinti santykius, Putinas per spaudos konferenciją jį netgi viešai kritikavo, klausdamas, kur Sadamas ir jo branduoliniai ginklai. Nors politiniu požiūriu Jungtinė Karalystė ir Rusija 2003 metais buvo atitolusios viena nuo kitos, kad ir kaip keista, JK tapo didžiausia užsienio investuotoja Rusijoje, kadangi jos naftos bendrovė *BP* sėkmingai susijungė su Rusijos naftos bendrove *TNK*.

Antra vertus, nors ir įvyko politinis suartėjimas, Rusijos santykiai su Prancūzija ir toliau liko komplikuoti, nes prekybos klausimais, kurie priklauso Europos Sąjungos kompetencijai, Prancūzija visada buvo tų ES valstybių pusėje, kurios pasisakydavo už nepalankią Rusijai, labiau protekcionistinę ES prekybos politiką ir Rusijos stojimo į Pasaulio prekybos organizaciją apsunkinimą¹³⁴. Tačiau šie prieštaravimai netrukdydavo plėstis politiniam ir netgi kariniam bendradarbiavimui bei rengti bendras karines pratybas. 2003 metų liepą Prancūzijos užsienio reikalų ir gynybos ministrų vizito Maskvoje metu Rusijos ir Prancūzijos laivynai drauge manevravo prie Norvegijos krantų, o Prancūzijos ir Rusijos naikintuvai dalyvavo bendrose pratybose Lipecke ir Baltarusijoje¹³⁵.

Tačiau ypatingu išskirtinumu 2003–2005 metais pasižymėjo Rusijos ir Vokietijos, taip pat asmeniniai Putino ir Schröderio santykiai. Žinoma, svarbų vaidmenį suvaidino ir tai, kad Putinas laisvai kalba vokiškai, bet dar svarbesni tapo Vokietijos energetikos bendrovių, ypač dujų, interesai Rusijoje. Rusija Schröderio ir daugelio vokiečių verslininkų požiūriu, yra tokia svarbi, kad gerus santykius su jos valdžia reikia

¹³⁴ Jack A., "Paris and Moscow close but affair may not be long-term", *Financial Times*, April 5, 2003, p. 6.

¹³⁵ Borowiec A., "France downplays jet swap with Russia", *The Washington Times*, 21 July, 2003, <http://www.washtimes.com/world/20030714-092731-6790r.htm>, 2005/03/23.

išlaikyti bet kuria kaina. Pasak dienraščio *junge Welt*, tiekimai iš Rusijos patenkina 31 proc. Vokietijos dujų ir 29 proc. naftos reikmių¹³⁶. Būtiną pažymėti, kad Schröderis šio priesako laikėsi labai nuosekliai, nepaisydamas nei vis labiau ryškėjančių autoritarizmo ir imperializmo tendencijų Rusijos politikos raidoje, nei nuolatinės Vokietijos opozicijos bei spaudos viešos kritikos, kurios bangos kildavo praktiškai prieš kiekvieną Putino ir Schröderio susitikimą, iki pat pastarojo kadencijos pabaigos¹³⁷. Schröderis niekada nėra sau leidęs viešai kritikuoti Putiną, o jų sutikimų darbotvarkės „karalienė“ visada buvo energetika. Pavyzdžiui, 2003 metų spalį Rusijos ir Vokietijos tarpvyriausybinių konsultacijų, kurios vyko Jekaterinburge, metu buvo nemažai diskutuojama apie grandiozinį dujotiekio iš Rusijos į Vokietiją Baltijos jūros dugnu projektą. Arba štai prieš susitinkant Putinui ir Schröderiui Vokietijos ir Rusijos ekonominiame forume 2004 liepą kritikos banga Vokietijoje buvo ypač griežta, nes autoritarizmas Rusijoje vis stiprėjo ir laikraščiai dažnai kartojo tą patį argumentą, kad asmeniniai kanclerio santykiai su Putinu, aišku, yra geras dalykas, bet būtų geriau, jog, iškilus problemų, vokiečių bendrovės galėtų pasikliauti ne kanclerio ryšiais, o galiojančiais Rusijos įstatymais, teisėtvarkos sistema ir nešališkais teismais¹³⁸.

Apskritai neįtikėtina bičiuliški Putino ir Schröderio santykiai yra fenomenas, nes prieštaravimų tarp Vokietijos ir Rusijos, panašiai kaip tarp Prancūzijos ir Rusijos, yra ganėtinais daug. Rusija iki galo nerėmė Vokietijos ir Prancūzijos Irako klausimu. 2003 metų spalio mėnesį Putinas interviu *New York Times* sakė, kad Rusija nesikiša į JAV ir Europos ginčus. Tai – ne Rusijos reikalas¹³⁹. Rusija neskubėjo ratifikuoti Kioto

¹³⁶ Elsässer J., „Kein Rapallo. Russisch-deutscher Gipfel in Jekaterinburg“, *junge Welt*, 09.10.2003, http://www.jungewelt.de/public_php/drucken_popup.php?num=6&djahr=2003&dmon-tag=10-09, 2005/03/23.

¹³⁷ Žr. „Scharfe Kritik an Schröders Politik gegenüber Putin. Opposition wirft Kanzler“ *Doppel-moral* vor“, *Welt am Sonntag*, 14. Dezember 2003, <http://www.wams.de/data/2003/12/14/210691.html>, 2005/03/23.

¹³⁸ Žr., pavyzdžiui: „Leitartikel: Peinlicher Persilschein für Putin“, *Financial Times Deutschland*, 09 07 2004, <http://www.ftd.de/pw/in/1089192463628.html?nv=op%20> 2004/07/11.

¹³⁹ Президент России, «Интервью американской газете *Нью-Йорк Таймс*, 4 октября 2003 года, Ново-Огарево», *Официальный сайт*, <http://www.president.kremlin.ru/text/appears/2003/10/53439.shtml>, 2005/03/23.

protokolo¹⁴⁰, kuri labai rėmė Vokietija. Galų gale netgi pačioje Vokietijos vyriausybėje ne visi buvo tokio bičiuliavimosi šalininkai. Pavyzdžiui, kanclerio pavaduotojas ir užsienio reikalų ministras Joschka Fischer Rusijos atžvilgiu visada buvo daug rezervuotesnis ir kritiškesnis. 2004 metų pradžioje savo vizito Rusijoje metu aplankęs Kaliningradą ir Maskvą, jis, kiek leidžia diplomatijos taisyklės, buvo kritiškas¹⁴¹.

Tačiau kad ir kokie būtų nuoširdūs ir draugiški Putino ir svarbiausių ES valstybių lyderių santykiai, vis dėlto to pradėjo nebepakakti, kai Rusijos ryšiai su Europos Sąjunga darėsi vis įvairesni ir tuo pat metu svarbesni. Todėl ir Rusijos valdžios požiūris į Europos Sąjungą pradėjo keistis¹⁴². Tą ypač aiškiai buvo galima pastebėti jau 2002 metais, kai įvyko konkretus Rusijos susidūrimas su Europos Sąjunga, kaip visuma, dėl politiškai jautraus tranzito į Kaliningradą tvarkos klausimo¹⁴³. Tuomet ES valstybės – Prancūzija, Ispanija, Italija ir Graikija, būdamos labiau suinteresuotos gerais santykiais su Rusija negu tokių būsimų ES valstybių kaip Lietuva interesų apsauga, bandė blokuoti Europos Komisijos parengtus pasiūlymus dėl Kaliningrado tranzito.

¹⁴⁰ Kioto protokolas – tai tarptautinė sutartis, pagal kurią turėtų būti ribojamas anglies dvideginio išmetimas į atmosferą. Kad ji išsigaliotų, reikia, jog ją pasirašytų valstybės, kurių bendras išmetamų dujų kiekis sudarytų 55 proc. visų į aplinką patenkančių teršalų. Tačiau protokolas nustato apribojimus pirmiausia pramoninėms valstybėms, o kitos nėra jo suvaržytos, nes, būdamos besivystančios, teršia mažiau. Pagaliau protokolas numato ir galimybę šalims parduoti viena kitai savo „teršimo kvotas“. Po to, kai šį protokolą atsisakė ratifikuoti JAV, teigdama, kad tai trukdys ekonomikai augti, jo išsigaliojimo galimybė priklausė tikrai nuo Rusijos sprendimo. Rusija tą protokolą galėjo be jokių nuostolių ratifikuoti, nes teršimo lygis po SSRS žlugimo ir pramonės nuosmukio buvo gerokai mažesnis, negu numatyta pagal limitus, jai netgi būtų atsivėrusi galimybė parduoti savo kvotas kitoms šalims. Todėl 2003 metais Rusija, pareiškusi, kad iš principo protokolą ratifikuos, tuo pat metu iš karto pradėjo derybas dėl to, kad ratifikavimas būtų suderintas su Europos ir Japonijos išipareigojimu pirkti Rusijos „teršimo kvotas“.

¹⁴¹ Žr., pavyzdžiui: Donath K.-H., „Eine Kaltfront zwischen Berlin und Moskau“, *Die Tageszeitung*, 14. Feb 2004, <http://www.taz.de/pt/2004/02/14/a0116.nf/textdruck>, 2005/03/23, arba Champion M., „Europe May Face Divisions Over Russia“, *The Wall Street Journal Europe*, 18 February 2004, p. A3.

¹⁴² Plačiau žr.: Šleivyte J., «Rusijos vienijimasis su Europa: euroatlantinės darbotvarkės įgyvendinimas?» *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2003*, Vilnius: Lietuvos karo akademija, 2004, p. 156–158.

¹⁴³ BNS, «V. Landsbergis Rusijos veiksmuose išvelgia bandymus suskaldyti ES vienybę», 2002 m. rugsėjo 30 d. Plačiau taip pat žr.: Sirutavičius V., Toločkienė I., «Rusijos Federacijos Kaliningrado srities strateginė reikšmė», *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2002*, Vilnius: Lietuvos karo akademija, 2003, p. 184–198.

Buvo norima suteikti daugiau lengvatų Rusijai Lietuvos sąskaita, nes, patenkinus Rusijos reikalavimus, Lietuva nebebūtų galėjusi patekti į Šengeno sutarties erdvę. Tačiau šie veiksmai nesulaukė kitų ES valstybių pritarimo. Kompromisas vis dėlto buvo pasiektas nepažeidžiant Europos Komisijos siūlomų principų.

Europos Sąjunga, kaip visuma, Rusijai yra svarbi visų pirma dėl to, kad jos kompetencijai priklauso ES šalių užsienio prekybos klausimai. Šiaip ar taip, bet dar iki ES plėtros net 37 proc. Rusijos eksporto keliavo būtent į ES, o jai išsiplėtus – daugiau kaip 50 proc. Europos Sąjunga yra pagrindinė svarbiausios Rusijos prekės – energijos išteklių realizavimo rinka. 53 proc. Rusijos naftos ir 63 proc. Rusijos dujų eksporto tenka ES, ir visa tai patenkina apie 20 proc. Europos Sąjungos reikmių¹⁴⁴. Todėl nuo bendros ES pozicijos priklauso ir Rusijos derybų dėl narystės Pasaulio prekybos organizacijoje perspektyvos.

Antra, padidėjusio Rusijos dėmesio Europos Sąjungai priežastis yra jos geografinis „priartėjimas“. Po 2004 metų ES plėtros Rusija ribojasi netgi su penkiomis ES šalimis. Geografinis artumas sudaro ne tik intensyvios prekybos prielaidas, bet ir aktualina saugumo problematiką, visais jos aspektais nuo didžiosios politikos iki kultūrinių mainų ir piliečių kontaktų. Sienų kontrolė, regioniniai konfliktai, kova su organizuotu nusikalstamumu tampa bendrais interesais, kurių vėlgi dauguma priklauso ES kompetencijai. Juolab reikia atsižvelgti ir į tai, kad ES šalys, nors jų nuomonės dėl Irako karo ir skiriasi, nusiteikusios ir toliau plėtoti ES bendrą saugumo politiką. Tai patvirtina faktas, kad 2003 metų vasarą ES įgaliotinis užsienio ir saugumo politikai Javieras Solana pirmą kartą ES istorijoje parengė mūsų jau minėtą Europos Sąjungos saugumo strategiją, kuriai ES valstybės vieningai pritarė¹⁴⁵.

Todėl 2003 metus galima laikyti Rusijos bandymo kokybiškai naujai plėtoti santykius su ES pradžia. 2003 metų gegužę Sankt Peterburge vykusiame eiliniame (jau vienuoliktame) Rusijos ir ES viršūnių susiti-

¹⁴⁴ “Economic and Trade” in *Website of the European Commission’s Delegation to Russia*, http://www.delrus.cec.eu.int/en/p_216.htm, 2005/03/23.

¹⁴⁵ Žr.: *A Secure Europe in a Better World*, approved by the European Council held in Brussels on 12 December 2003 and drafted under the responsibilities of the EU High Representative Javier Solana, <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/78367.pdf>, 2006/09/05.

kime iš principo buvo pritarta Rusijos iniciatyvai ES ir Rusijos santykius pakelti į kitą kokybinį lygmenį. Priimtoje deklaracijoje teigiama, kad Rusija ir ES pagal dabar galiojantį Partnerystės ir bendradarbiavimo susitarimą pamažu kurs keturias bendras erdves – ekonominę; laisvės, saugumo ir teisingumo; mokslo ir švietimo; išorinio saugumo. Deklaracijoje taip pat kalbama apie didesnę ES ir Rusijos santykių institucionalizaciją bei vizų režimo palengvinimą tolesnėje ateityje¹⁴⁶.

Sankt Peterburge buvo priimta daug žadanti deklaracija ir pasakyta nemažai sveikinimų bei tostu¹⁴⁷, tačiau, kaip parodė tolesnė įvykių eiga, iš esmės tai buvo tikrai gražių ketinimų rinkinys. Nei Europos Sąjunga, nei pati Rusija nebuvo pasiruošusios artimiausiu metu tai įgyvendinti. Dvyliktasis Rusijos ir ES viršūnių susitikimas, kuris vyko 2003 metų lapkričio 6 dieną Romoje, iš esmės nepakeitė po Sankt Peterburgo susitikimo susiklosčiusios padėties. Turint omenyje, kad keturių erdvių formavimo projektai turi labiau simbolinę nei realią vertę, susitikime buvo svarstomi tik gana konkretūs ir tuo pat metu palyginti smulkūs projektai. Kaip buvo teigiama prieš susitikimą išplatintame Europos Komisijos pranešime spaudai, susitikimas paskatins dialogą dėl energetikos, jame bus svarstomos Rusijos perspektyvos įstoti į Pasaulio prekybos organizaciją, pritarta Europolo ir Rusijos VRM bendradarbiavimo sutarčiai, diskutuojama bevizio režimo nustatymo tarp Rusijos ir ES perspektyvos klausimais ir t. t.¹⁴⁸

Tuo pat metu reikia pažymėti, kad šis Romos susitikimas iš pat pradžių kėlė didesnę stebėtojų susidomėjimą. Tuomet Europoje dėl demonstratyvaus naftos bendrovės *Jukos* vadovo Chodorkovskio arešto dar nebuvo nurimusios aistros ir diskusijos apie tai, kurlink suka Rusija. Ir iš tikrųjų, Romos susitikimas tam tikra prasme beveik „nenuvylė“

¹⁴⁶ EU–Russia Summit, *Joint Statement*, St. Petersburg, 31 May, 2003, http://www.del-rus.cec.eu.int/en/p_234.htm, 2005/03/18.

¹⁴⁷ Žinomiausia iš visų tapo tuomečio Europos Komisijos pirmininko Romano Prodi pasakyta sparnuota frazė, kad Europos Sąjunga ir Rusija yra taip pat neišskiriamos, kaip neišskiriami yra «ikrai ir vodka» (*the EU and Russia were bound together like "caviar and vodka"*). Žr.: Dempsey J., Jack A., „Holding operation' rewards Putin for pro-western stance ahead of elections“, *Financial Times*, June 2, 2003, p. 8.

¹⁴⁸ Žr.: European Commission, „EU–Russia Summit (Rome, 6 November 2003)“, Brussels, 04 November 2003 in *The European Commission's Delegation to Russia*, http://www.del-rus.cec.eu.int/en/p_399.htm, 2005/03/23.

sensacijų mėgėjų ir pateikė keletą savotiškų netikėtumų, susijusių su prorusiško lobizmo pačios Europos Sąjungos viduje apraiškomis. Kai žurnalistai Putino paklausė apie teisės viršenybę jo šalyje ir kaip tai dera su *Jukos* skandalu bei padėtimi Čėčenijoje, įsiterpęs Italijos premjeras Silvio Berlusconi iš esmės pritarė oficialiai Kremliaus laikysenai ir apkaltino Europos žiniasklaidą neteisingos informacijos apie Chodorkovskio areštą ir Čėčenijos konfliktą skleidimu.

Tai, kad Berlusconi dar netgi uoliau nei Vokietijos kancleris Schröderis visą laiką stengėsi susibičiulianti su Putinu, jau nieko nestebino, tačiau šį kartą Italijos premjeras atstovavo ne tik Italijai, bet ir visai ES. Todėl, kai per baigiamąją viršūnių susitikimo spaudos konferenciją nusprendė imtis Putino advokato vaidmens, reakcija buvo griežta. Ši Berlusconi laikysena mažų mažiausiai sukėlė kitų ES šalių ir kandidačių nuostabą, jeigu ne pasipiktinimą. Kitą dieną netgi Europos Komisija ryžosi beprecedenčiam žingsniui ir paskelbė pareiškimą, kad ES pirmininkaujančios šalies premjero Berlusconi komentarai ne visais aspektais sutampa su ES valstybių pozicija¹⁴⁹. O Vokietijos spauda tiesiog atvirai tyčiojosi iš Berlusconi ir ragino izoliuoti šį „politinį kvailį iš Romos (*Indem sie den Polit-Narren von Rom isoliert*)“¹⁵⁰. Galiausiai Europos Sąjungos Taryba, aptardama ES ir Rusijos viršūnių susitikimo rezultatus, įvertino juos nepatenkinamai dėl to, kad juose neatsispindėjo Čėčenijos problema¹⁵¹. Nors reikėtų pažymėti, kad oficialiuose ES informacijos šaltiniuose ir dokumentuose prastas Italijos pirmininkavimas nebuvo kaip nors užfiksuotas.

Berlusconi „pokštai“ kiek pritemdė kitą svarbų Romos susitikimo aspektą – kad tai buvo jau paskutinis tokio lygio susitikimas, kai Europos Sąjungą sudaro dar tik tai penkiolika valstybių. Kitą kartą Putinui jau teko kalbėtis ne su penkiolikos, bet su dvidešimt penkių valstybių interesams atstovaujančiais ES vadovais. Kaip tik ši problema atsidadė

¹⁴⁹ BBC News World Edition, “EU dismay at Berlusconi comments”, 6 November 2003, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3248995.stm>, 2005/03/23.

¹⁵⁰ Winter M., “Keine Komplizenschaft”, *Frankfurter Rundschau*, 8 November, 2003; Taip pat žiūrėti tariamą Berlusconi laišką Putinui, kuriame pirmasis guodžiasi pastarajam dėl gautos iš Europos Komisijos ir kitų ES valstybių pylos: “Zwei dicke Freunde”, *Die Welt*, 2003, n. 47, <http://zeus.zeit.de/text/2003/47/Berlusconi>, 2005/03/23.

¹⁵¹ von Büchner G., “EU geht auf größere Distanz zu Russlands Führung”, *Berliner Zeitung*, 18 November 2003, S. 6.

tarp pirmųjų ES ir Rusijos santykių darbotvarkės punktų 2004 metų pradžioje. Pasirengimo darbus pradėjo ir Europos Komisija, ir Rusijos valdžia. Europos Komisijos nuomone, ES ir Rusijos partnerystės ir bendradarbiavimo susitarimas, kuris nustato ir tarpusavio prekybos sąlygas, turėtų būti automatiškai išplėstas ir pritaikytas naujoms stojančioms šalims. Tuo metu Rusija pateikė Europos Komisijai 14 punktų sąrašą reikalavimų, kuriuos patenkinus Rusija sutiktų išplėsti 1997 metų Partnerystės ir bendradarbiavimo sutartį, kad ji galiotų dar dešimčiai valstybių, kurios tampa ES narėmis nuo 2004 metų gegužės 1 dienos. Rusija pareikalavo, kad ES per metus kompensuotų maždaug 150 milijonų eurų nuostolius, kuriuos ji, tikėtina, patirs dėl to, kad nuo gegužės 1 dienos nustos galioti ankstesni prekybos susitarimai su stojančiomis į ES šalimis. Tarp tų 14 punktų taip pat buvo bevizio režimo įvedimo klausimas, nes į kai kurias būsimas ES nares (pvz., Kiprą) rusai iki tol galėjo keliauti be vizų, bei skundžiamasi nepatenkinama rusų mažumų padėtimi Latvijoje ir Estijoje.

Tačiau Europos Komisija Rusijos spaudimui nepasidavė ir savo ruožtu ES Tarybai ir Europos Parlamentui pateikė 17 puslapių neišspręstų ES ir Rusijos santykių problemų aprašymą¹⁵². Tarp tų punktų buvo minimi demokratijos, žmogaus teisių, teisės viršenybės principų pažeidimai, nepasirašytos valstybinės sienos sutartys su Latvija ir Estija, vidaus energetikos sektoriaus subsidijavimas, delsimas ratifikuoti Kioto protokolą ir pripažinti laivybos ir atominės energetikos saugumo standartus, nepagrįstas Europos oro bendrovių, kurių lėktuvai skraido tranzitu per Rusijos teritoriją, apmokestinimas.

Todėl ne be pagrindo pasaulio spauda jau pradėjo rašyti apie tai, kad ES ir Rusijos santykiuose pastebimi krizės požymiai, kad dėl santykių su Rusija didėja prieštaravimai pačioje Europos Sąjungoje ir kad Rusija netgi svarsto Europos energinės blokados galimybę¹⁵³, kurią ką

¹⁵² Žr.: Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on relations with Russia (COM(2004) 106 09/02/04), http://www.europa.eu.int/comm/external_relations/russia/russia_docs/com04_106_en.pdf, 2005 03 23.

¹⁵³ Žr.: Ridderbusch K., "Beziehungen zwischen Moskau und EU sind angespannt", *Die Welt*, 14. Februar 2004, <http://www.welt.de/data/2004/02/14/237316.html>, 2005/03/23; "Russland: Beziehungen zur EU immer angespannter", *Die Presse*, 18. Februar 2004, http://www.diepresse.com/textversion_article.aspx?id=405533, 2005/03/23; Champion M., "Europe May Face Divisions Over Russia", *The Wall Street Journal Europe*, 18 February, 2004, p. A3; Dorner J., "Die EU ist Putins Dauerproblem", *Bremer Nachrichten*, 4. März, 2004.

tik, vasario mėnesį, išbandė ant savo „broliškosios“ Baltarusijos kailio. Tiesa, tai Rusija padarė ne tam, kad diktatorių Lukašenką priverstų atkurti savo šalyje demokratiją, o kad parodytų jam, kas yra tikrasis padėties šeimininkas ir kartu pasiųstų vertingą signalą visai Europai. Tačiau derybos 2004 metų balandžio pabaigoje Europos Komisijos pirmininko Romano Prodi ir kitų septynių komisarų vizito Maskvoje metu už uždaru durų galiausiai baigėsi sėkmingai ir šios prielaidos pasirodė gerokai perdėtos. Kompromisas buvo pasiektas susitarus dėl ES paramos Rusijai stojant į Pasaulio prekybos organizaciją, o pastarajai išsipareigojant ratifikuoti Kioto protokolą ir pamažu pradėti liberalizuoti vidaus energetinių išteklių rinką. Visi šie sprendimai buvo patvirtinti eiliniame oficialiame Rusijos ir ES viršūnių susitikime Maskvoje 2004 metų gegužės 21 dieną.

Kokias išvadas galima padaryti iš šio epizodo? Visų pirma, kad ES ir Rusijos santykiai kol kas nepasižymėjo strateginiu gilumu. Kas buvo deklaruojama Sankt Peterburge, numatant keturių erdvių kūrimą ir bevizį režimą, ir toliau lieka tolimos ateities galimybės, nes tai, kas tikrai buvo sprendžiama, iš esmės labiau susiję su prekyba, transportu, aplinkosauga, finansais ir kitais vadinamosios kasdieniškosios politikos klausimais. Tačiau didžiosios politikos ir vertybių lygmeniu egzistuojantys skirtumai tebelieka labai dideli. Ir tuos skirtumus, matyt, lemia ne tik nuomonių skirtumai, bet ir iš principo skirtingos ES ir Rusijos, kaip tarptautinės politikos veikėjų, prigimtys.

Kaip buvo parodyta, Europos Sąjunga yra unikalus, modernus valstybių susivienijimas, kuris yra grindžiamas ne tik ir gal ne tiek pragmatiniais interesais, kiek bendromis vertybėmis. Europos Sąjungai, sakysime, kitaip negu JAV, yra daug sunkiau „nepastebėti“ demokratiškas procedūras ir teisės viršenybės principo pažeidimų Rusijoje, nutylėti ir nereaguoti į nuolat Europą pasiekiančius liudijimus apie apgailėtina žmogaus teisių padėtį Čėčėnijoje. Todėl ir bendradarbiavimo pavidalai su ES nepriklausančiomis valstybėmis labai priklauso nuo to, kiek tas partneris yra linkęs pripažinti bendrą vertybinį pagrindą.

Bet, kita vertus, Europos Sąjunga nėra vien tikrai vertybes ginantis veikėjas. Tuo pat metu ji gali būti ir labai „kietas“ riešutas derantis dėl konkrečių klausimų, kurie priklauso jos kompetencijai. Todėl Rusijos raginimas parengti konkretų veiksmų planą dėl bevizio režimo įvedimo

labai greitai susidūrė su kategorišku Briuselio pasipriešinimu, kuris buvo motyvuojamas tuo, kad Rusija neatitinka daugybės kriterijų (pradedant sienų apsauga ir baigiant nesudarytomis readmisijos sutartimis), kurie yra taikomi šalims, norinčioms turėti bevizį režimą su ES.

Kitas konkretus pavyzdys – prekybiniai santykiai ir bendra ekonominė erdvė. Europos Sąjungoje bendrosios ekonominės erdvės samprata nėra užsienio politikos sritis, bet apima visa tai, kas susiję su rinkos funkcionavimo reguliavimu. Tačiau ką reikštų Bendroji ekonominė erdvė ar kitos minėtos erdvės Rusija atveju, lieka visai neaišku, nes šios valstybės požiūriu santykiai su ES yra ne ekonominės, bet būtent užsienio politikos klausimas. Prezidentas Putinas yra pareiškęs, kad Rusija į ES stoti neketina¹⁵⁴. Vadinasi, Rusija, savaime suprantama, ES galiojančių normų ir neketina perkelti į savo sistemą. Atitinkamai materialus, o ne deklaratyvus Rusijos ir ES suartėjimas yra sunkiai įsivaizduojamas.

Taigi, nepaisant skambių frazių ir daug žadančių deklaracijų, Rusijos santykiai su ES 2003–2005 metais iš esmės apsiribojo gana siaurais pragmatiškesniais dalykais. Nors ES nenuilstamai ragino Rusiją taisyti padėtį Čečėnijoje žmogaus teisių srityje, laikytis įstatymų reguliuojant verslo įmonių veiklą, taip pat ratifikuoti Kioto protokolą, kas leistų įsigalioti naujam tarptautiniam aplinkosaugos režimui, Rusija be jau minėtų keturių erdvių ir vizų režimo palengvinimo, siekė suderėti su ES jos palaikymą stojant į Pasaulio prekybos organizaciją bei išsikvoti kitokių papildomų nuolaidų, susijusių su 2004 metų ES plėtra Vidurio ir Rytų Europoje. Todėl galima daryti prielaidą, kad Rusija, valstybė, turinti ne tik neužgesusių, bet ir akivaizdžiai atsinaujinusių imperinių ambicijų, glaudesnę sąsają su Europos Sąjunga įsivaizdavo visų pirma ne kaip bendromis vertybėmis ir taisyklėmis paremtos erdvės kūrimą, o tikrai kaip ypatingų privilegijų ir išimčių santykiuose su ES įgijimą. Kartu tai būtų ne tik svarbus Putino valdymo sėkmės demonstravimas Rusijos rinkėjams, bet ir pakankamai svarus argumentas bei motyvas kitoms NVS valstybėms (visų pirma Ukrainai) telktis aplink Rusiją, kuri tampa savotiškais vartais, tiltu ir tarpininku tarp jų ir Europos, tarp jų ir pasaulio!

¹⁵⁴ Президент России, «Интервью американской газете *Нью-Йорк Таймс*, 4 октября 2003 года, Ново-Огарево», *Официальный сайт*, <http://www.president.kremlin.ru/text/appears/2003/10/53439.shtml>, 2005/03/23.

„Į Europą – drauge su Rusija!“ – tokia iš esmės buvo ir pagrindinė jau anksčiau minėtos ir 2003 metų rugsėjo 19 dieną pasirašytos Bendrosios ekonominės erdvės, į kurią įeina keturios didžiausios NVS šalys, koncepcijos idėja. Tačiau, kaip žinome, šis Putino projektas susidūrė su didelėmis problemomis. Vidurinei Azijai ir Kazachstanui tokia sankloda gal ir būtų patraukli, bet geografiškai arčiau Europos Sąjungos esančioms Ukrainai, Baltarusijai ar Moldovai, taip pat pačiai Europos Sąjungai – labai abejotina. Nors gal Vakarų Europos valstybėms – Prancūzijai ar Vokietijai – labiau patiktų turėti reikalų tikrai su Maskva, vargu ar tam pritartų kitos ES valstybės, galų gale tai prieštarautų pačios ES prigimčiai.

* * *

Jeigu šią koliziją vertinsime turėdami omenyje Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijos perspektyvas, teliks konstatuoti, kad jos būtų kuo puikiausios, jeigu ES ir Rusijos neskirtų vertybinę ir politinę prarają. Tačiau netgi tokiomis sąlygomis ir esant galimybei plėtoti tik gana paviršutiniškus bei pragmatiškus santykius pozityvus ES poveikis dvišalių Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijai yra labiau negu akiivaizdus. Jeigu ne ES spaudimas, ko gero, iki šiol tokie pamatiniai santykių normalizacijos elementai kaip Kaliningrado tranzito sureguliuavimas, sutarties dėl valstybės sienos ratifikavimas ar readmisijos sutartis vis dar būtų neįgyvendinti.

Kita vertus, kaip jau buvo galima įsitikinti, Lietuvos narystė ES visai nereikia, kad dabar problemų su Rusija nebebus. Priešingai, atrodo, kad, išsiplėtus ES, padėtis darosi vis labiau komplikuoja. Taip yra visų pirma todėl, kad jau minėta ES ir Rusijos vertybinė ir politinė praraja nuolat gilėja dėl Rusijoje didėjančio valdžios autoritarizmo. Tačiau dar didesnę reikšmę turi tai, kad Rusiją erzina pernelyg jau specifinė prie jos sienų priartėjusios ES, kaip tarptautinės veikėjos, galia, su kuria jai anksčiau netekdavo susidurti. Rusija labai įtariai arba netgi atvirai nepalankiai žiūri į tokias naujas ES iniciatyvas kaip naujosios kaimynystės politika, besiformuojanti Europos saugumo ir gynybos politika, o ką jau kalbėti apie piktinimąsi, kad ES iš esmės parėmė savo naujokių (būtent Lenkijos ir Lietuvos) politines iniciatyvas taikiai sureguliuoti pilietinį konfliktą Ukrainoje. Nėra joks atsitiktinumas tai, kad

Rusijos spauda piktdžiugiškai komentavo žinią apie įstrigusį Sutarties dėl Konstitucijos Europai ratifikavimą.

Savo ruožtu Rusija dar akivaizdžiau negu kada nors anksčiau, pasinaudodama savo, kaip stambaus energijos išteklių eksportuotojo, pozicija, siekia kurstyti nesutarimus pačioje ES. Šia linkme Rusijai, užsitikrinusiai Vokietijos paramą, pavyko tikrai nemažai nuveikti. Jos pasirinkta taktika tiesiogiai bendrauti su ES didžiųjų valstybių lyderiais ir tiesti naftos bei dujų vamzdžius per jūras, apeinant tranzitines Vidurio Europos šalis, kol kas iš tiesų atrodo veiksminga. Nors, kita vertus, ši taktika taip pat gali pakankamai daug atsieiti, nes ji gali paskatinti ES valstybes pradėti formuoti bendrą energetikos politiką ir intensyviau ieškoti alternatyvių energijos šaltinių, pavyzdžiui, vėl imti plačiau naudoti branduolinę energiją, kas, žinoma, Rusijai, kaip didžiausiai pasaulio naftos ir dujų eksportuotojai, skaudžiai atsilieptų. Tačiau šiuo metu tai yra labiau teorinė, o ne praktinė galimybė. Tad kol kas esami procesai, atrodo, menkai palankūs Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijai. Procesas akivaizdžiai įstrigo, o gal net apskritai suka atgal.

Tarptautinės sisteminės santykių normalizacijos koordinatės: *Jungtinių Valstijų hegemonijos sklaida*

Pasibaigus šaltajam karui niekam nekilo abejonių, kad tarptautinė sistema nustojo būti bipolė. Tačiau iki šiol skiriasi nuomonės dėl to, kokia ji yra tapusi dabar, ir dar atkakliau ginčijamasi dėl to, kokia ji turėtų būti. Vieni manė ir tebemano, kad dabar jau pakankamai ilgam laiko tarpui pasaulyje įsitvirtins vienpolė tarptautinė sistema, nes JAV pagal visus galios parametrus pranoksta bet kurią kitą iš didesniųjų ir galingesniųjų valstybių¹⁵⁵. Antai William C. Wohlforth tvirtina, kad nors laikantis neorealizmo kanonų reikėtų manyti, kad vienpolė sistema yra laikinas pereinamojo pobūdžio reiškiny, kuris santykinai greitai sunyksta, bet įdėmesnė analizė rodo, kad šį kartą vienpoliškumas bus akivaizdžiai tvaresnis negu iki tol¹⁵⁶. Kiti mano, kad JAV galios išskirtinumas nėra toks jau didelis ir kitos galios tam tikrai atžvilgiais prilygsta JAV galiiai ar net lenkia ją (Rusija – raketomis, ES – ekonomika, Kinija – augimo tempu), o pačios JAV taip pat pamažu degraduoja¹⁵⁷.

Dar kiti bando sintetinti šias dvi pozicijas ir teigti, kad šiuolaikinę tarptautinę sistemą tiksliau būtų apibūdinti ne kaip „dviaukštį“, bet

¹⁵⁵ Žr., pavyzdžiui: Krauthammer Ch., “Unipolar moment”, *Foreign Affairs: America and the World*, 1990/91, vol. 70, no. 1, <http://www.foreignaffairs.org/19910201faessay6067/charles-krauthammer/the-unipolar-moment.html>, 2006/08/24; Wohlforth W. C., “U.S. Strategy in a Unipolar World” in Ikenberry G.J., ed., *America Unrivaled: The Future of Balance of Power*, Ithaca: Cornell University press, 2002; Cohen E. A., “History and the Hyperpower”, *Foreign Affairs*, 2004, July/August, vol. 83, no. 4, <http://www.foreignaffairs.org/20040701faessay83406/eliot-a-cohen/history-and-the-hyperpower.html>, 2006/08/24; ir kt.

¹⁵⁶ Wohlforth W. C., “The Stability of a Unipolar World”, *International Security*, 1999, Summer, vol. 24, no 1, p. 5–41.

¹⁵⁷ Žr., pavyzdžiui: Ikenberry G. J., “America’s Imperial Ambition”, *Foreign Affairs*, 2002, September/October, vol. 81, no. 5, <http://www.foreignaffairs.org/20020901faessay9732/g-john-ikenberry/america-s-imperial-ambition.html>, 2006/08/24,

kaip „triaukštį“ statinį, kuriame neužtenka išskirti tiktai pasaulio tvarką lemiančias didžiąsias valstybes ir visas likusias, bet reikėtų skirti net tris valstybių grupes, t. y. supergalybes, didžiąsias galybes ir visas likusias¹⁵⁸. Todėl, pasak Barry Buzano ir Ole Wæverio šiuolaikinė tarptautinė sistema gali būti apibūdinti pagal formulę 1+5, t. y. (JAV + ES, Rusija, Kinija, Japonija, Indija). Beje įdomu pažymėti, kad, kaip matome, į didžiųjų galybių sąrašą šie autoriai įtraukia ir netradicinę galybę – Europos Sąjungą, kuri, kaip žinome, nėra valstybė.

Šios diskusijos tęsiasi jau antrą dešimtmetį, ir kiekviena jų šalis randa vis naujų argumentų savo pozicijai. Tačiau ši kartą norėusi atkreipti dėmesį visai ne tai dėl ko ginčijamasi, bet į tai, dėl ko nesiginčijama, t. y., į visų šių ginčų bendrą vardiklį. Bet kuri diskusijos šalis bet kurio atveju vis tiek pripažįsta ypatingą JAV svarbą pasaulio politikai. Iš tiesų, norint įsivaizduoti mastą reikšmės, kurią turi JAV dabartinei tarptautinei sistemai, tereikia atlikti paprastą loginį eksperimentą. Štai tarkime, kad JAV vyriausybė nusprendė susikoncentruoti išimtinai tik į savo šalies vidaus problemas ir dėl to paskelbė griežtą neutraliteto ir nesikišimo į kitų šalių ir regionų reikalus politiką. Pasišalinus iš politikos arenos pačiai galingiausiai valstybei, galima prognozuoti Europos slydimą į galios varžybų ir balansavimo laikus, Rusijos ekspansionizmo atsigavimą, konfliktų seriją Azijoje pradedant Kinijos bandymu jėga prisijungti Taivanį ir baigiant islamiškojo fundamentalizmo išsigalėjimu arabų pasaulyje. Gal tikrai Afrika tebeliktų chaoso liūne, bet tik dėlto, kad į šio kontinento reikalus Amerika, tiesą sakant, niekada ir nebuvo rimtai įsitraukusi. Turint omenyje, kad branduoliniai ginklai dabar beveik nebevaržomai galėtų plisti, jais netrukus apsiginkluotų ir mažiau atsakingų valstybių vadovai ar netgi privatūs asmenys. Šių permainų padarinius nesunku prognozuoti. Galiausiai nežinia kas nutiktų su pasaulio ekonomika ir prekyba, jeigu Amerika pasitrauktų ir iš jų.

Žinoma, gal kai kam šis apokaliptiškas vaizdas ir labai patiktų, bet, laimei, jis vis dėlto yra gerokai sutirštintas ir nerealistiškas. Nors Ame-

¹⁵⁸ Plačiau žr. Buzan B., Wæver O., *Regions and Powers. The Structure of International Society*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003. p. 30–37 (Cambridge Studies in International Relations 91).

rikos pasitraukimas iš pasaulio politikos ir ekonomikos reikalų gali būti įsivaizduojamas, bet fiziškai tai yra neįmanoma. Todėl kad ir kaip būtų vertinama JAV galia, galimybės ir užsienio politika, kol kas vis tiek visų kitų pasaulio šalių politika, įskaitant netgi tokias, atrodytų, lokalias dvišalių santykių problemas kaip Lietuvos ir Rusijos nesutarimai, norom nenorom atsiduria koordinačių ašyje, kurių centras yra Vašingtone. Atitinkamai visų – ir didelių, ir mažų – valstybių vyriausybės, vienokiais ar kitokiai sumetimais norėdamos įtraukti (arba priešingai, neištraukti) JAV į savo problemų sprendimą, yra priklausomos nuo pačiose JAV vykstančių politinių procesų ir jų sąlygotų užsienio politikos transformacijų. Todėl kiekvienai valstybei pirmas ir pagrindinis užsienio politikos uždavinys yra nustatyti savo santykį su Amerika. O paskui jau gali eiti ir visa kita. Todėl neatsitiktinai Prancūzijoje kartais juokaujama, kad jeigu neliktų Amerikos, tai Prancūzija apskritai nebeturėtų savo užsienio politikos.

Bet jeigu jau visoms pasaulio valstybėms yra taip santykinai paprasta orientuotis šiame pasaulyje, kaip tuomet yra pačiai Amerikai? Kaip ir kieno atžvilgiu ji turėtų nustatyti savo santykį projektuodama savo užsienio politiką? Kur baigiasi jos nacionaliniai interesai ir kur prasideda jau viso pasaulio tvarkos reikalai? Visa tai yra labai įdomios teorinės problemos. Ir ne tik teorinės, bet ir praktinės, nes juk visiems po šaltojo karo valdžioje buvusiems JAV prezidentams ir jų administracijoms jas teko spręsti ir pateikti labai konkrečius praktinius atsakymus į labai sudėtingus klausimus.

■ 3.1. Busho revoliucija Jungtinių Valstijų užsienio politikoje?

Kaip šiandien galime prisiminti, komunizmo žlugimas ir nauja pasaulyje susiklosčiusi situacija teikė tvirtą pagrindą optimizmui. Tuomet kai kas netgi paskubėjo paskelbti, kad istorija, o tiksliau jos pavidalas, kokį žinojome iki šiol apskritai baigėsi¹⁵⁹. Iš tikrųjų tuomet atrodė, kad Vakarų civilizacijos liberaliosios vertybės – demokratija, žmogaus teisės, teisės viršenybė, žodžio ir religijų laisvė, laisvosios rinkos ekono-

¹⁵⁹ Fukuyama F., "The End of History?", *The National Interest*, 1989, Summer.

mika – tikrai pagaliau tampa universaliomis vertybėmis. Atrodė, kad tik laiko klausimas, kada jos galutinai pasklis visame pasaulyje.

Tiesa, vėliau pasirodė, kad ne viskas taip paprasta. Sulig šaltojo karo pabaiga pasaulio problemos nesibaigė. 1990 metų rugpjūtį dėl naftos išteklių svarbiame, bet neramiame Persijos įlankos regione kilo krizė – Sadamo Huseino Irakas okupavo kitą suverenią valstybę, Jungtinių Tautų narę – Kuveitą. Tiesa, tuomet jau po pusmečio JAV vadovaujama koalicija, kurią rėmė visa tarptautinė bendrija, įskaitant dabar ir Rusiją, vėl atkūrė *status quo*. Todėl tuometinis JAV prezidentas George'as Bushas vyresnysis ne be pagrindo skelbė, kad įsigali nauja pasaulio tvarka, o toje tvarkoje taikos palaikymo misija atitenka JAV, veikiančiai per Jungtines Tautas ir drauge su savo sąjungininkams¹⁶⁰.

Kaip parodė tolesni įvykiai, šis vertinimas panašiai kaip ir Franciso Fukuyamos paskelbta „istorijos pabaiga“, buvo pernelyg optimistiškas. Pasibaigus pagrindiniam šaltojo karo konfliktui, netruko plykstelėti nauji regioniniai konfliktai Afganistane, Somalyje ir netgi toje pačioje jau karo baisumus užmiršusioje Europoje. O konfliktų prevencija ir taikos įvedimas pasirodė esantis daug daugiau pastangų ir išteklių reikalaujantis dalykas negu galėjo atrodyti iš pirmo žvilgsnio. 1991 metais Kuveito išvadavimas pasirodė esąs ne naujos pasaulėtvarkos pradžia, bet viso labo tiktai maloni išimtis, kurią sąlygojo ypatingas JAV suinteresuotumas šiuo regionu. Žinoma, jau ir tuomet netrūko ir skeptiškų balsų, kurie sakė, kad optimistiniai vertinimai yra perdėti¹⁶¹. Ir nors Samuelio P. Hungtintono pranašaujami civilizacijų konfliktai neprasidėjo, dalis regioninių konfliktų tikrai turėjo tarpcivilizacinių konfliktų požymių.

Bušą vyresnįjį pakeitusio Billo Clintono administracija nesirengė ką nors iš esmės per daug keisti JAV užsienio politikoje. Clintonas ir jo rėmėjai siekė palaikyti, remti ir, svarbiausia, esmingai formuoti tarptautine teise ir tarptautinėmis organizacijomis grindžiamą tarptautinę tvarką. Jie manė, kad sparčiai besiplėtojančios globalizacijos laikais tai ge-

¹⁶⁰ President of the USA, "Address Before a Joint Session of the Congress on the Cessation of the Persian Gulf Conflict", March 6, 1991, *The White House website*, <http://bushlibrary.tamu.edu/research/papers/1991/91030600.html>, 2006/11/10.

¹⁶¹ Huntington S. P., "The Clash of Civilizations", *Foreign Affairs*, Summer 1993, vol. 72, no 3, p. 22–28.

riausiai atitinka Amerikos interesus. Clintonas rėmė tokias praeito dešimtmečio tarptautines iniciatyvas kaip visiško branduolių sprogdinimų uždraudimo sutartį, biologinio ginklo draudimo konvencijos stiprinimą, Kioto protokolą dėl anglies dvideginio išmetimo į atmosferą sumažinimo ir tarptautinių baudžiamąjį teismą. Buvo manoma, kad JAV turi siekti ir toliau pagal galimybes vaidinti pasaulio policininko vaidmenį ir gesinti stabilumui grasinančius regioninius konfliktus. Pavyzdžiui, JAV sėkmingai padėjo Europos Sąjungai sustabdyti konfliktus buvusioje Jugoslavijoje. Bet kaip tik dėl tokių Billo Clintono ir Madeleine Albright administracijos nuostatų nebuvo sutarimo JAV viduje¹⁶².

Toli gražu ne vis politikai ir elitas pritarė tokiai orientacijai ir teigė, kad dėl to kenčia Amerikos nacionaliniai interesai, kad JAV dažnai turi veltis į tokius konfliktus, kurie jos tiesiogiai neliečia, arba turi riboti savo veikimo laivę besiderindama prie jai nenaudingų tarptautinių susitarimų. Štai, pasak Rich Lowry, Clintono laikų administracija vadavosi dviem klaidingomis idėjomis – kad ilga ir kupina prievartos geopolitinė istorija pasibaigė ir kad ateities tarptautinė politika koncentruosis į tokius reiškinius kaip globalizacija ir aplinkosauga¹⁶³.

Žodžiu, po šaltojo karo per paskutinį praėjusio amžiaus dešimtmetį JAV užvirė aštri diskusija dėl tarptautinio JAV vaidmens, dėl to, kokią poziciją turėtų užimti Amerika tarptautinės tvarkos atžvilgiu. Vykstant šiai diskusijai išsiskyrė pakankamai įtakinga intelektualų, analitikų ir politikų grupė, kurią jos oponentai įvardijo kaip neokonservatorius arba, kaip mėgsta sutrumpintai sakyti amerikiečiai, „neokonai“. Neokonservatoriai, žinoma, galėjo taip ir likti viena iš daugybės idėjinų grupuočių ir interesų grupių, veikiančių Vašingtone, tačiau, kaip parodė tolesnė įvykių eiga, jiems kiek netikėtai atsivėrė pakankamai didelė galimybė daryti įtaką JAV užsienio politikai, kai į 2000–ųjų metų rinkimus laimėjo George'as Bushas jaunesnysis ir atsivedė su savi mi administraciją tokias su neokonservatoriais glaudžiai susijusias politines figūras, kaip Richard B. Cheney, Donald Rumsfeld ir Paul

¹⁶² Plačiau •r. Soderberg N., *The Superpower Myth: The Use and Misuse of American Might*, New York: Wiley, 2004.

¹⁶³ Lowry R., *Legacy: Paying the Price for the Clinton Years*, Washington D.C.: Regnery, 2003.

D. Wolfowitz¹⁶⁴. Todėl į neokonservatorių idėjas pažvelgsime kiek atidžiau. Tam tikslui pasitelksime tiek jų pačių gausias publikacijas, tiek negailestingą, bet tuo pat metu mažai veiksmingą jų kritiką¹⁶⁵.

Neokonservatoriai – tai neformali intelektualų grupuotė Respublikonų partijoje, kuri deklaruoja esanti Ronaldo Reagano vykdytos užsienio politikos šalininkė ir rėmėja. Tiesa, patys neokonservatoriai nelinkę savęs taip vadinti ir savo pažiūras mieliau apibūdina kaip „Amerikos internacionalizmas“, „demokratinis globalizmas“ arba „demokratinis realizmas“. Per praėjusį po šaltojo karo dešimtmetį „neconai“ tapo nuosekliais Clintono vykdomos užsienio politikos, kurią jie vadino ne Amerikos interesus atitinkančia užsienio politika, bet brangiai kainuojančiu „socialiniu darbu“¹⁶⁶, kritikais. Pasak jų, Clintonas neatsižvelgia į pasikeitusią po šaltojo karo realybę, t. y. kad dabar, žlugus Sovietų Sąjungai, niekas nebegali Amerikos varžyti. 2001 metais neokonservatyvių pažiūrų analitikas ir *The Washington Post* apžvalgininkas Charles Krauthammer rašė: „Po dešimtmečio kai Prometėjas elgėsi kaip pigmėjas, pirma naujos administracijos užduotis užsienio politikoje yra pabrėžti, kad Amerika yra laisva veikti, ką ji mano esant reikalinga“¹⁶⁷.

Knygos apie Busho revoliuciją užsienio politikoje autoriai Ivo Daalder ir James Lindsey taikliai susumavo pagrindinius jų „politinės filosofijos“ teiginius. Pasak jų ši „filosofija“ remiasi penkiomis prielaidomis, keturios iš kurių gali būti priskirtos tradiciniam realizmui, ir tik tai penktoji yra kitokios prigimties:

- Amerika gyvena priešiška (labiau Hobbeso, negu Kanto) pasaulyje. Todėl nieko neturėtų klaidinti Sovietų Sąjungos žlugimas. Bepročiai ir teroristai niekur neišnyko.
- Pagrindiniai pasaulio politikos veikėjai ir toliau lieka įgyvendinti savo interesus siekiančios valstybės, o ne transnacionalinės korporacijos ir nevyriausybinės organizacijos. Nėra jokios iliuzinės tarptautinės bendruomenės.

¹⁶⁴ Mann J., *Rise of Vulcans: The History of Bush's War Cabinet*, New York: Viking, 2004.

¹⁶⁵ Žr., pavyzdžiui: Halper S., Clarke J., *America Alone. The Neo-Conservatives and the Global Order*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

¹⁶⁶ Mandelbaum M., „Foreign Policy as Social Work“, *Foreign Affairs*, 1996, January–February, vol. 74, no. 1, p. 16–32.

¹⁶⁷ Krauthammer Ch., „The New Unilateralism“, *The Washington Post*, June 8, 2001, p. A29.

- Valstybėms esminis dalykas yra galia ir ypač karinė, kuri turi būti ne tik galimybė, bet ir realybė, jeigu to reikia. Amerikos draugams neturi kilti abejonių, kad jie bus apginti, o priešas neturi abejoti, kad bus nubaustas. Kai Amerika veda, kiti seka paskui.
- Amerikai daugiašaliai susitarimai yra menkaverčiai ar iš viso nereikšmingi, kai kalbama apie Amerikos saugumą ir interesus. Tarptautinės institucijos reikšmingos, jeigu padeda įtvirtinti Amerikos interesus. Priešingu atveju – jos neturi prasmės.
- Amerika yra unikali, išskirtinė galia. Tai ne šiaip didelė ir galiną valstybė, bet valstybė, turinti ypatingą specialią misiją plėsti pasaulyje laisvę ir demokratiją. Todėl to, ko nori Vašingtonas, turi norėti visi¹⁶⁸.

Štai ši pastaroji prielaida skiriasi nuo kitų ir tai, ko gero, yra vienintelis neokonservatorių skirtumas nuo tradicinės realistinės teorijos, kuri šiaip jau užsienio politikos problemas atriboja nuo valstybės vidaus politikos reikalų. Šiuo atveju, priešingai, yra pabrėžiama, kad tarptautiniuose santykiuose valstybės santvarkos pobūdis yra išskirtinai reikšmingas veiksnys.

Šitokia politinė doktrina, be jokios abejonės, gali būti patraukli dėl savo aiškumo ir paprastumo, bet tuo pat metu ji turi ir daug oponentų, kurie laiko ją pernelyg primityvia. Labai kategoriškai ją kritikavo fundamentalios kritinės studijos apie neokonservatizmą autoriai Stefan Halper ir Jonathan Clarke. Pasak jų: „Neokonservatoriai analizuoja tarptautines problemas, matydami tik juodą ir baltą spalvas ir taikydami absoliučios moralės kategorijas. Jie apsiginklavę įsitikinimu, kad tikrai jų pažiūros yra tikrai morališkai pagrįstos, todėl visos kitos nuomonės yra pasidavėliškumas (angl. *defeatism*)“¹⁶⁹.

Tačiau, kaip minėta, neokonservatoriai niekada nebuvo per daug įtakingi ir autoritetingi. Naujų galimybių jiems atsivėrė, tikrai kai 2000 metų prezidento rinkimus minimalia persvara galiausiai laimėjo Bushas jaunesnysis, kurio paties pasaulėžiūra ir įsitikinimai buvo gana gi-

¹⁶⁸ Daalder I.H., Lindsay J.M., *America Unbound. The Bush Revolution in Foreign Policy*, Washington D.C.: The Brookings Institution, 2003, p. 41–45.

¹⁶⁹ Halper S., Clarke J., *America Alone: The Neo-Conservatives and the Global Order*, Cambridge University Press: 2004, p. 11.

miningi „neokonams“¹⁷⁰. 2000 metų rinkiminės kampanijos metu Bushas kritikavo Clintono ir demokratų partijos užsienio politiką dėl to, kad jai trūksta tikslingumo ir aiškių Amerikos interesus atitinkančių prioritetų¹⁷¹. Tačiau pats Bushas, paklaustas apie užsienio politiką, paprastai nesugebėdavo ką nors konkrečiau pasakyti ir tik gana miglotai teigėdavo, kad JAV užsienio politika turėtų būti labiau orientuota į savų interesų gynimą, o ne į pasaulėtvarkos palaikymą. O terorizmas kaip, tiesą sakant, ir visi kiti užsienio politikos reikalai, iš viso mažai figūravo 2000 metų rinkimų kampanijoje. Nesimatė revoliucinių permainų ir per pirmaisiais Busho kadencijos mėnesiais 2001 metais. Pavyzdžiui, nors per rinkimų kampaniją Bushas kritiškai atsiliepė apie Clintono sprendimą ištraukti iš buvusios Jugoslavijos reikalus, pats tapęs prezidentu neskubėjo atitraukti JAV pajėgų iš buvusios Jugoslavijos Bosnijos – Hercegovinos ir Kosovo, kol tai nebuvo suderinta su sąjungininkais Europoje.

Tačiau tuomet vis dėlto susidarė išpūdis, kad JAV pradeda po truputį peržiūrėti savo prioritetus ir planingai trauktis iš kai kurių tarptautinių sutarčių bei nustoja remti naujas tarptautines iniciatyvas. Bushas taip pat patvirtino, kad ketina pasitraukti iš 1972 metų Priešraketinės gynybos sutarties su Rusija, nes tai trukdo įgyvendinti naują JAV priešraketinės gynybos projektą. Tačiau tai nebuvo vienašališkas žingsnis, nes buvo konsultuojamasi tiek su NATO sąjungininkais, tiek su Rusija. Būtent tuomet birželio mėnesį Bushas po pirmojo susitikimo su Rusijos prezidentu Vladimiru Putinu Slovėnijos sostinėje Liublianoje pasakė savo garsiąją frazę, kurią dabar visi kiekvieną kartą jam primena prieš kiekvieną naują susitikimą su Putinu. Bushas tuomet pasakė, kad jis „pažvelgė į jo sielą“ ir dabar juo pasitiki. Kaip vėliau pasakojo Bushas, Putinas tuomet jam parodęs vaikystėje motinos padovanotą kryželį.

Antra vertus, Busho administracija nusprendė neberemti ir Kioto protokolo dėl anglies dvideginio išmetimo ribojimo, kitų su ginkluotės ribojimu susijusių tarptautinių konvencijų (lengvųjų ginklų prekybos kontrolės ir naujo protokolo prie Biologinio ginklo konvencijos, Visuo-

¹⁷⁰ • r. Plaèiau: Daalder I.H., Lindsay J.M., *America Unbound*, p. 35–49;

¹⁷¹ Ten pat., p. 39.

tinio branduolinių bandymų uždraudimo sutarties, sutarties dėl priešpėstinių minų uždraudimo). JAV prezidentas pareiškė, kad neteiks ratifikuoti Senatui sutarties dėl Tarptautinio baudžiamojo teismo įsteigimo, kurią buvo pasirašęs Clintonas. Žinoma, visi šie žingsniai, o tiksliau, „ne-žingsniai“, buvo su nepasitikėjimu ir kritiškai sutikti, visų pirma, Vakarų Europoje, bet tai vis dėlto dar nebuvo esminis užsienio politikos pasikeitimas. Bushas tiesiog demonstravo, kad priklauso tiems politikams, kurie rezervuoti žiūri į pernelyg didelį Amerikos išitraukimą į pasaulio reikalus ir tokių tarptautinių įsipareigojimų, kurie vienaip ar kitaip varžytų pačios Amerikos manevro laisvę, prisiėmimą. Bet vis dėlto atrodė, kad jam tiesiog labiau rūpi vidaus reikalai (pavyzdžiui, mokesčių mažinimas), o ne užsienio politika.

Taigi pirmaisiais Busho administracijos veiklos mėnesiais įvykę užsienio politikos linijos pokyčiai vis dėlto buvo tikrai daliniai labiau stiliaus negu esmės principiniai pasikeitimai, savotiškas „švelnusis izoliacionizmas“, kuris iš dalies turėjo atliepti Clintono kritikų ir Busho rėmėjų lūkesčius. Šiaip ar taip, JAV neketino trauktis iš Europos, Bushas, nepaisydamas Vakarų europiečių skepticizmo, vienareikšmiškai pasisakė už antrąjį NATO plėtros etapą, – tai jis patvirtino savo kalboje Varšuvoje 2001 metų birželį¹⁷². Tuomet atrodė, kad JAV politika iš tiesų taps mažiau išblaškyta ir labiau koncentruota į prioritetinius klausimus. Bet, žinoma, faktas, kad Bushas net ir su sąjungininkais neketino derėtis dėl to, ką jis laikė Amerikos teise sau pačiai nusistatyti savo užsienio ir saugumo politikos prioritetus ir (pvz., opozicija Kioto protokolui) negalėjo nesukurti įtampos ir prieštaravimo tarp JAV ir Vakarų Europos. Į Bushą buvo „šnairuojama“ nuo pat pradžių, pamažu kritika darėsi vis atviresnė, o Busho politika ir jis pats buvo vis labiau karikatūrinami, o jo politika žiniasklaidoje vis dažniau vaizduojama kaip kaubojiško neišmanėlio veikla.

Tačiau staiga 2001 metų rugsėjo 11 diena viską apvertė aukštyn kojomis. Būtent užsienio ir saugumo, o ne vidaus politika, kuriai Bushas mažiausiai norėjo skirti daugiau dėmesio, dabar turėjo tapti pagrindiniu ir svarbiausiu jo darbotvarkės punktu. Karas su terorizmu tapo ne

¹⁷² President of the USA, “Remarks by the President in Address to Faculty and Students of Warsaw University”, June 15, 2001, *The White House website*, <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2001/06/20010615-1.html>, 2006/08/24.

tik JAV prezidento prioritetu, bet tarsi tiesiog paties likimo jam skirta misija. Todėl visa Amerika ir visas pasaulis laukė, koks bus prezidento sprendimas dėl atsako. Tiesą sakant, atsakas galėjo būti labai įvairius. Nors Bushas, reaguodamas į įvykius, nedvejodamas paskelbė, kad Jungtinės Amerikos Valstijos yra užpultos ir stoja į karo kelią, problema buvo ta, kad Ameriką užpuolė ne kita valstybė, o tiesiog gerai organizuoti religiniai fanatikai, kurie patys tos atakos metu ir žuvo. Todėl nebuvo aišku, kas yra priešas ir kur jis slepiasi ir netgi kokių tikslų jisai siekia. Tiktai remiantis specialiuoju tarnybų pateikta medžiaga buvo galima daryti prielaidą, kad tai Osamos bin Laden o ir jo sėbrų darbas.

Aplinkybė, kad Amerika susidūrė su netradiciniu priešu, teikė pagrindinę prielaidą, kad Amerikos atsakymas irgi turėtų būti netradicinis. Iš esmės tuomet buvo dvi galimybės arba – tai, kad JAV saugumo tarnybos „pražiopsojo“ šitokio masto išpuolį, parodė, kad atskirų valstybių saugumo tarnybos turi veikti ne tik nacionaliniu, bet ir tarptautiniu ar netgi globaliu mastu. Jų įgaliojimai neturėtų apsiriboti vien informacijos mainais, bet jos turėtų turėti galimybę vykdyti operatyvinius veiksmus, į kuriuos, prireikus, galėtų būti įtrauktos netgi atitinkamai pasirengusios ginkluotosios pajėgos. Bet, žinoma, tam būtų reikalingas glaudus tarptautinis bendradarbiavimas. Tačiau, kaip parodė tolesni įvykiai, tai buvo tik teorinė galimybė, bet ne praktinė realybė.

Iš tikrųjų, atsižvelgiant į tai, kad Bushas ir jo administracija nuo pat pradžių buvo skeptiški dėl tarptautinio bendradarbiavimo galimybių, pasirinko kitą labiau tradiciškesnę karinį atsaką. Ir štai tuomet, pasak minėtų Halperio ir Clarke'o, ir išmušė didžiausios „neokonų“ įtakos valanda¹⁷³. Prezidentui reikėjo ryžtingų sprendimų ir neokonservatoriai buvo pasirengę tokius pasiūlyti. Bushas, tuojau po lemtingų įvykių vertindamas situaciją, savo kalboje Kongresui ir Amerikos žmonėms pažadėjo:

Mes užkirsime kelią teroristų finansavimui, nukreipsime juos vienus prieš kitus, persekiosime juos visur, kad ir kur jie būtų kol jie nebeturės kur prisiglausti ar pailsėti. Mes bausime ir tas valstybes, kurios teiks pagalbą ir prieglobstį terorizmui. Dabar atėjo laikas kiekvieno regiono visoms valstybėms apsispręsti. Arba jūs su mumis, arba jūs su teroristais.

¹⁷³ Žr.: Halper S., Clarke J., *America Alone*, p. 138–139.

Nuo šios dienos kiekvieną valstybę, kuri ir toliau teiks prieglobstį ir paramą terorizmui, Jungtinės Valstijos laikys priešišku režimu¹⁷⁴.

Šitokių veiksmų planą galima suprasti, jame yra sava logika. Iš tikrųjų pasaulyje nėra tokios vietos, kuri nebūtų pavaldi kokios nors valstybės administracijai. Todėl, jeigu kokiose nors valstybėse įstatymai leidžia šalyje prisiglausti visam pasauliui grasinantiems teroristams, tuomet iš tikrųjų už tai yra atsakinga ta valstybė. Ir tokia valstybė tapo Afganistanas, kuri nuo 1996 metų valdė radikalus Talibanų judėjimas ir kuriame buvo prisiglaudęs garsiausias pasaulio teroristas Osama bin Ladenas bei buvo įrengtos teroristų treniruočių stovyklos. 2001 metų spalio 7 dieną prasidėjo Afganistano bombardavimas¹⁷⁵.

Karinė kampanija Afganistane nebuvo vien tik JAV operacija. Ją rėmė daug valstybių. Jungtinės Karalystės ir Prancūzijos lėktuvai dalyvavo bombardavimo operacijose, specialiąsias pajėgas suteikė Vokietija, Danija, Australija. 2003 metais pusė visų Afganistane buvusių karinių pajėgų buvo neamerikiečiai. 2003 metų rugpjūtį tarptautinės taikos palaikymo pajėgos buvo perduotos NATO vadovavimui. Kartu buvo manoma, kad kova su terorizmu vėl paskatins Ameriką daugiau bendradarbiauti su kitomis šalimis, o tas anksčiau iki rugsėjo 11 dienos pasireiškęs polinkis į vienašališkus veiksmus ir nenoras priimti tarptautinius išipareigojimus bus tik nereikšmingas epizodas. Tačiau šiol viltys nepasiteisino. Bushas jau minėtoje kalboje sakė, kad „mūsų karas su teroru prasideda nuo *al Qaeda*, bet tuo jis nesibaigs. Jis baigsis tik tuomet, kai visos pasaulyje veikiančios teroristų grupės bus surastos, nukenksmintos ir sunaikintos“¹⁷⁶.

Tačiau kas bus kitas taikinys, buvo neaišku. Prasidėjusios juodligės atakos nukreipė dėmesį į tai, kad svarbiausi yra aktyvesni veiksmai, skirti masinio naikinimo ginklų plitimo užkardymui. Šios juodligės atakos buvo ypač lemtingos ne dėl to, kad nužudė daug žmonių, bet dėl

¹⁷⁴ President of the USA, "Address to a Joint Session of Congress and the American People", The United States Capitol, Washington, D.C., September 20, 2001, *The White House website*, <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2001/09/20010920-8.html>, 2006/08/30.

¹⁷⁵ Plačiau apie pasirengimą Afganistano kampanijai ir jos eigą žr.: Woodward B., *Bush at War*, New York: Simon and Schuster, 2002.

¹⁷⁶ President of the USA, "Address to a Joint Session of Congress and the American People", The United States Capitol, Washington, D.C., September 20, 2001.

to, kad atkreipė dėmesį į mirtinai pavojingą terorizmo ir masinio naikinimo ginklo kombinaciją. Bet čia vėl kilo klausimas, o iš kur teroristai gali gauti masinio naikinimo ginklų – tikrai iš valstybių, kurios tokių ginklų turi ir gali būti suinteresuotos teroro aktais prieš JAV ir kitas Vakarų valstybes. Ir tuomet iškilo Irako klausimas, nes JAV Centrinė žvalgybos valdyba manė, jog labiausiai tikėtina, kad tokią „paslaugą“ teroristams galėtų suteikti Irako diktatorius Sadamas Huseinas¹⁷⁷.

Greta to vis labiau kristalizavosi ir pagrindinė strateginė karo su terorizmu idėja – negalima laukti, kol teroristai smogs pirmieji ir tik tada imtis atsakomųjų veiksmų. Reikia pralenkti teroristus ir patiems smogti pirmąjį smūgį. Šia idėją Bushas išsakė jau metiniame pranešime Kongresui 2002 metų sausį¹⁷⁸. Beje, įdomu pažymėti, kad toje kalboje Bushas išskyrė tris pagrindinius pavojus, kurių kombinacija yra ypač pavojinga Amerikai ir pasauliui – teroristai, tironai ir masinio naikinimo technologijos. Kiti naujosios doktrinos bruožai buvo išryškinti Busho kalboje West Pointo karo akademijoje¹⁷⁹ ir 2002 metų rugsėjo 20 dieną paskelbtoje JAV Nacionalinio saugumo strategijoje¹⁸⁰.

Nacionalinio saugumo strategijoje išdėstyta argumentacija skambėjo pakankamai logiškai. Tačiau, kaip vėliau paaiškėjo, bandant ją pritaikyti konkrečiai Irakui, ji jau daug kam nebepasirodė tokia įtikinama. Nors Irakas prezidento Busho mintyse jau buvo tapęs JAV karo su terorizmu taikiniu nr. 2, bet JAV administracijoje šiuo klausimu nebuvo nuomonių vienybės¹⁸¹. Nepasirodė ši argumentacija įtikinama ir kai kurioms kitoms įtakingoms JT Saugumo Tarybos narėms. Galiausiai Bushas įsitikinęs, kad Saugumo Taryba nesankcionuos jėgos panaudojimo prieš Iraką, priėmė sprendimą pulti Iraką vienašališkai drauge tikrai su „pritariančiųjų“ valstybių koalicija.

¹⁷⁷ Woodward B., *Plan of Attack*, New York: Simon and Schuster, 2004.

¹⁷⁸ Žr.: President of the USA, “The President’s State of the Union Address”. The United States Capitol, Washington, D.C., January 29, 2002, *The White House website*, <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2002/01/20020129-11.html>, 2005/05/01

¹⁷⁹ President of the USA, “Remarks by the President at 2002 Graduation Exercise of the United States Military Academy”, West Point, New York, June 1, 2002, *The White House website*, <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2002/06/20020601-3.html>, 2005/05/01

¹⁸⁰ *The National Security Strategy of the United States of America*, September 2002, <http://www.whitehouse.gov/nsc/nss.pdf>, 2006/09/21.

¹⁸¹ Tam visų pirma nepritarė valstybės sekretorius Collinas Powelas. Žr.: Daalder I.H., Lindsay J.M., *America Unbound*, p. 139.

Karo, kuris prasidėjo 2003 metų kovo 19 dieną, politinis skilimas JT Saugumo Taryboje iš esmės neturėjo jokios reikšmės. JAV pakako karinės jėgos per trumpą laiką visiškai sutriuškinti Irako kariuomenę. Bagdadas buvo paimtas greičiau nei per mėnesį. Tačiau skirtingai nuo Afganistano, šį kartą JAV vienai teko atsakomybė už pokarinės situacijos suvaldymą, kas pasirodė nepaprastai sudėtingas ir brangus dalykas, kuriam JAV administracija buvo nepakankamai pasiruošusi. Irako okupacija pasirodė labai skausminga, nes tai vienur, tai kitur plykstelėdavo nauji pasipriešinimo židiniai, niekaip nesiliovė teroristų antpuoliai prieš JAV pajėgas, kurių nuostoliai netrukus pranoko tiesioginių karo veiksmų patirtus nuostolius. Teroristai ir partizanai atakavo ir naujai kuriamas Irako saugumo ir gynybos pajėgas ir netgi taikius gyventojus. Greta nerimstančio pasipriešinimo JAV administracijai teko atlaikyti susidurti su dar dviem didelėmis problemomis. Masinio naikinimo ginklų, kurie ir buvo pagrindinis karo pretekstas, taip ir nepavyko rasti. Netrukus iškilo aikštėn ir nemalonūs faktai – Irako kalėjimuose, kuriuose buvo laikomi okupacijos metu sulaikyti įtartini asmenys, amerikiečių ir britų kariai praktikavo sulaikytų asmenų kankinimus ir žmogiškojo orumo žeminimą, pakirsdami dar vieną okupacijos legitimizavimo pagrindą – kovą už laisvę ir žmogaus teises prieš tironiją¹⁸².

Štai šioje pokarinio Irako „klampynėje“ įstrigusi JAV administracija ir sulaukė naujų prezidento rinkimų kampanijos. Mažai kas abejojo, kad Bushas patirs triuškinamą pralaimėjimą. Demokratų kandidatas John Kerry negailėjo kritikos, ir Irakas teikė tam pakankamai medžiagos. Interviu *Financial Times*, jis sakė, kad Busho administracija vykdo „pačią beprotiškiausią, absurdiškiausią ir ideologizuotą užsienio politiką per visą šiuolaikinės Amerikos istoriją“¹⁸³. Tačiau Bushas, daugelio stebėtojų nuostabai ir kai kurių Europos politikų nusivylimui, vėl laimėjo prezidento rinkimus ir gavo mandatą dar ketverius metus tęsti savo politiką, nepaisant precedento neturinčios kritikos šalyje ir užsienyje.

¹⁸² Hersh S. M., *Chain of Command: The Road From 9/11 to Abu Ghraib*, New York: Harper Collins, 2004.

¹⁸³ Baker G., McGregor D., „Comment & Analysis“, *Financial Times*, London Edition, 12 March 2004, p. 17.

Vadinasi, JAV administracijos vykdyta politika po 2001 metų rugsėjo 11 dienos antpuolių ir pasirinkta kovos su terorizmu strategija nebuvo vien neokonservatoriams prijauciančio Busho fantazijos ir ambicijos, bet atspindėjo ir JAV visuomenės daugumos nuomonę. Šiai ar taip, dauguma amerikiečių pritarė tam, ką kai kurie tyrinėtojai įvardijo kaip „Busho revoliuciją“ JAV užsienio politikoje. Rinkėjų dauguma pritarė tam, JAV drąsiai naudotų savo galios (įskaitant ir karinį) potencialą savo saugumui užtikrinti, ir naudotų jį visų pirma atsižvelgdama į savo interesus, kad ir kokia būtų kitų valstybių laikysena ir požiūris.

Žinoma, šis fenomenas jau turi ir dar turės reikšmingų padarinių visai tarptautinei sistemai, taip pat ir mūsų nagrinėjamai problemai. Tačiau prieš gilindamiesi į jo padarinius, dar trumpai sustokime ir pabandykime paieškoti atsakymo, kodėl taip sunkiai logiškai paaiškinami JAV prezidento sprendimai veikti labiau vienašališkai ir nepaisyti tradicinių sąjungininkų Vakarų Europoje nuomonės vis dėlto sulaukė pakankamai didelės paramos savo šalyje ir nesutrukdė jam tapti JAV prezidentu antrą kartą. Ko gero, šiuos įvykius galėtume geriau suprasti, jeigu analizuotume juos platesniame istoriniame JAV užsienio politikos tradicijų ir jos raidos loginiame kontekste. Tai, be abejonės, būtų naudinga vien jau dėlto, kad, kaip pažymi vienos iš labiausiai pripažintų šiuolaikinių knygų apie Amerikos užsienio politikos istoriją autorius Walter Russel Mead, Amerikos užsienio politika yra daug painesnė, negu iš pirmo žvilgsnio atrodo neįsigilinusiam komentatoriui¹⁸⁴.

■ 3.2. Tradicijų taksonomija ir debatai dėl imperijos

Meadas savo knygoje siekia paaiškinti, kodėl Amerikos užsienio politika per neilgą savo istoriją vis dėlto buvo labai sėkminga. Šiandienaiame Irako ir kitų problemų kontekste toks tvirtinimas gali skambėti keistai, tačiau Meadas ir neneigia kad Amerika užsienio politikoje darė klaidų. Pasak jo, svarbiausia yra tai, kad bendras vaizdas vis dėlto yra la-

¹⁸⁴ Mead W. R., *Special Providence: American Foreign Policy and How It Changed the World*, New York: Alfred A. Knopf, 2001. Ši knyga 2002 metais buvo pripažinta geriausia metų knyga tarptautinių santykių srityje, ir autorius už ją gavo prestižinę Kanados diplomato Lionel Gelber premiją.

bai neblogas. Šiaip ar taip, šiandien Amerika yra galingiausia pasaulio valstybė ir toliau ketina tokia likti. Todėl jis savo uždavinį taip ir apsi-brėžia – jis siekia paaiškinti, kodėl taip yra, kodėl to nepasisekė pasiek-ti kitoms valstybėms? Kitaip tariant, Meadas žada atskleisti Amerikos sėkmės paslaptį.

Meadas savo studiją pradeda nuo paaiškinimo, kuo iš esmės skiria-si anglosaksiška ir kontinentinė Europos didžiųjų valstybių užsienio politika. Pagrindinis skirtumas slypi tas, kad Anglijos, paskui ir Ame-rikos politikai visada turėjo didesnę galimybę rinktis, kitaip nei konti-nento valstybės, kurios tarsi kokie „skorpionai butelyje“ niekada nega-lėjo atsipalaiduoti ir nuleisti akių nuo visada pasiruošusių kirsti savo oponentų. Europoje monarchai, nors ir turėdami savo žinioje didžiules armijas, vis dėlto buvo labai priklausomi nuo gretimų valstybių, o Ame-rikos valdžia visada buvo labiau priklausoma ne nuo kitų valstybių, bet pirmiausia nuo savo pačios piliečių.

Todėl JAV užsienio politika niekada nebuvo monolitinė, bet joje įvai-riais laikotarpiais reiškėsi įvairūs ne tik diplomatų, bet ir interesų gru-pių, ir korporacijų bei atskirų valstijų, užsiimančių lobizmu per sena-torius interesai ir. Kaip tik dėl to JAV užsienio politika niekada nebuvo vien tiktai „didžioji“ politika. Ji tuo pat metu būdavo persunkta įvai-riausių, kartais netgi prieštaraujančių vienas kitam kasdieniškų komerc-iinių ir ekonominių interesų. JAV užsienio politika galėjo vienu metu būti ir karinga vienu klausimu, ir labai nuosaiki kitu. Mums, europie-čiams, atrodo, kad užsienio politika turėtų būti ta sritis, kurioje neturi vykti didelių debatų ar tvyroti nesutarimų, o Amerikoje viešoji nuo-monė gali arba entuziastingai remti vyriausybės politiką, arba būti la-bai priešiška jai nusistačiusi ir negailestingai ją kritikuoti.

Pasak Meado, amerikiečiai visais laikais, kitaip nei didžiosios Eu-ropos valstybės, į užsienio politiką nebuvo linę žvelgti „per vienus akinius“, niekada nesivadovavo tokia pasaulėžiūra ar ideologija, kuri nacionalinius interesus galiausiai traktavo kaip galios maksimizavimą. Europos valstybių užsienio politikos buvo ir iki šiol tebėra grindžia-mos ta pačia *realpolitik*, t. y. siekiu kaupti ir balansuoti galią, o Ameri-koje visada vyko daug platesnė diskusija, o galios maksimizavimo va-riantas visada buvo tiktai viena iš galimybių, kuri nebūtinai kiekvieną kartą, tiesą sakant, nugalėdavo. Pasak Meado, „Amerikos užsienio po-

litika – tai yra simfonija, arba bent jau tokia stengiasi būti, o ne solo“¹⁸⁵. Tuo ji esmingai skiriasi nuo europietiškos kontinentinės užsienio politikos sampratos, kurios kraštutinę kvintesenciją yra išreiškęs Sovietų Sąjungos diktatorius Josifas Stalinas. Jis derybose dėl pokarinės tvarkos Europoje į britų delegacijos pastabą, kad Lenkija yra katalikiška šalis ir Stalino siūlomą pokariniu jos sutvarkymu gali būti nepatenkinamas popiežius, Stalinas nustebo: „(...) Ach popiežius? O kiek divizijų turi popiežius?...“.

Taigi, pasak Meado, žvelgiant iš šalies, JAV užsienio politika panašesnė ne į tikslingą veiklą, bet į chaosą, kuriame užtenka vietos ne tik pragmatiškam racionalizmui, vienadienei siaurų interesų vedamai avantiūrai ar netgi fanatizmo apraiškoms. Ir dažniausiai kaip tik dėl to ji buvo visada ir kritikuojama. Meado nuomone, ko gero, nė vienos valstybės užsienio politika nebuvo, nėra ir nebus taip plačiai ir energingai kritikuojama kaip Amerikos. Ir kritikuojama ji visada būdavo iš visų pusių dėlto, kad ji:

- per daug demokratiška arba per daug elitiška;
- per taikinga arba per karinga;
- per daug moralizuojanti arba per daug amoralinė;
- pernelyg bestuburė arba pernelyg nelanksti;
- per daug savanaudiška arba per altruistiška;
- per daug pasisako už *status quo* arba nori pernelyg greitų perversmų.

Dėl to Amerikos užsienio politiką yra labai lengva pavaizduoti kaip ištisinę nesėkmių ir kvailysčių seriją. Tas ir buvo daroma, ir ne tik už Amerikos ribų, jos nedraugų, bet ir pačioje Amerikoje tų, kurie nori Amerikai gero. Todėl labai dažnai ta kritika užgoždavo netgi šiaip jau akivaizdžius dalykus, kad JAV vis dėlto, nepaisant nieko, yra galinčiausia pasaulio valstybė, garantuojanti tam tikrą tarptautinę tvarką, kad būtent dėl jos politikos žlugo komunizmas, bet nebuvo sukeltas branduolinis karas.

Todėl Meadas mano, kad kaip tik nuomonių pliuralizmas ir nuolatiniai karšti ginčai dėl užsienio politikos, kuriuos daugelis sieja su Ame-

¹⁸⁵ Mead W. R., *Special Providence*, p. 54.

rikos politikos neefektyvumu, ir yra sėkmės priežastis. Pliuralizmas ir skirtingų požiūrių varžybos yra kaip tik unikalūs JAV užsienio politikos bruožas ir atspindi demokratinę Amerikos visuomenės prigimtį. O štai kitos valstybės netgi geriausiais istorinio dominavimo laikais savo užsienio politikos darbotvarkę formavo aristokratiškiau, už „uždarytą durų“ ir rėmė ją kokia nors viena didžiaja vizija, kurios įgyvendinimui turėjo tarnauti visas valstybės aparatas. Tuo tarpu JAV Valstybės departamentas yra tikrai vienas tarp kitų balsų visumos, kuri ir lemia Amerikos politikos kryptį. Tiesiogiai išrinktas prezidentas, pavyzdžiui, gali nurungti ištisą būrį Valstybės departamente dirbančių mokslo daktarų. Multinacionalinės korporacijos, gali tiesiogiai užsiimti lobizmu ir daryti įtaką savo valstijos senatoriams ir t. t. Galų gale paaiškėja, kad eilinis amerikietis – nesvarbu, ar jis tą supranta ar ne, – turi daug didesnę įtaką Amerikos užsienio politikai, negu eilinis pilietis turėjo įtakos galios viršūnę pasiekusios Britanijos imperijos ar kokios kitos istorinės globalios galybės užsienio politikai.

Galima sutikti arba galima ginčytis su tuo, kaip Meadas aiškina Amerikos užsienio politikos sėkmės priežastį, tačiau bet kuriuo atveju jis siūlo labai vertingą JAV užsienio politikos niuansų suvokimo orientyrą, kuris yra pakankamai sofistikuotas, kad galutinai nesuprimityvintų piešiamo vaizdo, bet tuo pat metu ir pakankamai paprastas, kad galėtų būti naudojamas dabartiniams procesams analizuoti.

Pasak Meado, nepaisant išorinio chaotiškumo, „amerikiečių mąstymas apie užsienio politiką buvo pakankamai stabilus per visus šimtmečius. Tie argumentai, kuriais rėmėsi užsienio politikos debatai George'o Washingtono administracijoje – ir kai kurie kandžiausi Washingtono politiniai mūšiai dėl užsienio politikos – akivaizdžiai siejasi su šių laikų debatais“¹⁸⁶. Meado žodžiais per tris JAV valstybingumo egzistavimo šimtmečius šalies lyderiai užsienio politikos sprendimus rinkosi daugiau ar mažiau iš keturių alternatyvų, kurios atspindėjo skirtingą pasaulėžiūrą ir skirtingus interesus, bet tuo pat metu galėjo ir sutapti arba papildyti viena kitą. Tas alternatyvas Meadas susieja su konkrečiomis JAV istorinėmis figūromis – Alexander Hamilton, Thomas Jefferson, Andrew Jackson ir Woodrow Wilson.

¹⁸⁶ Mead W. R., *Special Providence*, p. xvi.

- Alexanderis Hamiltonas (1755–1804) vienas iš JAV tėvų – įkūrėjų, vienas iš „Federalisto“ pamfletų serijos autorių. Jis paprastai yra tapatinamas su nuosekliu pramonės ir prekybos verslininkų interesų gynimu ir verslo klestėjimo svarbos valstybei akcentavimu. Hamiltonas 1789–1795 metais buvo pirmasis Jungtinių Amerikos Valstijų izdo sekretorius (t. y. finansų ministras). Hamiltonas ir jo sekėjai JAV užsienio politiką visada vertino per ekonominių interesų prizmę. Hamiltono laikais buvo svarbu naudingai įsijungti į Britanijos imperijos nustatytą pasaulinės prekybos sistemą. O štai po Antrojo pasaulinio karo, tęsdamos Hamiltono tradiciją jau pačios JAV inicijavo naujos liberalios tarptautinės ekonominės tvarkos, kuri su tam tikromis modifikacijomis tebeveikia iki šiol, sukūrimą.
- Woodrow Wilsonas (gyveno 1856–1924, 1913–1921 metais buvo 28 pagal eilę prezidentas) – vienas iš žinomiausių ir garsiausių JAV prezidentų dėl savo siekio įtvirtinti naują, tokiomis vertybėmis, kaip demokratija, rinkos ekonomika, laisvas tautų apsisprendimas, kolektyvinis saugumas pagrįstą tarptautinę tvarką. Wilsonas tapatino Amerikos interesus su ypatinga Amerikos misija pasaulyje. Jis bandė savo nuostatas realizuoti 1918 metų Paryžiaus taikos konferencijoje. Jo iniciatyva buvo įsteigta Tautų Lyga, bet jis pralaimėjo pačioje Amerikoje, nes Kongresas nepritarė JAV stojimui į Tautų Lygą. Tiesa, Amerikos ekscepcionalizmo, t. y. išskirtinumo, ypatingos misijos skleisti laisvę pasaulyje idėjos buvo gyvos ir anksčiau. Todėl, pasak Meado, galima kalbėti apie „wilsoniečius“ dar ir iki Wilsono. Tačiau Wilsonas buvo pats ryškiausias ir įtakingiausias jų atstovas.
- Thomas Jeffersonas (gyveno 1743–1826, prezidentu buvo 1801–1809), vienas iš JAV tėvų įkūrėjų, trečiasis Amerikos prezidentas, buvo valdžioje sudėtingu Napoleono karų Europoje laikotarpiu. Jam pavyko gerokai padidinti šalies teritoriją, pasinaudojus proga, kad Napoleonas nusprendė parduoti Prancūzijai priklausančią Luizianą. Pagrindinis Jeffersono rūpestis buvo išlaikyti neutralumą ir neįsivelti į karus. Svarbiausias užsienio politikos tikslas – šalies ir jos demokratijos saugumas ir išskirtinis atsargumas bei apdairumas užsienio politikoje.

- Andrew Jacksonas (gyveno 1767–1845, prezidentu buvo 1829–1837) – septintasis JAV prezidentas ir pirmasis prezidentas, kuris buvo kilęs ne iš aristokratų šeimos. Jis buvo labai populiarus ir tapo ištiso Amerikos istorijos tarpsnio nuo revoliucijos iki pilietinio karo simboliu. Jacksonas pasižymėjo charakterio griežtumu, užsišpyrimu, nenuolaidumu ir nenuilstamu užsibrėžto tikslo siekimu. Jo charakteris atspindėjo daugelio amerikiečių migrantų, kurie buvo linkę visų pirma pasikliauti savo jėgomis ir kurti gerovę savo darbu, o prireikus ir patys apsiginti nuo gresiančių pavojų, gyvenimišką filosofiją. Pasak Jacksono pažiūrų besilaikančiųjų žmonių, Amerika neturėtų specialiai veltis į konfliktus, bet jeigu ją vis dėlto kas nors drįsta „užkabinti“, tai Amerika niekada neturi nusileisti, visada kovoti iki tol, kol priešas taps nekenksmingas.

Meadas pripažįsta, kad jo įvardytų keturių asmenybių siejimas su tam tikra užsienio politikos tradicija, tam tikra nacionalinių interesų tenkinimo „metodologija“ gali būti ginčijamas. Gali būti konstruojamos ir kitokios taksonomijos. Minėti istoriniai asmenys, žinoma, buvo daug spalvingesnės asmenybės ir ne visada elgdavosi nuosekliai pagal savo principus. Bet, pasak Meado, asmenybių kaip simbolių pasitelkimas turi pranašumą, nes jos atspindi tai, kad Amerikos užsienio politikos tradicijos yra labiau pragmatinės negu ideologinės. Jos atsirado ir susiformavo iš šalies praktinių poreikių, o neišsivystė kaip tam tikros idėjų raidos rezultatas. „Todėl pavadinti Hamiltoną – realistu, Wilsoną – idealistu, Jeffersoną – libertaru izoliacionistu, o Jacksoną – populistu būtų dar didesnis supaprastinimas, nes tuomet beveik neiktų erdvės vienokai ar kitokiai idėjinių pozicijų kombinacijai ir interesų kompromisui“¹⁸⁷. Amerikos užsienio politikoje niekada nevyravo vienas principas, bet visada buvo labiau amorfiška skirtingų nuomonių ir interesų koalicija, kuri pasižymėjo didelėmis susibalsavimo galimybėmis. Pernelyg didelis nukrypimas link kurios nors vienos pusės paprastai sukeldavo audringą reakciją kitose „stovyklose“ ir pusiausvyra vėl būdavo atkurama. Bet, žinoma, tai nebuvo jokia sėkmės garantija. Tai buvo tikrai galimybė „neužstrigti nesėkmėje“.

¹⁸⁷ Mead W. R., *Special Providence*, p. 91.

Savaime suprantama, kad JAV užsienio politikos pasirinkimus lėmė ne tik susiklosčiusios tradicijos, bet ir iš išorės ateinantys iššūkiai, kurie kiekvieną kartą reikalavo novatoriškų sprendimų. Pagal iškilusius iššūkius Meadas JAV užsienio politikos istorijoje skiria keturis pagrindinius laikotarpius:

- 1776–1823 metų revoliucinis laikotarpis, kai JAV iškovojo nepriklausomybę nuo Britanijos imperijos ir galiausiai normalizavo savo santykius su ja. Tuo laikotarpiu svarbiausias vaidmuo teko hamiltoniškajai politikai, kuri siekė normalizuoti ir stabilizuoti ekonominius ryšius, ir džefersoniškajai linijai, kurios laikantis pavyko suformuoti demokratinę Amerikos valdymo sistemą, priimti svarbiausius teisinius dokumentus ir sukurti unikalią politinę sistemą, kuri suderino valdžios efektyvumą su žmonių teisėmis ir laisvėmis¹⁸⁸.
- 1823–1914 metų augimo laikotarpis prasidėjo nuo 1823 metais prezidento James Monroe doktrinos paskelbimo, kuri iš esmės reiškė ne JAV izoliaciją, bet JAV sutikimą būti „jaunesniąją“ Britanijos seserimi, padėti jai palaikyti susiklosčiusią tarptautinę tvarką, neleidžiant Ispanijai ir Prancūzijai po Napoleono sukeltos sumaišties Europoje atkurti savo imperijas Vakarų pusrutulyje. Iš esmės tai buvo šalies galios augimo laikotarpis. JAV gerai prisitaikė prie Britanijos imperijos dominuojamos pasaulio tvarkos, užsitikrino savo saugumą ir galimybę pamažu augti ir didinti teritoriją. Panašiai kaip ir revoliuciniu laikotarpiu JAV užsienio politika buvo džefersonizmo ir hamiltonizmo kompromisas, pozicija, kuri labiausiai atitiko tuomet susiklosčiusias realijas. Vilsonizmas ir džeksonizmas turėjo mažesnę reikšmę, nors pastarasis suvaidino svarbų vaidmenį ir tuose nedideliuose karuose, kuriuos tuomet teko kariauti amerikiečiams.
- 1914–1947 metų sumaišties laikotarpis, kuris prasidėjo dėl to, kad nusilpo pagrindinis tuometinės tarptautinės tvarkos ramstis – Bri-

¹⁸⁸ Kad ir kaip šiandien būtų nuo mūsų nutolusi XVIII ir XIX amžių sandūra, JAV patirtis normalizuojant santykius su buvusią metropolija gali būti visai naudinga ir mūsų nagrinėjamai problemai. Lietuvos santykių su Rusija normalizacijai labai praverstų, jeigu būtų bandoma įgyvendinti „hamiltoniškosios“ ir „džefersoniškosios“ linijų kombinaciją.

tanijos imperija, o JAV neįstengė apsispręsti dėl savo naujos pozicijos pasaulio reikaluose. Per praėjusį laikotarpį JAV tiek sustiprėjo, kad iš esmės galėjo imtis anksčiau Britanijai priklausiusio lyderio vaidmens. Tam pritariančių ir skatinančių interesų netrūko, o ryškiausias jų atstovas buvo pats prezidentas Wilsonas. Jis paskelbė, kad Amerikos interesas yra ir demokratijos principais paremta tarptautinė tvarka. Bet dauguma Amerikos politikų dar nebuvo psichologiškai pasirengę suvokti, kad reikia tenka lyderiauti pasaulyje. Todėl Amerikos žvaigždė pasaulio politikoje, trumpam blykstelėjusi Versalio taikos konferencijos metu ir inicijavusi Tautų Lygos sukūrimą, vėliau priblėso, kai Kongresas šios sutarties neratifikavo. Tam dėl didelės praėjusio laikotarpio inercijos prieštaravo visos kitos užsienio politikos tradicijos. Visų pirma tam priešinosi džefersoniečiai, kurie negalėjo sutikti su tuo, kad Amerika veltųsi į jos tiesiogiai neliečiančius konfliktus. Netgi labiau į išorę orientuotas hamiltonizmas buvo „prieš“, nes nenorėjo, kad Amerika būtų pernelyg suvaržyta išipareigojimų tarptautinėms institucijoms ir kad tai trukdytų jos prekybai ir verslui.

- Nuo 1947 metų prasideda Amerikos dominavimo laikotarpis, kuris tęsiasi iki šiol. Šaltąjį karą Meadas laiko vienu iš sėkmingiausių JAV užsienio politikos laikotarpių. Palyginti su tuo, ką po Pirmojo pasaulinio karo nuveikė, už pasaulio tvarką prisiėmusios atsakomybę Jungtinė Karalystė ir Prancūzija, JAV pasiekimai išpūdingi – Sovietų Sąjungos įtakos plėtros sulaukymas, NATO sukūrimas, kolonijinių Europos imperijų suirimas, santykinai liberali pasaulio prekyba, branduolinio konflikto išvengimas ir galiausiai Sovietų Sąjungos žlugimas. Tačiau buvo padaryta ir klaidų. Hamiltoniškojo prado susilpnėjimas ir, kaip rašo Meadas „Vietnamo iškėlimas virš Bretton Woodso“¹⁸⁹ buvo viena didžiausių šaltojo karo laikotarpio nesėkmių. Apskritai, šaltojo karo įtampa kuriam laikui iškreipė JAV užsienio politiką. Richardas Nixonas ir Henry's Kissingeris netgi buvo pradėję atsisitraukti nuo amerikietišku tradicijų ir JAV užsienio politikai tai-

¹⁸⁹ Mead W. R., *Special Providence*, p. 74.

kyti europietiškam kontinentiniam realizmui būdingą galios balansavimo principą. Pavyzdžiui, siekdami įgyti didesnę galios persvarą prieš Sovietų Sąjungą, jie nusprendė užmegzti santykius su antisovietiška nusistačiusia komunistine Kinija. JAV taip pat rėmė įvairius Trečiojo pasaulio diktatorius, kurie padėjo stabdyti komunizmo plitimą tuose kraštuose. Tačiau šis posūkis buvo laikinas, nes prezidentas Jimmy's Carteris, išskeldamas žmogaus teisių klausimą sugražino moralinį wilsoniškąjį aspektą į užsienio politiką, o Ronaldas Reaganas ne tik pratęsė Carterio moralinę politiką, bet ir sustiprino džeksoniškąjį politikos aspektą, paskelbdamas Sovietų Sąjungą blogio imperija. Galiausiai, kaip žinome, ši politika pasirodė rezultatyvi.

Taigi šaltasis karas pasibaigė ir daug kas pasaulyje patikėjo, kad iš tiesų prasidėjo nauja era. Bipolinės sistemos suirimas vieniems atrodė kaip istorijos pabaiga, kitiems, kaip naujų neramumų ir nesklandumų pradžia. Tačiau, kaip taikliai pastebėjo Meadas, niekas per daug neatkreipė dėmesio į tai, kad kitaip nei kitoms šalims Amerikai šaltojo karo pabaiga visai nereiškė naujos eros pradžios. Dabar atrodo, kad šaltasis karas tebuvo tiktai naujosios Amerikos eros epizodas¹⁹⁰. Amerikos niekas neatleido nuo atsakomybės už egzistuojančią tarptautinę tvarką. Šaltojo karo pabaiga tiktai neišvengimai stimuliavo visų užsienio politikos tradicijų puoselėtojų pagyvėjimą ir naują iki šiol besitęsiančią diskusiją. Natūralu, kad, susiklosčius naujoms aplinkybėms, reikėjo naujų idėjų ir naujų sprendimų, kaip Amerika turėtų toliau siekti savo užsienio politikos tikslų.

Po šaltojo karo prasidėję debatai iš esmės nebuvo debatai, prisiimti ar neprisiimti JAV atsakomybę už tarptautinę tvarką. Nė viena iš keturių mokyklų neabejojo dėl to, kad Amerika turi reikšmingai dalyvauti pasaulio politikoje, bet skirtumai tarp jų vis dėlto buvo gana reikšmingi. Viena vertus, tradiciniai internacionalistai – hamiltoniečiai dabar tapo svarbiausiais ekonominės globalizacijos rėmėjais, o wilsoniečiai ir toliau sakė, kad Amerika turi rūpintis savo idealų ir vertybių – demokratijos, kapitalizmo, teisės viršenybės, skleidimu pasaulyje ir toliau

¹⁹⁰ Žr. Mead W. R., *Special Providence*, p. 84.

stiprinti šaltojo karo metais sukurtas tarptautines institucijas, užkirsti kelią agresijai, tarptautiniu mastu gintų žmogaus teises ir t. t. O štai tradiciniai izoliacionistai – džefersoniečiai ir džeksoniečiai, nors nebebuvo ir nebegalėjo būti nusiteikę izoliacionistiškai, vis dėlto jie oponavo pernelyg dideliems tarptautiniams Amerikos įsipareigojimams ir ragino juos kuo labiau mažinti.

Pirmame dešimtmetyje po Šaltojo karo atrodo, kad didesnę įtaką turėjo hamiltoniečiai ir vilsoniečiai. Bushas vyresnysis ir Clintonas iš esmės pasirinko vilsonietiškąją tradiciją – toliau kurti tarptautine organizacija, tarptautiniais institutais ir tarptautine teise paremtą pasaulio tvarką. Kitaip tariant, atsižvelgiant į tai, kad plėtojasi globalizacija, norint tuos procesus suvaldyti, reikia formuoti kažką panašaus į pasaulio vyriausybę. Bushas vyresnysis 1991 metais nutraukė Kuveito aneksiją ir sėkmingai pademonstravo, kad Jungtinių Tautų sprendimas šį tą reiškia ir kad pasaulyje yra valstybė, pasirengusi imtis policininko vaidmens. Bet tuo pat metu jis sulaukė džeksoniečių, kurie nepritarė jo nerūžtingumui ir nepasinaudojimui proga galutinai atsikratyti Sadamo Huseino, kritikos. Ko gero, džeksonietiška opozicija lėmė ir jo neperrinkimą antrai kadencijai 1992 metais.

Clintono administracijos metais toliau palaikomi seni tarptautiniai režimai ir kuriami nauji. JAV prezidentas pasirašė Visiško branduolinių bandymų uždraudimo sutartį, rėmė šiltnamio dujų išmetimą kontroliuojantį Kioto protokolą, Biologinio ginklo uždraudimo konvencijos sugriežtinimą, Tarptautinį baudžiamąjį teismą. Clintono administracija vykdė kelias sėkmingas karines humanitarines operacijas buvusioje Jugoslavijoje, bet patyrė skaudžią nesėkmę Somalyje. Tačiau džefersonietiškoji – džeksonietiškoji opozicija Clintono politikai buvo stipri. Clintono neparėmė Kongresas – neratifikavo nė vienos iš jo pasirašytų tarptautinių sutarčių.

Buvo įvairių Clintono oponentų, bet visus vienijo bendra idėja, kad Clintonas be reikalo, Amerikai tapus galingiausia pasaulio valstybe, nori noru užsikrauti jai visai nereikalingų ir jos veikimo laisvę varžančių tarptautinių įsipareigojimų. Sunku pasakyti, kiek iš tikrųjų Clintono užsienio politikos kritika padėjo Bushui jaunesniajam laimėti 2000-ųjų prezidento rinkimus, tačiau, kaip minėta Bushas savo rinkiminius pažadus dėl Amerikos susisaistymo mažinimo pamažu vykdė. Iš pra-

džių tai neatrodė panašu į revoliuciją. Procesas vyko nuosekliai ir atrodė, kad vyksta gana rutiniškas prioritetų pasikeitimas. Todėl nenuostabu, kad Meadas savo knygoje, kurią parašė dar iki 2001 metų rugsėjo 11 dienos Busho jaunesniojo pasirinktą užsienio politikos liniją apibūdino, būtent kaip džefersonizmo ir džeksonizmo kombinaciją. Pasak Meado „Per 2000-ųjų metų rinkimus buvo galima stebėti, kaip Bushas jaunesnysis perima pagrindines džefersonizmo ir džeksonizmo ideologijų temas ir savo kampanijoje kviečia Jungtines Valstijas mažinti išitraukimą į pasaulio reikalus, vykdyti „atsargesnę“ politika ir laikytis siauriau ir griežčiau apibrėžiamų nacionalinių interesų.“¹⁹¹

Meadas savo knygą paskelbė dar iki rugsėjo 11 dienos košmaro. Tačiau, kad ir kaip keista, ši iki 2001 metų rugsėjo 11-osios parašyta knyga visiškai atlaikė tokį sudėtingą išbandymą ir toliau gali tarnauti dabartinių debatų dėl JAV užsienio politikos analizei. Ši Amerikos užsienio politikos tradicijų taksonomija teikia puikų orientyrą, savotišką koordinacinių sistemą, į kurią galima patalpinti ne tik ankstesnę, bet ir dabartinę Busho vykdomą užsienio politiką. Šiandien joje, be jokios abejonės džefersonizmas užleido vietą vilsonizmui. Teroristai parodė, kad Amerika neturi pasirinkimo ir nebegali atsiriboti nuo pasaulio. Tačiau šis vilsonizmas šį kartą yra „perkonstruotas“. Iš jo liko ypatinga Amerikos misija skleisti demokratiją ir laivę pasaulyje, bet atsisakyta tarptautinių organizacijų reikšmės pripažinimo. Vietoje jo – didelė džeksonizmo dozė, t. y. pasiryžimas ryžtingai, nuosekliai, atkakliai iki galo kovoti su teroristais, nes šį kartą pernelyg skaudžiai buvo paminta ir pažeista Amerikos garbė ir saugumas. Taigi susiformavo nauja, iki šiol neregėta tradicijų kombinacija.

Nepripažįstantys kompromisų Busho kritikai pašaipiai vadina šią kombinaciją tiesiog „bušizmu“. Beje, įdomu pažymėti, kad ir pats Meadas aptartoje knygoje priskyres Bushą jaunesnįjį džefersoniečiams, savo kitoje knygoje *Power, Terror, Peace, and War*¹⁹², kuri buvo išleista jau

¹⁹¹ Mead W. R., *Special Providence*, p. 176.

¹⁹² Mead W. R., *Power, Terror, Peace, and War: America's Grand Strategy in a World at Risk*, New York: Alfred A. Knopf, 2004.

2004 metais ir skirta būtent naujai po 2001 metų rugsėjo 11 dienos teroro aktų ir Irako karo susiklosčiusiai situacijai analizuoti, netgi iš viso nebepaminėjo džefersonizmo. Tačiau, kaip pažymi, įtakingo britų savaitraščio *Economist* apžvalgininkas, Meadui jo naujoje knygoje, ko gero, aiškiausiai negu visiems kitiems pavyko parodyti, kad Busho reakcija į teroristų išpuolį ir jo vykdoma politika yra ne kažkokia klaida, kaip kad mano europiečiai, bet visiškai dera su per tris šimtmečius susiformavusia Amerikos tradicija¹⁹³.

Antra vertus, Busho politikai būdinga „džeksoniškojo griežtumo“ ir „vilsonietišką idealizmą“ kombinacija nėra vien tradicijos pakartojimas. Reikia pripažinti, kad šį kartą „mišinys“ išėjo vis dėlto ganėtinai savitas ir netikėtas. Tarp Meado studijoje aprašytų istorinių kombinacijų tokio varianto nerasime. Bet tuo nereikia per daug stebėtis, nes tradicijos ir istorija negali visko paaiškinti. Istorija yra labai svarbi reikalo pusė, bet vis dėlto tikrai pusė. Kitą pusę reikia „atrasti“ nagrinėjant, kas iš tikrųjų vyksta. Kitą pusę pateikia problemos ir iššūkiai, su kuriais turi susidurti tradicijos. Ir čia reikia pripažinti, kad problemos ir iššūkiai, su kuriais susidūrė Busho administracija, iš tiesų, yra išskirtinės. Kissingeris 2004 metų rudenį analizuodamas pirmų keturių Busho jaunesniojo prezidentavimo metų laikotarpį pažymėjo, kad „jokiam ligšioliniam prezidentui neteko susidurti su tokio sudėtingumo darbotvarke. Tai ne hiperbolė, tai tikras šiai kartai skirtas istorijos iššūkis. Niekada iki šiol nereikėjo kariauti karo, kuriame nėra nei fronto linijų, nei geografinio apibrėžtumo, ir tuo pat metu siekti kurti naujus pamatinis pasaulio tvarkos principus, kurie pakeistų tradicines Pentagono ir Pasaulio prekybos centro griuvėsiuose ir dūmuose žuvusias taisykles.“¹⁹⁴ Iššūkio mastai lėmė ir tam tikrus neordinarius žingsnius, ir tokią neįprastą Amerikos užsienio politikos tradicijų kombinaciją. O Busho išrinkimas antrajai kadencijai rodo, kad ši politika vis dėlto turi savo mandatą, ir beveik nereikia abejoti, kad ji bus toliau tęsiama. Naujasis Amerikos lyderystės pasauly-

¹⁹³ “Have strategy, need tactics. Historians’ view of the recent past”, *The Economist*, April 22, 2004.

¹⁹⁴ Kissinger H., “America’s Assignment. What will we face in the next four years? The former secretary of State on the global challenges ahead”, *Newsweek International*, November 8, 2004, <http://msnbc.msn.com/id/6370505/site/newsweek>, 2006 08 29.

je modelis jau ryškėja, ir dabar atėjo laikas išsamiau apmąstyti jo pavidalą.

Amerikos atsakomieji veiksmai į 2001 metų rugsėjo 11 dienos teroristinių išpuolių ir ypač 2003 metų Irako karas šiai diskusijai suteikė visiškai naują atspalvį. Anksčiau buvo svarstoma ar po Šaltojo karo susiklosčiusią tikrovę galima laikyti vienpole sistema, ar JAV yra (turėtų būti) naujosios pasaulio tvarkos policininkas ir hegemonas, o dabar svarstymų diskurse į avansceną iškilo nauja dilema¹⁹⁵. Su niekuo nesulyginama JAV karinė ir kitokia galia bei pirmosios Busho administracijos pradėta vykdyti aktyvi vienašališka užsienio politika ir ypač sprendimas nuversti Sadamo Huseino režimą Irake parodė, kad JAV ne tik turi galių, bet ir politinę valią dominuoti pasaulyje, kad pasaulis iš tiesų jau tapo vienpolis, nes kaip minėta, visų kitų (gal tik su menkomis išimtimis) pasaulio valstybių užsienio politikos strategijų atskaitos taškas yra santykis su Amerika.

Savaime suprantama, kad toks Amerikos iškilimas sukėlė prieštaringą reakciją. Visas pasaulis tarsi pasidalijo į tuos, kurie pritaria¹⁹⁶, ir tuos, kurie tam linkę priešintis. Į priešiškas stovyklas suskilo ne tik pasaulis, bet ir pačios Amerikos visuomenė. Jeigu prisiminsime, kad Amerikos užsienio politikos niekada nelėmė kuri nors viena tradicija, tai nieko keisto, kad Busho „imperialistinė“ užsienio politika niekur taip griežtai nebuvo kritikuojama, kaip pačiose JAV¹⁹⁷. Ir štai visus šiuos karštus debatus kiek netikėtai sujungė „imperijos“ koncepcija. Ilgą lai-

¹⁹⁵ Žr. Ikenberry G. J., ed., *America Unrivaled: The Future of Balance of Power*, Ithaca: Cornell University press, 2002.

¹⁹⁶ Frum D., Perle R., *An End of Evil: How to Win War on Terror*, Random House, 2003; Lal D., *In Praise of Empires: Globalization and Order*, New York: Palgrave Macmillan, 2004.

¹⁹⁷ Per pastaruosius metus pasirodė kaip niekada daug publikacijų, kuriose labai negatyviai vertinama ir kaltinama militarizmu JAV užsienio politika ir prezidento Busho veiklą. «Bušizmą» pliekė ir dabar tebepliekia, kas tikrai netingi. Nors ši kritika gana efektinga, bet jai akivaizdžiai stinga konstruktyvumo. Žr.: Chomski N., *Hegemony or Survival: America's Quest for Global Dominance*, Metropolitan Books, 2003; Liska G., *Twilights of a Hegemony: The Late Career of Imperial America*, University Press of America, 2003; Mann M., *Incoherent Empire*, Verso, 2003 (pastarojoje publikacijoje galima rasti netikėtai išpopuliarėjusį šmaikštų Amerikos imperijos apibūdinimą. Pasak Manno, Amerika yra «karinis milžinas, antraeilė ekonomika, politinis šizofrenikas ir ideologinis fantomas»); Johnson Ch., *The Sorrows of Empire: Militarism, Secrecy, and the End of the Republic*, Metropolitan Books, 2004; Soros G., *The Bubble of American Supremacy: Correcting the Misuse of American Power*, Public Affairs, 2004.

ką buvo manoma, kad „imperijos“ sąvoka tinkama vartoti praities tyrinėjimams. Atrodė, kad imperijų laikas baigėsi sulig dekolonizacijos pabaiga. Galiausiai galutinis taškas imperijų istorijoje turėjo tapti Sovietų imperijos, kuri, tiesa, visai būdais stengėsi išsiginti savo imperialistinės prigimties, žlugimas.

Bet štai „imperija“ vėl atgimsta! Ko gero, pirmieji šiais naujaisiais laikais imperijos sąvoką pabandė permąstyti politinės filosofijos teoretikai amerikietis Michael Hardt ir italas Antonio Negri, kurie sėkmingai pataikė „į dešimtuką“ ir jau 2001 metais paskelbė politinės filosofijos studiją su trumpu ir aiškiu pavadinimu „Imperija“. Pasak jų, imperializmas, kokį buvome įpratę matyti ir žinoti jau nebe egzistuoja, bet imperija ir toliau sėkmingai gyvuoja globalizacijos apimto pasaulio politinėje tvarkoje. Ši politinė tvarka gali būti vadinama imperija, nes jos veikimo galia nėra susieta su konkrečia teritorija ir atmeta tokias iki šiol įprastas „antiimperialistines sąvokas, kaip „suverenitetas“, „valstybės“, „tautos“¹⁹⁸. Hardtas ir Negris nesieja atvirai šios naujos imperijos konkrečiai su JAV vaidmeniu (ypač ekonominiu) pasaulyje, tačiau perskaičius knygą dėl to lieka maža abejonių.

Šis posūkis iš tiesų nėra atsitiktinis ir, be abejonės, atspindi esmingai pasikeitusią realybę. Anksčiau tikrai norintys kritikuoti ir smerkti Ameriką vadino ją imperialistine valstybe arba kiek rečiau imperija. Dabar „imperija“ (kiek mažiau „imperializmas“) jau tapo nebe kritiniu neigiamu ideologiniu šampū, bet rimtų visapusiškų debatų objektu¹⁹⁹. Pagrindinis dabar jau yra ne klausimas yra ar nėra Amerika imperija, bet klausimai, kokia imperija yra Amerika ir ką tai reiškia tarptautinei sistemai ir pačiai Amerikai? 2003–2005 metais „imperinė“ literatūra tiesiog versta užvertė Amerikos knygynų ir pasaulio akademinų bibliotekų lentynas. Kaip taikliai pastebėjo *Economist* apžvalgininkai, „Tomai apie Ameriką ir jos užsienio politiką tiesiog trykšta iš įvairiausių leidyklų taip pat greitai, kaip ir *al-Qaeda* vaizdajuostės pasiekia *al-Jazeera* televizijos studijas“²⁰⁰.

¹⁹⁸ Žr.: Hardt M., Negri A., *Empire*, Harvard University Press, 2001.

¹⁹⁹ Vienas pirmųjų leidinių, kuriame buvo pabandyta surinkti į vieną vietą ir pristatyti ryškėjančias naujuose debatuose pozicijas buvo: Bacevich A.J., ed., *The Imperial Tense: Prospects and Problems of American Empire*, Chicago: Ivan R. Dee publisher, 2003.

²⁰⁰ “Have strategy, need tactics. Historians’ view of the recent past”, *The Economist*, April 22, 2004.

Natūralu, kad „imperijos“ koncepcijos reabilitavimas visų pirma paskatino akademikus pasitelkti į pagalbą gyvenimo mokytoją – istoriją. Jeigu jau Amerika tampa imperija, tai visai pravartu pažvelgti į kitų ankstesniais laikais egzistavusių imperijų patirtį, problemas, iškilimą ir žlugimą. Todėl tapo savaimė suprantamas dalykas pabandyti naujai pažvelgti į visų pirma Amerikai artimiausios Britanijos imperijos patirtį²⁰¹. Tačiau ne tik Britanijos, bet ir visos kitos kada nors pasaulio istorijoje gyvavusios imperijos – Romos ir Bizantijos, Prancūzijos ir Vokietijos, Kinijos ir Rusijos sulaukė tyrinėtojų dėmesio ir naujų publikacijų, kuriose vienaip ar kitaip, labiau ar mažiau atvirai siekiama pasitelkti istorinę patirtį šių dienų procesų supratimui. Tipiškais, bet tuo pat metu dėl savo geros stiliškos bei bandymo „nutiesti tiltą“ tarp praeities imperijų ir šiandieninių realijų daugiausia dėmesio ir recenzijų sulaukusiais tyrinėjimais galima laikyti JAV gyvenančio škotų kilmės istoriko Niall Ferguson darbus *Empire* ir *Colossus*²⁰². Pirmasis skirtas Britanijos imperijos istorijai, o antrasis – skirtas šiandieninio Amerikos dominavimo pasaulyje sulaukimui su ankstesniais hegemonais ir imperialistais, visų pirma, Britanija.

Fergusonas yra principinis imperinio valdymo šalininkas. Remdamasis istoriniais pavyzdžiais jis parodo, kad imperija visų pirma yra ne priemonė žmonėms ir tautoms pavergti, bet tvarkos ir gerovės šaltinis bei sąlyga. Todėl, jo manymu, šiais laikais Amerikos įgyvendinamas imperinis valdymas turėtų visas galimybes įtvirtinti pasaulyje liberalią tvarką. Amerika galėtų būti liberali imperija, kuri platintų demokratines institucijas, teisės viršenybę, ekonominę augimą ir žmogaus teises. Tačiau, Fergusonas manymu, Amerika tam nėra pakankamai pasirengusi ir nesugeba deramai išnaudoti savo galimybių. Kartais ji per daug dėmesio ir energijos skiria vidaus politikai, užuot suradusi tinkamą balansą tarp vidaus ir užsienio reikalų. O užsienio politikoje pastaruoju metu, pasak Fergusonas pernelyg pasikliaujama karine galia,

²⁰¹ Žr., pavyzdžiui: O'Brien P. K., Clesse A., *Two Hegemonies: Britain 1846–1914 and the United States 1941–2001*, Aldershot: Ashgate, 2002.

²⁰² Ferguson N., *Empire: The Rise and Demise of the British World Order and the Lessons for Global Power*, London: Allen Lane, 2002; Ferguson N., *Colossus. The Price of America's Empire*, New York: The Penguin Press, 2004. Beje, pastaroji knyga sulaukė ir lietuviškos recenzijos. Žr.: Paulauskas K., „Apie laivės imperiją, europietišką rojų ir naują pasaulio tvarką“, *Politologija*, 2005, Nr. 1. p. 82–97.

užuot, kaip derėtų imperijai, būtų plėtojus labiau sudėtingesnes, labiau subtilesnes tarptautinio dominavimo ir tvarkos palaikymo formas²⁰³.

Taigi, nors Fergusonso knyga savo turiniu iš esmės yra istorinė apžvalga, autoriaus politinė pozicija yra atvirai deklaruojama. Todėl neuostabu, kad dar ryškesnio politinio nusistatymo galima aptikti vien šiuolaikinėms realijoms skirtoje „imperinėje“ literatūroje. Nors 2003–2005 metų literatūra apie JAV užsienio politiką ir Amerikos „imperiją“ yra ganėtinai gausi, pagrindinių pozicijų pasidalijimas yra stebėtinai lengvai dera su Meado pasiūlyta JAV užsienio politikos tradicijų taksonomija. Debatuose išsakomų pozicijų klasifikavimas tikrai į dvi pagrindines grupes (pvz., 1997 metais tai padarė Walter A McDougall savo knygoje *Promised Land, Crusader State*, išskyręs tikrai du pagrindinius Amerikos užsienio politikos impulsus – izoliacionizmą ir intervencionizmą²⁰⁴), gerokai supaprastina sudėtingą šiuolaikinės politikos pasaulį. O pasak knygos, kurios jau pats pavadinimas *Obligations of Empire*²⁰⁵ sėkmingai atspindi debatų esmę, sudarytojo James Hentz, šiuo metu sąlyginai galima išskirti keturis pagrindinius besivaržančius požiūrius į tai, kaip dabar imperija tapusiai Amerikai derėtų elgtis šiuolaikiniame pasaulyje. Čia siūloma remti dar 1996 metais Barry Posen ir Andrew Ross išsamiaame straipsnyje išskirtas keturias kategorijas – neoizoliacionizmą, selektyvų įsitraukimą (angl. *selective engagement*), kooperacinę saugumą (angl. *cooperative security*) ir dominavimą (angl. *primacy*). Pasak Hentzo „ši tipologija, nepaisant visų galimų trūkumų, yra geras euristinis įrankis suvokti, tarp ko tenka rinktis Amerikai... Be to šios besivaržančios alternatyvos gali būti vertinamos kaip skirtingų JAV istorijos ir diplomatijos tradicijų atspindžiai“²⁰⁶.

²⁰³ Žr. Ferguson N., *Colosus*, p. 286–302.

²⁰⁴ Vienu atveju Ameriką siūloma suvokti kaip «laimės žiburio» kalną (*City of the Hill*), kuris nenori pernelyg įsitraukti į pasaulio reikalus, o kitu atveju, kaip «kryžiuočių ordinas», kuris siekia atversti visą pasaulį į savo tikėjimą, t. y. padėti tautos, kurioms blogiau sekasi, pasiekti demokratijos, žmogaus teisių rinkos ekonomikos ir panašių dalykų. Žr.: McDougall W. A., *Promised Land, Crusader State. The American Encounter with the World Since 1776*, Mariner Books, 1998.

²⁰⁵ Hentz J.J., ed., *Obligations of Empire. United States' Grand Strategy for a New Century*, Lexington: The University Press of Kentucky, 2004.

²⁰⁶ Hentz J.J. ed., *Obligations of Empire*, p. 3.

Štai šiuolaikiniai izoliacionistai, kurie gali būti priskirti jau Meado minėtai džefersoniškajai tradicijai, yra labiausiai nepatenkinti imperijos „atsiradimu“, gana kategoriškai nusistatę prieš Amerikos galios projektavimą pasaulyje ir iš čia išplaukiančių „imperinių išsipareigojimų“ pasauliui atsiradimą. Pavyzdžiui, William Odom ir Robert Dujarric savo knygoje pripažįsta, kad Amerikai pavyko pasiekti neturinčių precedento galios aukštumų visose srityse ir kol kas jokia kita šalis negali su ja lygintis. Tačiau autoriai džefersonišku stiliumi mato pavojų, kad Amerikai ir jos liberalizmui labiausiai gali pakenkti neišmintinga lengvabūdiška užsienio politika. Autoriai kritiškai vertina tiek Clintono, tiek Busho veiklą užsienio politikos srityje. Pastarajam jie priekaištauja, kad pernelyg pervertina terorizmo reikšmę, nes terorizmas pats savaime negali būti priešas. Jis viso labo tėra priešo taktika, pernelyg daug dėmesio jai gali dezorientuoti politikos formuotojus²⁰⁷.

Šiai pozicijai galima priskirti ir Andrew Bacevich knygoje *American Empire* dėstomas mintis²⁰⁸. Ji mano, kad po šaltojo karo Amerika visai natūraliai tapo imperija. Bushas vyresnysis ir Clintonas visai natūraliai vykdė tą imperinę politiką pakankamai nuosekliai projektuodami tokius Amerikos interesus ir idealus kaip globalus ekonominis saugumas, laisvoji rinka, žmogaus teisės, demokratija, teisės viršenybė. Ir tik kraštutiniais atvejais ir tai toli gražu ne visada buvo linę pasikliauti karine jėga. Todėl, pasak Bacevicho, nebūtų jokio pagrindo jaudintis dėl tokio imperijos plėtojimosi. Tačiau pastaraisiais metais pasireiškęs karinio dėmens stiprėjimas imperijos realizacijos kontekste, autoriui atrodo pavojinga tendencija, kuri gali atnešti sunkiai įvertinamų žmogiškųjų, finansinių ir moralinių nuostolių. Šią mintį Bacevichas plėtoja ir kitoje už metų pasirodžiusioje knygoje *The New American Militarism*²⁰⁹. Jo manymu susiformavo pavojinga utopinės ideologijos ir militarizmo kombinacija – „precedento neturinti karinė galia susiliejo su aklu tikėjimu Amerikos vertybių universalumu“. Bacevichas siūlo atsisakyti šios

²⁰⁷ Odom W.E., Dujarric R., *America's Inadvert Empire*, New Haven: Yale University Press, 2004.

²⁰⁸ Bacevich A.J., *American Empire: The Realities and Consequences of U.S. Diplomacy*, Harvard University Press, 2004.

²⁰⁹ Bacevich A.J. *The New American Militarism: How Americans Are Seduced By War*, Oxford University Press, 2005.

pavojingos kombinacijos ir kol dar ne vėlu grįžti į realizmo erdvę, ypač kai kalbama apie karinės jėgos naudojimą.

Antroji alternatyva – selektyvusis išitraukimas (angl. *selective engagement*). Pasak šios pozicijos, kuri siejama su Hamiltono tradicija, šalininkų, imperijos pareigos Amerikai irgi yra per sunkios. Jai nereikėtų užsidaryti nuo pasaulio, bet derėtų labiau žiūrėti savo interesų (visų pirma ekonominių) ir nesiimti įvesti savo tvarkos. Būti pasaulio centru – tai sunkus, brangus ir beveik beprasmis užsiėmimas, panašus į Sizio darbą. Pasaulis laikosi ant galios pusiausvyros ir geriau stengtis palaikyti dabar esančią palankią Amerikai galios pusiausvyrą, negu bandyti ją pakeisti vienašaliu dominavimu²¹⁰. Nancy Soderberg, Clintono metais turėjusi aukštas pareigas Nacionalinio saugumo taryboje, savo knygoje *The Superpower Myth* griežtai kritikuoja Busho užsienio politiką dėl to, kad ji vykdoma remiantis klaidingu Amerikos galimybių pervertinimu, yra avantiūristiška ir galiausiai tikrai teikia peno ir taip jau pasaulyje plačiai paplitusiam antiamerikietiškumui. Jos manymu, nors Clintonui ir nepavyko išvengti klaidų (Haitis, Somalis), bet iš jų pavyko pasimokyti ir ilgainiui pradėti įgyvendinti labiau niuansuotą selektyvaus, bet ryžtingo išitraukimo politiką. Soderberg nuomone, tokios sėkmės pavyzdys yra Kosovo operacija, kuri ne tik sustabdė krizę, bet ir be didelių išlaidų įtvirtino Amerikos, kaip nepakeičiamos galios, poziciją pasaulyje²¹¹.

Trečioji pozicija – kooperacinis saugumas tęsia vilsonišką daugiašališkumo ir pasiklovimo tarptautinėmis institucijomis tradiciją. Šios pozicijos šalininkai mano, kad Amerikai turimą, bet vis labiau senkančią galią reikėtų išnaudoti ne savo dominavimui išlaikyti, bet kurti naujoms ir plėtoti esamoms tarptautinėms institucijoms ir tarptautiniams režimams, kuriuos pasitelkus būtų palaikoma demokratijos plėtra ir ekonominei raidai palanki tarptautinė tvarka. Kitas Clintono administracijoje dirbęs analitikas Charles Kupchan, savo knygoje *The End of the American Era* įrodinėja, kad ateityje Amerika vis mažiau begalės pasi-

²¹⁰ Kirakofe C.A., „Selective Engagement“ in Hentz J.J.ed., *Obligations of Empire. United States' Grand Strategy for a New Century*, Lexington: The University Press of Kentucky, 2004, p. 33–52.

²¹¹ Soderberg N., *The Superpower Myth: The Use and Misuse of American Might*, New York: Wiley, 2004.

kliauti vien tikrai savimi, nes tokia politika ją vis labiau supriešintų su tokiais kylančiais naujais galios centrais, kaip besivienijančios Europa ir Rytų Azija²¹². Gilėjant Europos integracijai, JAV ir NATO, kaip taikos garanto vaidmuo darysis vis labiau rudimentiškas, panašiai kaip ir Rytų Azijoje, kurioje esamai tvarkai palaikyti ilgainiui pradės užtekti vis labiau ryškėjančio Kinijos ir Japonijos suartėjimo. Pasak Kupchano, vienpoliškumo ir Amerikos pranašumo laikotarpis jau baigiasi, todėl būtų daug racionaliau ne priešintis šiai nenumaldomai tendencijai, bet priešingai – prie jos prisitaikyti ir tinkamai išnaudoti. Tyrinėtojo žodžiais, atėjo laikas ruoštis sklandžiam perėjimui į multipoliarinį pasaulį ir užtikrinti, kad jame viešpatautų ne atsitiktinumas ir nevaldoma galių pusiausvyra, bet veiktų stipti ir patikima tarptautinių institucijų sistema per kurią civilizuotai reikštųsi „globalus regioninių galių koncertas“²¹³.

Originalų paaiškinimą, kodėl Amerikai yra neracionalu elgtis arogantiškai ir vienašališkai pateikė autoritetingas politologas Joseph Nye savo 2002 išleistoje knygoje *The Paradox of America Power*²¹⁴. Jo argumentą būtų galima susumuoti taip - nieko šiame pasaulyje negalima padaryti be Amerikos, bet labai nedaug ką Amerika gali pasiekti veikdama viena. Nye neginčijamai pripažįsta, kad Amerika yra galingiausia pasaulio valstybė. Tačiau jis atkreipia dėmesį, kad bet kurios valstybės galia turi mažiausiai du matmenis – „griežtąjį“ (angl. *hard*) ir „švelnųjį“ (angl. *soft*), t. y. viena vertus, pusės lengvai pastebimą karinę ir ekonominę galią, o kita vertus – atvirumą, vertybių skaidrumą, gebėjimą kitus ne priversti, bet įtikinti. Nye mano, kad abu galios matmenys yra vienodai svarbūs ir „švelnioji“ galia, atsižvelgiant į globalizaciją ir komunikacinę revoliuciją yra dargi svarbesnė, negu „griežtoji“. Atitinkamai Amerikos užsienio politikoje abu galios matmenys turėtų būti išmintingai išnaudojami, o ne tiesiog puikuojamasi savo fizine ga-

²¹² Kupchan Ch., *The End of American Era: U.S. Foreign Policy and the Geopolitics of the Twenty-first Century*, New York: Alfred A. Knopf, 2002.

²¹³ Kupchan Ch., „Cooperative Security“ in Hentz J.J.ed., *Obligations of Empire. United States' Grand Strategy for a New Century*, Lexington: The University Press of Kentucky, 2004, p. 68–69.

²¹⁴ Žr.: Nye J.S. Jr., *The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't Go It Alone*, Oxford University Press, 2002.

lia ir ignoruojama tarptautinė bendrija. Pasak Nye, Amerikos galios vis tiek nepakanka išspręsti tokias problemas kaip terorizmas, aplinkos tarša ar masinio naikinimo ginklų neplatinimas. Amerika turi siekti įtikinti į šį procesą įsitraukti ir kitas valstybes. Amerika turi veikti pasaulyje ne remdamasi išimtinai „griežtąja“ galia, bet, priešingai, prioritetas turi būti atiduodamas „švelniajai“ galiai. Kiek vėliau Nye šia argumentaciją dar labiau išplėtojo kitoje savo knygoje *Soft Power*, kurią specialiai paskyrė išsamiai atskleisti savo anksčiau į apyvartą paleistą „švelniosios“ galios sąvoką. Pasak Nye, ne griežtoji, bet būtent švelnioji Amerikos galia, jos patrauklumas pakirs teroristų galimybes plėsti savo įtaką ir verbuoti naujus savižudžius²¹⁵.

Kitas žymus su Demokratų partija susijęs politologas Zbigniew Brzezinski savo naujausioje knygoje *The Choice* irgi kritiškai vertina Busho administracijos užsienio politiką. Jis teigia, kad Bushas ir tie, kas jam pataria, supainiojo Amerikos „pranašumą“ (angl. *preponderance*) prieš kitas šalis su Amerikos „visagalybe“ (angl. *omnipotence*). Iš tikrųjų, Amerikos sukaupta galia iš tiesų lyg ir suteikia jai galimybę rinktis – arba dominuoti, arba tapti lydere. Tačiau pasirinkimo nėra. Grėsmė pasauliui ir Amerikai, kuri sklinda iš „globalinių Balkanų“ (tokia metafora taikoma Artimųjų Rytų ir Centrinės Azijos regionui), yra pernelyg didelė. Amerika, nors ir būdama stipriausia valstybė, vis tiek yra per silpna vien savo jėgomis susidoroti su šia problema, tuo labiau karinėmis priemonėmis. Todėl JAV vyriausybė, užuot kūrusi paklusnias „norinčiųjų koalicijas“, turėtų savo politiką remti senomis patikrintomis sąjungomis su šalimis, kurios pripažįsta tas pačias vertybes, net jeigu ir ne visada pavyksta pasiekti nuomonių vienybę konkrečiais klausimais. „Globalinių Balkanų“ problemos, pasak Brzezinskio negalima išspręsti karinėmis priemonėmis. Vietoj prievartos turėtų būti vykdomas lėtas, bet tuo pat metu nuoseklus ir metodiškas transatlantinės saugumo ir bendradarbiavimo zonos plėtimas, o kitų demokratinių šalių, ypač Europos Sąjungos, dalyvavimas šiame darbe yra esminė sėkmės sąlyga²¹⁶.

²¹⁵ Nye J. S. Jr., *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, Public Affairs, 2004.

²¹⁶ Brzezinsky Z., *The Choice: Global Domination or Global Leadership*, New York: Basic Books, 2004.

Kaip galime nesunkiai pastebėti, nors ir būdamas skirtingos šios trys pozicijos iš dalies sutampa, nes jos visos gana skeptiškai žiūri į „imperijos pareigas“. Vienaip ar kitaip norima kaip nors tu pareigų atsikratyti arba bent nors kiek išsisukti, susimažinti jas, dalį atsakomybės užkraunant kitiems. Todėl nenuostabu, kad visos šios pozicijos be išimties kritiškai vertina ketvirtąjį variantą – dominavimą (angl. *primacy*).

Šiuolaikinis šios „ketvirtosios linijos“ variantas Hentzo nuomone, nors ir genetiškai siejamas su džeksoniška JAV užsienio politikos tradicija, be abejo, yra gana naujas reiškinys ta prasme, kad šios pozicijos nuostatų niekada nebuvo bandoma realizuoti tarptautiniu mastu ir ji niekada nebuvo tapusi oficialiąja Vašingtono politika²¹⁷. Tačiau, kaip minėta, 2001 metų rugsėjo 11 dienos įvykiai dramatiškai pastūmėjo JAV prezidentą būtent tokio pasirinkimo keliu, kurį anksčiau idėjiškai „išgrindė“ jau pirmiau šioje knygoje pristatyti neokonservatoriai, savo ruožtu kritikuoja kitas JAV užsienio politikos tradicijas ir mano, kad jos yra pavojingo bailumo ir tingumo išraiška.

Baigiant debatų dėl imperijos aptarimą belieka pažymėti, kad patys neokonservatoriai, kurie kitų diskusijos dalyvių yra laikomi „proimperialistiškiausiais“, patys toli gražu visai nesizėvi „imperijos“ idėja. Antai savotiškame neokonservatorių manifeste, kurį parašė anksčiau minėtas autoritetingas šios pakraipos atstovas Krauthammeris²¹⁸, sakoma, kad šiaip jau taikyti sąvoką „imperija“ Amerikai yra nesusipratimas, nes Amerika yra komercinė respublika, kuri niekada netroško užkariauti kitų šalių. Tačiau tuo pat metu – Amerika tai tokia komercinė respublika, kuri turi didžiausią galią pasaulyje ir dėl to tapo pasaulio tvarkos sergėtoja. Todėl dabartiniame pasaulyje Amerika negali sau leisti „snausti“, bet turi būti aktyvi ir prireikus nesivaržyti naudoti jėgą, tam, kad sutramdytų demokratinių ir laivės vertybių priešininkus. „Jeigu kas nors laužiasi į jūsų namus, jūs kviečiate policiją. Ką jūs darysite, jeigu kas užpuls jūsų šalį? – klausia Krauthammeris. Ir pats atsako: jūs skambinsite į Vašingtoną. Vienpoliame pasaulyje, panašiausias

²¹⁷ Hentz J.J. ed., op. cit., p. 6–9.

²¹⁸ Krauthammer Ch., *Democratic Realism: An American Foreign Policy For A Unipolar World*, American Enterprise Institute Press, 2004 (Irving Kristol Lecture).

į centralizuotą valdžią, į normų sergėtoją reiškinyms yra Amerika – Amerikos galia“²¹⁹.

Tuo ir baigsime šią santykinai trumpą ir, žinoma, fragmentišką vadinamųjų debatų dėl imperijos Amerikoje apžvalgą. Išsamesniam jų gvildinimui reikėtų atskiros studijos, tačiau pagrindiniam šios knygos tikslui pasiekti ne tiek svarbios yra šių debatų detalės, kiek bendresnis vaizdas, kuris leidžia pamatyti, kiek klaidinantis ir primityvus gali būti neįsigilinusių komentatorių kartais piešiamas Amerikos užsienio politikos vaizdas, kai sutapatinamas tikrai su kuria nors viena, tam tikru laiku didesnę įtaką įgijusia tendencija.

■ 3.3. Jungtinių Valstijų Rusijos politika: nestabilus kompromisas

Šiuolaikinės (tiesa, ne visos) tarptautinių santykių studijų prieigos teikia pakankamai solidžias prielaidas tyrėjui, norinčiam įvertinti tarptautinės sistemos būklę ir poveikį atskirų valstybių santykių raidai. Antai realistinės tarptautinių santykių studijų prieigos požiūriu Lietuvos ir Rusijos (mažos ir didelės valstybių) santykių normalizacijai būtų palankūs tie veiksniai, kurie keistų šių šalių galios tarpusavio santykį silpnesniosios naudai. Santykiai būtų tuo normalesni, kuo labiau būtų subalansuotos sąveikaujančiųjų galios. Liberaliuoju požiūriu valstybių santykių normalizacija būtų baigta, jeigu tarptautiniu sisteminiu lygmeniu išsivirtintų tvarka ir teisingumas, valstybėms ir visuomenėms būtų užtikrinta galimybė nevaržomai bendradarbiauti ir plėtoti mainus, arba, kitaip tariant, jeigu susiklostytų toks tarptautinis režimas, tokia normų taisyklių, institucijų ir procedūrų visuma, kurios būtų priimtinos visoms valstybėms, nepaisant jų dydžio ir galios parametrų. Galiausiai netgi konstruktyvistinė prieiga šioje vietoje patartų ir sisteminiu lygmeniu ieškoti tokių veiksmų, kurie skatintų valstybių tarpusavio pasitikėjimą ir „tirpdytų“ kiekvienos jų siekį „saugumizuoti“ (arba tiksliau, „demonizuoti“) greta esančias ar tuo labiau galingesnes valstybes.

Žvelgiant retrospektyviai akivaizdu, kad tokie sisteminiai pokyčiai kaip šaltojo karo pabaiga ir komunistinės imperijos žlugimas, JAV ta-

²¹⁹ Krauthammer Ch., *Democratic Realism*, p. 10.

pimas „vienvalde“ arba, tiksliau, dominuojančia valstybe pasaulyje visais nurodytais požiūriais Lietuvos ir Rusijos santykius veikė teigiamai. Realistiniu požiūriu Sovietų Sąjungos iširimas reiškė, kad Rusija iš esmės susilpnėjo ir Lietuvai atsirado galimybė ne tik atsikurti kaip valstybei, bet ir į savo saugumo dilemos sprendimą įtraukti kitus, pažėgesnius balansuoti Rusiją veikėjus, visų pirma JAV, pirmiausia per narystę NATO. Ir nors 1994 metais po Rusijos kariuomenės išvedimo iš Lietuvos ir netgi 1996 metais po pirmosios NATO plėtros tas Lietuvos užsienio politikos tikslas vis dar atrodė beveik neįgyvendinamas, susiklosčiusios tarptautinės sisteminės sąlygos ir konkrečiai JAV pasirinktas užsienio politikos kursas sudarė visiškai palankias galimybes nuosekliai, atkakliai siekti šio tikslo, ir, kaip žinome, galiausiai jis buvo pasiektas.

Jeigu žvelgtume į po šaltojo karo įvykusias pasaulio permainas ir jų svarbą Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijai vertintume liberaliuoju požiūriu, vėlgi tektų konstatuoti teigiamą jų reikšmę. Iš pradžių situacija, pasaulyje susiklosčiusi po šaltojo karo, davė pagrindą nusi-teikti labai optimistiškai. JAV ir jų sąjungininkų atstovaujama liberaliųjų vertybių moralinė ir galiausiai materialinė pergalė prieš totalitarizmą ir komunizmą iš tiesų pažadino viltis, kad, JAV prezidento Busho vyresniojo žodžiais tariant, tikrai formuojasi naujoji tarptautinė tvarka, o toje tvarkoje taikos palaikymo misija atitenka per Jungtines Tautas ir drauge su savo sąjungininkais veikiančioms JAV. Taigi tuomet buvo galima manyti, kad atsiranda puiki galimybė Lietuvos ir Rusijos santykius galutinai sutvarkyti ne bet kokių, o būtent vakarietišku liberaliųjų vertybių pagrindu.

Po šaltojo karo susiklosčiusi pasaulėtvarka, be abejo, suteikė didelių galimybių kokybiškai pasikeisti Lietuvos ir Rusijos santykiams ir konstruktyvistinės prieigos požiūriu. Idėja, kad bet kuri pasaulėtvarka, kad ir kokia atšiauri būtų, vis tiek yra ne amžinas prakeiksmas, bet tikrai socialinis darinys, turėjo didelį potencialą teigiamai paveikti ir tokį painų probleminį „mazgą“ kaip Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacija posovietinėje eroje. Tačiau į tai, kad šis procesas nevyks lengvai ir sklandžiai, kadaise dėmesį buvo atkreipęs Huntingtonas, kuris prognozavo, kad ideologinio liberalizmo ir komunizmo konflikto pabaiga reikš ne liberalizmo pergalę ir istorijos pabaigą, o tikrai naują konfliktą, kylančių

iš kultūrinio civilizacinio tapatumo skirtumų, erą²²⁰. Todėl atitinkamai galutinė Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacija galėtų būti pasiekta, jeigu pavyktų surasti bendrą vardiklį tarp šių skirtingoms krikščioniškosios civilizacijos atšakoms priklausančių valstybių.

Taigi JAV iškilimo ir virtimo „imperija“ padariniai Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijai, be abejo, yra labai nevienareikšmės, bet atrodo, kad bendra negatyvių ir pozityvių permainų pusiausvyra vis dėlto išlieka pakankamai stabili.

Viena vertus, pasireiškę Jungtinių Valstijų, kaip tarptautinės sistemos hegemono, nevaržomumas ir visagalybė neabejotinai yra negatyvūs tuo aspektu, kurį būtų galima apibūdinti kaip pernelyg laisvą tarptautinės teisės ir kitų nusistovėjusių valstybių bendrabūvio formų interpretavimą. Nepaisant viso tarptautinės teisės prieštaravimo ir netobulumo, tarptautinė teisė, tarptautinės normos ir režimai yra gyvybiškai svarbūs mažesnėms ir silpnesnėms valstybėms. Gausybė mažųjų valstybių užsienio ir saugumo politikos ir ypač jų santykių su didžiosiomis valstybėmis studijų akivaizdžiai patvirtina, kad mažosios valstybės dėl savo ribotų išteklių visada yra priverstos papildomas tarptautines saugumo garantijas sieti arba su tarptautiniu mastu pripažintu neutralitetu, arba su įvairiais aljansų deriniais²²¹. Todėl nesant pakankamai stabilių tarptautinių taisyklių ir institucijų iš viso sunku įsivaizduoti, kad Lietuvos ir Rusijos santykiai kada nors pagaliau taptų normalūs.

Žinoma, gerai, kad JAV yra Lietuvos sąjungininkė ir rėmėja, bet kartu Jungtinių Valstijos, virsdamos taisyklių nevaržomu hegemonu ir tarptautinėje erdvėje pradėjusios elgtis priešingai nusistovėjusioms nor-

²²⁰ Huntington S. P., „The Clash of Civilizations“, *Foreign Affairs*, Summer 1993, vol. 72, no 3, p. 22–28.

²²¹ Žr. pvz.: Rappard W. E., „Small States in the League of Nations“, *Political Science Quarterly*, 1934, vol. 49, p. 544–575; Herre P., *Die kleinen Staaten Europas und die Entstehung des Weltkrieges*, München, 1937; Marks S., „Small States in Geneva“, *World Affairs*, Spring 1995, vol. 157, issue 4, p. 191–196; Wilkinson, J. R., „Denmark and NATO: The Problem of a Small State in a Collective Security System“, *International Organization*, 1956, vol. 10, no 3, p. 390–401.; Mathisen T., *The Function of Small States in the Strategies of the Great Powers*, Oslo, Bergen: Tromsø, 1971; Knudsen O. P., „Of Lambs and Lions. Relations between Great Powers and their Smaller Neighbours“, *Cooperation and Conflict*, 1988, vol. 23, no 4, p. 111–122;

moms, ne tik provokuoja priešišku koalicijų susidarymą, bet ir neišvengiamai pakeičia vertybėmis bei principais grindžiamus lygiaverčius santykius su savo sąjungininkais į „šeimininko“ ir „valdinio“ ryšį, kai „valdiniai“ yra vertinami ne pagal principingumą, bet pagal lojalumą. Visa tai buvo galima pastebėti prieš pat prasidedant Irako karui.

2003 metų pradžioje susiklosčius dramatiškai situacijai, kai žlugo derybos Jungtinių Tautų Saugumo Taryboje, mažesnių Vidurio Europos valstybių, įskaitant ir Lietuvą, narystės NATO perspektyva tapo tiesiogiai priklausoma nuo politinės paramos tarptautinės teisės požiūriu abejotinam prezidento Busho sprendimui Irake sunaikinti Sadamo Huseino režimą. Žinoma, šios JAV parėmusios šalys išlošė, jei žiūrėsime į trumpalaikę perspektyvą, ir užsitikrino JAV Kongreso paramą ratifikuojant jų prisijungimo prie Šiaurės Atlanto sutarties aktą, bet, žiūrint į ilgalaikę perspektyvą, yra pavojus sulaukti ir ne tokių pozityvių padarinių, jeigu galios pasiskirstymas tarptautinėje sistemoje ateityje pastebimai keistųsi. Tuomet niekas negalėtų garantuoti, kad neatsirastų ir daugiau norinčiųjų pasekti nevaržomų Jungtinių Valstijų pavyzdžiu ir pradėti panašiai elgtis – jeigu ne pasauliniu, tai bent regioniniu mastu, tokią savo elgseną pateisindami visai kilniais „humanitarinės intervencijos“ motyvais.

Štai Rusijos užsienio ir gynybos politikos tarybos prezidiumo pirmininkas, Kremliui artimas politologas Sergejus Karaganovas, pasibaigus Irako krizei, ir siekdamas paruošti dirvą Rusijos ir JAV santykių normalizavimui laikraštyje *Известия* dėstė, kad Rusija Irako krizės metu padarė klaidą, kurią reikia kuo skubiau ištaisyti. Jo žodžiais, reikalingas „naujas suvereniteto matymas“. Dauguma Trečiojo pasaulio šalių nesugeba užtikrinti tvarkos savo teritorijoje. Ir tai pasakytina apie buusias sovietines respublikas. Štai kur slypi pagrindinė JAV veiksmų Irake priežastis.²²² Vėliau Karaganovas su Inozemcevu šią idėją išplėtojo savo straipsnyje žurnalo *Foreign Affairs* variante *Russia in Global Politics*, kuriame jau atvirai, remdamiesi Irako precedentu, siekia pateisinti Rusijos veiksmus „artimajame užsienyje“ bei legitimizuoti ir

²²² Караганов С., „Уроки иракской войны. Москва не должна делать ООН инструментом борьбы с Вашингтоном“, *Известия*, 12 мая 2003 г., <http://www.izvestia.ru/politic/article33565>, 2006/08/30.

naujas ofenzyvas, jeigu Kremlius vienašališkai nuspręstų, kad tokių reikia. Pasak Karaganovo, tiek NATO veiksmai buvusioje Jugoslavijoje, tiek Rusijos veiksmai Moldavijos Transnistrijoje bei Gruzijos Abchazijoje ir Osetijoje, tiek amerikiečių veiksmai Irake (kadangi masinio naikavimo ginklų nerasta) yra iš esmės tokios sporadiškos „humanitarinės misijos“²²³.

Taigi nesunku pastebėti, kad susiklosčius tokioms tarptautinėms sąlygoms, kai nevaržomai pradėtų reikštis „naujasis suvereniteto matymas“, mažesniųjų valstybių nepriklausomybė ir saugumas taptų dar labiau kvestionuojamu dalyku negu buvo iki šiol, o tikėtis, kad Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijos perspektyva tokiaime kontekste bus geresnė, vargu ar verta.

Tačiau Jungtinių Valstijų, kaip tarptautinės sistemos hegemono, nevaržomumas ir visagalybė neabejotinai turi ir pozityvių padarinių atitinkamam mūsų nagrinėjamos problemos sprendimui. Pozityvu yra tai, kad Jungtinės Valstijos, dabar būdamos ir faktinė, ir formali Lietuvos sąjungininkė, išlaiko ir netgi stiprina lyderystę pasaulyje. Vien jų galios „gravitacijos“, netgi joms pačioms labai menkai tiesiogiai dalyvaujant, kai sprendžiami mūsų regiono reikalai, pakanka, kad čia bent jau būtų išlaikomas *status quo*, kad naujas įtakos zonų perskirstymas arba Baltijos valstybės pavertimas mainų objektu būtų neįmanomas arba bent jau labai sudėtingas. Pozityvus ženklas yra ir tai, kad JAV kol kas lieka suinteresuotos išlaikyti NATO bei Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizaciją, t. y. pagrindines tarptautines struktūras, per kurias jų dalyvavimas sprendžiant Europos reikalus yra sistematizuotas ir institucionalizuotas.

Kartu reikia pažymėti, kad Jungtinių Valstijų visagalybė iš tiesų nėra jau tokia akivaizdi, o jas vadinti „imperija“, ko gero, yra gerokai perdėta. Nors JAV galios „gravitacijos“ pakanka, kad mūsų regione būtų išlaikytas tam tikras *status quo*, vis dėlto akivaizdu, kad šitos „gravitacijos“ nepakanka, kad, pavyzdžiui, Baltijos šalių ir Rusijos santykiai pagaliau iš tikrųjų būtų normalizuoti. Nors ir kiek daug būtų su-

²²³ Иноземцев В.Л., Караганов С.А., „О мировом порядке XXI века“, *Россия в глобальной политике*. № 1, Январь – Февраль 2005, <http://www.globalaffairs.ru/numbers/12/3632.html>, 2006/08/30.

rasta argumentų pagrįsti tam, kad JAV tapo tikra šiuolaikine naujųjų laikų imperija, ko gero, vis dėlto teisesni yra tie „imperinių“ debatų dalyviai, kurie pabrėžia gana ribotas „naujai iškeptos“ imperijos galimybes. Antai 2003 metais JAV „imperinė“ diplomatija, susidūrusi su jungtine Prancūzijos, Vokietijos ir Rusijos opozicija Irako karui, vis dėlto nebuvo linkusi daugiau šios priešpriešos eskaluoti, bet, priešingai, stengėsi šią antiamerikietišką grupuotę suardyti pagal Condoleezos Rice pasiūlytą diferencijuotos politikos formulę: *punish France, ignore Germany, and forgive Russia*. Tai, aišku, tradicinė imperinė politika, pagrįsta principu „skaldyk ir valdyk“, bet nederėtų pamiršti, kad tai – silpnos (Bizantijos), o ne stiprios (klasikinės Romos) imperijos politika.

Žvelgiant į Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijos perspektyvą, ypatingo dėmesio verta paskutinė formulės dalis. Žinoma, *forgive Russia* nereiškia, kad JAV ketino nebeprieštarauti jokiai Rusijos politikai, bet tai neabejotinai reiškė, kad, atsižvelgiant į Rusijos svarbą pasaulinei energetikai ir šios valstybės paramą kovojant su teroristais, jai taikoma tolerancijos erdvė bus daug platesnė, o JAV politikos strategija – mažiau apibrėžta, ir tai sukels atitinkamų padarinių.

Kalbant apskritai apie JAV ir Rusijos santykius po šaltojo karo, kaip teigia James M. Goldgeier ir Michael McFaul savo išsamioje JAV politikos Rusijos atžvilgiu studijoje *Power and Purpose*, Amerikai visą laiką teko spręsti dilemą – kiek ji turėtų toliau tęsti Šaltojo karo metais vykdytą galios pusiausvyros ir Rusijos sulaikymo politiką ir imtis naujos misijos padėti Rusijai tapti liberalia, demokratiška rinkos ekonomikos valstybe²²⁴. Minėtų autorių nuomone, Amerikos politikos formuotojai Rusijos atžvilgiu po šaltojo karo tarsi suskilo į dvi stovyklas – „režimo pertvarkytojus“ (angl. *regime transformers*) ir „galios pusiausvyros palaikytojus“ (angl. *power balancers*). Pirmieji sakė: kadangi Rusija jau nebėra karinė grėsmė Amerikai, ir demokratijos tarpusavyje nekariauja – reikia padėti jai kuo greičiau tapti klestinčia valstybe. Reikia skatinti investicijas, įtraukti ją į tarptautines institucijas – tokias kaip Pasaulio prekybos organizacija, padėti jai plėtoti demokratines savo pačios ins-

²²⁴ Goldgeier F. M., McFaul M., *Power and Purpose. U.S. Policy towards Russia after the Cold War*, Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 2003, p. 3.

titucijas šalies viduje. Ir tuomet bus visai nesvarbu, kiek Rusija turės branduolinių galvučių, taip, kaip nesvarbu, kiek tokių ginklų šiandien turi Jungtinė Karalystė.

Antrosios stovyklos atstovai oponavo šiam požiūriui ir teigė, kad JAV neturi realių galimybių daryti esminę įtaką Rusijos vidaus politikai, todėl pagrindinis JAV interesas visų pirma būtų išnaudoti laikiną Rusijos susilpnėjimą ir sukurti tokią galios pusiausvyros ir tarptautinio saugumo sistemą, kuri būtų palanki Jungtinėms Valstijoms. Griežčiausia šio požiūrio pozicija – siekis toliau silpninti Rusiją iki galutinio jos suirimo ir susiskaidymo į atskiras suverenas demokratines ir draugiškas Jungtinėms Valstijoms valstybes²²⁵.

Žvelgiant į Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijos perspektyvą ir viena, ir kita strategija turi pranašumų ir trūkumų. Tačiau kaip visada tokiais atvejais, kai susiduria priešingos nuomonės, reali JAV vyriausybės politika tapo nestabiliu dviejų kraštutinumų kompromisu. Ir iš tikrųjų, Busho jaunesniojo politikoje Rusijos atžvilgiu bendrame padidėjusio indiferentiškumo fone buvo galima pastebėti nuolatinį bandymą balansuoti tarp šių dviejų politikos kraštutinumų. Tam tikru momentu „viršų“ ima „galios pusiausvyros palaikytojai“, bet ilgainiui jų viršenybę keičia „režimo pertvarkytojai“.

Štai 2003 metais po Irako karo JAV politikoje Rusijos atžvilgiu labiau vyravo „galios pusiausvyros palaikytojų“ nuomonė, pasak kurių, nėra prasmės kištis ir kritikuoti Rusijos vidaus politikos procesų, nes jų vis tiek neįmanoma paveikti. Todėl viešuose pranešimuose apie 2003 metais įvykusius Busho ir Putino sutikimus Sankt Peterburge (birželį) ir Camp Davide (rugsėį) buvo teigiama, kad lyderiai diskutavo tikrai bendrais rūpimais klausimais (terorizmas, Iranas, Irakas), tačiau Bushas ar kiti JAV administracijos pareigūnai, nepaisydami, kad įtakingiausi Amerikos dienraščiai negailestingai pliekė Putino vidaus politiką, viešai nekritikavo Putino nei dėl Čėčenijos, nei dėl demokratijos suvaržymų. O štai padėtis NVS šalyse, jeigu ir buvo svarstoma, tai apie ją viešai kalbama nebuvo. Tačiau akivaizdu, kad šioje srityje šioks toks geopolitinis „žaidimas“ vyko, o JAV ir Rusijos pozicijos jame buvo beveik priešiškos. Čia užtenka prisiminti jau anksčiau šioje knygoje ap-

²²⁵ Plačiau •r. Goldgeier F. M., McFaul M., p. 1–17.

tartą JAV ir Rusijos susidūrimą ESBO dėl Moldovos arba JAV paramą tuometinėms permainos Gruzijoje.

Bet netrukus po šių susidūrimų galios „pusiausvyros palaikymo stimuli“ buvo galima stebėti ir kitos, t. y. „režimo pertvarkytojų“ nuostatų įtakos JAV administracijai apraiškas. JAV pagaliau ryžosi viešai pakritikuoti Rusijos vidaus politikos procesus. Rusijos valdžia, siekdama kontroliuoti rinkimų kampanijos eigą, vis labiau riboja žodžio laisvę bei apsisprendė galutinai sužlugdyti didžiausią naftos bendrovę *Jukos*, todėl JAV spauda ir įvairios interesų grupės sustiprino spaudimą Bushui, kad jis imtųsi viešai kritikuoti Putino vidaus politiką ir demokratijos suvaržymus²²⁶. Galiausiai jie savo tikslą pasiekė.

2004 metų sausio pabaigoje JAV valstybės sekretorius Powellas po naujai išrinkto Gruzijos prezidento Michailo Saakašvilio inauguracijos Tbilisyje užsuko derybų ir į Maskvą. Vizito metu Rusijos laikraštyje *Čėāāñņč’* buvo paskelbtas didelį atgarsį sukėlęs Powello straipsnis, kuriame jis ne tik diplomatiškai apžvelgė Rusijos ir JAV santykius, bet ir pakankamai griežtai kritikavo Rusijos valdžią²²⁷. Powello straipsnyje išskirti du pagrindiniai probleminiai punktai – Rusijos demokratijos problemos ir Rusijos elgsena posovietinėje erdvėje. Šie du probleminiai mazgai ir buvo pagrindiniai JAV ir Rusijos santykių ir nesutarimų leitmotyvai 2004 metais.

Tiesa, reikia pažymėti, kad apkritai 2004 metais JAV ir Rusijos santykiai plėtojosi labiau iš inercijos negu dėl kokių nors naujų politinių impulsų. 2004 metai buvo rinkimų metai, todėl tiek Putinui, tiek Bushui labiau rūpėjo vidaus, o ne užsienio politika. Tačiau netrukus esamus prieštaravimus vėl išryškino du svarbiausi kritiški antrosios 2004 metų pusės įvykiai. Tai 2004 metų rugsėjo Beslano įkaitų tragedija, kuri tapo pretekstu Putinui suduoti dar vieną smūgį Rusijos demokratijos raidai, ir 2004 metų pabaigoje – Ukrainoje kilusi oranžinė revoliucija, kuri kiek netikėtai bendrų vertybių pagrindu vėl suvienijo dėl Ira-

²²⁶ Plačiau •r. Slevin P., Baler P., „Bush Changing Views on Putin. Administration That Hailed Russian Leader Alters Course“, *The Washington Post*, December 14, 2003, p. A26, <http://www.washingtonpost.com/ac2/wp-dyn?pagename=article&contentId=A62533-2003Dec13¬Found=true>, 2005/03/04.

²²⁷ Žr. Пауэлл К., „Партнерские отношения: работа продолжается“, *Известия*, 26 января 2004 г., <http://www.izvestia.ru/world/article43464>, 2005/03/05.

ko karo gerokai susipriešinusias JAV ir Vakarų Europą bei dar aiškiau parodė tą vertybinę prarają, kuri, nieko nepaisant, ir toliau tebežioji tarp Vakarų ir Rusijos.

Tarptautinis Beslano moksleivių žūtis atgarsis buvo dvilypis. Viena vertus, pasaulis smerkė teroristų žiaurumą ir reiškė užuojautą aukų artimiesiems. Antra vertus, visuotinę nuostabą kėlė Rusijos tarnybų neprofesionalumas ir bejėgiškumas bei valdžios institucijų abejingumas žmogaus gyvybei. Bet dar didesnę nesupratimo bangą pasaulyje sukėlė visai neadekvatus problemai prezidento Putino politinis atsakas į tik ką įvykdytą teroro aktą. Putinas pareiškė, kad siautėjantis terorizmas reikalauja stiprinti valstybę, todėl dabar svarbiausia – panaikinti... tiesioginius gubernatorių rinkimus. Pagal naują tvarką dabar gubernatorius Kremliaus teikimu rinks Federacijos subjektų tarybos²²⁸.

Taigi Putinas ne tik kategoriškai atmetė iš visų pusių sklindančius raginimus pradėti ieškoti politinių kruvino Čečėnijos konflikto suregulavimo priemonių, bet, visuotinei Rusijos opozicijos ir tarptautinės bendrijos nuostabai, pareiškė, jog tam, kad ateityje būtų galima apsaugoti nuo teroro aktų, įgyvendins tolesnes šalies valdymą labiau centralizuojančias reformas. Kitaip tariant, Beslano siaubas tapo dar vienu pretekstu stiprinti ir taip jau didelę Kremliaus galią. Putinas žengė dar vieną žingsnį autoritarizmo link. Todėl nenuostabu, kad Rusijos demokratijos problema, kurią iki tol buvo vengiama liesti JAV ir Rusijos aukščiausiojo lygio susitikimuose, pagaliau pakliuvo į darbotvarkę. 2004 metų lapkričio 20 dieną pirmame po JAV prezidento rinkimų Putino ir Busho susitikime, kuris vyko Čilėje, Azijos ir Ramiojo vandenyno šalių susitikimo kuluaruose, JAV prezidentas domėjosi, kaip reikia suprasti Rusijos valdžios vykdomą centralizacijos reformą. Pasak naujienų agentūrų pranešimų, Putinas pateikė Bushui „ilgą ir išsamų, istorijos faktais pagrįstą paaiškinimą, kad Rusijos istorinės tradicijos reikalauja taikyti jai ribotos demokratijos formą“, bet užtikrino jį, kad šis sprendimas neturėtų būti traktuojamas kaip Rusijos grįžimas į totalitarizmą²²⁹.

²²⁸ Žr. plačiau: Президент России, „Выступление на расширенном заседании Правительства с участием глав субъектов Российской Федерации, 13 сентября 2004 года, Москва, Дом Правительства России“, *Официальный сайт*, http://www.president.kremlin.ru/appears/2004/09/13/1514_type63374type63378type82634_76651.shtml, 2005/03/30.

²²⁹ Lateline News, „Bush tells Putin of concerns about Russia“, Santiago, November 20, 2004, <http://dailynews.muzi.com/ll/english/1336553.shtml>, 2005/03/20.

Putino referencija, susijusi su Rusijos istorija, nėra naujas dalykas diskutuojant apie šią šalį ir ją analizuojant, tačiau reikia pažymėti, kad tai naujas dalykas būtent Putino „repertuare“. Ankstesniuose Putino pareiškimuose ir politikoje Rusijos civilizacinis išskirtinumas niekada nebuvo pabrėžiamas. Priešingai, jeigu prisiminsime jau minėtą programinį 2003 metų Putino metinį pranešimą Valstybės Dūmai, pamatysime, kad ten jokių užuominų apie Rusijos išskirtinumą nėra. Atvirkščiai – pagrindinis akcentas skiriamas Rusijos pastangoms sugrąžinti šalį į gerbiamų valstybių bendriją, „į civilizaciją“. Tačiau nuo demokratijos tolstanti politinės valdžios elgsenos logika, valdžios koncentracija vienoje rankose, kitamanių persekiojimas verčia telktis nors jau senų ir ne originalių, bet išbandytų argumentų. Tačiau, kaip pastebėjo Santjago susitikimą komentavęs austrų dienraščio *Der Standard* apžvalgininkas, nors Vakaruose irgi daugelis mano, kad Rusiją galima valdyti tikrai tvirta ranka, „bet tuo pat metu daugeliui, ypač jaunimui, pasisakančiam už tikrą demokratiją, tai – karti patirtis. Bet tai, kad Putino tezė yra farsas, labai aiškiai matoma Ukrainoje. Šiame istoriniame rusų tautos centre per nedaugelį nepriklausomybės metų atsidaro pilietinės visuomenės užuomazgų. Tai daug prisidėjo prie to, kad praeitą sekmadienį per prezidento rinkimus Ukrainos piliečiai iškėlė tikrą alternatyvą esamai sistemai, nors ir buvo bandoma falsifikuoti rezultatus. Rusijos kultūriniai sluoksniai taip pat puikiai žino, kokios demokratijos nori“²³⁰.

Iš tikrųjų, kaip parodė įvykiai, Beslano krizė buvo tikrai preliudija problemų, kurias vis aštriau JAV kėlė Putino politika. Metų pabaigoje į tarptautinių naujienų suvestinių priekį daug kam Amerikoje ir Europoje netikėtai įsiveržė Ukrainos problema, jos tuometinės valdžios bandymai suklastoti prezidento rinkimų rezultatus. Nepaisant to, kad Rusija vienareikšmiškai signalizavo, jog palaiko Ukrainos prezidento rinkimus „laimėjusį“ kandidatą, ir užsienio nuomonė čia neturėtų vaidinti jokio vaidmens, Putino signalai šį kartą nebuvo veiksmingi. Lapkričio 24 dieną JAV valstybės sekretorius Powellas pareiškė, kad JAV

²³⁰ Kirchengast J., „Die passende Demokratie. Auch im russischen Kulturkreis wissen die Menschen, welche Art von Demokratie sie wollen“, *Der Standard*, 21 November, 2004, <http://derstandard.at/?url=/?id=1865865>, 2005/03/20.

nepripažįsta Ukrainos prezidento antrojo rinkimų turo rezultatų ir ragina surengti naujus sąžiningus rinkimus²³¹. Šiuo pavyzdžiu netrukus pasekė ir Europos Sąjunga, todėl Rusija turėjo trauktis ir pripažinti, kad jeigu jau iškilo ginčai dėl rinkimų teisėtumo – jie turėtų būti sprendžiami teisme. Ir, kaip žinome, teismo sprendimas buvo panaikinti suklastotų rinkimų rezultatus.

Pasaulio spauda ir politikos analitikai Ukrainos epizodą įvertino vienareikšmiškai, ne tik kaip politinį Rusijos ir asmeniškai Putino pralaimėjimą, bet ir kaip stebėtiną politinio nekompetentingumo pavyzdį²³². Tačiau kad ir kaip ten būtų, svarbiausia Ukrainos krizės pamoka yra ta, kad čia, ko gero, dar ryškiau negu prieš metus Gruzijoje buvo atskleistos Rusijos galimybių kištis į gretimų valstybių vidaus reikalus ribos ir iš esmės pozityvus vaidmuo, kurį gali suvaidinti JAV su kitomis Vakarų šalimis, jeigu tiktai tam pavyksta sutelkti pakankamą politinės valios kiekį. Todėl atrodytų, kad „galios pusiausvyros palaikytojai“ Ukrainos pavyzdį galėtų pateikti kaip svarų argumentą ir toliau kreipti JAV politiką Rusijos atžvilgiu šia kryptimi. Tačiau, kaip parodė vėlesni įvykiai, Ukrainos epizodas, priešingai negu buvo tikimasi, jokių reikšmingesnių JAV ir Rusijos santykių pokyčių nesukėlė. Nors Rusijoje neišvartinta demokratija, jos užsienio politika ir toliau orientuota į siaurai suprantamos politinės įtakos ir komercinės naudos užtikrinimą ir visa tai kol kas neturi nieko bendra su Vakaruose universaliosiomis pripažįstamomis vertybėmis – demokratija, tautų apsisprendimu, laisvais rinkimais, žmogaus teisėmis, vis dėlto niekas nesuinteresuotas grįžti į šalčio karo laikus. Todėl ir toliau JAV politika panaši į kiek prieštarinę kritiško požiūrio ir tolerancijos Rusijos atžvilgiu kokteilį.

2005–2006 metais vyko tas pats procesas, kai taip ir lieka iki galo neaišku, ar JAV iš tiesų rimtai užsiima Rusijos „balansavimu“ mūsų regione, ar iš tiesų rimtai vyko ir tebevyksta žiniasklaidos išpopuliarintas „geopolitinis žaidimas“ NVS erdvėje. Viena vertus, Bushas ir toliau stengėsi palaikyti dar nuo 2001 metų susiklosčiusius normalius ir draugiškus santykius su Rusija ir asmeniškai su Putinu. Bushas ven-

²³¹ CNN.com., „Powell: 'Fraud and abuse' in Ukraine vote“, November 25, 2004, <http://www.cnn.com/2004/US/11/24/powell.ukraine/> 2005/03/20

²³² Žr.: Corvin J. A., „Who lost Ukraine?“, *RFE/RL Russian Political Weekly*, January 12, 2005, vol. 5, no. 2, <http://www.rferl.org/reports/rpw/2005/01/2-120105.asp>, 2005/03/23.

gė viešo aštrių Rusijos politikos NVS šalyse klausimų svarstymo eilinio susitikimo su Putino metu 2005 metų vasario 24 dieną Bratislavoje²³³. 2005 metų gegužės 9 dieną Bushas taip pat atvyko į Maskvą švęsti propagandinio pergalės Antrajame pasauliniame kare 60 metų jubiliejaus. JAV prezidentas nepaisė gausybės raginimų ir net nebandė kvestionuoti Rusijos narystės G8 grupėje, bet lyg niekur nieko 2006 metų liepą Sankt Peterburge dalyvavo G8 susitikime, kurį pirmininkaujanti Rusija pavertė didžiuliu propagandiniu šou, skirtu vidaus ir užsienio auditorijai, rodančiu, kad Putino parinkta Rusijos vidaus ir užsienio politikos linija yra teisinga.

Ši JAV „nuolaidžiavimą“ galima suprasti. JAV prezidentui pakanka problemų ir be Rusijos. Vien karas su terorizmu ir pranokusi anksčiau lūkesčius Irako „klampynė“ suryja daug dėmesio ir išteklių. Prie to reikia pridurti Afganistaną ir Iraną. O be „Didžiųjų Vidurinių Rytų“, JAV prioritetų sąrašė vis svarbesnė darosi Azija ir, visų pirma, auganti supergalybė – Kinija. Galiausiai daug svarbiau už deramą santykių su Rusija reformavimą JAV yra pagedusių santykių su senaisiais sąjungininkais Vakarų Europoje atkūrimas.

Pasak jau minėto JAV ir Rusijos santykių eksperto McFaulo, pagrindinė JAV politikos Rusijos atžvilgiu problema yra ne ta, kad greisia pavojus įsivelti į naują šaltojo karo pobūdžio konfrontaciją, bet ta, kad JAV iš principo neturi aiškios pozicijos ir nuostatos šios šalies atžvilgiu²³⁴. O pastarųjų metų įvykiai rodo, kad JAV neryžtingumą Rusija labai efektyviai išnaudoja. Putinas nors praktiškai labai menkai arba iš viso nepadedą JAV kovoti su terorizmu arba branduolinio ginklo platinimu (Irano atvejis) ir visomis išgalėmis priešinasi demokratiniams procesams ne tik savo, bet ir gretimose šalyse, tuo pat metu gali girtis gerais asmeniniais santykiais su Bushu ir netgi pastaraisiais metais turėti jį kaip nuolatinį statistiką savo propagandiniuose šou, efektingai demonstruojančiuose Rusijos „sugrįžimą“ į didžiųjų valstybių klubą.

Tokia situacija, be jokios abejonės, ne tik nekuria reikiamų prielaidų normalizuoti Lietuvos ir Rusijos santykių būklę, bet netgi priešingai ją

²³³ „Candid words on Russia's drift from democracy“, *Economist*, 24 February 2005.

²³⁴ McFaul M., „Russia and the West: A Dangerous Drift“, *Current History*, October, 2005.

ne tik „užšaldo“, bet ir sistemingai blogina. Tuo naudodamasi Rusija gali nuolat santykinai sėkmingai plėtoti demagoginį propagandinį karą prieš Baltijos šalis, stengtis jas izoliuoti tarptautinėje arenoje ir kiekviena proga demonstruoti, kad jos skiriasi nuo kitų Vakarų demokratijų. 2005–2006 metais buvo ypač gausu tokios politikos apraiškų. Putinas 2005 metų vasario susitikimo su Bushu Bratislavoje išvakarėse visai nesivaržydamas ir nesulaukdamas solidžios tarptautinės kritikos, interviu Slovakijos radijui ir televizijai teisinio Sovietų Sąjungos veiksmus 1939 metais pasirašant Molotovo–Ribbentropo paktą ir vėliau aneksuojant Baltijos šalis, o jas pačias įvardijo nemokšomis istorijos perrašinėtojomis²³⁵. Šiame kontekste reikėtų paminėti vien didžiules Lietuvos ir Rusijos santykių diplomatines įtampas sukėlusius Antrojo pasaulinio karo pabaigos 60 metų²³⁶ ir Kaliningrado (o tiksliau Karaliaučiaus) 750 metų jubiliejų²³⁷ iškilmes Rusijoje.

Antra vertus, negalima tvirtinti, kad JAV galutinai „užmiršo“ Rusiją ir neieško tinkamos politikos. Lyginant 2002 ir 2006 metų JAV prezidento Busho patvirtintas Nacionalinio saugumo strategijų tekstų vietas, skirtas Rusijai, galima pastebėti, jog formuluočių stilius ir tonas yra gerokai pasikeitę ir atspindi, kad JAV gana kritiškai vertina pastarųjų ketverių metų Rusijos politikos raidos vektorius. 2002 metais buvo teigiama, kad JAV su Rusija plėtos strateginę partnerystę ir tikrai „vis dar tebesitęsiantis Rusijos nepasitikėjimas mūsų motyvais ir politika stabdo mūsų santykių gerėjimą“²³⁸. O 2006 metų dokumente jau neberasime užuominų apie strateginę partnerystę, tikrai apgailestavimą, kad „dabartinės tendencijos, deja, rodo tirpstantį išsipareigojimą (angl. *diminishing commitment*) demokratinėms laisvėms ir institucijoms“. Todėl ateityje JAV planuoja imtis žygių ir bandyti „įtikinti Rusijos vyriausybę, kad demokratijos pažanga pačioje Rusijoje ir jos regione pa-

²³⁵ Žr.: Президент России, „Интервью «Радио Словенско» и словацкой телекомпанияи СТБ“, 22 февраля 2005 года, http://www.president.kremlin.ru/appears/2005/02/22/2118_type63379_84394.shtml, 2006/08/31.

²³⁶ Plačiau žr.: Janeliūnas T., „Gegužės 9-osios problema saugumizavimo teorijos ir komunikacinio saugumo požiūriu“, *Politologija*, 2005, nr. 2(38), p.3–30.

²³⁷ Plačiau žr.: Lopata R., *Įkaito anatomija: Kaliningrado jubiliejaus byla*, Vilnius: Eugrimas, 2006.

²³⁸ *The National Security Strategy of the United States of America*, Septemeber 2002, p. 27, <http://www.whitehouse.gov/nsc/nss.pdf>, 2006 09 02.

sitarnaus ten gyvenantiems žmonėms ir pagerins jos santykius su mumis, kitomis Vakarų vyriausybėmis ir kitomis regiono šalimis²³⁹.

Dabar būtų sunku ir per anksti vertinti, kiek planuojamos JAV pastangos yra sėkmingos, tačiau sprendžiant iš to, kad 2006 metais jau daug dažniau galima pastebėti labai aukštų JAV pareigūnų tono pasikeitimą ir išgirsti viešą Rusijos kritiką, galima manyti, kad pokyčiai vyksta, bet, matyt, pernelyg didelių vilčių puoselėti nereikėtų. Čia geru pavyzdžiu galėtų būti iš pradžių didelį atgarsį sukėlusio JAV viceprezidento Cheney'io kalba Vilniaus konferencijoje 2006 metų gegužės 4 dieną. Kalboje viceprezidentas kritikavo Rusijos valdžią už nutolinimą nuo demokratijos bei jos negarbingą energetiniu šantažu pagrįsta užsienio politiką²⁴⁰. Kalba iš tiesų sukėlė didelį atgarsį, kai kurie komentatoriai suskubo ją lyginti su šaltojo karo pradžia siejama 1946 metų kovo 5 dienos Churchillio kalba Fultone (Misuris, JAV), tačiau, atrodo, kad visi šie vertinimai buvo gerokai perdėti. Žvelgiant į šiuos įvykius iš mūsų nagrinėjamos problemos perspektyvos, aišku, yra teigiama, kad vyksta JAV laikysenos pokytis griežtesnės pozicijos Rusijos atžvilgiu link, tačiau vis dar neapleidžia jausmas, kad šitas pozicijos sugriežtėjimas yra ne tik iš esmės labai jau formalus, bet ir gerokai pavėluotas, vargu ar ką Rusijos raidoje begalintis pakeisti pozityvesne linkme. Nors tarptautinės sistemos hegemonas – JAV tikrai nenusišalino nuo mūsų regiono problemų, vis dėlto jis nepajėgia visiškai užpildyti esamo galios vakuumo ir kartu nesukuria tinkamo fono galutinei Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijai.

²³⁹ *The National Security Strategy of the United States of America*, March 2006, p. 39, <http://www.whitehouse.gov/nsc/nss/2006/nss2006.pdf>, 2006/09/02.

²⁴⁰ Vice President of the USA, „Remarks at the 2006 Vilnius Conference“, May 4, 2006, <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2006/05/20060504-1.html>, 2006/09/02.

Post Scriptum

Tarpvalstybinių buvusių kolonijų ir metropolijų santykių normalizacija visuomet būna ilgas ir skausmingas procesas. Turi praeiti nemažai laiko, kol prie „išsiskyrimo“ galutinai pripranta ir prisitaiko valstybių ekonomikos, politikos, kultūros ir visuomenės. Štai ir nuo Lietuvos ir Rusijos „išsiskyrimo“ praėjo jau penkiolika metų, bet kol kas nėra jokio pagrindo teigti, kad santykiai tarp šalių būtų tapę visiškai normalūs. Ir tai jau kelia susirūpinimą. Bet dar didesnę susirūpinimą kelia tai, kad šiandien kaip niekada iki šiol darosi neaišku, kuria linkme jie plėtosis toliau – normalizacijos ar priešingai – turėsime progos stebėti atvirkštinių procesą.

Kai susiklosto tokios neaiškios situacijos, žmonės paprastai bando remtis istorine patirtimi ir atsispirdami nuo jos interpretuoti dabarties įvykius ar prognozuoti ateitį. Jeigu pažvelgsime į Lietuvos ir Rusijos santykius iš ilgalaikės perspektyvos, pabandydysime susumuoti, kelių šimtmečių patirtį, tai, deja, nieko paguodžiančio ir čia nesurasime. Tai kadaise jau aprašė kone žymiausias visų laikų Lietuvos istorikas Teodoras Narbutas (1784–1864), kuris pažymėjo, kad santykiuose tarp Rusijos ir Lietuvos jau nuo XII amžiaus veikia „svarstyklių“ dėsnis. Kai Rusija nusilpsta, Lietuvai yra skirta atgauti jėgas. Ir priešingai, kai Rusija atgauna jėgas, Lietuvai vėl yra blogai²⁴¹.

Narbutas savo „svarstyklių teoriją“ suformulavo 1835 metais. Bet nesunku pastebėti, kad ir vėliau Lietuvos ir Rusijos santykiai plėtojosi pagal Narbuto „svarstyklių“ teorijos padiktuotą scenarijų. Juk ši teorija puikiai paaiškintų ir 1940–uosius, ir 1990–uosius metus. Pagaliau ji puikiai paaiškintų dabar ir vėl akivaizdžiai pablogėjusius Lietuvos ir Rusijos santykius. Juk tai, kad šiandieninė Rusija „atgauna jėgas“, jau

²⁴¹ Žr.: Narbutas T., *Lietuvių tautos istorija. Trečias tomas* [*History of Lithuanian Nation. The Third Volume*]. Iš lenkų kalbos vertė O. Slavėnaitė, Vilnius: Mintis, 1994, p. 243 – in Lithuanian.

niekam nebekelia abejonių. Aišku, vien tai, kad dėka sėkmingos konjunktūros pasaulio energijos šaltinių rinkoje Rusijai pasisekė įveikti ekonominę krizę ir padaryti didelį šuolį nuo 1998 metais skolose beviltiškai paskendusios valstybės iki vienos didžiausių energijos šaltinių eksportuotojos, neturėtų kelti didelio susirūpinimo. Tačiau šie pozityvūs procesai, deja, yra lydimi ir fatališkų pokyčių jos politikoje.

Valstybės viduje valdžia darosi vis autoritariškesnė. Nors joje dar liko demokratinių laisvių, kuriomis rusai naudojosi po SSRS žlugimo, bet autoritetingasis *Freedom House* šiandien Rusiją jau vienareikšmiškai vertina kaip nelaisvą šalį. Pagaliau permainos yra akivaizdžios ir jos užsienio politikoje, ypač santykiuose su aplinkinėmis šalimis. Rusija NVS šalis atvirai paskelbė savo strateginių interesų zona ir nesivaržydama išnaudoja tų šalių energinę priklausomybę politiniams tikslams. Pagaliau ir Baltijos šalys, ir konkrečiai Lietuva jau akivaizdžiai junta ir energetinį spaudimą, ir antagonistinę ideologinę priešpriešą dėl tos pačios netolimos (taip pat ir tolimos) praeities įvykių interpretavimo ir galiausiai netgi kišimasi į jos politinius procesus rinkiminių kampanijų metu. Ko gero, toliau ir nebereikia tęsti. Šitokia dabarties įvykių interpretacija neišvengiamai suponuoja vienareikšmišką prognozę. Jeigu šios tendencijos stiprės, tai anksčiau ar vėliau, viena ar kita forma, Rusija vis tiek užvaldys Lietuvą ir „susigražins“ savo „prarastas“ teritorijas. Aišku, tai bus įmanoma, jeigu tikrai ji ir toliau sėkmingai stiprins jėgas, o jos ekonominį pakilimą lydės autoritarinės valdžios „tvirtos rankos“ vidaus ir užsienio politika.

Štai tokia nepernelyg paguodžianti bendriausia išvada ir prognozė galėtų būti suformuluota, pagal Narbuto „svarstyklių“ teorija, kuri, kaip žinome, nėra išlaužta iš piršto, bet remiasi istorine ilgaamžių Lietuvos ir Rusijos santykių analize. Antra vertus, ši išvada, nagrinėjant *current history*, vis dėlto skamba pernelyg fatališkai, kad būtų galima ją priimti be išlygų ir papildomų labiau su šiandieniniais politiniais procesais susijusių argumentų. Iš tikrųjų, jeigu laikinai atsiribotume nuo ilgaamžės Lietuvos ir Rusijos santykių patirties ir „paliktume ją istorikams“, bet turėtume omenyje vien tikrai paskutinius penkiolika santykių metų, tai nesunkiai pastebėtume, kad paveikslas nėra toks beviltiškai juodas. Istorinė nesenų įvykių analizė rodo, kad Lietuvos ir Rusijos santykiai nebuvo per daug geri, bet nebuvo jie ir stabiliai blogi. Dabartinė

panaši į šaltąjį karą situacija nebuvo nuolatinis santykių palydovas. Buvo netgi ir keletas įtampos sumažėjimų – savotiškų vietinių *détente*'ų, ir netgi mūsų įsivaizdavimą apie normalius santykius atitinkančių momentų. Kol Rusijos prezidentas buvo Borisas Jelcinas, o jos užsienio politikos strategija dar nebuvo iki galo išsikristalizavusi, Lietuva nebūtinai visada tapdavo politinio spaudimo objektu, o santykiai su ja „nepiliečių“ rusų mažumų didelių problemų turinčių Latvijos ir Estijos fone netgi kartais būdavo įvardijami kaip pavyzdiniai. Būtent tuo galbūt galima paaiškinti ir tai, kad Lietuvai anksčiau negu Latvijai ar Estijai pavyko susitarti dėl Rusijos kariuomenės išvedimo, buvo pasiekti ir sėkmingai veikia susitarimai dėl karinio ir civilinio tranzito į Kaliningradą, pasirašyta ir ratifikuota sutartis dėl valstybės sienos.

Tiesa, visi šie žingsniai santykių normalizavimo link vyko ilgai ir sunkiai. Bet ir mes patys buvome pakankamai savikritiški. Dėl to, kad iš karto nepavykdavo susitarti, neskubėjome kiekvieną kartą kaltinti Rusijos, bet pirmiausia bandėme patys tarpusavyje išsiaiškinti ir sau atsakyti į kitą klausimą, ar pati Lietuvos diplomacija nepadarė kokių nors fatališkų taktinių klaidų ir ko nors nepagadino? Lietuvos viduje ne kartą buvo progos išplieksti viešiemis debatams dėl Lietuvos politikos Rusijos atžvilgiu taktikos ir netgi strategijos. Per santykinai trumpą santykių su Rusija istoriją Lietuvos valdžia savotiškai išbandė ir kategoriškesnės („landsbergiškosios“), ir nuosaikesnės („brazauskiškosios“), ir korektiškosios (Adamkaus) taktikų variantus. Kaip ir galima buvo tikėtis, kiekviena ši taktika turėjo savo pranašumų ir trūkumų, savo naudos ir savo kainą.

Dešiniųjų politinių jėgų siūloma griežtesnė ir deklaratyvesnė taktika buvo neabejotinai vertinga, nes ją naudojant buvo galima principingai įvardyti strateginius tikslus ir aiškiai leisti suprasti derybų partneriui, kokios yra tos principinės nuostatos, dėl kurių nebus deramasi. Paprastai mažoms valstybėms, neturinčioms didelės manevro galimybės, tas iš tikrųjų yra be galo svarbu. Tačiau tuo pat metu, be jokios abejonės, visada kildavo pavojus išprovokuoti Rusiją kenkti normaliems ekonominiams ryšiams ir pragmatiškam bendradarbiavimui. Pagaliau, kaip žinome, griežta Lietuvos valdžios laikysena Rusijos atžvilgiu ne visada turėdavo pakankamą politinį rezervą ir pačioje Lietuvoje.

Antra vertus, labiau adaptyvi ir pragmatiškesnė Lietuvos taktika, kurią tradiciškai labiau rėmė kairieji ir centristai, turėjo tą pranašumą, kad ne tokioje įtemptoje politinėje atmosferoje būdavo lengviau spęsti gausybę praktinių klausimų, išvengti pernelyg didelio išliekančių principinių politinių skirtumų akcentavimo. Galimas daiktas ir dėl to Lietuvai, kitaip nei kitoms dviem Baltijos šalims, pavyko su sudaryti Rusija daugiausia pragmatinių tarpvalstybinių sutarčių. Tačiau adaptyvi ir nuosaiki taktika taip pat turėjo savo kainą. Pirmiausia kairiųjų vyriausybei tekdavo atlaikyti griežtą ir negailestingą oponuojančių politinių jėgų kritiką ir kone nuolatinį įtarinėjimą išdavus valstybės interesus. Bet blogiausia buvo tai, kad nuosaikumas ir Maskvai sukeldavo tam tikrų vilčių ar iliuzijų, kad apskritai galbūt pavyks pakeisti Lietuvos užsienio ir saugumo politikos kryptį, ir skatino ją dar labiau didinti spaudimą.

Taigi šiandien jau galime tvirtinti, kad nei viena, nei kita minėta taktika vis dėlto nepasirodė iki galo veiksminga. Dvišaliai santykiai vis tiek kartkartėmis patekdavo į krizines „duobes“, tarp šalių politikų (dažniausiai parlamentarų) ir žiniasklaidos priemonėse nuolat išsipliekdavo eiliniai žodžių ir pareiškimų karai. Rusija ir toliau nieko nepaisydama, metodiškai ir nuosekliai plėtė savo ekonominę įtaką ir naudojo ją tiek kišimuisi į vidaus politinį gyvenimą, tiek ekonominiam energetiniam šantažui vykdyti. Rusija vis kategoriškiau kiekviena proga ir netgi pačiu aukščiausiu lygiu neigė ir atsisakė pripažinti, kad 1940 metais Sovietų Sąjunga buvo okupavusi Baltijos šalis ir kad šiandien už tai jai, kaip Sovietų Sąjungos teisių ir pareigų perėmėjai, tenka moralinė ir materialinė atsakomybė. Galiausiai Rusijoje žiniasklaidoje „nei iš šio, nei iš to“ ir toliau kartkartėmis kildavo propagandinės kampanijos, nukreiptos prieš Lietuvą ir kitas Baltijos šalis, kaltinant jas talkininkavimu naciams Antrojo pasaulinio karo metais ar parama čečėnų teroristams ir pan. Kitaip tariant, bet kokios Lietuvos pastangos susitarti su Rusija nei „geruoju“, nei „piktuoju“ nedavė laukiamų rezultatų, ir santykių normalizacija taip ir liko tikrai mažai tikėtina galimybė, kuri galėtų pasireikšti nebent tolimoje ir neapibrėžtoje ateityje.

Tai, kad esminio persilaužimo santykių su Rusija normalizavimo linkme vis dėlto nepavyko pasiekti nei dešiniams, nei kairiesiems, nei pagaliau pastaraisiais metais užsienio politikos vairą laikantiems

centristams, iš principo leidžia daryti išvadą, kad tie savikritiški debatai apie tai, kokią taktiką Lietuvai geriau pasirinkti dvišaliuose santykiuose su Rusija, vertinti ne kaip esmingai santykių kokybę lemiantys kintamieji, bet labiau kaip vidinės politinės kovos poreikių diktuojamas politinis šou. Sukaupta praktinė santykių patirtis rodo, kad tiek Jelcino, tiek tuo labiau Putino Rusija santykiuose ir su Lietuva, ir su kitomis Baltijos ar tuo labiau NVS šalimis visada pabrėžtinai stengėsi kalbėti iš „stipresniojo“ pozicijos ir labai nenoriai pripažindavo, kad ir šios šalys gali turėti legitimų nacionalinių interesų, kurie visai nebūtinai turi atitikti Rusijos pageidavimus. Ir, kaip galime natyti šiandien, tokia Rusijos laikysena nė kiek nesikeičia. Todėl paaiškinimo, kaip Lietuvai, kuriai, kaip ir visiems kitiems, nepasisekė galutinai normalizuoti dvišalių santykių, vis dėlto pavyko pasiekti svarbių susitarimų su Rusija pasirašymo ir įsigaliojimo, reikia ieškoti platesniame tarptautiniame kontekste, išeinant už dvišalių santykių ir šalių taikomų derybinių taktikų analizės erdvės.

Antai Rusija padėjo rimtas derybas su Baltijos šalimis dėl kariuomenės išvedimo ir galiausiai ją išvedė tikrai patyrusi G-7, ESBK ir JTO spaudimą, tuomet dar rūpindamasi išsaugoti savo kaip tarptautinius susitarimus gerbiančios valstybės, reputaciją. O 1994 metais Lietuvos ir Rusijos derybos dėl Kaliningrado tranzito labai greitai atsidūrė aklavietėje, kai tik Lietuva su Rusija liko *tête-à-tête*. Lietuva nebeturėjo jokių realių svertų paveikti Rusiją ir pastūmėti ją kompromiso linkme, o Rusija be mat tranzito problemos sprendimą tiesiogiai susiejo su svarbios Lietuvos sutarties dėl palankiausio prekybos režimo įsigaliojimu. Taip Rusijai nesunkiai pavyko pasiekti, kad karinis tranzitas per Lietuvos teritoriją būtų reguliuojamas ne pagal Lietuvos taisykles, o pagal dvišalį susitarimą. O štai, kai atėjo laikas spręsti Rusijos piliečių civilinio tranzito į/iš Kaliningrado sritį problemą, Lietuva, kaip žinome, net nebandė „spyriotis“, ir 1995 metais, įvedant vizų režimą tarp Rusijos ir Lietuvos, šalių vyriausybės be didesnio triukšmo „susitarė“, jog Lietuvos piliečiams vykstantiems į Kaliningrado sritį, bei Kaliningrado gyventojams, vykstantiems į Lietuvą, bei tiems Rusijos gyventojams, kurie tranzitu per Lietuvą vyksta į Kaliningradą, vizų reikalavimas nebus taikomas.

Kita panašiai pasibaigusi istorija yra valstybės sienos sutarties su Rusija įsigaliojimo epopėja. Sutartis buvo pasirašyta 1997 metais savo-

tiško Lietuvos ir Rusijos santykių *détente*'o laikotarpiu, kai Rusija tikėjosi paveikti Lietuvą ir kitas Baltijos šalis, kad šios atsisakytų atkakliai siekiamos NATO narystės. Sutartis buvo suderėta ir pasirašyta, bet Rusija supratusi, kad tai nepakeis Lietuvos politikos krypties, ilgą laiką jos neratifikavo ir vilkino sprendimą iki pat 2003 metų, t. y. kol susidūrė su Europos Sąjungos spaudimu keisti savo piliečių bevizio judėjimo per Lietuvą į / iš Kaliningrado sritį tvarką. Tik tai tuomet Rusija jau su Europos Sąjunga turėjo persiderėti dėl iki tol galiojusio bevizio režimo ir išsipareigoti ratifikuoti valstybės sienos sutartį su Lietuva.

Pagalčiau nereikėtų pamiršti ir Baltijos šalių narystės NATO klausimo. 1997 metais NATO priėmus sprendimą pirmąją plėtros bangą apriboti tikta Lenkija, Čekija ir Vengrija, Rusija dėjo daug diplomatinių ir propagandinių pastangų, kad antroji bloko plėtros banga neįvyktų, o jeigu ir kiltų, kad aplenktų Baltijos valstybes. Ir dabar galima konstatuoti, kad Rusija buvo labai arti savo tikslo, nes jau ir Vakarų Europoje ir netgi pačiose JAV kai kas labai skeptiškai vertino Baltijos šalių narystės perspektyvą ir siūlė įvairius projektus, kaip Baltijos jūros regione suformuoti atskirą subregioninį saugumo režimą, nors Rusija dėl savo geopolitinių ambicijų, ginkluotųjų pajėgų dydžio ir su Kaliningrado eksklavu susijusiomis problemomis sunkiai galėtų jo laikytis. Tačiau ši kartą palankią Baltijos valstybėms ilgai trukusio proceso baigtį nulėmė ryžtinga JAV vyriausybės pozicija. NATO buvo nuspręsta plėsti, nepaisant Rusijos prieštaravimų.

Taiigi įdėmiau išnagrinėję šiuos Lietuvos ir Rusijos santykių epizodus ir jų rezultatus, neturėtume skubėti palankius Lietuvai sprendimus ir susitarimus aiškinti vien tikta sėkminga Lietuvos diplomatijos veikla ir jos ypatingais gebėjimais rasti „bendrą kalbą“ su Rusija. Atrodo, kad buvo netgi priešingai, nes paradoksaliu būdu Lietuvos diplomatija savo santykiuose su Rusija per visą tą laiką buvo ir lieka atsidūrusi gana keistai „komfortiškoje“ padėtyje. Nors santykių ir derybų partneris yra nenusipėjamas ir sudėtingas, bet jo atžvilgiu nebuvo neįmanoma „suklysti“. Kad ir kokia diplomatinė derybinė taktika būtų naudojama, neigiamas rezultatas vis tiek iš anksto aiškus – susitarti nepavyks. Jau ne vienas tyrinėtojas yra pastebėjęs, kad nors Rusija galinga valstybė, kartu labai kompleksuota, ir kiekvieną nuolaidą bei kompromisą su mažesne valstybe ar tuo labiau buvusią kolonija, suvokia ne

kaip neišvengiama derybų rezultata, o kaip pralaimėjimą ir pažemini-
mą. Tikrai lygiavertė ar didesnė galia gali priversti Rusiją derėtis iš
tikrųjų, o ne, imituojant derybas, siekti diktuoti savo valią. Atidesnis
stebėtojas giliau pažvelgęs į per paskutinius penkiolika metų vykusias
Lietuvos ir Rusijos derybas ir jų rezultatais, turėtų nesunkiai pastebėti,
vieną labai reikšmingą sutapimą – Lietuvai pavykdavo pasiekti sėk-
mingų derybų rezultatų tikrai tuo atveju, kai jai pavykdavo sėkmingai
pasitelkti pasaulio viešąją nuomonę ir arba per tarptautines organiza-
cijas, arba per Vakarų demokratines valstybes užsitikrinti solidžią po-
litinę paramą ir pakankamai juntamą tarptautinį spaudimą Rusijai.

Tačiau, žinoma, tokia padėtis nereiškė, kad Lietuvos diplomatija ap-
skritai neturėjo ką veikti ir faktiškai buvo nereikalinga. Priešingai, kaip
tik jai ir teko tas sudėtingas tarptautinės paramos mobilizavimo užda-
vinys, su kuriuo, reikia pripažinti, ji visai neblogai susidorėjo. Buvusi
griežta „landsbergiška“ Lietuvos laikysena Rusijos kariuomenės išve-
dimo klausimu padėjo labiau atkreipti tarptautinės bendrijos dėmesį,
lengviau sutelkti viešąją nuomonę ir tarptautinių organizacijų pritari-
mą. O štai NATO plėtros atveju labiau pasiteisino nuosaikesnė taktika,
ypač „korektiškasis“ Adamkaus Rusijos politikos variantas, kai buvo
stengiamasi pabrėžti, kad geri santykiai su Rusija ir Lietuvos narystė
NATO yra suderinami dalykai. Šis taktika teigiamai atliepė kai kurių
Vakarų Europos valstybių ypač atsargų ar netgi palankų požiūrį į Ru-
siją ir nenorą aštrinti santykių su ja ar tuo labiau tai daryti dėl mažų
Baltijos valstybių.

Savaime suprantama, tokia patirtis natūraliai lemia ir tolesnę Lietu-
vos ir Rusijos santykių normalizacijos strategiją. Metaforiškai kalbant,
Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijos problemos sprendimo rak-
tas, netgi Lietuvai tapus NATO ir ES nare lieka visai ne Maskvoje, bet
ten, kur jis buvo ir anksčiau, t. y. Vakaruose. Per pastaruosius penkioli-
ka metų pozityvūs sprendimai dvišaliuose santykiuose susiformavo ir
gimė tik tuomet, kai Lietuvai pavyko užsitikrinti solidžią tarptautinę
paramą ir išvengti pavojingos izoliacijos, tad kol kas nėra pagrindo ma-
nyti, kad čia kas nors iš esmės turėtų pasikeisti. Todėl, deja, reikia kon-
statuoti, kad ir naujausios Lietuvos ir Rusijos santykių analizė rodo,
kad kol kas neturime pakankamo pagrindo paneigti Narbuto „svars-
tyklių teoriją“. Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacija tebelieka ne-

pasiekama, o kol ji nepasiekama, lieka užsiimti jos balansavimu. Ir galbūt tik vienintelis reikšmingas šiuolaikinės Lietuvos padėties skirtumas, palyginti su ankstesniais laikais – vis dėlto pakankamai reali galimybė kai ką įdėti ir į savo pusėje esančią svarstyklių lėkštę. Atitinkamai pagrindine Lietuvos diplomatijos užduotimi ir toliau lieka tarptautinės paramos savo tikslams užsitikrinimas ir vengimas likti vienas prieš vieną su argumentų negirdinčiu ir jokių kompromisų nepripažįstančiu partneriu.

Jau galėjome įsitikinti, kad tai nebuvo lengvas uždavinys, kol Lietuva tapo NATO ir ES nare, bet ir dabar, kaip jau spėjome patirti, tai nebus nė kiek lengviau. Tarptautinė aplinka ir joje veikiantys pagrindiniai „žaidėjai“ nuolat transformuojasi, keičiasi jų vyriausybės, struktūros, prioritetai, politinės partijos ir asmenybės, todėl pribrendusioms problemoms spręsti ne visada galime pritaikyti iš anksto žinomus algoritmus, neretai tenka bandymų ir klaidų keliu ieškoti su partnerių interesais suderinamų naujovių. Nesunku pastebėti, kad nors tikrai mums, artimiausioms regiono šalims, ypač aktualus būtent santykių normalizacijos klausimas, Rusija yra svarbi ir daugeliui kitų pasaulio šalių. Tačiau tolimesnėms šalims, taip pat regioninio ar tarptautinio sisteminio lygmens veiksniams Rusija tėra tik viena ir dažniausiai ne pati pagrindinė problema. Kitaip tariant, panorėjus Lietuvos ir kitų panašaus likimo valstybių užsienio politiką būtų galima geriausiu atveju redukuoti į santykių su Rusija normalizavimo siekimą arba blogiausiu atveju bent jau į bandymą ją balansuoti. Tačiau akivaizdu, kad to negalima pasakyti, tarkime, nei apie Europos Sąjungą kaip visumą, nei apie Jungtines Amerikos Valstijas, kurių pozicija Rusijos atžvilgiu dažnai lieka iki galo neapibrėžta ir dvilypė.

Štai, pavyzdžiui, Europos Sąjunga, kuriai dabar jau priklauso ir Lietuva, iš tikrųjų ir be Rusijos turi daug vidaus rūpesčių ir problemų. Neskaitant sulėtėjusių ekonominės raidos tempų bloko branduolyje, įstrigusios konstitucinės reformos, gana sunkiai sekasi aiškiau apsibrėžti savo vaidmenį ir vietą tarptautinėje arenoje. Tas unikalus tarptautinis vaidmuo, kurį Europos Sąjunga galėjo vaidinti dėl savo patrauklumo ir gebėjimo plėstis ir kartu plėtoti demokratijos ir ekonominio klestėjimo zoną irgi akivaizdžiai netenka rinkėjų politinės paramos ir darosi sunkiai įgyvendinamas. Savo ruožtu Rusija sėkmingai išnaudoja ne-

pakankamą Europos Sąjungos integruotumą ir gana lengvai užmezga artimus santykius su ES didžiųjų valstybių lyderiais bei išmoningai naudojami savo, kaip energijos šaltinių eksportuotojos, padėtimi. Tačiau padėtis nėra tokia beviltiška ar tuo labiau iš anksto užprogramuota tokia likti. Europos integracija ir anksčiau ne tik nuolat susidurdavo su problemomis, bet ir laikui bėgant rasdavo jų sprendimus. Savo ruožtu Lietuva, tapo ES nare ir dabar turi daug daugiau galimybių siekti ir didesnės ES politikos konsolidacijos Rytų kryptimi, ir ES bendrosios energetikos politikos ir infrastruktūrinių investicijų plėtojimo, ir dar daugelio kitų projektų, kurių įgyvendinimas tegu ir netiesiogiai, bet vis dėlto pastebimai prisidėtų prie santykių su Rusija normalizavimo. Bet, norint tai pasiekti, reikia daug ir nuosekliai dirbti, ieškoti pritariančiųjų, įkalbinėti abejojančiuosius ir taip įveikti oponuojančiuosius.

Tas pats pasakytina ir apie tarptautiniu sisteminiu lygmeniu besiplėtojančius procesus ir ypatingą JAV vaidmenį pasaulyje. Šiandien jau nieko nestebina nuomonė, kad vienareikšmiškas Lietuvos užsienio politikos orientavimasis į tarptautinėje sistemoje dominuojančias Jungtines Amerikos Valstijas yra nebeaperspektyvus ir netgi klaidingas pasirinkimas. Tačiau tai pernelyg skubota išvada, rodanti nepakankamą taip manančiųjų pažintį su Amerikos užsienio politikos formavimo realybe ir nesugebėjimą arba nenorą suvokti šiandieninius įvykius platesniame istoriniame JAV užsienio politikos tradicijų ir jos raidos loginiame kontekste.

Labiau pasigilinus nesunku pastebėti, jog kad ir kaip būtų paradoksalu, būtent JAV dėl savo ypatingos padėties pasaulyje turi susitaikyti su tuo, kad jos užsienio politika yra mažiausiai apsaugota nuo klaidų ir nevykusių sprendimų. Taip yra todėl, kad ji, viena vertus, būdama tarptautinės sistemos centre, savotiškas pasaulio politikos koordinacinių ašių atskaitos taškas, padeda orientuotis ir nustatyti savo vietą pasaulio politikoje kitoms valstybėms. Tačiau tuomet kyla klausimas, o kaip orientuojasi pati Amerika? Kokius ji turėtų nusistatyti savo santykius su kitomis valstybėmis, projektuodama savo užsienio politiką? Kur baigiasi jos nacionaliniai interesai ir prasideda jau viso pasaulio tvarkos reikalai? Teisingus atsakymus į visus šiuos klausimus jos valdžiai surasti yra daug sunkiau negu bet kokios kitos valstybės vyriausybei. Todėl klaidos ir nesėkmės yra neišvengiamos.

Antra vertus, kad ir kaip nebūtų keista, Amerika, nepaisant visų keblumų, vis dėlto iškilo ir tapo pačia galingiausia pasaulio valstybe ir, atrodo, artimiausioje ateityje neketina šios pozicijos užleisti. Vieną iš įtikinamiausių šio fenomeno paaiškinimų pateikė amerikiečių politologas Medas. Savo knygoje *Special Providence* (2001) jis įrodinėjo, kad Amerikoje kitaip negu Europoje užsienio politika niekada nebuvo sritis, kurioje neturi vykti didelių debatų ar tvyroti nesutarimų. Priešingai, demokratinė pačios Amerikos visuomenės prigimtis lemia, kad užsienio politikos prioritetai yra suinteresuotųjų asmenų ir grupių plačiai ir atvirai diskutuojami. Čia užtenka prisiminti dabar Amerikos akademinėje bendruomenėje kilusius debatus dėl vadinamosios „imperijos“ ir valstybinės karinės jėgos vaidmens šiuolaikiniame pasaulyje. Atitinkamai valdžios priimami sprendimai irgi turi atlaikyti viešą ir negailestingą oponentų kritiką. Todėl visai nenuostabu, kad ir dabartinio prezidento Busho užsienio politika niekur kitur nebuvo taip griežtai kritikuojama kaip būtent pačiose JAV. Būtent šis Amerikos visuomenės gebėjimas yra šios šalies politikos sėkmės priežastis, nes jeigu čia padaroma klaidų, įsijungia mechanizmas, kuris jas suranda ir negailestingai šalina.

Šiandien dėl visiškai suprantamų priežasčių JAV užsienio ir saugumo politikos prioritetai yra toli nuo mūsų regiono. Amerikiečius labiau jaudina radikaliųjų islamistų terorizmą generuojantys Artimieji Rytai arba savo ekonominę galią stiprinanti Kinija, negu Kaliningrado tranzito ar Rusijos politinio, ekonominio ir propagandinio skverbimosi į savo buvusias kolonijas problemos. Tačiau tai nereiškia, kad tam visai neskiriama dėmesio arba, kad nėra jokių galimybių atkreipti JAV valdžios dėmesį į tai ir, iškilus būtinybei, siekti sutelkti reikalingą politinį palaikymą. Demokratinė, atvira, pliuralistinė JAV visuomenės prigimtis ir valdžios priklausomybė nuo viešosios nuomonės teikia išskirtinių galimybių Lietuvos, aišku, ir kitų valstybių diplomatijai. Bet ir čia, kaip ir Europos Sąjungos atveju, reikėtų daug ir nuosekliai dirbti, vėl ieškoti pritariančiųjų, įkalbinėti abejojančiuosius ir stengtis pergalėti oponuojančiuosius. Bet galbūt čia ir yra tikrasis kelias į vienos pagrindinių Lietuvos užsienio politikos problemų sprendimą – Lietuvos ir Rusijos santykių normalizaciją?

Žinoma, šios problemos sprendimas negali būti pasiektas vienu žingsniu ar koku nors vienu išraiškingu gestu. Jis gali būti pasiektas

tik sunkiu ir nuolatiniu politiniu darbu, apie kurį vokiečių sociologas Max Weber savo garsiojoje paskaitoje *Politik als Beruf* 1918 metais sakė: „die Politik bedeutet ein starkes langsames Bohren von harten Brettern mit Leidenschaft und Augenmass zugleich“²⁴². Naivu tikėtis, kad Lietuvos diplomatijai išmoningai ir kantriai veikiant, Europos Sąjunga ar Jungtinės Amerikos Valstijos užtikrins, kad pagaliau pavyks normalizuoti santykius su Rusija. Tai negali įvykti be esminių permainų pačioje Rusijoje. Tačiau jeigu jau esame priversti gyventi sąlygomis, kai apie normalizaciją galima tikrai pasvajoti, neturėtume būti naivūs ir manyti, kad problema iš viso išnyko ir neegzistuoja ir jos nereikia spręsti.

²⁴² „Užsiimti politika – tai aistringai, ir kartu apdairiai, stipriai ir pamažu gręžti kietas lentas...“ Cit pagal: Weber M., „Politika kaip pašaukimas...“ iš vokiečių kalbos vertė T. Grinkevičienė ir Z. Norkus, *Politologija*, 1991, nr. 2, p. 60.

Resume

The normalisation of interstate relations between former colonies and metropolitan centres is always a long and painful process. A lot of time has to pass until the economies, politics, cultures and societies finally accustom and adjust to the „separation“. Fifteen years have passed since the „separation“ of Lithuania and Russia, but it would be unreasonable to claim that relations between the states have become absolutely normal. This is already a matter of concern. Even more alarming is that today, as never before, it is unclear in which direction relations will develop further – there may be a movement towards normalisation or, conversely, we may have a chance to observe a reverse process.

In such ambiguous situations people usually try to fall back on historical experience and interpret current events or predict the future on its basis. If we look at relations between Lithuania and Russia from a long-term perspective and try generalising the experiences of several hundred years, unfortunately, we will not find anything reassuring here either. This has already been described once by one of the most prominent Lithuanian historians Teodor Narbutt (1784-1864), who noticed that since the twelfth century there has been a pattern of balancing in relations between Russia and Lithuania. When Russia grows weak, Lithuania has a chance to regain strength. And vice versa – when Russia recovers, Lithuania goes down again.²⁴³

Narbutt formulated his „theory of scales“ in 1835. However, it is easy to observe that, subsequently, relations between Lithuania and Russia also developed according to the scenario suggested by Narbutt’s theory. This theory easily explains what happened in 1940 and 1990. It

²⁴³ See T. Narbutas, *Lietuvių tautos istorija. Trečias tomas* [History of Lithuanian Nation. The Third Volume], translated from Polish by Ona Slavėnaitė, Vilnius: Mintis, 1994, p. 243 – in Lithuanian

also explains the current obvious deterioration in relations between Lithuania and Russia. No one doubts any longer that today's Russia is „regaining strength“ again. The mere fact that, as a result of a favourable global energy market, Russia succeeded in overcoming its economic crisis and bounced back from being hopelessly immersed in debts in 1998 to becoming one of the largest exporters of energy sources should not be a cause for concern. Unfortunately, however, these positive processes are accompanied by fatal changes in its policies.

Internally, the state power has become and continues to grow increasingly authoritarian. Although some of the democratic freedoms that the Russians enjoyed after the collapse of the USSR have been retained, the authoritative *Freedom House* is already unreservedly assessing Russia as an unfree country today. Furthermore, there have been clear changes in its foreign policies as well, especially in its relations with neighbouring countries. Russia has openly declared the CIS countries to be the sphere of its strategic interests and unscrupulously uses their energy dependence for political ends. The Baltic States, and Lithuania in particular, are already experiencing both open energy pressure and antagonistic ideological disagreement over the interpretation of the events of the recent (as well as the distant) past, and even intervention into their political processes during election campaigns. There is probably no need to continue. This interpretation of current events leads to one unambiguous prediction. If these tendencies continue to increase, sooner or later and in one way or another, Russia will succeed in gaining control over Lithuania and „reclaim“ its „lost“ territories. Naturally, this would only be possible if it continues to build its power successfully and its economic boom is accompanied by strong-handed domestic and foreign policies of authoritarian rule.

Thus, there is little consolation in the most general finding and prognosis that could be formulated on the basis of Narbutt's „theory of scales“, which, rather than being some concoction, is grounded in the historical analysis of relations between Lithuania and Russia throughout the centuries. On the other hand, this finding may sound too fatalistic for an examination of the current history to be accepted without reservations and additional arguments that are more relevant to contemporary political processes. Indeed, if we temporarily distanced ourselves

from the long-lived experience of relations between Lithuania and Russia and „leave it to the historians“ and if we focused exclusively on the last 15 years of relations, we would easily notice that the picture is not so hopelessly gloomy. Historical analysis of recent events indicates that, although relations between Lithuania and Russia have not been too good, they have not always been bad either. The current situation, which is similar to the Cold War, has not been a permanent feature in the relations. Tensions eased on several occasions – a kind of local *détente*, and there were even moments that corresponded to our image of normal relations. While Boris Yeltsin was the president of Russia and its new foreign policy strategy was not fully developed, Lithuania was not always an object of political pressure. In the context of Latvia and Estonia, which had serious problems with non-citizen Russian minorities, Lithuania's relations with Russia were sometimes even called exemplary. This could perhaps also explain why Lithuania managed to achieve an agreement regarding the withdrawal of the Russian troops before Latvia and Estonia, why agreements on military and civil transit to Kaliningrad were reached and function successfully, and why the Treaty on State Border was signed and at once ratified.

True, all these steps towards normalisation were difficult and took a long time. Therefore, we were fairly self-critical about it as well. When no immediate agreement could be reached, we would not rush to accuse Russia each time, but we would first try to come to an understanding internally and question ourselves whether Lithuanian diplomacy itself had not made some critical tactical mistakes and thereby damaged something. There were plenty of occasions for internal public debates in Lithuania regarding the country's tactical and even strategic policies towards Russia. During the relatively short period of relations with Russia, the Lithuanian government seems to have tested different tactical approaches – the categorical (that of Landsbergis), the moderate (Brazauskas), and the „solid“ (Adamkus). As could have been expected, each of these tactics had its own advantages and shortcomings, its benefits and cost.

The tougher and more declarative tactic proposed by the right-wing forces was doubtlessly useful because it enabled stating the strategic goals in a principled way and sending a clear message to the negotia-

tion partner about the principled position that would be subject to negotiation. Usually, this is really important for small states that do not have much opportunity for manoeuvring. Doubtlessly, however, there was also a constant danger of provoking Russia to upset normal economic relations and pragmatic co-operation. Finally, as we know, the hard stance that the Lithuanian government took with regard to Russia did not always have sufficient political backing in Lithuania itself.

On the other hand, the advantage of Lithuania's more adaptive and pragmatic tactic traditionally supported by the left-wing and centre forces was that it was easier to solve a number of practical issues in a less charged political atmosphere, avoiding excessive emphasis on the remaining principled political differences. Perhaps this was also the reason why Lithuania managed to conclude a larger number of pragmatic interstate agreements with Russia than the other two Baltic States. However, the adaptive and moderate tactic also had a price. First, the leftist government had to withstand harsh and ruthless criticisms by the opposing political forces and were under almost constant suspicion of betraying the national interests. Yet, the worst of it was that moderation would also inspire certain hopes or illusions to Moscow that it could succeed in altering the overall course of Lithuania's foreign and security policy, thereby encouraging it to further increase pressure.

Thus, today we may already claim that neither of the two aforementioned tactics proved to be entirely efficacious. From time to time, bilateral relations would still be stranded and occasional battles of words and declarations would flare up among the politicians (usually members of parliaments) and in the media of both countries. Despite everything, Russia continued increasing its economic leverage methodically and consistently and used it both for meddling in domestic political life and for economic and energy blackmailing. At every opportunity and even on the highest level, Russia denied and refused to acknowledge that the Soviet Union had occupied the Baltic States in 1940 and that today Russia carries moral and material responsibility for it as the continuator of the Soviet Union's rights and duties. Moreover, occasional propaganda campaigns would be „randomly“ carried out in the Russian media, targeting Lithuania and other Baltic States and accusing them of collaboration with the Nazis during the Second World

War or support for Chechen terrorists, etc. In other words, Lithuanian efforts to find agreement with Russia – either peacefully or forcefully – did not yield the expected results and normalisation of relations remained a remote possibility, which could only come about in the distant and indefinite future.

Thus, neither the right or the left-wing, nor, finally, the centre forces, which have been steering the course of foreign policy for the last few years, managed to achieve a major breakthrough in normalisation of relations with Russia. On the whole, this permits the conclusion that these self-critical debates on the best tactic in bilateral relations between Lithuania and Russia should be viewed as a political show dictated by the needs of internal political struggles, rather than variables that essentially determine the quality of relations. The accumulated practical experience of relations reveals that both in its relations with Lithuania and other Baltic States, not to mention the CIS countries, Yeltsin's and, even more so, Putin's Russia always tried to condescend and were reluctant to acknowledge that these countries can also have legitimate national interests that do not necessarily coincide with the Russian preferences. And, as we can observe today, Russia's stance has not changed a bit. Therefore, an explanation for why Lithuania, which, like everyone else, has not succeeded in achieving final normalisation of bilateral relations, nevertheless managed to sign and ratify important agreements with Russia has to be sought in a wider international context by going beyond the sphere of bilateral relations and the analysis of negotiation tactics applied by the countries.

For example, Russia commenced serious negotiations with the Baltic States over the withdrawal of the army and, subsequently, withdrew it only after experiencing pressure from the G7, the OSCE and the UN while it was still attempting to preserve its reputation as a state that respects international agreements. In contrast, the negotiations between Lithuania and Russia over Kaliningrad transit in 1994 came to a dead end as soon as Lithuania and Russia found themselves *tžte-q-tžte*. Lithuania did not have any effective leverage to influence Russia and push it towards a compromise, while Russia immediately tied the solution of the transit problem to the enactment of the treaty on the most favourable trading regime, which was important to Lithuania. In this

way, Russia did not find it difficult to achieve that military transit across Lithuania's territory is subject to bilateral agreement, rather than Lithuanian rules. And when the time came to resolve the issue of the civil transit of Russian citizens to and from Kaliningrad Region, Lithuania did not even attempt to „put up a fight“. Thus, as is well known, during the introduction of the visa regime between Russia and Lithuania in 1995, the governments of the countries reached an agreement that visa requirements will not apply to Lithuanian citizens travelling to Kaliningrad Region and the inhabitants of Kaliningrad travelling to Lithuania, as well as those inhabitants of Russia who transit to Kaliningrad across Lithuania.

The episode of the enactment of the Treaty on the State Border with Russia is yet another story that ended in a similar manner. The treaty was signed in 1997 during the period of certain *détente* in relations between Lithuania and Russia, when the latter hoped to influence Lithuania and the other Baltic States to forego the NATO membership that they were persistently seeking. The treaty was negotiated and signed; however, when Russia understood that this would not change Lithuania's policy direction, its ratification was suspended and procrastinated until 2003, i.e. until Russia met the European Union's pressure to change the procedure of the movement of its citizens across Lithuania to and from Kaliningrad without visas. Only at that time did Russia have to renegotiate the visa-free regime with the European Union and make a commitment to ratify the state border treaty with Lithuania.

Finally, we should not forget the issue of the Baltic States' NATO membership. In 1997, when NATO made the decision to limit the first wave of enlargement to Poland, Czech Republic and Hungary, Russia made a lot of diplomatic and propaganda efforts to prevent the second enlargement of the bloc and, if it could not be prevented, to exclude the Baltic States from it. And now we can conclude that Russia was very close to its goal, as there were quite a few in Western Europe and even in the United States who were very sceptical about the Baltic States' prospects of membership and put forward various projects for the formation of a separate sub-regional security regime, disregarding that Russia could hardly fit into it because of its geopolitical ambitions, the size of its military force, and the problems related to the Kaliningrad enclave. This

time, however, the strong position of the US government determined that the outcome of the long process was favourable to the Baltic States. The decision was made to enlarge NATO in spite of Russia's objections.

Thus, if we make a careful analysis of these episodes in relations between Lithuania and Russia and their results, we should not hasten to explain the decisions and agreements favourable to Lithuania by the successful activities of Lithuanian diplomacy or its special ability to find a „common language“ with Russia. It seems that it was actually the opposite because, paradoxically, Lithuanian diplomacy found itself and remained in an oddly „comfortable“ position in relations with Russia during this whole time. Although Russia was difficult and complex as a partner of relations and negotiations, it was impossible to make a mistake in its regard. Irrespective of the choice of diplomatic negotiation tactic, the negative result was clear in advance: there would be no agreement. More than one observer has noted that, although Russia is a powerful state, it is also very insecure and perceives every concession to a smaller state and, especially, to a former colony as defeat and humiliation, rather than as an unavoidable outcome of negotiations. Only an equal or a greater power can force Russia into real negotiations, rather than their imitation seeking to impose its will. A more attentive observer making a thorough review of the negotiations that have taken place between Lithuania and Russia during the last 15 years, as well as their results, would easily notice one very significant pattern: Lithuania has achieved favourable outcomes of negotiations only in those cases when it has managed to successfully mobilise international opinion or secure solid political backing and sufficient international pressure towards Russia through international organisations or from Western democratic states.

Naturally, this situation did not mean that Lithuanian diplomacy had nothing to do at all and was practically useless. On the contrary, the difficult task of mobilising international support fell on its shoulders and, admittedly, was tackled quite successfully. In its own time, the strong „Landsbergite“ stance taken by Lithuania on the issue of the Russian army's withdrawal helped attract the international community's attention and facilitated rallying public opinion and gathering the support of international organisations. Meanwhile, in the case of NATO

expansion, a more moderate tactic proved successful, especially Adamkus' „solid“ version, when attempts were made to emphasise that good relations with Russia and Lithuania's NATO membership are compatible. This tactic had positive correspondence with the particularly cautious or even favourable attitude of some of the Western European states towards Russia and their unwillingness to damage relations with it, especially over the small Baltic States.

Needless to say, this experience also naturally determines the further strategy towards normalisation of relations between Lithuania and Russia. Metaphorically speaking, even now that Lithuania has gained NATO and EU membership, the key to solving the problem of normalisation of Lithuanian-Russian relations remains where it was before – in the West, rather than in Moscow. If during the last 15 years positive solutions in bilateral relations have been achieved only when Lithuania has managed to secure solid international support and avoid dangerous isolation, so far there has been little reason to believe that there will be some essential changes in this regard. Therefore, unfortunately and regretfully, it has to be concluded that the analysis of the recent relations between Lithuania and Russia show that there is no sufficient ground to dismiss Narbutt's „theory of scales“. Normalisation of relations between Lithuania and Russia remains unattainable and, as long as it is unattainable, we can merely engage in balancing. Perhaps the only significant difference in the situation of contemporary Lithuania compared to previous times is that now there is a realistic opportunity to place something on our side of the scales. Correspondingly, the main task of Lithuanian diplomacy remains securing international support for our goals and avoiding staying one-to-one with a partner that doesn't hear any arguments and doesn't accept any compromises.

We have already had a chance to realise that this was not an easy task until Lithuania became a member of NATO and the EU; however, this will not be any easier now. The international environment and its main actors are undergoing constant changes – their governments, structures, priorities, political parties and personalities change, and, therefore, we may not always apply known algorithms to the solution of current issues, but must often search through tests and trials for an innovation compatible with the partners' interests. It is easily noticeab-

le that, although the issue of normalisation of relations is particularly important only for the countries that are closest to us in our region, Russia is important to many other countries in the world as well. However, Russia is just one of the problems and, usually, not the main one for the more distant countries, as well as on the level of the region or the international system. In other words, if we wanted, we could reduce the foreign policy of Lithuania and other countries with similar pasts to striving towards normalisation of relations with Russia at best or seeking to balance it at worst. In contrast, this is obviously not true for the European Union as a whole or the United States, which often maintains an indefinite and ambiguous position towards Russia.

For example, the European Union, which now includes Lithuania as well, has plenty of internal concerns and problems apart from Russia. In addition to the slowing rates of economic development at the core of the bloc and the stalled constitutional reform, it is experiencing difficulties in defining its role and place in the international arena. The unique international role that the EU could have had due to its attractiveness and ability to expand by simultaneously spreading the area of democracy and economic prosperity is also clearly losing the political support of voters and becoming hardly attainable. In turn, Russia successfully uses the insufficient integrity of the EU and fairly easily establishes close relations with the leaders of the largest EU states, as well as skilfully exploits its position as an energy exporter. Nevertheless, the situation is neither so hopeless, nor predetermined to remain such. European integration has encountered problems in the past as well, but it has always managed to find solutions in time. Furthermore, now that Lithuania has become a member of the EU, it also has many more opportunities to seek greater consolidation of EU policies in the East, development of the common EU energy policy and infrastructural investments, as well as many other projects, the implementation of which would perhaps indirectly but nevertheless significantly contribute to normalisation of relations with Russia. However, achieving this requires hard and consistent work, searching for allies, persuading the sceptics, and thereby defeating the opponents.

The same can also be said about the ongoing processes on the international system level and the special role of the US in the world. To-

day, no one is surprised by the opinion that the unambiguous Lithuanian foreign policy orientation towards the US dominating the international system is no longer promising and even erroneous. However, this conclusion is too hasty and indicates its proponents' lack of understanding of the realities of US foreign policy formation, as well as their inability or unwillingness to place the current events in the wider historical context of US foreign policy traditions and its logical developments.

A more thorough examination reveals that, paradoxically, precisely because of its special position in the world, the US is forced to reconcile itself to the fact that its foreign policy is least protected against mistakes and wrong decisions. One of the reasons for that is that, being at the centre of the international system and acting as a sort of global point of political reference, the US helps other states to orient and identify their place in world politics. This poses the question of how the US orients itself. What relations should it seek with other states in planning its foreign policy? Where do its national interests end and the affairs of the global order begin? It is much more difficult to find correct answers to all these questions for its government than for the government of any other state. Therefore, mistakes and failures are unavoidable.

On the other hand, surprising as it may be, the US ascended against all odds and became the most powerful state in the world, and it seems that it has no intention to abandon this position in the nearest future. American scholar Walter Russel Mead gave one of the most convincing explanations of this phenomenon in his *Special Providence* (2001), where he argues that, in contrast to Europe, in the US, foreign policy has never been a sphere free from great debates or lasting disagreements. On the contrary, the democratic nature of America itself determines that foreign policy priorities are subject to open and wide debates by interested parties and groups. Suffice to mention here the current debates over the so-called „empire“ and the role of the state military force in the contemporary world engrossing the American academia. Consequently, the decisions made by the government are also subject to public and merciless criticisms by opponents. Therefore, it is not surprising at all that the foreign policy of the current president George W. Bush has nowhere been criticised as harshly as in the US. It is preci-

sely this aptitude of the American society that is the source of the success of its foreign policy: mistakes are made, but there is a mechanism for their identification and ruthless elimination.

Today, the priorities of US foreign and security policy are far from our region for entirely understandable reasons. Americans are more concerned about the Middle East, which generates radical Islamic terrorism, or China, which is building its economic muscles, than the problems of Kaliningrad transit or Russia's political, economic and propaganda penetration into its former colonies. However, this does not mean that there are no opportunities to attract the attention of the US government to these problems or seek its political backing if necessary. The democratic, open and pluralistic nature of the US society and the government's dependence on public opinion provide exceptional opportunities for Lithuanian diplomacy, like those of any other country. However, as in the case of the EU, hard and consistent work, seeking allies, persuading the sceptics and attempts to defeat opponents are required as well. Perhaps this could be the true path to the solution of one of Lithuania's main foreign policy problems: normalisation of relations between Lithuania and Russia.

Naturally, the solution to this problem cannot be reached in one step or in one expressive gesture. It can only be reached by means of hard and unremitting work, which was described in the following way by German sociologist Max Weber in his famous 1918 lecture *Politik als Beruf*: „die Politik bedeutet ein starkes langsames Bohren von harten Brettern mit Leidenschaft und Augenmass zugleich“.²⁴⁴ It would be naïve to hope that the ingenious and patient actions of Lithuanian diplomacy would make the EU or the US ensure that relations with Russia are finally normalised. This could not take place without essential changes within Russia itself. However, even if we are forced to live under conditions when we can only dream about normalisation, we should not be naïve and believe that the problem has disappeared altogether and that we don't need to work on it anymore.

²⁴⁴ „Politics is a strong and slow boring of hard boards. It takes both passion and perspective.“ Cited from M. Weber, „Politika kaip pašaukimas“ [Politics as Vocation], translated from German by Tamara Grinkevičienė and Zenonas Norkus, *Politologija*, 1991, no. 2, p. 60 – in Lithuanian

Bibliografija

■ Dokumentai

1. British-French Summit, "Joint Declaration", St-Malo, 3-4 December, 1998 in Rutten M., compil., *From Saint-Malo to Nice. European Defence: core documents*, Paris: Institute for Security Studies of the Western European Union, 2001, p. 8-9 (Chaillot paper 47), <http://www.iss-eu.org/chaillot/chai47e.pdf>, 2006/09/03.
2. Conference for Security and Co-operation in Europe, Summit of Heads of State or Government, *Helsinki Document 1992: The Challenges of Change*, Helsinki, July 9-10, 1992, http://www.osce.org/documents/mcs/1992/07/4046_en.pdf, 2006/09/21.
3. Council of the European Union, *A Secure Europe in a Better World*, approved by the European Council held in Brussels on 12 December 2003 and drafted under the responsibilities of the EU High Representative Javier Solana, <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/78367.pdf>, 2006/09/05.
4. Council of the European Union, *Headline Goal 2010* approved by General Affairs and External Relations Council on 17 May 2004 endorsed by the European Council of 17 and 18 June 2004", <http://ue.eu.int/uedocs/cmsUpload/2010%20Headline%20Goal.pdf>, 2006/09/05
5. European Commission, "EU-Russia Summit (Rome, 6 November 2003)", Brussels, 04 November 2003 in *The European Commission's Delegation to Russia*, http://www.delrus.cec.eu.int/en/p_399.htm, 2005/03/23.
6. European Commission, "Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on relations with Russia (COM(2004) 106 09/02/04)", http://www.europa.eu.int/comm/external_relations/russia/russia_docs/com04_106_en.pdf, 2005/03/23.
7. European Commission's Delegation to Russia, "Economic and Trade", http://www.delrus.cec.eu.int/en/p_216.htm, 2005/03/23.
8. European Council, "Declaration by the heads of State or Government of the Member States of the European Union on the ratification of the treaty establishing a Constitution for Europe", 16 and 17 June 2005, *Luxembourg Presidency of the Council of the European Union*, <http://www.eu2005.lu/en/actualites/conseil/2005/06/17conseur-decl/index.html>, 2006/09/08.

9. European Council, "Presidency Conclusions", Helsinki, 10–11 December 1999 in Rutten M., compil., *From Saint-Malo to Nice. European Defence: core documents*, p. 82–91, <http://www.iss-eu.org/chaillet/chai47e.pdf>, 2006/09/03.
10. European Council, *Common Strategy on Russia*, June 4, 1999, http://www.delrus.cec.eu.int/en/p_244.htm, 2006/09/03.
11. European Council, *The Future of the Europa Union – Laeken Declaration*, December 15, 2001, http://europa.eu.int/constitution/futurum/documents/offtext/doc151201_en.htm, 2006/09/08.
12. Europos Komisija, *Iš dalies pakeistas pasiūlymas Europos parlamento ir Tarybos direktyva dėl paslaugų vidaus rinkoje* /* KOM/2006/0160 galutinis – COD 2004/0001 */ , <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0160:FIN:LT:HTML>, 2006/09/08.
13. Europos Sąjunga, *Steigimo dokumentai ir Sutartis dėl Konstitucijos Europai*, Vilnius: Eugrimas, 2005.
14. EU-Russia Summit, *Joint Statement*, St. Petersburg, 31 May, 2003, http://www.delrus.cec.eu.int/en/p_234.htm, 2005/03/18.
15. Lietuvos Respublikos Seimas, „Lietuvos Respublikos įstatymas Nr. VIII-1727 dėl SSRS okupacijos žalos atlyginimo“, Vilnius, 2000 birželio 13, *Valstybės žinios*, 2000 birželio 28, Nr. 52–1486, http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=103905&p_query=&p_tr2=, 2009/09/09.
16. Lietuvos Respublikos Seimas, *Pareiškimas dėl Rusijos vadovų požiūrio į Lietuvos narystę NATO*, 2000 birželio 20 d., Valstybės žinios, 2000 birželio 23, Nr. 51-1456, http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=103391&p_query=&p_tr2=, 2006/08/22
17. Lietuvos Respublikos Vyriausybė, „Nutarimas Nr. 938 dėl užsienio valstybių pavojingų ir karinių krovinių vežimo per Lietuvos Respublikos teritoriją taisyklių patvirtinimo“, Vilnius, 1994 spalio 3, *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 78-1478, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=13742, 2006/08/11.
18. Lietuvos Respublikos Vyriausybė, „Nutarimas Nr. 97 dėl Rusijos Federacijos pavojingų ir karinių krovinių vežimo per Lietuvos Respublikos teritoriją tvarkos“, *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 9-188.
19. Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Rusijos Federacijos Vyriausybės laikinasis susitarimas dėl abiejų valstybių piliečių kelionių“, *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 55-1360, <http://www3.lrs.lt/cgi-bin/preps2?Condition1=19809&Condition2=>, 2006 08 11.
20. Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Rusijos Federacijos Vyriausybės susitarimas „Dėl Rusijos Federacijos ginkluotųjų pajėgų kariuomenės ir karinių krovinių, išvedamų iš Vokietijos Federacinės Respublikos, tranzitinių vežimų per Lietuvos Respublikos teritoriją“, *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 13-

- 194, <http://www3.lrs.lt/cgi-bin/preps2?Condition1=11193&Condition2=,> 2006/09/08.
21. Lietuvos užsienio politikos koncepcija, Vilnius, 1994 (neskelbta).
 22. NATO Summit, *Madrid Declaration on Euro-Atlantic Security and Cooperation*, Madrid, July 8–9, 1997, <http://www.nato.int/docu/pr/1997/p97-081e.htm>, 2006/11/10.
 23. OECD, *Economic Policy Reforms: Going for Growth 2006*, http://www.oecd.org/document/7/0,2340,en_2649_201185_35995079_1_1_1_1,00.html, 2006/09/08
 24. OSCE, “Istanbul Summit Declaration” in *OSCE Istanbul Document 1999*, http://www.osce.org/documents/mcs/1999/11/4050_en.pdf, 2006/09/21.
 25. OSCE, “Joint Statement of the Russian Federation and Georgia, Istanbul, 17 November 1999” in *OSCE Istanbul Document 1999*, p. 252, http://www.osce.org/documents/mcs/1999/11/4050_en.pdf, 2006/09/23.
 26. President of the USA, *The National Security Strategy of the United States of America*, September 2002, <http://www.whitehouse.gov/nsc/nss.pdf>, 2006/09/21.
 27. President of the USA, *The National Security Strategy of the United States of America*, March 2006, <http://www.whitehouse.gov/nsc/nss/2006/nss2006.pdf>, 2006/09/02
 28. „Sutartis tarp Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos ir Lietuvos Respublikos dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų” in Sirutavičius V., Nekrašas E., Lopata R., sudar., *Svarbiausios Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys 1918–1995*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1997, p. 168.
 29. «Концепция формирования Единого экономического пространства, 19 сентября 2003 г.», *Президент России, Официальный сайт*, <http://www.president.kremlin.ru/text/docs/2003/09/52480.shtml>, 2005/02/28.

■ Oficialūs pareiškimai, kalbos, interviu

1. Luxembourg Presidency of the Council of the European Union, “Statement by the Prime Minister and current president of the European Council, Jean-Claude Juncker, following the referendum held in the Netherlands”, <http://www.eu2005.lu/en/actualites/communiqués/2005/06/01refnl-jclj/index.html>, 2006 07 19.
2. President of the Republic of Lithuania, “Letter to NATO Secretary General, Mr. Manfred Wörner”, *Lithuanian Foreign Policy Review*, 2000, no 1(5), p. 236.
3. President of the USA, “Address Before a Joint Session of the Congress on the Cessation of the Persian Gulf Conflict”, March 6, 1991, *The White House website*, <http://bushlibrary.tamu.edu/research/papers/1991/91030600.html>, 2006/11/10.

4. President of the USA, "Remarks by the President in Address to Faculty and Students of Warsaw University", June 15, 2001, *The White House website*, <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2001/06/20010615-1.html>, 2006/08/24.
5. President of the USA, "Address to a Joint Session of Congress and the American People", The United States Capitol, Washington, D.C., September 20, 2001, *The White House website*, <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2001/09/20010920-8.html>, 2006/08/30.
6. President of the USA, "The President's State of the Union Address". The United States Capitol, Washington, D.C., January 29, 2002, *The White House website*, <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2002/01/20020129-11.html>, 2005/05/01.
7. President of the USA, "Remarks by the President at 2002 Graduation Exercise of the United States Military Academy", West Point, New York, June 1, 2002, *The White House website*, <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2002/06/20020601-3.html>, 2005/05/01.
8. Vice President of the USA, "Remarks at the 2006 Vilnius Conference", 4 May 2006, <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2006/05/20060504-1.html>, 2006/09/02.
9. Президент России, "Послание Федеральному Собранию Российской Федерации, 16 мая 2003 года, Москва", *Официальный сайт*, <http://www.president.kremlin.ru/text/appears/2003/05/44623.shtml>, 2005/02/03.
10. Президент России, "Интервью американской газете *Нью-Йорк Таймс*, 4 октября 2003 года, Ново-Огарево", *Официальный сайт*, <http://www.president.kremlin.ru/text/appears/2003/10/53439.shtml>, 2005/03/23.
11. Президент России, «Выступление на расширенном заседании Правительства с участием глав субъектов Российской Федерации, 13 сентября 2004 года, Москва, Дом Правительства России», *Официальный сайт*, http://www.president.kremlin.ru/appears/2004/09/13/1514_type63374type63378type82634_76651.shtml, 2005/03/30.
12. Президент России, «Интервью *Радио Словенско* и словацкой телекомпании *СТВ*», 22 февраля 2005 года, *Официальный сайт*, http://www.president.kremlin.ru/appears/2005/02/22/2118_type63379_84394.shtml, 2006/09/09.
13. Президент России, «Пресс-конференция по итогам встречи на высшем уровне Россия – Европейский союз», 10 мая 2005 года, Москва, Большой Кремлевский дворец, *Официальный сайт*, http://www.kremlin.ru/appears/2005/05/10/1823_type63377type63380type82634_88013.shtml, 2006/09/09.

■ Monografijos ir studijos

1. Aleksiejūnas N., *Didžiųjų ir mažųjų valstybių santykių teorijos taikymas: Lietuvos ir Rusijos santykių analizė*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003. (TSPMI jaunųjų mokslininkų darbai)
2. Ash T. G., *Free World: America, Europe and the Surprising Future of the West*, New York: Random House, 2005.
3. Bacevich A. J., ed., *The Imperial Tense: Prospects and Problems of American Empire*, Chicago: Ivan R. Dee publisher, 2003.
4. Bacevich A. J., *American Empire: The Realities and Consequences of U.S. Diplomacy*, Harvard University Press, 2004.
5. Bacevich A. J. *The New American Militarism: How Americans Are Seduced By War*, Oxford University Press, 2005.
6. Brzezinsky Z., *The Grand Chessboard. American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*, New York: BasicBooks, 1997.
7. Brzezinsky Z., *The Choice: Global Domination or Global Leadership*, New York: Basic Books, 2004.
8. Burinskaitė K., *Lietuvos ir Rusijos santykiai XV–XX a.*, Vilnius: Alma littera, 2005.
9. Bugajski J., *Šaltoji taika: naujasis Rusijos imperializmas*, iš anglų kalbos vertė I. Tamošiūnienė ir R. Truskauskienė, Vilnius: Artlora, 2006.
10. Buzan. B., *Žmonės valstybės ir baimė. Tarptautinio saugumo studijos po Šaltojo karo*, Vilnius, Eugrimas, 1997
11. Buzan B., Wæver O., *Regions and Powers: the Structure of International Society*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003 (Cambridge Studies in International Relations 91).
12. Chomski N., *Hegemony or Survival: America's Quest for Global Dominance*, Metropolitan Books, 2003.
13. Cooper R., *The Breaking of Nations: Order and Chaos in the Twenty-first Century*, London: Atlantic Books, 2003.
14. Daalder I. H., Lindsay J. M., *America Unbound. The Bush Revolution in Foreign Policy*, Washington D.C.: The Brookings Institution, 2003.
15. Ferguson N., *Colossus. The Price of America's Empire*, New York: The Penguin Press, 2004.
16. Ferguson N., *Empire: The Rise and Demise of the British World Order and the Lessons for Global Power*, London: Allen Lane, 2002.
17. Frum D., Perle R., *An End of Evil: How to Win War on Terror*, Random House, 2003.
18. Goldgeier F. M., McFaul M., *Power and Purpose. U.S. Policy towards Russia after the Cold War*, Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 2003.
19. Halper S., Clarke J., *America Alone. The Neo-Conservatives and the Global Order*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

20. Hardt M., Negri A., *Empire*, Harvard University Press, 2001.
21. Hentz J. J., ed., *Obligations of Empire. United States' Grand Strategy for a New Century*, Lexington: The University Press of Kentucky, 2004.
22. Herre P., *Die kleinen Staaten Europas und die Entstehung des Weltkrieges*, München, 1937.
23. Hersh S. M., *Chain of Command: The Road From 9/11 to Abu Ghraib*, New York: Harper Collins, 2004.
24. Hix S., *Europos Sąjungos politinė sistema*, Iš anglų kalbos vertė G. Bacevičiūtė, Vilnius: Eugrimas, 2006, p. 47.
25. Ikenberry G. J., ed., *America Unrivaled: The Future of Balance of Power*, Ithaca: Cornell University press, 2002.
26. Johnson Ch., *The Sorrows of Empire: Militarism, Secrecy, and the End of the Republic*, Metropolitan Books, 2004.
27. Kagan R., *Apie rojų ir galią: Amerika ir Europa naujojoje pasaulio tvarkoje*, iš anglų kalbos vertė A. Degutis, Vilnius: Eugrimas, 2004.
28. Kupchan Ch., *The End of American Era: U.S. Foreign Policy and the Geopolitics of the Twenty-first Century*, New York: Alfred A. Knopf, 2002.
29. Lal D., *In Praise of Empires: Globalization and Order*, New York: Palgrave Macmillan, 2004.
30. Laurinavičius Č., *Lietuvos-Sovietų Rusijos taikos sutartis: 1920 m. liepos 12 d. sutarties problema*, Vilnius; Valstybinis leidybos centras, 1992.
31. Laurinavičius Č., Statkus N., Motieka E., *Baltijos valstybių geopolitikos bruožai: XX amžius*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2005.
32. Leonard M., *Why Europe Will Run the 21st Century*, Fourth Estate, 2005.
33. Liska G., *Twilights of a Hegemony: The Late Career of Imperial America*, University Press of America, 2003.
34. Lopata R., *Įkaito anatomija: Kaliningrado jubiliejaus byla*, Vilnius: Eugrimas, 2006.
35. Lowry R., *Legacy: Paying the Price for the Clinton Years*, Washington D.C.: Regnery, 2003.
36. Mann J., *Rise of Vulcans: The History of Bush's War Cabinet*, New York: Viking, 2004.
37. Mann M., *Incoherent Empire*, Verso, 2003.
38. Mathisen T., *The Function of Small States in, the Strategies of the Great Powers*, Oslo, Bergen: Tromsø, 1971.
39. McDougall W. A., *Promised Land, Crusader State. The American Encounter with the World Since 1776*, Mariner Books, 1998.
40. Mead W. R., *Special Providence: American Foreign Policy and How It Changed the World*, New York: Alfred A. Knopf, 2001.
41. Mead W. R., *Power, Terror, Peace, and War: America's Grand Strategy in a World at Risk*. New York: Alfred A. Knopf, 2004.
42. Narbutas T., *Lietuvių tautos istorija*. Trečias tomas. Iš lenkų kalbos vertė O. Slavėnaitė, Vilnius: Mintis, 1994.

43. Nye J.S. Jr., *The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't Go It Alone*, Oxford University Press, 2002.
 44. Nye J. S. Jr., *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, Public Affairs, 2004.
 45. O'Brien P. K., Clesse A., *Two Hegemonies: Britain 1846-1914 and the United States 1941 - 2001*, Aldershot, UK: Ashgate, 2002.
 46. Odom W. E., Dujarric R., *America's Inadvert Empire*, New Haven: Yale University Press, 2004.
 47. Oldberg I., *Reluctant Rapprochement: Russia and the Baltic States in the Context of NATO and EU Enlargements*, Stockholm: FOI-Swedish Defence Research Agency, 2003.
 48. Rifkin J., *The European Dream: How Europe's Vision of the Future is Quietly Eclipsing the American Dream*, New York: Jeremy Tarcher / Penguin, 2004.
 49. Senn A. E., *Gorbachev's Failure in Lithuania*, New York: St. Martin's Press, 1995.
 50. Šepetyš N., *Molotovo-Ribbentropo paktas ir Lietuva*, Vilnius: Aidai, 2006.
 51. Šleivyte J., *The Russian Factor in the Present Security Policy of Lithuania*, on the Basis of MSc in Global Security Dissertation, Academic Year 2000-2001, Updated in 2002.
 52. Smith K., "Russian Energy Politics in the Baltics, Poland and Ukraine. A New Stealth Imperialism?", *CSIS Report*, Washington D.C., December 2004.
 53. Soderberg N., *The Superpower Myth: The Use and Misuse of American Might*, New York: Wiley, 2004.
 54. Soros G., *The Bubble of American Supremacy: Correcting the Misuse of American Power*, Public Affairs, 2004.
 55. Stankevičius Č. V., *Derybos su Rusija dėl kariuomenės išvedimo iš Lietuvos*, Vilnius: Leidybos centras prie KAM, 2002.
 56. Urbelis V., *Lietuvos vieta JAV didžioje strategijoje*, Vilnius: Lietuvos karo akademija, 2005.
 57. Woodward B., *Bush at War*, New York: Simon and Schuster, 2002.
 58. Woodward B., *Plan of Attack*, New York: Simon and Schuster, 2004.
 59. Койвисто М., *Русская идея*, перевод с финского Ю.С. Дерябина, Москва: Весь мир, 2002.
- Akademiniai straipsniai mokslinėje periodikoje, kolektyvinėse monografijose, tyrimų centrų interneto svetainėse
1. Asmus R., Nurick R., "NATO Enlargement and the Baltic States", *Survival*, Summer 1996, vol. 38, no. 2, p. 121-142.
 2. Barysh K., "Enlargement two years on: Economic success or political failure?", *Website of the Center for European Reform*, <http://www.cer.org.uk/pdf/>

- essay_enlargement_two_%20barysch.pdf, 2006/07/28. (Briefing paper for the Confederation of Danish Industries and the Central Organization of Industrial Employees in Denmark, April 2006)
3. Black C., "The Europe's Dream Disturbed", *The National Interest*, Fall 2005, p. 54–60, <http://www.nationalinterest.org/Article.aspx?id=10276>, 2006/09/08.
 4. Butkus Z., „SSRS intrigos Baltijos šalyse (1920–1940)“, *Darbai ir dienos*, 1998, t. 16.
 5. Cohen E.A., "History and the Hyperpower", *Foreign Affairs*, 2004, July/August, vol. 83, no. 4, <http://www.foreignaffairs.org/20040701faessay83406/eliot-a-cohen/history-and-the-hyperpower.html>, 2006/08/24.
 6. Fukuyama F., "The End of History?", *The National Interest*, 1989, Summer.
 7. Grevi G., Lynch D., Missiroli A., "ESDP operations", *Website of the EU Institute for Security Studies*, <http://www.iss-eu.org/esdp/09-dvl-am.pdf>, 2006/09/03.
 8. Ham P. van, "The Baltic States and Europe" in Hansen B., Heurlin B. (eds.), *The Baltic States in World Politics*, New York: St. Martin's Press, 1998.
 9. Hubel H., "The Baltic Sea Subregion after Dual Enlargement", *Cooperation and Conflict*, 2004, September; vol. 39, p. 283 – 298.
 10. Huldt B., "Introduction" in Arteus G., Lejiņš A. (eds), *Baltic Security: Looking Towards the 21st Century*, Riga – Stockholm, 1997
 11. Huntington S. P., "The Clash of Civilizations", *Foreign Affairs*, Summer 1993, vol. 72, n 3.
 12. Ikenberry G. J., "America's Imperial Ambition", *Foreign Affairs*, 2002, September/October, vol. 81, no. 5, <http://www.foreignaffairs.org/20020901faessay9732/g-john-ikenberry/america-s-imperial-ambition.html>, 2006/08/24.
 13. Janeliūnas T., "Gegužės 9-osios problema saugumizavimo teorijos ir komunikacinio saugumo požiūriu", *Politologija*, 2005, nr. 2(38), p. 3–30.
 14. Janeliūnas T., "The Redistribution of Geopolitical Power in Central and Eastern Europe", *Lithuanian Political Science Yearbook 2002*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003, p. 142–152.
 15. Joenniemi P., Lopata R., Sirutavičius V., Vilpišauskas R., "Impact Assessment of Lithuania's Integration into the EU on Relations between Lithuania and Kaliningrad Oblast of the Russian Federation", *Lithuanian Foreign Policy Review*, 2000, no. 2(6), p. 133–178 and Supplement, <http://www.lfpr.lt/006/a15.doc>, 2006/09/09.
 16. Jonson L., "Russia and the "Near Abroad" in Hansen B., Heurlin B., eds., *The Baltic States in World Politics*, New York: St. Martin's Press, 1998.
 17. Kirakofe C. A., "Selective Engagement" in Hentz J. J., ed., *Obligations of Empire. United States' Grand Strategy for a New Century*, Lexington: The University Press of Kentucky, 2004, p. 33–52.

18. Knudsen O. P., "Of Lambs and Lions. Relations between Great Powers and their Smaller Neighbours" *Cooperation and Conflict*, 1988, vol. 23, no 4, p. 111–122.
19. Kramer M., "NATO, Baltic states and Russia: a framework for sustainable enlargement", *International Affairs*, 2003, vol. 78, no 4, p. 731–756.
20. Krauthammer Ch., "Unipolar moment", *Foreign Affairs: America and the World*, 1990/91 vol. 70, no. 1, <http://www.foreignaffairs.org/19910201faessay6067/charles-krauthammer/the-unipolar-moment.html>, 2006/08/24.
21. Kupchan Ch., "Cooperative Security" in Hentz J. J., ed., *Obligations of Empire. United States' Grand Strategy for a New Century*, Lexington: The University Press of Kentucky, 2004, p. 68–69.
22. Kverno O., Rasmussen M., "EU Enlargement and the Baltic Region: A Greater Security Community?" in Kasekamp A., ed., *Estonian Foreign Policy Yearbook 2005*. Tallinn: Estonian Foreign Policy Institute, 2005, p. 83–92.
23. Laurinavičius Č., "Istorijos vaidmuo Lietuvos–Rusijos santykiuose", *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2005*, Vilnius: Lietuvos karo akademija, 2006, p. 163–178.
24. Laurinavičius Č., "Rusija Jungtinių Amerikos Valstijų bei Europos veiksnių kontekste ir Baltijos valstybės" in *Šiaurės Atlanto erdvė ir Lietuva*, Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 49–56.
25. Lynch D., "Russia's Strategic Partnership with Europe", *The Washington Quarterly*, Spring 2004.
26. Mandelbaum M., "Foreign Policy as Social Work", *Foreign Affairs*, 1996, January–February, vol. 74, no 1, p. 16–32.
27. Marks S., "Small States in Geneva", *World Affairs*, Spring 1995, vol. 157, issue 4, p. 191–196.
28. McFaul M., "Russia and the West: A Dangerous Drift", *Current History*, October, 2005.
29. Moshes A., "Russia–Lithuania: Preserving Interactions", *Lithuanian Foreign Policy Review*, 2000, no 2 (6), p. 79–86.
30. Motieka E., Statkus, N., Daniliauskas J., "Globali geopolitinė raida ir Lietuvos užsienio politikos galimybės", *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2004*, Vilnius: Lietuvos karo akademija, 2005, p. 39–80.
31. Paulauskas K., "Apie laivės imperiją, europietišką rojų ir naują pasaulio tvarką", *Politologija*, 2005, Nr. 1. p. 82–97.
32. Paulauskas K., "Rethinking Russia", *Lithuanian Political Science Yearbook 2004*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005, p. 178–200.
33. Pushkov A. K., "A View from Russia" in Somin J., ed., *NATO Enlargement: Opinions and Options*, Washington D.C., 1995, p. 123–143.
34. Rappard W. E., "Small States in the League of Nations", *Political Science Quarterly*, 1934, vol. 49, p. 544–575.

35. Šatūnienė Ž., „Lietuvos energetinė (ne)priklausomybė ir šalies saugumas“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2003*, Vilnius: Lietuvos karo akademija, 2004, p. 233–251.
36. Schimmelfennig F., „The Community Trap: Liberal Norms, Rhetorical Action, and the Eastern Enlargement of the European Union“, *International Organization*, winter 2001, vol. 55, no. 1, pp. 47–80.
37. Sirutavičius V., Stanytė-Toločkienė I., „Rusijos Federacijos Kaliningrado srities strateginė reikšmė“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2002*, Vilnius: Lietuvos karo akademija, 2003, p. 171–200.
38. Šiukštienė D., „Lietuvos ir Rusijos ekonominiai ryšiai: globalus fonas, nacionaliniai ir grupiniai interesai pozityvinės ekonomikos požiūriu“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2005*, Vilnius: Lietuvos karo akademija, 2006, p. 179–202.
39. Šleivyte J., „Rusijos vienijimasis su Europa: euroatlantinės darbotvarkės įgyvendinimas?“ *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2003*, Vilnius: Lietuvos karo akademija, 2004, p. 151–176.
40. Stanytė-Toločkienė I., „Kaliningrado sritis ES plėtros požiūriu“, *Politologija*, 2001, Nr. 2(22), p. 26–68.
41. Trenin D., „Russian–Lithuanian Relations: Will the Success Story Last?“, *Lithuanian Foreign Policy Review*, 2000, no 2 (6), p. 71–79.
42. Trenin D. „Russia Leaves the West“, *Foreign Affairs*, 2006, July/August.
43. Truska L., „Kas traukė į Rusijos glėbį? Geopolitinė Lietuvos orientacija 1918–1940 metais“, *Darbai ir dienos*, 2002, t. 30.
44. Vitkus G., *Lithuanian–Russian Relations in 1990–1995: a Study of Lithuanian Foreign Policy*, Mannheim: Untersuchungen des FKKS an der Universität Mannheim, 12/1996, <http://www.uni-mannheim.de/fkks/fkks12.pdf>, 2006/09/28.
45. Vitkus G., „At the Cross-Road of Alternatives: Lithuanian Security Policies in 1995–1997“ in Arteus G., Lejņš A., eds., *Baltic Security: Looking Towards the 21st Century*, Riga-Stockholm: Latvian Institute of International Affairs & Försvarshögskolan, 1997, p. 53–78.
46. Vitkus G., „Long Way to Normalization of Lithuanian–Russian Relations“ in Klaus Zimer, hrsg., *Schwierige Nachbarschaften. Die Ostpolitik des Staates Ostmitteleuropas seit 1989* (Tagungen zur Ostmitteleuropa-Forschung 14), Marburg: Verlag Herder-Institut, 2001, S.13–38.
47. Vitkus G., „Changing Security Regime in the Baltic Sea Region“, *NATO Academic Forum, NATO Research Fellowship Reports*, June 28, 2002, <http://www.nato.int/acad/fellow/99-01/Vitkus.pdf>, 2006/09/28.
48. Vitkus G., „Die litauische Ostpolitik – Grundsätze und Probleme“, *Osteuropa*, 2002, September/Oktober, 9/10, S. 1259–1272.

49. Weber M., „Politika kaip pašaukimas“, iš vokiečių kalbos vertė T. Grinkevičienė ir Z. Norkus, *Politologija*, 1991, Nr. 2, p. 27–60.
 50. Wilkinson, J.R. “Denmark and NATO: The Problem of a Small State in a Collective Security System”, *International Organization*, 1956, vol. 10, no 3, p. 390–401.
 51. Winner A.C., “The Baltic States: Heading West”, *Washington Quarterly*, 2002 winter, vol. 25, issue 1, p. 207–219, <http://www.twq.com/02winter/winner.pdf>, 2006/09/19;
 52. Wohlforth W.C., “The Stability of a Unipolar World”, *International Security*, 1999, Summer, vol. 24, no. 1, p. 5–41.
 53. Wohlforth W.C., “U.S. Strategy in a Unipolar World” in Ikenberry G. J., ed., *America Unrivaled: The Future of Balance of Power*, Ithaca: Cornell University press, 2002.
 54. Виткус Г., Пугачюскас В., «Российский фактор литовской политики» in Карабешкин Л.А. ред. *Региональное измерение российско-балтийских отношений*, Санкт Петербург, 2004, с. 73-86.
 55. Демулин М. В., «Россия и Балтия: дело не в истории», *Россия в глобальной политике*, 2005, Май–Июнь, № 3, <http://www.globalaffairs.ru/numbers/14/4160.html>, 2006/09/18.
 56. Иноземцев В. Л., Караганов С. А., «О мировом порядке XXI века», *Россия в глобальной политике*. № 1, Январь–Февраль 2005, <http://www.globalaffairs.ru/numbers/12/3632.html>, 2006 08 30.
 57. Тренин Д., «Идентичность и интеграция: Россия и Запад в XXI веке», *Pro et Contra*, 2004, т. 8, № 3, с. 11, <http://www.carnegie.ru/ru/pubs/procontra/Vol8n3-01.pdf>, 2005/03/23.
 58. Фреден Л., «Тени прошлого над Россией и Балтией», *Россия в глобальной политике*, 2005, Май–Июнь, № 3, <http://www.globalaffairs.ru/numbers/14/4159.html>, 2006/09/18.
- Straipsniai periodikoje, agentūrų pranešimai, radijo laidos, nuomonės
1. Alksninis G., „A.Saudargas atmetė Maskvos pasiūlymus“, *Lietuvos rytas*, 1997, rugsėjo 26.
 2. Åslund A., “Democracy in Retreat in Russia: Testimony before the U.S. Senate, Committee on Foreign Relations”, Carnegie Endowment for International Peace, <http://www.carnegieendowment.org/publications/index.cfm?fa=view&id=16550>, 2003/03/20.
 3. Avdeev A., “Russian–Lithuanian relations: An Overview”, *Lithuanian Foreign Policy Review*, 2000, no 2 (6), p. 27–34;

4. Baker G., McGregor D., "Comment & Analysis", *Financial Times*, London Edition, March 12, 2004, p. 17.
5. Bancevičiūtė T. „V.Landsbergio pokalbis su B.Jelcinu“, *Lietuvos aidas*, 1993 lapkričio 4.
6. Baverez N., "Le "Titanic" de l'Europe", *Le Point*, 14 04 2005, no 1700, p. 84, <http://www.lepoint.fr/economie/document.html?did=161410>, 2006/09/08
7. BBC News World Edition, "EU dismay at Berlusconi comments", 6 November 2003, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3248995.stm>, 2005/03/23.
8. BBC, "Q&A: Services Directive", *BBC News website*, <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/4698524.stm>, 2006/09/08.
9. Behr R., "Lithuania may drop support for Kaliningrad plans", *Financial Times*, September 28, 2002.
10. Bernstein R., "News Analysis: A 'revolt against the establishment'", *International Herald Tribune*, June 2, 2005, <http://www.iht.com/articles/2005/06/02/news/europe.php>, 2006/09/08.
11. BNS, „Sovietų Sąjunga nebuvo okupavusi Baltijos šalių, tvirtina Rusija“, 1998 sausio 19.
12. BNS, „Seimo pirmininkas tikisi, kad iki vasaros bus išspręstas sienų sutarties su Rusija ratifikavimo klausimas“, 1998, vasario 20.
13. BNS, „Seimo pirmininkas teigia, kad Lietuvos narystė NATO padės visiškai normalizuoti santykius su Rusija“, 2000, birželio 10.
14. BNS, „Seimas įpareigojo Vyriausybę siekti okupacijos žalos atlyginimo iš Rusijos“, 2000, birželio 13.
15. BNS, „Dabartinė Rusija susitapatino su Stalino užsienio politika, teigia viena Lietuvos konservatorių lyderių“, 2000, birželio 14.
16. BNS, „Prezidentas kaltina konservatorius kenkiant valstybės interesams“, 2000, birželio 24.
17. BNS, „Ir įstojusi į NATO Lietuva liks gera Rusijos kaimynė“, 2001, kovo mėn. 29.
18. BNS, „Adamkaus ir Putino pareiškimė – Lietuvai naudingos nuostatos“, 2001, kovo 31.
19. BNS, „V. Landsbergis Rusijos veiksmuose išvelgia bandymus suskaldyti ES vienybę“, 2002, rugsėjo 30.
20. BNS, „V.Landsbergis regi naują Molotovo–Ribbentropo paktą“, 2002, spalio mėn. 7.
21. BNS, „Rusija ratifikavo sienos sutartį su Lietuva“, 2003, gegužės 21.
22. Borowiec A., "France downplays jet swap with Russia", *The Washington Times*, 21 July, 2003, <http://www.washtimes.com/world/20030714-092731-6790r.htm>, 2005/03/23.
23. Brady H., Roma M., "Let justice be done: Punishing crime in the EU", *Center for European Reform Policy Brief*, April 2006, http://www.cer.org.uk/pdf/policybrief_justice_6april06.pdf, 2006/09/08.

24. Brazauskas A. „Lietuva vėl prie naujų rinkimų slenksčio“, *Tiesa*, 1992/ rugpjūčio 7.
25. Bučelis B., „Keturių šalių užsienio reikalų ministrų susitikimas Maskvoje“, *Tiesa*, 1992/ rugpjūčio 7.
26. Büchner G. von, „EU geht auf größere Distanz zu Russlands Führung“, *Berliner Zeitung*, 18 November 2003, S. 6.
27. „Candid words on Russia’s drift from democracy“, *Economist*, 24 February, 2005.
28. Čekutis R., „Chuliganiškoji diplomatija“, *Atgimimas*, 2005, kovo 17.
29. Champion M., „Europe May Face Divisions Over Russia“, *The Wall Street Journal Europe*, 18 February 2004, p. A3.
30. CNN.com, „World pressures Ukraine on poll“, November 25, 2004, <http://www.cnn.com/2004/WORLD/europe/11/24/ukraine.reax/index.html>, 2005/03/21.
31. CNN.com, „Powell: ‘Fraud and abuse’ in Ukraine vote“, November 25, 2004, <http://www.cnn.com/2004/US/11/24/powell.ukraine/>, 2005/03/20.
32. Corvin J. A., „Who lost Ukraine?“, *RFE/RL Russian Political Weekly*, January 12, 2005, vol. 5, no. 2, <http://www.rferl.org/reports/rpw/2005/01/2-120105.asp>, 2005/03/23.
33. Dempsey J., „EU states break ranks over visa plan for Russian enclave“, *Financial Times*, September 27, 2002.
34. Dempsey J., Jack A., „Holding operation’ rewards Putin for pro-western stance ahead of elections“, *Financial Times*, June 2, 2003, p. 8.
35. Derida J., Habermas J., „Nach dem Krieg: Die Wiedergeburt Europas“, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, den 31. Mai 2003, <http://www.faz.net/s/Rub117C535CDF414415BB243B181B8B60AE/Doc~ECBE3F8FCE2D049AE808A3C8DBD3B2763~ATpl~Ecomon~Scontent.html>, 2006/09/06.
36. Donath K.-H., „Eine Kaltfront zwischen Berlin und Moskau“, *Die Tageszeitung*, 14. Feb 2004, <http://www.taz.de/pt/2004/02/14/a0116.nf/textdruck>, 2005/03/23.
37. Dorner J., „Die EU ist Putins Dauerproblem“, *Bremer Nachrichten*, 4. März, 2004.
38. „Editorial: A Stand on Russia“, *The Washington Post*, December 4, 2003, p. A34, <http://www.washingtonpost.com/ac2/wp-dyn?pagename=article&contentId=A33557-2003Dec3¬Found=true>, 2005/03/04.
39. „Editorial: A Stand on Russia“, *The Washington Post*, December 4, 2003, p. A34, <http://www.washingtonpost.com/ac2/wp-dyn?pagename=article&contentId=A33557-2003Dec3¬Found=true>, 2005/03/04.
40. Elsässer J., „Kein Rapallo. Russisch-deutscher Gipfel in Jekaterinburg“, *junge Welt*, 09.10.2003, http://www.jungewelt.de/public_php/drucken_popup.php?num=6&djahr=2003&dmontag=10-09, 2005/03/23.

41. ELTA, „Rusijos garantijos negali užtikrinti Lietuvos saugumo“, 1997 spalio 30.
42. Gaižauskaitė V., „Karingas Maskvos tonas keičiasi, interesai – lieka. Į Vakarų nusitaikusias tris Baltijos valstybes Rusija bandys išlaikyti savo įtakoje“, *Lietuvos rytas*, 1997, rugsėjo 22.
43. Girnius K., „Apie rusų karinius skrydžius Lietuvoje“, *Laisvosios Europos radijas*, 1995, balandžio 9.
44. Goštautas M., Mikšiušas G., „Dveji metai po svetimos kariuomenės išvedimo: džiaugsmas ir nerimas dėl nuostolių“, *Lietuvos aidas*, 1995, rugpjūčio 31.
45. “Have strategy, need tactic: Historians’ view of the recent past”, *The Economist*, April 22, 2004.
46. Hill F., “A land too cold for a free market in energy”, *Financial Times*, 17 October 2003.
47. Huang M., “Echoes of Joachim and Vyacheslav”, *Central European Review*, 2000, June 26, vol. 2, no. 25, <http://www.ce-review.org/00/25/amber25.html>, 2006/08/22.
48. Interfax-BNS, „Maskva išreiškė viltį, jog Lietuva „apramins“ savo pretenzijas Rusijai dėl žalos atlyginimo“, 2000, birželio 10.
49. Interfax-BNS, „Įtakingą Rusijos politiką supykė Lietuvos įstatymas dėl SSRS okupacijos žalos atlyginimo“, 2000, birželio 14.
50. Interfax-BNS, „Maskva didina spaudimą dėl Lietuvos Seimo įstatymo“, 2000 birželio 14.
51. „Iš Kremliaus susitikimo – su optimistiniais pažadais“, *Lietuvos rytas*, 1992 liepos 9.
52. „Istorinė tiesa ir istorinis teisingumas“, *Lietuvos aidas*, 1990, liepos 13.
53. “Ivan at the pipe”, *The Economist*, December 9, 2004.
54. Jack A., “Paris and Moscow close but affair may not be long-term”, *Financial Times*, April 5, 2003, p. 6.
55. Jé M., “Moscou renoueses liens “energétiques” avec l’ex-URSS”, *Le Monde*, 2 décembre, 2003.
56. «Justas Paleckis: Lietuvos politika nesikeičia», *Diena*, 1995, balandžio 5.
57. Kagan R., «Embraceable E.U.», *The Washington Post*, December 5, 2004, p. B07, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A34023-2004Dec3.html>, 2005/11/03.
58. Karatnycky A., “Jobs for Boys: Putin’s New ‘Militocracy’ ”, *The Wall Street Journal Europe*, 13 June, 2003, p. A 11.
59. Kirchengast J., “Die passende Demokratie. Auch im russischen Kulturkreis wissen die Menschen, welche Art von Demokratie sie wollen”, *Der Standard*, 21 November, 2004, <http://derstandard.at/?url=/?id=1865865>, 2005/03/20.
60. Kissinger H., “Speech at the 37th Munich Conference on Security Policy”, February 3, 2001, *Munich Conference on Security Policy*, <http://www.securi->

- tyconference.de/konferenzen/rede.php?menu_konferenzen=&menu_2001=&sprache=en&id=22&, 2006/09/06.
61. Kissinger H., "America's Assignment. What will we face in the next four years? The former secretary of State on the global challenges ahead", *Newsweek International*, November 8, 2004, <http://msnbc.msn.com/id/6370505/site/newsweek>, 2006/08/29.
 62. Klein B., "Die EU hat sich um die Ukraine einfach nicht gekümmert Interview mit dem Russlandexperten Alexander Rahr", *Deutschlandfunk Interview*, 24 11 2004, http://www.dradio.de/dlf/sendungen/interview_dlf/324487/, 2005/03/05.
 63. Krauthammer Ch., "The New Unilateralism", *The Washington Post*, June 8, 2001, p. A29.
 64. Krauthammer Ch., *Democratic Realism: An American Foreign Policy For A Unipolar World*, American Enterprise Institute Press, 2004 (Irving Kristol Lecture).
 65. *Laisvosios Europos radijas*, „Apie Lietuvos Seimo svarstymus, skirtus Rusijos karinių sraigtasparnių skrydžiui virš Vilniaus“, 1995 balandžio 5.
 66. *Laisvosios Europos radijas*, „Rusija ir Lietuvos narystė Šiaurės Atlanto santarvėje“, 1995 rugsėjo 4.
 67. Landsbergis V., "The Russian Riddle and Lithuanian Reality", *Lithuanian Foreign Policy Review*, 2000/2 (6), p. 203, <http://www.lfpr.lt/006/a18.doc>, 2006/09/09.
 68. Lateline News, "Bush tells Putin of concerns about Russia", Santiago, November 20, 2004, <http://dailynews.muzy.com/ll/english/1336553.shtml>, 2005/03/20.
 69. Laurinavičius Č., „Kodėl nereikėtų reikalauti okupacijos žalos atlyginimo?“, radijo paskaita, 2006, kovo 29, *LRT interneto svetainė*, <http://www.lrt.lt/lectures/tezes.php?strid=1191&id=1559>, 2006/11/06. Paskaitos audio įrašas – <http://www.lrt.lt/ci.media.play.php?u=http://193.219.139.116/default/radijopaskaitos/radijopaskaita>, 2006/11/06.
 70. "Leitartikel: Peinlicher Persilschein für Putin", *Financial Times Deutschland*, 09 07 2004, <http://www.ftd.de/pw/in/1089192463628.html?nv=op%20>, 2004/07/11.
 71. Leonard M., "The Project for a New European Century", *The Globalist*, May 27, 2005, <http://www.theglobalist.com/dbweb/StoryId.aspx?StoryId=4464>, 2006/09/06.
 72. McFarlane R., "Ways to Prevent the Seduction in Kiev", *The Wall Street Journal Europe*, 10 October, 2003, p. A 9.
 73. Naumann K., "What European Defence Capability Requires", *World Security Network Newsletter*, March 21, 2005, http://www.worldsecuritynetwork.com/showArticle3.cfm?article_id=11109, 2006/09/03

74. PAP-ELTA, „Baltijos šalys nerimauja dėl V. Perio pareiškimo“, 1996, rugsėjo 30.
75. Ridderbusch K., „Beziehungen zwischen Moskau und EU sind angespannt“, *Die Welt*, 14. Februar 2004, <http://www.welt.de/data/2004/02/14/237316.html>, 2005/03/23.
76. „Russland: Beziehungen zur EU immer angespannter“, *Die Presse*, 18. Februar 2004, http://www.diepresse.com/textversion_article.aspx?id=405533, 2005/03/23.
77. Sakalauskaitė R. „Ar viską žinojo B. Jelcinas, nepasirašydamas tarpvalstybinio susitarimo ir pasirašydamas potvarkį, sustabdantį kariuomenės išvedimą?“, *Lietuvos rytas*, 1992, lapkričio 3.
78. Sakalauskaitė R., „Prezidentai įtvirtino ilgus metus ginčytas sienas. Vakar A. Brazauskas ir B. Jelcinas pasirašė dvi tarpvalstybines sutartis“, *Lietuvos rytas*, 1997, spalio 25.
79. „Scharfe Kritik an Schröders Politik gegenüber Putin. Opposition wirft Kanzler „Doppelmental“ vor“, *Welt am Sonntag*, 14. Dezember 2003, <http://www.wams.de/data/2003/12/14/210691.html>, 2006/09/21
80. Scott P. D., „Pipeline politics: Oil behind plan for U.S. troops in Georgia“, *The Final Call Online Edition*, 03/19/2002, <http://www.finalcall.com/perspectives/pipeline03-19-2002.htm>, 2005/02/28.
81. Slevin P., Baler P., „Bush Changing Views on Putin. Administration That Hailed Russian Leader Alters Course“, *The Washington Post*, December 14, 2003, p. A26, <http://www.washingtonpost.com/ac2/wp-dyn?pagename=article&contentId=A62533-2003Dec13¬Found=true>, 2005/03/04.
82. Sokor V., „Teamwork and a Good Save in the Pipeline Game“, *Wall Street Journal Europe*, 17 October, 2003, p. A9.
83. Sokor V., „Standing Up to Putin's Imperial Ambitions“, *Wall Street Journal Europe*, 19 September, 2003, p. A9.
84. „A venture at a standstill“, *The Economist*, May 25, 2006, http://www.economist.com/world/displaystory.cfm?story_id=6971160, 2006/05/29
85. „Vilko iššūkis ėriukui“, *Atgimimas*, 2006 birželio 23–29, nr. 25 (898), <http://www.atgimimas.lt/articles.php?id=1150957436>, 2006/09/09
86. Winter M., „Keine Komplizenschaft“, *Frankfurter Rundschau*, 8 November, 2003.
87. Zakaria F., „The Decline and Fall of Europe“, *The Washington Post*, February 14, 2006; A15, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/02/13/AR2006021301569.html>, 2006/11/10
88. „Zwei dicke Freude“, *Die Welt*, 2003, n. 47, <http://zeus.zeit.de/text/2003/47/Berlusconi>, 2005/03/23.
89. Бовт Г., Виноградов М., Ратиани Н., «2500 „лишних Иванов». Молдавия сорвала план мирного урегулирования и визит Путина», *Известия*, 25 ноября 2003 г. <http://www.izvestia.ru/politic/article41479>, 2005/03/17.

90. Бразаускас А. «Развод по-литовски и после», *Международная жизнь*, 1994, № 4,
91. Караганов С., «Уроки иракской войны. Москва не должна делать ООН инструментом борьбы с Вашингтоном», *Известия*, 12 мая 2003 г., <http://www.izvestia.ru/politic/article33565>, 2006/08/30.
92. Пауэлл К., «Партнерские отношения: работа продолжается», *Известия*, 26 января 2004 г., <http://www.izvestia.ru/world/article43464>, 2005/03/05.
93. Сапожников Б., Цветкова М., «Москва Литве не отдалась», *Газета.ру*, 21 мая 2003 года, <http://www.gazeta.ru/parliament/articles/33959.shtml>, 2006/09/09.
94. «Сотрудники специнститута предлагают России противостоять НАТО и США», *Литовский курьер*, 1995, октябрь, № 35.
95. Юсин М., «Ставка на “Лиса”. В грузинском кризисе Россия вынуждена поддерживать Шеварднадзе...», *Известия*, 19 ноября 2003 г., <http://www.izvestia.ru/politic/article41238>, 2005/03/23.
96. Юсин М., Французы сказали «Нет» бездумному расширению Евросоюза», *Известия*, 31 июня 2005, <http://www.izvestia.ru/comment/article1833971>, 2006/09/08.

Asmenvradžių rodyklė

Gediminas Vitkus

Vi-?? Diplomatinė aporija: tarptautinė Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijos perspektyva. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006. – 2?? p.

ISBN 9986-19-??-??

Santrauka sabntrauka santrauka.....

UDK ???

DIPLOMATINĖ APORIJA:
TARPTAUTINĖ LIETUVOS IR RUSIJOS
SANTYKIŲ NORMALIZACIJOS PERSPEKTYVA

Kalbos redaktorė *Gražina Indrišiūnienė*
Viršelio dailininkas *Gediminas Markauskas*

Išleido Vilniaus universiteto leidykla
Universiteto g. 1, LT-01122 Vilnius
Spausdino ???
???